

ISSN 1728-550X

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Халықаралық өмір және саясат» сериясы

Серия «Международная жизнь и политика»

A series of «International Affairs and Politics»

№4(43), 2015 ж.

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Халықаралық өмір және саясат»
сериясы
№4(43), 2015 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2002 ж. бастап шығады.

Бас редактор:

ҚР ХҒА акад., т.ғ.д., проф.

Е.А. КУЗНЕЦОВ

Бас ред. орынбасары:

з.ғ.д., проф. А.А. Сабитова

Редакция алқасы:

проф. **Victor Pou** (Испания),

з.ғ.д., проф. **Р.Ф. Мамедов** (Әзірбайжан),

з.ғ.д., проф. **Л.Д. Тимченко** (Украина),

з.ғ.д., проф. **Barbara Janusz-Pawletta**

(Германия),

саяси ғ.д., доц. **Ж.К. Симтиков,**

саяси ғ.д., доц. **А.К. Құрманғали,**

саяси ғ.к., доц. **Т.Н. Чумаченко,**

К.И. Исағалиев

(ҚР еңбегі сіңген дипломат),

з.ғ.д., проф. **Р.М. Валеев** (Ресей)

Жауапты хатшы:

ф.ғ.д., ассоц. проф. **Ш.А. Сабитова**

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2016

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10105 - Ж

Басуға 08.02.2016 қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 18 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 20.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

Мазмұны/Содержание

**ӘЛЕМДІК САЯСАТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
МИРОВАЯ ПОЛИТИКА И ПРАВО
GLOBAL POLITICS AND LAW**

Кузнецов Е.А. Важный документ масштабного значения	4
Сабитова А.А. О международно-правовых аспектах межгосударственного сотрудничества в сфере образования	6
Сабикенов С.Н., Кужукеева К.С. Реализация концепции устойчивого развития в современном международном праве	12
Симтиков Ж.Қ. Қазақ мемлекеттілігі бастау көздерінің кейбір мәселелері.....	16
Шалтықов А.И. Перспективы транспортного хаба Казахстана.....	21
Сабитова Ш.А. К изучению светского газетного дискурса	30
Нүрпейіс Т.Ә. Қазақ хандығы және тәуелсіз Қазақстан: территориялық тұтастықтың тарихи сабақтастығы.....	34
Сембинов М.К. К вопросу новых вызовов в мировой политике.....	40
Алиев Р. Некоторые аспекты ведения международных переговоров.....	42
Мен Д.В., Тажи Б.Б., Сыздыкова А.А. Современный Китай и его перспективы на будущее.....	46
Матакбаева Л.Х., Сарыева А.С. Изменение роли государства в контексте нового миропорядка.....	51
Курманғали А.К. Роль института президентства в модернизации Республики Казахстан.....	57
Абрешева С.М. Сравнительно-правовой анализ деятельности института присяжных заседателей.....	64
Ордабаева А.Б. Уголовно-правовая характеристика терроризма в Республике Казахстан.....	67
Жұмаш Г.Т. Халықаралық экономикалық санкцияларды енгізу және олардың заңдылығы.....	72
Сикхарулидзе А., Ергали Д. Россия против Турции: Южный Кавказ – дело тонкое.....	75
Гиздатов Г.Г. Общее и инокультурное в ассоциативном тезаурусе казахстанцев.....	79
Мұсатаев С.Ш., Турашов Н.Е. «Жалпыға ортақ еңбек қоғамы» Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының басты шарты ретінде.....	83
Тулбасиева С.К. Қазақ хандығының Жетісу аймағында қалыптасуы тарихының тарихнамасы.....	90
Тюлебекова Д. Экономическая интеграция государств Центральной Азии.....	94
Кульгильдинова Т.А. Компонент Нур – в имиджевых проектах Казахстана.....	99
Әліпбаев А.Р., Туркстанова А. Үнді-Пәкістан арасындағы қалыптасуы: шығу себептері мен салдары.....	104
Маратова В.Қ., Чарахметов Қ.М. Тау тұлға – Биахмет Сарсенов (1885-1921).....	107
Zhanalin A. Religious secularism in Central Asia.....	111
Мухидинов Е.М., Санатқызы А. Феномен восточных единоборств в укреплении межкультурных связей (на примере ушу).....	118
Мухидинов Е.М., Санатқызы А. Олимпийское движение как один из факторов укрепления мира и развития международных отношений.....	122
Джолдыбаева Ұ.М. Қазақстан Республикасының қауіпсіздік саласындағы саяси коммуникацияны жүзеге асыру тәжірибесінен.....	125

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия

«Международная жизнь и политика»

№4(43), 2015 г.

Периодичность – 4 номера в год.

Выходит с 2002 года.

Главный редактор:

акад. МАН ВШ, д.и.н., проф.

Е.А. КУЗНЕЦОВ

Зам. гл. редактора:

д.ю.н., проф. А.А. Сабитова

Члены редколлегии:

проф. Victor Pou (Испания),

д.ю.н., проф. Р.Ф. Мамедов (Азербайджан),

д.ю.н., проф. Л.Д. Тимченко (Украина),

д.ю.н., проф. Barbara Janusz-Pawletta

(Германия),

д.полит.н., доц. Ж.К. Симтиков,

д.полит.н., доц. А.К. Курмангали,

к.полит.н., доц. Т.Н. Чумаченко,

К.И. Исагалиев

(заслуженный дипломат РК),

д.ю.н., проф. Р.М. Валеев (Россия)

Ответственный секретарь:

д.ф.н., ассоц. проф. Ш.А. Сабитова

© **Казахский национальный
педагогический университет
им. Абая, 2016**

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10105-Ж

Подписано в печать 08.02.2016.
Формат 60x84 ¹/₈. Объем 18 уч-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 20.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического университета имени Абая

Тилеубергенов Е.М., Казиева А.Н., Оңғарбаев С.Ж. Демократияның дамуы мен орнығуындағы парламенттің орны.....	128
Жамалбек А., Кусаинов С.Ж. Қылмыс салдарынан келтірілген зиянды өтеудің механизмдері.....	131
Сивонгсак А.К., Сабитова Ш.А. Национально-правовые аспекты политического убежища.....	134
Тұралин Е.М. Қазіргі кезеңдегі қазақ-түрік қарым-қатынастарының даму динамикасы.....	136
Barbara Janusz-Pawletta. Future provisions on navigation in the Caspian sea.....	139

**Kazakh National Pedagogical National
University named after Abai**

BULLETIN

"Bulletin KazNPU named after Abai "
(a series of "International Affairs and Politics")
№4(43), 2015

Periodical 4 No. per year
Published since 2002

Kuznetsov E.A. *Doctor of Historical Sciences,
Professor, Academician of International Academy
of Sciences of the high school, Chief Editor*

Sabitova A.A. *Doctor of Law, Professor, Deputy
Chief Editor*

Members of the editorial board:

Victor Pou *professor (Spain),*

Mamedov R.F. *Doctor of Law, Professor
(Azerbaijan),*

Timchenko L.D. *Doctor of Law, Professor
(Ukraine),*

Barbara Janusz-Pawletta *Doctor of Law
professor (Germany),*

Simtikov Zh.K. *Doctor of Political Sciences,
Sciences, Associate Professor,*

Kurmangali A.K. *Doctor of Political Sciences,
Docent,*

Chumachenko T.N. *Candidate of Political
Sciences, Docent,*

Isagaliev K.I. *Honored diplomat of the RK,*

Valeev R.M. *Doctor of Law, Professor (Russia)*

Executive Secretary: Sabitova Sh.A. *Doctor
Philological Sciences, Associate Professor*

© **Kazakh National Pedagogical University
named after Abai, 2016**

Registered in the Ministry of Culture and
Information of the Republic of Kazakhstan
May 8, 2009 №10105-Zh

Signed in print 08.02.2016

Format 60x84 ¹/₈

Volume 18 teaching and publishing lists

Number of copies 300, Order 20.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,
KazNPU named after Abai

Publishing House "Ulagat" of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

Білім және ғылым саласындағы комитетінің шешімі негізінде (Қосымша 1 Білім және ғылым министрлігінің 2012 жылдың 10 шілдесінің № 1082 бұйрығына сәйкес) Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысының "Халықаралық өмір және саясат" сериясы саяси ғылымдар бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялау үшін басылымдар тізіміне ұсынылған.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (Приложение 1 к Приказу МОН РК от 10 июля 2012 года за № 1082) Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Международная жизнь и политика» внесен в перечень изданий для публикаций основных научных результатов диссертаций по политическим наукам.

In accordance of the decision of the Committee on the control in the field of Education and Science (Annex 1 to the Order of MES RK from 10 July 2012 Order No. 1082) Bulletin KazNPU named after Abai, a series of "International Affairs and Politics" is included into the list editions for publication main scientific results of dissertations on Political Sciences.

ВАЖНЫЙ ДОКУМЕНТ МАСШТАБНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Е.А. Кузнецов – д.и.н., профессор кафедры «Международные отношения»,
Института Сорбонна-Казахстан, КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются вопросы экономического и политического развития современного Казахстана. Всем решениям Назарбаева Н.А. нашего Президента присущи масштабность мышления, дальновидность и последовательность. Ярким примером тому служат ежегодные Послания Лидера нации народу Казахстана. И это не просто программные установки развития страны – это программные задачи которые, ставятся перед каждым гражданином. В Послании Президента Республики Казахстан «Казахстан в новой глобальной реальности» определяются основные направления: рост, реформы, развитие. Глава государства указал, что «вызовам новой глобальной реальности мы должны противопоставить целостную стратегию действий на основе наших реальных возможностей».

Ключевые слова: Послание, Республика Казахстан, реформа, развитие

Сегодня стратегическим вектором экономической политики Казахстана является форсированное индустриально-инновационное развитие - научно обоснованный комплекс мер, обусловленный политическими, экономическими, информационными, культурными приоритетами и потребностями государства. Эти меры направлены на всемерную поддержку людей, развитие их творческого интеллектуального потенциала. Вступление Казахстана на этот путь знаменует собой новый этап в социально-историческом процессе.

Этот документ носит особый характер. Во-первых, Президент РК обратился к народу в канун исторически значимого события двадцатипятилетия независимости нашего государства. Казахстан состоялся и как суверенное государство с экономикой, включенной в глобальные хозяйственные связи, он стал полноценным участником мирового содружества. За короткий период, всего за четверть века, Казахстан прошел путь равный столетиям.

Во - вторых, в Послании народу Казахстана дана упреждающая, всеобъемлющая антикризисная стратегия. Послание углубляет и конкретизирует успешно притворяющиеся в жизнь программы, такие как: «Стратегия Казахстана – 2050», Мәңгілік Ел», «Нұрлы жол», «План Нации пяти институциональных реформ и сто конкретных шагов».

Стержнем антикризисной стратегии выдвинутой Президентом РК является рост, реформы, развитие. Кризис – это состояние при котором существующие средства достижения целей становятся неадекватными, в результате чего возникают непредсказуемые ситуации. В связи с этим важнейшим направлением антикризисных и структурных преобразований является обеспечение эффективного функционирования финансового сектора в условиях плавающего курса тенге.

Президент РК четко угадал, что наши важнейшие задачи – быстро стабилизировать финансовую систему, привести ее в соответствие с новой глобальной реальностью; необходимо максимально высвободить внутренние ресурсы для обеспечения стабильного экономического роста, а для этого необходимо использовать два эффективных инструмента: масштабную приватизацию и расширение конкуренции; каждый гражданин Казахстана солидарен с призывом Главы Государства жить по средствам особенно в условиях внешнего глобального кризиса.

Особое значение Президент уделил мега идее - Общества Всеобщего Труда. Каждому казахстанцу необходимо поставить в основу своей жизни не пассивное потребление, а активный, производительный, творческий труд. Казахстан должен стать Обществом Всеобщего Труда, страной, где честный труд обеспечивает достойную жизнь.

В настоящее время глобальная экономика испытывает давление международных политических факторов. Поэтому Президент РК в Послании уделил большое внимание проведению взвешенной и прагматичной внешней политики Республики Казахстан. Он четко определил основные ее приоритеты, наметив пути реализации.

Глава Независимого Казахстана является признанным лидером мировой политики, он известен во всех странах мирового сообщества. Во всем мире нашло широкий отклик его яркое и глубокое выступление на юбилейной 70-ой генеральной Ассамблеи ООН.

Дальновидность и мудрость решения нашего Лидера заключается и в проведении «Экспо - 2017», которая позволит активно развивать новые экономические связи. Вступление в ВТО также даст широкие возможности для развития всех отраслей казахстанской экономики.

Одним из важнейших звеньев внешнеполитической политики Казахстана является содействие международному сообществу в предотвращении конфликтов путем урегулирования разногласий сторон посредством использования дипломатических и политических методов.

Особое внимание народа привлекает, содержащаяся в Послании народу Казахстана правильная социальная политика. За годы независимости Казахстан достиг в социальной сфере очень многого. Но, в настоящее время перед республикой стоят и новые задачи. В связи с этим, Н.А. Назарбаев указал, что теперь необходима «более эффективная социальная политика, способная справиться с вызовами времени». Глава государства изложил ее принципы. Во-первых, это гарантии минимального социального стандарта. Во-вторых, - адресная поддержка социально – уязвимых слоев населения. В-третьих, решение проблем социальных дисбалансов в регионах. В-четвертых, совершенствование политики занятости и труда.

Все это вместе взятое станет фундаментом новой социальной политики, которая выведет Казахстан на новые рубежи. Главная цель Казахстана, которую поставил перед нами Лидер Нации, - к 2050 году войти в число 30 самых развитых государств мира. Необходимо отметить, что Послание в первую очередь ориентировано на нынешнее молодое поколение Казахстана.

Нас, работников сферы образования, очень радует, что Президент значительное внимание уделяет науке и обучению молодого поколения. Знания и профессиональные навыки – ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров. Мы видим, что выверенный политический курс нацелен на то, чтобы дать молодежи широкие возможности – лучшее образование, достойный труд и стабильное будущее.

Глава государства РК Нурсултан Абишевич Назарбаев постоянно подчеркивает, что все новые планы, проекты развития нашей страны рассчитаны прежде всего на молодежь. И плодами предстоящих преобразований, всех стратегических замыслов будет пользоваться юное поколение казахстанцев. По сути это ключевая идея всех реформ Елбасы. Личным примером Президент показывает, как важен в современном мире нешаблонный, творческий подход, который находит живой отклик среди казахстанских юношей и девушек. Так, например, успешная реализация президентской программы «Болашақ» является одним из важнейших «капиталовложений» в будущее страны, направлено на обеспечение поступательное движение государства в XXI столетии.

Имя Нурсултана Абишевича Назарбаева носит прорывной, с точки зрения инноваций, образовательный проект – «Назарбаев Университет», который гармонично сочетает казахстанскую идентичность, передовую международную образовательную модель и научную практику. Это не просто университет, а уникальный прорывной национальный проект, на базе которого формируется инновационная модель высшего учебного заведения. Назарбаев Университет станет таким же национальным брендом Казахстана, как для своих стран стали Гарвард, Кембридж, Сорбонна и Оксфорд.

Благодаря глубоко продуманной стратегии образовательных реформ за период независимости выросло новое поколение казахстанцев, которые в ближайшем будущем будут у руля казахстанских экономических, социальных, бизнес-проектов. И за всеми молодежными инициативами, программами подготовки инновационных кадров мы видим ясный и четкий стратегический взгляд Главы государства.

Необходимо отметить, постоянное внимание Главы государства к повышению уровня жизни населения Казахстана. В то время, как во многих странах, в условиях экономического кризиса идет сокращение доходов населения, а в Казахстане по решению Президента будет повышена заработная плата работникам здравоохранения, образования, социальной защиты, государственным служащим, стипендии студентам, усиливается поддержка социально-уязвимым слоям населения. Это вызывает чувство воодушевления и большого удовлетворения у всех казахстанцев.

Түйін

Аса маңызды құжат

Кузнецов Е.А. - Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті Сорбона-Қазақстан институты «Халықаралық қатынастар» кафедрасы тарих ғылымдарының докторы, профессор

Бұл мақалада, қазіргі Қазақстанның экономикалық және саяси даму мәселелері талданады. Н.Ә. Назарбаевтың барлық шешімдер Біздің Президент ойлау, көру және консистенциясы тән ауқымды. Бұл жарқын мысалы Қазақстан халқына басшыларының жыл сайынғы хабарлама болып табылады. Әр азаматтың алдында қойылады саясат міндеттері - Және бұл жай ғана бағдарламалық құралды орнату әзірлеу емес. Өсу, реформа, даму: «Жаңа жаһандық шындық Қазақстанның» негізгі бағыттары Президентінің Жолдауында. Мемлекет басшысы «Жаңа жаһандық шындық тудырған сынақтар, біз нақты мүмкіндіктер негізінде іс-қимыл кешенді стратегиясын қарсы керек.» деп атап өтті.

Тірек сөздер: хабарлама, Қазақстан, реформа, даму

Summary

The important document of large-scale value

Kuznetsov Y.A. - doctor of historical sciences, professor of KazNPU named after Abay

The article discovers the issues of economic and political development of modern Kazakhstan and all decisions of the Nursultan Nazarbayev, our President's inherent scale of thinking, vision and consistency. A striking example of this is the annual message to the people of Kazakhstan. And it's not just a software installation development - a policy objectives which are put in front of each citizen. In the Message of the President - "Kazakhstan in the new global reality, the main directions: growth, reform, development". The Head of State pointed out that "the challenges of the new global reality must be opposed by a comprehensive strategy of action based on our real possibilities."

Keywords: Message, Kazakhstan, reform, development

УДК 327:341.43

О МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТАХ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

А.А. Сабитова – д.ю.н., профессор, заведующая кафедрой
международного права института Сорбонна-Казakhstan, КазНПУ им. Абая

Статья посвящена международно-правовому сотрудничеству государств в сфере образования, определена роль универсальных международных организации в осуществлении сотрудничества в области образования, проанализированы проблемы межгосударственного сотрудничества в образовательном пространстве с участием Республики Казахстан. Для Республики Казахстан развитие науки и образования становится неотъемлемым условием повышения конкурентоспособности экономической системы, а также важно занять достойное место на региональном и мировом уровне, укрепить государственность и развивать национальные интересы. Следует отметить, что в последнее время разрабатывается долгосрочная программа развития образования до 2020 года, в которой вопросы информатизации образования, в том числе внедрение дистанционных образовательных технологий, рассматриваются в качестве приоритетных. Задача высших учебных заведений РК – предоставлять качественное образование, которое должно соответствовать международному уровню, а Казахскому национальному педагогическому университету имени Абая активно участвовать в реализации государственной политики в сфере образования и удачно интегрировать в мировом образовательном процессе.

Ключевые слова: международно-правовое сотрудничество, образование, наука, государственная политика

Одним из наиболее успешных направлений сотрудничества государств-участников СНГ является сотрудничество в сфере профессионального образования.

Исключительное значение образования обуславливается, прежде всего, тем, что в современном мире уровень и качество образованности населения становится базой, определяющей степень развития общества, экономическое и социальное положение государства, благополучие его граждан.

Особый интерес вызывает опыт сотрудничества в области образования, осуществляемый органами исполнительной власти государств-участников Содружества Независимых Государств.

Результатом такого взаимодействия является создание предпосылок для формирования единого рынка труда в рамках СНГ, улучшение качества человеческого капитала.

В Республике Казахстан взаимодействие с государствами-участниками СНГ в области образования, в том числе, возложено на Министерство образования и науки РК.

Главным направлением стала работа по выполнению Межгосударственной программы реализации Концепции формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств.

Указанная Программа разработана Советом по сотрудничеству в области образования государств-участников СНГ, решение об её утверждении было принято Советом глав правительств Содружества Независимых Государств 29 ноября 2001 года (в соответствии с Договором об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях от 29 марта 1996 г.).

Межгосударственная программа и комплекс мероприятий по её выполнению направлены на обеспечение многостороннего сотрудничества в сфере образования, поддержку интеграционных процессов в области образования в Содружестве Независимых Государств, создание условий для реализации прав граждан на образование, достижение равенства прав на доступность в получении образования всех уровней в государствах Содружества.

Среди направлений работ по выполнению Межгосударственной программы следует особо отметить согласование государственных образовательных стандартов всех уровней, обеспечение взаимного

признания и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и ученых званиях; создание в СНГ системы информационной поддержки формирования единого (общего) образовательного пространства.

Сегодня практически всеми специалистами признается необходимость формирования единого образовательного пространства СНГ не только как условия развития образования и выведения его на новый уровень качества, но и как гаранта расширения и углубления всех форм отношений между государствами Содружества. Решение этой актуальной задачи представляется достаточно сложным. Это обусловлено несколькими причинами. Во-первых, двойственностью процессов, характерных для образовательных систем стран СНГ: с одной стороны, четко просматривается тенденция выработки общих подходов к определению необходимых в нынешних условиях моделей образования, с другой - стремление к национальному самоопределению, понимаемому как само обособление. Во-вторых, совершенно очевидно, что в основе современных интеграционных процессов не могут лежать принципы, обеспечивавшие единство образовательного пространства СССР. Интеграция педагогических сообществ в современных условиях не может происходить на тех же основаниях и в тех формах, в которых она осуществлялась в прошлом. Для решения современных задач требуются новые подходы. Все это обуславливает потребность в глубоком, системном научном осмыслении природы образовательного пространства СНГ и особенностей его построения.

Образовательное пространство СНГ, как и пространство вообще, вырастает из взаимодействия различных входящих в него субпространств. Оно становится органичным и продуктивным, если осуществляется на основе одного из приоритетных принципов развития мира в целом - принципа поликультурности. Преодоление межэтнических конфликтов, противоречия между национальными и общечеловеческими ценностями возможно через особое взаимодействие национальных образовательных пространств, не разрушающее их самобытности и целостности. Это означает, что национальное образование ориентируется не только на культурные приоритеты своего этноса, но и на духовные ориентиры, выработанные другими народами.

Значимость поликультурного образовательного пространства СНГ бесспорна. Оно обеспечивает стабильность межгосударственных отношений, реализацию принципов равноправия и самоопределения народов, осмысление разнообразия культур, развитие национального самосознания и чувства причастности к мировому сообществу, позволяет установить плодотворное научное сотрудничество в решении глобальных проблем, стоящих перед человеческой цивилизацией.

После 1991 года реформирование и развитие системы высшего образования Казахстана теснейшим образом стали увязываться с приоритетом важнейшей социально-экономической задачи – обретение реального суверенитета. В условиях перехода общества к рыночной экономике, роста наукоемких производств, перманентного возрастания объема научно-технической информации и необходимости освоения и широкого использования информационно-компьютерных технологий именно высшее образование становится основой качественно-социальной ориентации всей системы образования республики.

В этом отношении целевыми приоритетами государственной политики в области высшего образования стали:

1. Одна из важнейших целей — модернизация образования путем создания новых правовых, научно-методических, финансово-материальных условий и адекватного кадрового обеспечения на основе сохранения накопленного в этой сфере позитивного потенциала.

2. Обеспечение фундаментальности и универсальности высшего образования за счет эффективного функционирования и развития его многоступенчатой структуры в сочетании профессионально-образовательного качества ступеней, их преемственности и взаимосвязи.

3. Повышение эффективности переподготовки специалистов как приоритет в мобильном решении проблем структурно-экономических сдвигов при переходе к рынку, возникновением безработицы и других негативных явлений.

4. Важнейший целевой приоритет образовательной политики — введение в условиях реального ухудшения функционирования высшего образования эффективного механизма достаточно жесткой государственной аккредитации вузов республики (с 2001 г.) для его дальнейшего качественного развития.

5. Интеграция системы высшего образования Казахстана в мировое образовательное пространство — один из долговременных стратегических приоритетов в целях успешного международного сотрудничества.

Основной правовой базой межгосударственных отношений в области сотрудничества по формированию единого образовательного пространства СНГ являются различного рода концепции, соглашения и модельные законодательные акты (законы).

Почти сразу после образования СНГ, в 1992 г., главы правительств десяти входящих в Содружество Независимых Государств (СНГ) государств подписали Соглашение о сотрудничестве в области образования, и Соглашение о сотрудничестве в области подготовки научных и научно-педагогических кадров и нострификации документов об их квалификации в рамках СНГ. В этих документах государства заявили о своем стремлении удовлетворять взаимные потребности в обучении граждан, подготовке, переподготовке и повышении квалификации рабочих кадров и специалистов. Они гарантировали равноправие всех образовательных учреждений, входящих в их национальные системы, и бессрочное признание на своих территориях выданных в государствах-участниках к моменту заключения данных соглашений документов государственного образца о среднем, высшем образовании, переподготовке кадров, о присуждении ученых степеней и ученых званий. Однако в рамках этих соглашений не удалось достичь необходимого взаимодействия для совместного решения проблем, вставших перед национальными системами образования.

В связи с этим в 1997г. главами государств Республик Азербайджан, Молдова, Российская Федерация, Беларусь, Казахстан, Таджикистан, Армения, Кыргызстан была принята Концепция формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств, на основе которой было выработано и подписано важное Соглашение о сотрудничестве по формированию единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств. Данная Концепция действовала до 2000 г., однако она сыграла исключительно большую роль в развитии образовательно-правовых отношений между государствами-членами СНГ.

В Концепции формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств определялись основные принципы, направления, условия и этапы создания единого образовательного пространства, раскрыта его сущность. Единое образовательное пространство характеризуется общностью принципов государственной политики в сфере образования, согласованностью государственных образовательных стандартов, программ, нормативных сроков обучения на каждом уровне критериев и требований по подготовке и аттестации научных и научно-педагогических кадров, равными возможностями и свободной реализацией прав граждан на получение образования в образовательных учреждениях на территории государств-участников СНГ.

Основная идея Конвенции состояла в том, чтобы интеграция государств-участников СНГ в области образования способствовала бы свободному приобщению граждан к ценностям национальных культур, созданию условий для развития и формирования культурного межнационального общения. Основными принципами общего пространства являются сближение национальных систем образования, согласованности образовательных стандартов, требований подготовки и программ обучения и др. Основными направлениями формирования такого пространства является разработка предложений о создании законодательной базы, регулирующей вопросы поддержки и развития интеграционных процессов в сфере образования, расширение межгосударственного информационного обмена по вопросам образования.

Первоочередными мероприятиями в этой области являются следующие действия – создание межгосударственного органа по сотрудничеству, подготовки и аттестации научных кадров; разработка проекта межгосударственной программы формирования единого пространства, проведения научных исследований с учетом разработанных программ этапов реализации Концепции, таких как, гармонизация национального законодательства государств-участников СНГ для реализации указанных выше целей, разработка модельных законодательных актов, регулирующих отношения в сфере образования, межгосударственных и национальных координирующих центров, ответственных за их реализацию; создание системы социально-экономических и организационно-управленческих механизмов межгосударственного сотрудничества, включая согласование принципов обмена информацией о вопросах образования, разработку согласованных определителей качества образования, подготовки и аттестации научно-педагогических кадров.

Предметно конкретизирующее данную Концепцию Соглашение о сотрудничестве по формированию единого образовательного пространства предусматривает непосредственное и конкретное взаимодействие государств в создании Совета по сотрудничеству в области образования государств. Участниками Совета являются восемь государств, подписавших названное Соглашение. Совет действует в соответствии с утвержденными главами правительств Положением о Совете, являющегося неотъемлемой частью Соглашения. Среди задач Совета выделяются такие как, подготовка и аттестация в области образования научных и научно-педагогических кадров по линии государственных органов управления образованием. Совет обязан оказывать содействие по формированию единого образовательного пространства государств-участников СНГ.

В последние годы было подписано ряд соглашений и документов: Соглашение о сотрудничестве в

области распространения знаний и образования взрослых (1997), Положение о реализации Соглашения о сотрудничестве в области распространения знаний и образования взрослых (1997), Решение о Межгосударственной программе реализации Концепции формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств (2001г.) и др.

Одним из последних было принято Соглашение об обеспечении гражданам государств-участников СНГ доступа в общеобразовательные учреждения на условиях, предоставленных гражданам этих государств, а также о социальной защите обучающихся и педагогических работников общеобразовательных учреждений (2004 г.). Так, в соответствии с данным Соглашением, государства-участники СНГ обязались содействовать приему в общеобразовательные учреждения граждан Сторон, постоянно проживающих на их территориях, по прямым договорам, а также по договорам между общеобразовательными учреждениями.

Следует учитывать, что эти документы СНГ не имеют прямого действия на территории стран его участников. Чтобы стать общеобязательными, нормативные акты СНГ должны быть приняты компетентными государственными органами в качестве собственного внутринационального акта.

Что касается собственно образовательного законодательства СНГ, то они в целом соответствуют принципам и нормам Всеобщей декларации прав человека и закрепляют право граждан на обязательное получение бесплатного начального и общего образования; техническое и профессиональное образование в большинстве стран является общедоступным. В числе принципов, наиболее часто встречающихся в нормативных актах СНГ по вопросам образования, приоритет принадлежит следующим:

- гуманизм образования,
- светский характер образования;
- демократический характер образования,
- приоритет общечеловеческих ценностей;
- непрерывность образования;
- общедоступность образования;
- преемственность образовательных программ;
- многообразие образовательных учреждений, программ и технологий;
- единство культурного и образовательного пространства;
- бесплатность общего образования.

Вместе с тем, государства СНГ по-разному решают вопрос содержания права граждан на образование и способов реализации данного права. Так, перечень положений, квалифицируемых законодателями разных стран в качестве принципов образования или образовательной политики достаточно разнообразен. Характерно, что не существует единого принципа образования, присущего для всех государств-участников СНГ.

Во всех странах СНГ существует разветвленная законодательная база по вопросам образования. Основным отраслевым документом везде является закон об образовании.

Среди государств-участников СНГ наиболее развитую систему мер, призванных обеспечить реальность принципа доступности образования, закрепляет закон «Об образовании», предусматривающий разнообразные формы и виды получения образования, декларирует его равную доступность, ответственность государств за их финансирование путем полного, либо частичного отнесения расходов на свой счет, либо предоставление образовательных кредитов и стипендий. Хотя, как уже ранее отмечалось, не все гарантии образовательного характера реализуются в полном объеме.

Как показывает сравнительный анализ законов об образовании государств-участников СНГ, перечень мер, призванных обеспечить принцип общеобязательности базового образования, применяемых государствами, стандартен и не очень велик. Это, в частности:

- законодательное закрепление возраста, с которого ребенок обязан пойти в школу, и возраста, по достижении которого обучающийся может прекратить свои занятия в учебном заведении;
- установление порядка и оснований для отчисления обучающегося из образовательного учреждения;
- создание специальных образовательных учреждений для несовершеннолетних лиц с девиантным поведением;
- юридическая ответственность родителей (законных представителей) за уклонение их ребенка (воспитанника) от исполнения обязанности получить базовое образование. Во всех странах установлен возраст, с которого начинается обучение.

Образовательное законодательство СНГ довольно жестко ориентировано на классно-урочную

систему, практически не учитывающую интеграционные и инновационные процессы, передовые подходы в обучении и воспитании граждан, развитие современных информационных технологий. Как следствие, к правовым проблемам развития единого образовательного пространства СНГ можно отнести низкий уровень правового обеспечения:

- включенности образовательных систем стран СНГ в единое образовательное пространство, что проявляется в малом количестве совместных университетов и программ, взаимного признания дипломов, недостаточном диалоге руководителей и специалистов образовательной сферы стран СНГ;
- внешней автономии образовательных учреждений и организаций, обеспечения академических свобод вузов и преподавателей;
- реализации академической мобильности студентов в рамках СНГ, включая обеспечение перехода студентов из негосударственных вузов в государственные; нострификации дипломов об образовании стран СНГ и согласования его уровней;
- соблюдения прав учащихся, их родителей и работодателей на участие в управлении образованием в рамках СНГ;
- создания системы мониторинга и повышения качества образовательного процесса и квалификации преподавателей государств;
- продвижения и обновления технологии образовательных процессов на основе современных достижений в информатике и телекоммуникации;
- постановки исследований по психологии обучения, дифференциации учащихся, обеспечения индивидуального подхода, проведения исследований эффективности различных средств и методов обучения;
- роста количества студентов, пропаганды ценностей образования, привлечения иностранных студентов в странах СНГ;
- преодоления противоречивости образовательного законодательства стран СНГ с основными законами; гражданским и налоговым законодательством государств и т.д.

Данные аспекты особенно актуальны в связи с тем, что формирование правовой базы современного образования должно осуществляться в соответствии с мировыми тенденциями, а не на основе субъективной оценки отдельных лиц.

Из нормативно-правовых актов, принятых государствами-участниками СНГ по вопросам образования, наибольший интерес представляют *модельные законы*, к числу важнейших из которых следует отнести такие законы, как «Модельный закон «Об образовании», «Модельный закон «Об образовании взрослых», «Модельный закон «О среднем общем образовании», «Модельный закон «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» и др.

Так, согласно модельному закону «Об образовании», образовательной основой в рамках действия государств-участников СНГ является совокупность замыслов и действий, общественных движений и органов центральной, региональной и местной власти по отношению к функционированию и развитию системы образования в целом или ее отдельных подсистем. Эта политика складывается из трех основных элементов: содержания господствующих идей (философии) образования, характера действующего законодательства об образовании и выдвигаемых законодательных инициатив, общей направленности повседневной организаторской и управленческой деятельности в области образования. Согласно Закону, основными целями государства в сфере образования является поднятие общекультурного уровня общества, обеспечение экономики и социальной сферы специалистами, удовлетворение образовательных потребностей граждан.

Принципиальным вопросом неизменно остается повышение качества образования, создание общих образовательных программ и формирование инновационных проектов в различных областях образования. При этом все возрастающего внимания заслуживают проблема интеграции образования и науки, как при формировании учебных программ, так и в хозяйственной деятельности вузов, в том числе путем создания таких структур, как технопарки и инновационные предприятия.

Одним из акцентов послания стал тезис о том, что реформы образования являются важнейшим инструментом, позволяющим обеспечить реальную конкурентоспособность Казахстана в мировой экономике.

Реформа в системе образования не может не коснуться реформы высшего образования, которое, в свою очередь, затрагивает такие вопросы как: единое образовательное пространство и интеграция образования Казахстана в европейскую образовательную среду.

Необходимо считать единое европейское образовательное пространство. Образование в Европе имеет глубокие исторические корни, оно богато научными идеями и различными подходами не только в разных

странах, но также внутри каждой из стран. В Европе существует три различные системы классического университетского образования: англосаксонская, французско-испанская, и германо-итальянская. Несмотря на различия в подходах к образованию они имеют общие ценности: свобода исследований и преподавания как фундаментальный принцип существования университета; исследование и преподавание как неразрывные уровни университетского образования; вклад университета в устойчивое развитие общества как наиболее важное направление деятельности университета; усиление ответственности национальных правительств за высшее образование как приоритет их деятельности.

Глобализация предъявляет чрезвычайно высокие требования к конкурентоспособности национальной экономики. Н.А. Назарбаев указал на некоторые факторы и критерии конкурентоспособности, в числе которых отметил и уровень образования страны. Суть в том, что нации конкурируют не только товарами и услугами, они конкурируют системами общественных ценностей и системой образования. Цель Болонской декларации – установление европейской зоны высшего образования, а также активизация европейской системы высшего образования в мировом масштабе. Жизнеспособность и эффективность любой цивилизации измеряются в действительности привлекательностью, которая соответствует значимости наших выдающихся культурных и научных традиций.

Түйін

Білім беру саласында мемлекетаралық ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық қырлары туралы А.А. Сабитова - заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институты халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі

Мақала мемлекеттердің білім саласындағы халықаралық-құқықтық ынтымақтастығына арналған, білім беру саласында ынтымақтастықты жүзеге асырудағы әмбебап халықаралық ұйымдардың маңызы анықталған, Қазақстан Республикасының қатысуымен білім беру кеңістігінде мемлекетаралық ынтымақтастық мәселелері талданды. Қазақстан Республикасы үшін білім мен ғылымның дамуы экономикалық жүйенің бәсекеге қабілеттілігін көтеру бөлінбес шарты болып табылады, сонымен қатар аймақтық және халықаралық деңгейде лайықты орын алу, ұлттық мүдделерді дамыту мен мемлекеттілікті сақтау маңызды болып табылады. Соңғы кездері 2020 жылға дейін білім беруді дамытудың ұзақ мерзімді бағдарламасы жетілдіруде екенін атап өту керек. Бұл бағдарламада білім беруді ақпараттандыру мәселелері, соның ішінде қашықтықтан білім беру технологияларын енгізу басым болып қарастырылады. Қазақстан Республикасы жоғару оқу орындарының мақсаты болып халықаралық деңгейге сай келетін сапалы білім беру табылады, ал Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің мақсаты мемлекеттің білім беру саласындағы саясатын жүзеге асыруға белсенді қатысу және әлемдік білім беру үдерісінде біріктіру болып табылады.

Тірек сөздер: халықаралық-құқықтық ынтымақтастық, білім беру, ғылым, мемлекеттік саясат

Summary

The question regarding the international legal aspects of interstate cooperation in the sphere of education Sabitova A.A. – doctor of juridical sciences, professor, the chair of international law department of Sorbonne-Kazakhstan Institute, KazNPU named after Abai

This article is devoted to the state international legal cooperation in the field of education; the role of universal international organizations in the implementation of cooperation in the field of education is defined; the problems of international cooperation in the educational space with participation of the Republic of Kazakhstan is analyzed as well. For the Republic of Kazakhstan science and education is an essential condition for improving the competitiveness of the economic system, and it is important to take the rightful place at the regional and global level, to strengthen statehood and develop national interests. It should be noted, that in recent years the long-term program has been developing for educational development to 2020, in which the issues of informatization of the education, including the introduction of the distance learning technologies are being considered as a priority. The goal of higher educational institutions of Kazakhstan is to provide qualitative education that must comply with international standards, and Kazakh National Pedagogical University named after Abai actively participates in implementation of the state policy in sphere of education and successfully integrates into the global educational process.

Keywords: legal cooperation, international organizations, education, science, Kazakhstan

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

С.Н. Сабикинов – академик НАН РК, д.ю.н., профессор КазНПУ им. Абая,
К.С. Кужукеева – к.ю.н., доцент кафедры «Международное право», КазНПУ им. Абая

Ликвидация последствий ухудшения состояния окружающей среды был впервые включен в международную повестку 43, на проходившей в Стокгольме конференции ООН по проблемам окружающей человека среды. Итогом конференции стала Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды. В преамбуле Декларации указывается на то, что «сохранение и улучшение качества окружающей человека среды является важной проблемой, влияющей на благосостояние народов и экономическое развитие всех стран мира; это является выражением воли народов всего мира и долгом правительств всех стран. Наступил такой момент в истории, когда мы должны регулировать свою деятельность во всем мире, проявляя более тщательную заботу в отношении последствий этой деятельности для окружающей среды».

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, экология, политика

В соответствии с принципом 2 Декларации природные ресурсы Земли, включая воздух, воду, Землю, флору и фауну, и особенно репрезентативные образцы естественных экосистем, должны быть, сохранены на благо нынешнего и будущих поколений путем тщательного планирования и управления по мере необходимости. В Принципе указывается: «Невосполняемые ресурсы Земли должны разрабатываться таким образом, чтобы обеспечивалась защита от истощения этих ресурсов в будущем и чтобы выгоды от их разработки получало все человечество» [1].

Понятие «устойчивое развитие» (sustainable development) впервые было введено комиссией Брунтланд [2] в докладе «Наше общее будущее» в 1987 г. В соответствии с определением комиссии «устойчивое развитие - это такое развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности» [3], т.е. в докладе была дана новая концепция развития, как альтернативный путь развития, основанного на неограниченном экономическом росте.

Таким образом, под «устойчивым развитием» понимался социально-экономический рост, обусловленный защитой окружающей среды, т.е. можно выделить три основных компонента концепции устойчивого развития: «экономический», «экологический» и «социальный». Эти компоненты являются взаимодополняющими взаимно обуславливающими. Природные ресурсы и окружающая среда в целом являются основой социально-экономического развития. Поэтому для осуществления такого развития необходимо охранять окружающую среду и рационально использовать природные ресурсы, в то время как неустойчивое производство и потребление ведет к деградации окружающей среды и, как следствие, к неустойчивому экономическому и социальному развитию или даже, напротив, к деградации.

Устойчивость экономического развития представляет собой такое состояние экономики, при котором поддерживается стабильность выходных параметров развития производственных, социальных и экономических показателей. Целью государственной экономической политики выступает достижение внутренней и внешней устойчивости системы. При этом внутренняя устойчивость предполагает такое состояние экономики, которое характеризуется стабильностью производства, цен, занятости и поддержанием определенного уровня жизни. Под внешней устойчивостью системы следует понимать устойчивость постепенного баланса, положительное внешнеэкономическое сальдо, стабильное состояние золотого запаса страны. При этом инструменты экономической политики на данном этапе включают такие элементы, как бюджетные, финансовые, налоговые, ценовые, внешнеторговые. Используя и комбинируя их государство в состоянии достичь поставленных целей [4].

Таким образом, для достижения устойчивого развития мировая экономика должна перейти на модели устойчивого производства и потребления. Такой переход непосредственно создан состоянием экосистемы как на региональном уровне, так и на локальном. Переход к устойчивым моделям потребления и производства должен осуществляться в целях содействия социально-экономическому развитию, не выходящему за рамки ассимиляционного потенциала экосистем, путем ослабления их, устранения связи между экономическим ростом и экологической деградацией посредством повышения эффективности и обеспечения устойчивости использования ресурсов и производственных процессов сокращения масштабов деградации ресурсов, загрязнения и потерь [5]. Кроме того, социальный компонент устойчивого развития

наиболее ярко проявляется в проблеме искоренения нищеты. Так, в числе задач, стоящих перед государствами для достижения устойчивого развития можно, в частности, выделить обеспечение базового медицинского обслуживания для всех и уменьшение экологических угроз для здоровья, принимая во внимание взаимосвязь между нищетой, состоянием здоровья и окружающей средой [6]. Развитие цивилизации, социальной группы или экономической системы на том или ином отрезке времени можно считать устойчивым, если оно сохраняет некий инвариант, в особенности если речь идет о таких существенных свойствах системы, от которых зависит, например, ее выживание. Для цивилизации в целом таким инвариантом является тот предел ее давления на окружающую среду за которым иссякают адаптационные возможности биосферы и начинается ее необратимая деградация [7].

Экологическое устойчивое развитие – это развитие общества, при котором уровень загрязнения окружающей природной сферы в результате осуществления хозяйственно-экономической деятельности не превышает ассимиляционную способность природы, скорость потребления не возобновляемых природных ресурсов не превышает их способность к регенерации, а потребление не возобновляемых природных ресурсов, не превышает скорость создания их заменителей.

Как указывает М.Н. Копылов «устойчивое развитие» следует понимать как развитие в согласии с требованиями законов устойчивости биосферы, в пределах того коридора хозяйственной емкости биосферы, а в локальных и региональных случаях хозяйственной емкости соответствующих экосистем, который предопределен для цивилизации ограничениями и защитами, вытекающими из этих законов» [8].

Экосистема выполняет две важнейшие функции: служит источником ресурсов и поглощает загрязняющие вещества подпадающие в нее в результате хозяйственно-экономической деятельности человека. В частности, к природным ресурсам, являющимся основой социально-экономического развития общества, относятся: пресная вода, биоресурсы океана, атмосфера Земли, почва, леса, не возобновляемые природные ресурсы, биоразнообразие и экосистема в целом. В случае истощения природных ресурсов и воздействия хозяйственно-экономической деятельности, превышающего возможности экосистемы по поглощению загрязнения и очистке, возникает состояние экономической неустойчивости и, как следствие – социальной и экономической неустойчивости.

Из этого следует вывод о том, что социально-экономическое устойчивое развитие невозможно обеспечить без экологически устойчивого развития. Следовательно, социально-экономическое развитие общества должно быть обусловлено природоохранными целями. В плане выполнения решений встреч на высшем уровне по устойчивому развитию в качестве одной из целей указывается «укрепление согласованной, эффективной и целевой технической помощи, связанной с торговлей и программ создания потенциала, в том числе программ, предусматривающих использование существующих и будущих возможностей доступа рынкам и изучение взаимных связей между торговлей, окружающей средой и развитием» [9].

В 1992 г. в Рио-де-Жанейро, на конференции ООН была принята декларация по окружающей среде и развитию, которая предусматривает принципы, устанавливающие права и обязанности государств. Была также принята Повестка дня на XXI в., которая является глобальным планом действий в интересах устойчивого развития. Повестка дня на XXI в. и принципы Декларации при ООН сохраняют свою актуальность и сегодня. В указанных документах Концепция устойчивого развития получила закрепление на многостороннем уровне. Декларация РИО основывается на межотраслевом принципе международного экономического и международно-экологического права – суверенитете государств над своими природными ресурсами и экономической деятельностью и дополняющем его принципе международного экологического права – ответственности за причинение трансграничного ущерба. Так, в соответствии с принципом 2 Декларации РИО «государства имеют суверенное право разрабатывать свои собственные ресурсы согласно своей политике в области окружающей среды и развития и несут ответственность за обеспечение того, чтобы дееспособность в рамках их юрисдикции при контроле не наносила ущерба окружающей среде других государств или районов за пределами действия национальной юрисдикции». В Принципе 3 Декларации РИО раскрывается содержание права на устойчивое развитие, под которым понимается следующее: «право на развитие должно быть легализовано, чтобы обеспечить справедливое удовлетворение потребностей нынешнего и будущих поколений в областях развития и окружающей среды». А Принципы 4 и 12 Декларации РИО непосредственно указывают на взаимосвязь социально-экономического развития общества и состояния окружающей среды. Так, в соответствии с Принципом 4 Декларации РИО «для достижения устойчивого развития защита окружающей среды должна составлять неотъемлемую часть процесса развития и не может рассматриваться в отрыве от него», а в соответствии с Принципом 12 Декларации РИО «для более эффективного решения проблем ухудшения состояния окружающей среды государства должны сотрудничать в деле создания благоприятной и открытой международной экономи-

ческой системы, которая, которая привела бы к экономическому росту и устойчивому развитию во всех странах». Далее в Принципе 12 Декларации РИО указывается: «меры в области охраны окружающей среды, направленные на решение трансграничных или глобальных экологических проблем, должны, насколько это возможно, основываться на международном консенсусе». Однако, из наиболее эффективных способов достижения такого консенсуса является заключение универсальных и региональных международных договоров. Это подтверждается Преамбулой Декларации РИО, в соответствии с которой «участники интеграции прилагают усилия для заключения международных соглашений, обеспечивающих уважение интересов всех и защиту целостности глобальной системы, окружающей среды и развития».

Повестка является глобальным планом действий по достижению устойчивого развития. В основе этого плана лежит необходимость совмещать экономическое развитие и охрану окружающей среды. Так, в параграфе 2.2. Повестки указывается: «Большое значение для устойчивого развития имеют как экономическая политика отдельных стран, так и международные экономические отношения». В соответствии с параграфом 2.3. «в рамках международной экономики следует обеспечить благоприятный климат для достижения целей в области окружающей среды и развития». В качестве основ таких целей Повестка указывает на необходимость создания взаимодополняющих и взаимно укрепляющих условий в области торговли и окружающей среды и поддержания макроэкономической политики, способствующей охране окружающей среды и развитию.

В соответствии с параграфом 2.4. Повестки «правительства признают, что предпринимаются новые глобальные усилия с целью увязать элементы международной экономической системы и потребности человечества в обеспечении безопасных и стабильных природных условий».

В качестве основополагающих средств осуществления целей Повестки указаны международно-правовые документы и механизмы, которым посвящена г.39 Повестки. В ней указывается на необходимость дальнейшего развития международного права в области устойчивого развития с особым упором на обеспечение должного баланса между приоритетами охраны окружающей среды и потребностями развития и выявления укрепления взаимосвязи между существующими международными документами или соглашениями в области охраны окружающей среды и соответствующими соглашениями или документами по социальным и экономическим вопросам с учетом особых потребностей развивающихся стран.

В качестве одной из важнейших целей указывается развитие международного экологического права, в том числе путем выявления и предотвращения существующих или потенциальных коллизий, в частности между соглашениями или документами в области охраны окружающей среды и соглашениями или документами по социальным экономическим вопросам, для обеспечения отсутствия противоречий между положениями таких соглашений или документов. В параграфе 39.10. указывается также на необходимость предотвращения и урегулирования споров в данной области.

По итогам Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию (ЮНСЕД) с целью обеспечения эффективной последующей деятельности в декабре 1992 г. Генеральной Ассамблеей ООН была учреждена Комиссия Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию (КУР) в качестве функциональной комиссии экономического и социального Совета в соответствии с его решением 1993/207. Ее функции определены в резолюции 47/191 Генеральной Ассамблеей от 22 декабря 1992 г. Комиссия состоит из 53 членов, избираемых сроком на 3 года, и проводит ежегодные заседания продолжительностью от двух до трех недель. Роль комиссии, выступающей в качестве форума высокого уровня по проблемам устойчивого развития, предусматривает: анализ прогресса на международном, региональном и национальном уровнях в области осуществления рекомендаций и обязательств. Содержащихся в итоговых документах Конференции ООН по окружающей среде и развитию (ЮНСЕД), в Повестке и Рио-де-Жанейрской декларации по окружающей среде и развитию; разработку руководящих указаний в отношении политического курса и вариантов будущей деятельности в рамках последующих мероприятий по реализации йоханнесбургского плана выполнение решений и обеспечения устойчивого развития; содействие диалогу и налаживанию партнерских отношений в целях обеспечения устойчивого развития с правительствами и международным сообществом в целом [10].

Следующими этапами развития концепции устойчивого развития стали Глобальная конференция по устойчивому развитию малых островных развивающихся государств, проходившая в 1994 г. в Бриджтауне (Барбадос), на которой была принята Барбадосская программа действий, предусматривающая меры по обеспечению устойчивого развития малых островных развивающихся государств. А в 1997 г. состоялась специальная сессия Генеральной Ассамблеи в Нью-Йорке («Планета Земля =5»), на которой была принята программа дальнейшего осуществления Повестки дня на XXI в., включая программу работы комиссии по устойчивому развитию, которая произвела оценку достижений, изменений и новых

проблем, возникших за период, прошедший после встречи в Рио-де-Жанейро в 1992 г. государства-участники согласовали йоханнесбургскую декларацию по устойчивому развитию и План выполнения решений. Была расширена и усилена концепция устойчивого развития, особенно в отношении взаимосвязей между экономическим развитием и охраной природных ресурсов.

По п.14 Йоханнесбургской декларации обозначен комплекс мер по обеспечению устойчивого развития. В Плате выполнения решений со своей стороны указывается на то, что государства призваны сотрудничать в деле поощрения конструктивной и открытой международной экономической системы, которая способствовала бы экономическому росту и устойчивому развитию во всех странах в целях более эффективного решения проблем, обусловленных ухудшением состояния окружающей среды [11].

В июне 2012 г., спустя 20 лет после конференции по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро, страны-участницы вновь встретились на саммите «Рио + 20», чтобы обсудить проблемы «зеленой» экономики, устойчивого развития и искоренения бедности. На Саммите по результатам консультаций было принято решение о разработке устойчивого развития до 2015 г. Государства поручили также статистическому управлению ООН разработать новые индикаторы устойчивого развития, договорились расширить членство в совете Программы ООН по окружающей среде (UNED), не повысив, тем не менее, ее статуса до специализированной организации в системе ООН. В итоговой Декларации «Будущее, которое мы хотим» (документ основывается на принципе «общей, но дифференцированной ответственности» государств с различным уровнем экономического развития) подчеркивается необходимость действий для снижения уровня загрязнения океанов с целью сохранения морских экосистем и предусматривается укрепление Программы ООН по окружающей среде с увеличением ее финансирования.

Таким образом, история развития концепции устойчивого развития наглядно демонстрирует, что сегодня социально-экономическое развитие ограничивается не уровнем научно-технического прогресса, а состоянием окружающей среды.

1 Гро Харлем Брудланд – норвежский государственный деятель. Премьер-министр Норвегии в 1981, 1989, 1990-1996 гг.

2 *The Report of the Brundtland Commission, "Our common Future", Oxford, 1987. <http://www.un-documents.net/wccd-ocf.Environment.and.Development>.*

3 Дохолян А.С. Проблемы устойчивого развития экономики региона// *Современные проблемы науки и образования* // 2011 №5// <http://www.science-education.ru/99-4975> (Дата обращения: 5 октября 2011 г.).

4 Резолюция 1. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Приложение. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. A/CONF.199/20. - С. 16.

5 там же.

6 Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С., Рейф И.Е. *Перед главным вызовом цивилизации*. - М., 2005// <http://iib.ru>.

7 Копылов М.Н. *Введение в международное экологическое право*. - М., 2007. - С. 207.

8 Резолюция 2. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Приложение. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. A/CONF.199/20. - С. 46.

9 Официальный сайт ООН // <http://www.un.org/ru/development/sustainable/csd.shtm/> (Дата обращения: 4 июля 2013 г.).

10 Резолюция 2. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Приложение. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. A/CONF.199/20. - С. 70.

Түйін

Қазіргі заманғы халықаралық құқықтағы тұрақты даму жобасын жүзеге асыру

Сабыкенов С.Н. – ҚР ҰҒА академигі, з.ғ.д., профессор, Кужукеева К.С. – з.ғ.к., доцент

Қоршаған орта, экономикалық құқық, халықтың әл-ауқаты. Қоршаған ортаны қорғау туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Конференция Декларациясы. Әлемдегі барлық елдердің экономикалық дамуы. Экосистема. Жердің толықтырылмайтын ресурстары. Қоршаған ортаны қорғау. Тұрақтылық, дамудың экономикалық, экологиялық, әлеуметтік компоненттері. Экономикалық дамудың тұрақтылығы. Экономикалық саясаттың инструменттері. Бюджеттік, қаржылық, салықтық, бағалық, сыртқы саудалық. Әлемдік экономика. Өркениеттік даму, әлеуметтік топ, қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуы. Экономикалық тұрақсыздық. Жоғарғы деңгейдегі кездесу. Сауда. Мемлекеттің егемендігі. Шекаралық заңдылық енгізу. Құқықтық егемендік. Қоршаған ортаның ахуалын әлсірету. Халықаралық экономикалық жүйе. Мәселелерді тиімді шешу. Жахандану, экологиялық мәселелері, халықаралық келісім, консенсус. Әмбебап, аумақтық халықаралық шарттар. Потенциалдық коллизия. Әлеуметтік, экономикалық мәселелер туралы келісімдер және құжаттар.

Тірек сөздер: экономикалық дамыту, табиғат, экологиялық саясат

Summary

Realisation concept of sustainable development in modern international law

Sabikenov S.N. – Academician of the National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Kuzhukeeva K.S. – Candidate of Juridical Sciences, assistant professor

Elimination of the consequences of environmental degradation was first included in the international agenda 43, held in Stockholm at the United Nations Conference on the Human Environment. The outcome of the conference was the Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. The preamble of the Declaration states that "the preservation and improvement of the quality of the human environment is an important issue that affects the well-being of peoples and economic development of all countries of the world; it is an expression of the will of the peoples of the whole world and the duty of all Governments. Time has come where history regulate the activities around the world, showing a more thorough care about the effects of this activity on the environment."

Keywords: socio-economic development, the environment, politics

УДК 327 (574)

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІ БАСТАУ КӨЗДЕРІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж.Қ. Симтиков – с.ғ.д., Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Сорбонна-Қазақстан Институты, «Халықаралық қатынастар» кафедрасының меңгерушісі

Мақалада Қазақ мемлекеттілігінің бастау көздері туралы және Қазақ хандығының құрылғанына 550 жылдығын тойлау қарсаңындағы ұлттық тарихты зерттеудің кейбір мәселелерінің саяси аспектісі қаралады. Сонымен қатар, осы мәселенің тарихнамасына көңіл аударылады. Елбасының ұлт тарихына қатысты мәселелерге көзқарасы зерделеніп Қазақ хандығының заңды жалғасы болып табылатын - Қазақстан Республикасының осы бүгінгі дамуы да сөз болады. Қазақ хандығының тұңғыш ханы - Керей мен Жәнібектің де өмір жолдарынан деректер келтіріледі.

Тірек сөздер: Қазақ хандығы, Қазақстан Республикасы, Керей мен Жәнібек, тарих, саясат, тәуелсіздік

Нағыз патриотты химиямен немесе кибернетикамен емес, тарихпен әдебиетпен және ана тілімен тәрбиелеу керек екенін дәлелдеп жатудың қажеті жоқ. Сол сияқты ағылшын жазушысы, публицист, тарихшы, философ, «Француз төңкерісі», «Батырлар, ерлікті құрметтеу мен тарихтағы ерліктер», «Фридрих Прусский II өмірі мен тарихы» және тағы басқада еңбектердің авторы Томас Карлейль «История мира – это биография великих людей»- деп айтқандай біздің елдің тарихы да осыған дәлел. Жәнібек пен Керейден бастау алатын мемлекеттілікке еңбек сіңіріп жатқан тұлғаларымыз баршылық. Осының бәрі мемлекеттілік тұғырдың нығаюына әлем алдындағы саяси және экономикалық беделіміздің артуына әкелсе, ал ол өз кезегінде еліміздің халықаралық аренадағы өзіндік рөлін айқындап беруіне алып келді. Әрине, мұндай жетістікке жетудің тамыры тереңде жатқаны мәлім.

Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзінде Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев ұлт тарихына қатысты мәселелерге де тоқталған еді. «Тарихсыз болашақ жоқ. Ұлы Далада күллі Еуразия құрлығын уысына ұстаған талай алып мемлекеттер болды. Алып кеңістікті ең жайлап, еркін билеп-төстеген айбарлы халықтар өмір сүрген. Бүгінгі Қазақстан сол бабалардың заңды мұрагері. Адамзат тарихында қазіргі қалыптағы мемлекет үлгісі тек соңғы бірнеше ғасырда ғана пайда болғанын білеміз. Ал бұл кез біздің халқымыздың бостандықтан айырылып, бодандыққа түскен мезетіне тап келді. Көк түріктер мен Алтын Орданың айбарын айтпағанда, Қазақ хандығы біздің елдігіміздің түп тамыры»[1], – деген еді Нұрсұлтан Әбішұлы. Шынымен де, ұлттық тарихты тану және оны құрметтей білу - әрбір адамның азаматтық борышы.

Қазақ хандығы - бүгінгі Қазақстан Республикасы мен көрші аймақтардың территориясында 1465-1847 жылдар аралығында өмір сүрген мемлекеттік құрылым болып табылады. Бұл мемлекеттік құрылым Еділден Жайыққа дейінгі территорияны, Сырдария мен Амудария өзендерінің аралығын, Хорасан жерін қамтыған. Ол мемлекеттік құрылым ретінде дала демократиясына негізделген монархиялық билік. Мемлекет басшысы - хандар болған және олар саяси билік жүргізген. Хан төре тұқымынан шыққан сұлтандар арасындағы таңдау негізінде сайланатын. Қазақ хандығының тұңғыш ханы - Керей мен Жәнібек, соңғы ханы - Кенесары Қасымұлы.

Біздің мемлекеттілігіміздің тарихы осыдан 2,5 мың жыл бұрын өмір сүрген көшпелі сақ қоғамынан бастау алады. Яғни, Керей мен Жәнібек хандар бастаған Қазақ хандығы бір мезетте пайда болған жоқ, оның тамыры ғасырлар қойнуында жатыр. Далалық аймақта мемлекеттіліктің қалыптасуында тарихи үрдістің жалпы заңдылықтарымен қатар, тек қана көшпелі қоғамға тән өзіндік ерекшеліктер де көрініс тапты. Ұлы Даланың кез келген көшпелі қоғамында негізгі мал шаруашылығынан бастап, жер өңдеу,

қалалар мен қоныстар салу, т.б. мәдени-шаруашылықтың бірнеше түрлері болғаны белгілі. Таза көшпелі қоғам мүлде болған емес, ол үнемі жартылай көшпелі және жартылай отырықшы сипатта өтті. Ұлы Дала халықтары мен тайпаларының басым көпшілігі мал шаруашылығымен айналысуы және жағрапиялық ортаның әсері дала өркениетінің дамуына, көшпелі мемлекеттіліктің өзіндік ерекшеліктерінің қалыптасуына, құрылуына алып келді.

Қазақстан территориясында ежелгі және орта ғасырлар дәуірінде мемлекеттілік үрдісі екі басты белгілермен сипатталады, олар – үздіксіздік және сабақтастық. Тарихи деректер Қазақ хандығы құрылғанға дейін сабақтастық байланыста 18 көшпелі мемлекет болғанын айтады.

Қазақстан аумағында мемлекеттіліктің пайда болуы негізгі шаруашылығы көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығы болған сақ қоғамымен (б.з.д. VIII-III ғғ.) байланысты. Көшпелі өмір салтының арқасында сақ тайпалары Ұлы Даланы игере алды. Сақтарды көзімен көргендер олар ержүрек жауынгер, жылқы мен қой түліктеріне бай деп сипаттайды. Сақтар ат құлағында ойнап, садақ атуда мерген болған. Ежелгі грек тарихшысы Геродот оларды дүниежүзіндегі ең мерген халық деп бағалаған.

Мемлекеттіліктің жаңа сатысы бұл Қазақ хандығымен байланысты. Осы мемлекеттілік мәселесінде З. Қинаятұлының Қазақ хандығының құрылу тарихын түсіндіру мәселесіндегі тұжырымдамасының теориялық сипатының орны ерекше [2]. Қазақ хандығының қалыптасуы мен дамуы туралы жөнінде мәселе қозғалғанда оның дереккөздеріне негізгі көңілді аударған жөн. Қазақ хандығының құрылу тарихын зерттеген Б.Кәрібаев деректік мәселеге баса көңіл аударып, оларды тілдік принцип бойынша топтап, сипаттама берген. Ол араб, армян, орыс, монғол, түрік тілдеріндегі деректерге талдау жасаған. Аумақтық немесе Еуропалық авторлардың мәліметтерімен қатар, әулеттік деректер тобының мәліметтеріне және ауыз әдебиетінің материалдарына сипаттама берген [3]. Жалпы, біздің елдің жазба тарихында тарихтың бір нұсқасы М.Х. Дулатидың «Тарих-и Рашиди» [4] - атты әйгілі еңбегінен басталатыны рас. Мұхаммед Хайдар Дулати-қазақ хандығын толығымен суреттеп қағазға жазған алғашқы қазақ тарихшысы. Ол Орта Азия елдері жөнінде де көптеген мәліметтер қалдырды. Еңбек қолжазба нұсқасынан тәржімаланды. Мұхаммед Хайдар Дулат (1499-1551) Қазақстан мен Орта Азия тарихнамасында, әсіресе, кейінгі орта ғасыр тарихында айтпай кетуге болмайтын дара тұлға. Мұхаммед Хайдар Дулат немесе Мырза Мұхаммед Хайдар бен Мұхаммед Хұсайын Көреқан Дулат. Әдеби шығармаларыда Мырза Хайдар немесе Хайдар Мырза деп аталған. Мұхаммед Хайдар байырғы ақ сүйектер тұқымынан, дулат тайпасының әмірлерінен шыққан. Оның бабалары сол тұста Моғолстан аумағына кірген Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның ұлыс бектері мен тархандары болған. Кашмир елінде басшылық еткен. Мұхаммед Хайдар өте қиын да қайшылықты уақытта өмір сүрді, шонжарлар тегінен шыққанына қарамай тағдыр оны онша еркелете қоймаған. Анасы Хуб Нигар ханым Моғолстан билеушісі Жүніс ханның қызы. Орта Азия тарихынан жақсы таныс қолбасшы және Әмір Саид хан, сондай-ақ Ұлы Моғолдар империясының негізін қалаушы Захир әд-Дин Мұхаммед Бабыр шешесі жағынан жақын нағашылары болып келеді. Осынау тынышсыз уақытта Мұхаммед Хайдардың әкесі әскербасы Хұсайын қаза табады да, тоғыз жасар баланы нағашысы Кабул билеушісі ақын Захир әд-Дин Бабырға жібереді. 1512 жылы ер жетіп қалған Мұхаммед Хайдар екінші нағашысы Сұлтан Саид ханға келіп, Қашқарда жұрт қатарлы жауынгерлік міндетін орындауға кіріседі. Екі жылдан кейін Жаркент қаласы үшін болған соғысқа қатысады. Сонымен қатар Тибет пен қырғыз жорықтарына қатысқан. Қазақ хандығының тарихына баса көңіл аударған академик Бартольд В.В., Вельяминов-Зернов В.В., Уәлиханов Ш.Ш., Марғұлан Ә.Х. сияқты көрнекті зерттеушілер Мұхаммед Хайдар Дулатидың еңбегінің ерекшелігін құндылығын атап көрсеткен. С.Жолдасбайұлы М.Х. Дулатидың 500 жылдығына арнап жазылған «М.Х. Дулати және XV-XVI ғасырлардағы Қазақ хандығы» - атты зерттеуі осыған дейінгі зерттеулер мен археологиялық деректерді салыстыра келе тың пікірлермен толықтырады [5].

1541-1546 жылдары жазылған «Тарих-и Рашидиде» қазақ сұлтандарының билік ете бастауы 870 жылдан (1465-1466 ж) басталады делінеді. Хандықтың құрылуы Шу және Талас өзендерінің жазығынан бастау алғаны айтылады. Бұл оқиға қазақ халқының тарихындағы маңызды кезең саналады. Қазақ хандығының құрылуына байланысты жазылған тарихи зерттеулер мен әдебиеттердің бәрінде хандықтың негізін салушылар - Керей мен Жәнібек хандар.

Осы мәселе бойынша орыс зерттеушілерінің еңбектерін де назардан тыс қалдырмауымыз керек. Мысалы, Шоқан Уәлиханов «қазақ халқының Геродоты» - деп атаған А.И. Левшиннің [6] зерттеуінде қазақ халқының тарихы, географиясы мен этнографиясы жан-жақты қарастырылған. Сонымен бірге, еңбекте автордың өзі құрастырған Қазақстанның 1831 жылғы географиялық картасы да көрініс тапқан. Осы еңбек алғаш рет 1832 жылы Санкт - Петербургте 400 данамен жарық көрген екен. Негізінен онда XVIII ғасырдың аяғына дейінгі қазақ даласының тұрмыс-тіршілігі мен мәдениеті жан-жақты берілген. Осы үш томдық кітабында Қазақ хандығының тарихына қысқаша болса тоқталып өткен. Қазақ хандығын-

ның тарихына арналған сюжеттер Мәскеудің қоластындағы Касимов патшалығының тарихымен байланыстыра қарастырып 1864 жылы В.В. Вельяминов-Зернов жазды [7]. Ол патша заманындағы Қазақ хандығының тарихын зерттеудің ең үздігі болды. Сондай-ақ, В.А. Моисеевтің [8] - еңбегінде қазақ жеріне енген ойрат феодалдарының әскери қимылдары мен саяси қатынастары кеңінен зерттелген.

Қазақ кеңестік автономия тұсында 1924 жылы А.Чулошников[9], 1935 жылы С.Асфендияровтар жеке қарастыруға ұмтылыстар жасады [10]. XX ғасырдың 40 жылдарында көптеген құжаттар тарихи айналымға түсіп, Қазақ хандығының мәселелері жаңа ғылыми нәтижеге жетті. Онда М.П. Вяткиннің еңбегінің алатын орны бөлек [11]. Осы тақырыпта зерттеулерін жалғастырған ғалымдар Е.Б. Бекмаханов, Н.Г. Апполова, С.З. Зиманов, В.Я. Басин [12]. Қазақстанның Ресей империясының құрамында дамуы мен, халық көтерілістері, Қазақ хандығының әлсіреу мен жойылу тарихына ерекше көңіл бөлді. Кейіннен Қазақстан тарихының маңызы төмендетіліп қысқартыла бастады. Дегенменде, шығыстық деректемелерге сүйеніп жазылған 1969 жылы жарық көрген В.П. Юдиннің басшылығымен орындалған аударма зерттеуінің орны зор[13]. Осыдан кейін осы дәстүрді Қазақстандық шығыстанушылардың мектебі өкілдері оны жалғастыруда. Атап айтсақ Пищулина К.А., Әбусейітова М.Қ. [14]. және А. Исиннің зерттеулері оны толықтырып жаңа дем бергендей болды [15].

Сонымен бірге Табулдин Г., Өмірзақов Р.Қ және А.Г. Оловинцовтардың [16] еңбегінде қазақ хандарының түп-тегіне, шежірелеріне жеке-жеке тоқталған тұстар бар. Әсіресе, Шыңғыс хан ұрпақтарының туыстық-отбасылық байланыстары зерделенеді. Тағы бір айта кетерлігі, З.С. Тайшыбайдың «Абылай хан» атты зерттеуінде Абылай ханның өмірі мен қызметіне қатысты құжаттар мен материалдар жинағы топтастырылған. Ал Қ. Бегалиннің [17] еңбегінен Алтын Орданың құрылуы және онда билік жүргізген әмірлер жайлы да көптеген қосымша мағлұматтар алуға болады. Ресей тарихшылары Т. Сұлтановтың және Б.Р. Рахимзяновтың [18] еңбектерінде XV-XVII ғасырлардағы Қасым ханның билігі тұсындағы түрік-татар мемлекетінің тарихы баяндалса, Э. Валихановтың [19] эссесінде Кенесарының 1837-1847 жылдардағы көтерілістері бейнеленеді.

Тарих пен қатар қазақ әдебиеті тарихында да қазақ хандарының әдеби бейнесін суреттеу үлкен орын аларын ерекше атап кеткен жөн. Атап айтатын болсақ, жазушы М. Мағауиннің [20] еңбектерінде сол кезде зор беделге ие болған Қазтуған, Шалкиіз, Доспанбет, Жиёмбай, Ақтамберді, Үмбетей, Бұқар сияқты ойшыл-жыраулардың толғауларында қазақ хандарына қатысты деректер ғана емес, замана күйі, халықтың мұң-мүдделері сыр шертеді.

Осындай саяси үрдісте жетекші рөлдер атқарған сол екі басты тұлға, яғни Керей мен Жәнібек хандар туралы зерттеулер толығу үстінде. Атап айтатын болсақ, Б.Аяған, Х.Әбжанов, А.Исиннің зерттеулері [21], А.Сейдімбектің «Қазақ әлемі: Этномәдени пайымдау», Қ.Салғараұлының «Қазақтар», «Хандар кестесі», Б.Еженханұлының құрастыруымен «Қазақтардың Шыңжаң және Моңғол жерлеріне қоныс аудару тарихына байланысты қытай құжаттары», «Қазақ хандығы мен Цин патшалығының сауда қатынастары туралы қытай мұрағат құжаттары», А.Құнтөлеуұлының «Әбілқайыр хан», М.Әбусейітованың «Казахское ханство во второй половине XVI века», В.Я. Басинның «Россия и казахские ханства I-XVIII вв: (Казахстан в системе внешней политики Российской империи)», А.А. Галиевтің «Керей и Жанибек: История, личность, время», Т. Жұмахановтың [22], Ж. Қасымбаевтың еңбектері [23], М. Серікбаевтың «Казахское ханство в середине XV-XVIII вв. и его военно-политические отношения с Джунгарией», Қазақ хандығының құрылу кезеңін байланысты шығыс жылнамалырын талдап шыққан ресейлік зерттеуші Т.Сұлтановтың «Рождение казахской государственности. История казахского ханств», Т. Сұлтановтың «Қазақ мемлекеттілігінің құрылуы. Қазақ хандығының тарихы», «Алтын Орда: Еуразия даласындағы Шыңғыс хан ұрпақтарының мемлекеті», «Ұлы Дала мемлекеттері», «100 құжат: Қазақ хандығы мен чин империясы арасындағы қарым-қатынастарға байланысты құжаттар», Б. Габдуллиннің тарихи эссесі [24] т.б. көптеген әртүрлі монографиялар мен зерттеулер бар.

Кәсіби тұрғыдағы зерттелген еңбектерде баршылық. Мысалы тарих ғылымдарының докторы Б. Кәрібаевтың «Қазақ хандығының құрылу тарихы», тарих ғылымдарының кандидаттары Н. Атығаевтың «Казахское ханство в XV-середине XVI века», Б. Габдулинаның «Қазақ хандығының көрші мемлекеттермен қарым-қатынасы XVII ғасырдың соңы - XVIII ғасырдың бірінші жартысы», тарихшы-ғалымдар Е. Бұлановтың «Қазақ халқы қалыптасуының аяқталу кезеңі: тарихнамалық талдау (XIV-XV ғғ.)», Ж. Жақсығалиевтың «Әбілқайыр ханның саяси-мәмілегерлік қызметі» диссертацияларында да қазақ хандығының құрылу тарихын, алғышарттарын, себептерін ашып көрсеткен.

Осының қатарында Д. Ашимбаев пен В. Хлюпиннің [25], Ресей тарихшысы С.В. Харченконың [26] - еңбектерінде айтуға болады, онда авторлар қазақ ұлты мен этносы жайлы және қазақ хандарына жеке-жеке тоқталған. Мысалы, ««Казахи», прежде чем стать этносом, сначала возникли как нация, в смысле

политической общности населения, сплотившегося вокруг «казаковавших» ханов Керей и Жанибека. Их так называли поначалу – «узбеки-казахи», т.е. кочующие отдельно от кочевников - «узбеков» Абулхаир хана», - деп жазды. С.В. Харченконың еңбегінде келтірілген мысалдар тарихи әдебиеттен, күнделікті баспасөзден бұрыннан белгілі жайт болса да автордың пайымдауында оларға жаңаша сипат беріледі. Біз кітапты оқи отырып, Шыңғыс ханның, Керей мен Жәнібектің, Бұрындық ханның, Қасым ханның, Хақназар ханның, Есім ханның, Тәуке ханның, Әбілхайыр мен Жолбарыс ханның, Абылай хан мен Уәли ханның, бейбітшілікті аңсаған Кенесары ханның және де басқа ұлы дала дарабоздарының болмысына, олар өмір сүрген уақыт тұңғышына үңілеміз.

Осылардың ішіндегі мемлекеттіліктің бастау көзі ретінде алғашқы қазақ хандығының мәселелерінің алатын орны ерекше. Қазақ хандығы - қазақтардың XV және XIX ғасырлар аралығында қанат жайған, тәуелсіз ұлттық мемлекеті екені рас. Қазақ хандығы қазақ халқының ғасырлар бойы сақтап, қорғап келген мемлекеттігінің нышаны. Ол ұлан – байтақ өңірді мекендеген қазақ тайпаларының басын қосып шоғырландыруда, қазақтың этникалық территориясын біріктуде, қазақтың байырғы заманнан басталған өз алдына жеке ел болып қалыптасуын біржолата аяқтауда аса маңызды және түбегейлі шешуші роль атқарды.

Қазақ хандығының құрылу кезеңін баян еткен шығыс жылнамалырын талдап шыққан ресейлік зерттеуші Т.Сұлтанов Керей мен Жәнібектің Әбілқайыр ханның бөлініп шығу жылын Хижраның 864/1459-60 жж. деп көрсеткен болатын. Ендеше, қазақтың алғашқы мемлекеттігінің негізін қалашы тұлғалардың өмір жолы мен қоғамдықсаяси қызметтері жайлы тоқталайық.

Керей хан туған жылы белгісіз – 1473 жылы өмірден озған. Қазақ хандығының негізін қалаушы ұлы екі тарихи тұлғаның бірі, алғашқы қазақ ханы. Ақ орда ханы Орыстың ұрпағы. Орыс ханнан Токтақия, одан Болат, одан Керей хан тараған «Тауарих-и гузида-йи нусратнаме» дерегі бойынша, Керей хан – Болаттың жалғыз баласы. Мұхаммед Хайдардың «Тарихи-и Рашиди» атты еңбегінде Керей хан туысы Жәнібек ханмен бірге XV ғасырдың 50-жылдарының аяғында Қазақ хандығының құрылуына қатысты оқиғаларда алғаш рет атала бастайды. Онда Керей ханмен Жәнібек ханның Әбілқайыр хандығынан бөлініп, Моғолстанның батысындағы Шу бойы мен Қозыбасы өңірі аралығына келіп қоныстанғаны туралы баяндалады. Бұл аймақ – сол жылдардағы Моғолстан билеушісі Есенбұға хан мен оның туған ағасы Жүніс хан иеліктерінің арасы болды. Керей хан мен Жәнібек хан қол астындағы ру-тайпалармен 1457-1459 жж. Шу өңіріне көшіп келген. Әбілқайыр ханға наразы сұлтандар, әмірлер, ру-тайпа басылары Керей хан мен Жәнібекке келіп қосылады. Аз уақыт ішінде Қазақ хандығындағы халықтың саны 200 мыңнан асып кетеді. Керей хан мен Жәнібек ханның арқасында Есенбұға хан ағасы Жүніске қарсы күресте сенімді, әрі мықты одақтас табады. Жүніс 1461-62 жылы Есенбұға хан қайтыс болғанға дейін Моғолстан тағына қарсы ешқандай әрекет жасай алмайды. 1461/62–1469 жылдары Моғолстан ханы Досмұхаммедтің мәнсіз, мағынасыз жүргізген саясаты салдарынан Керей хан Жүніске қолдау көрсете бастайды. Ақыры, 1469 жылы Досмұхаммед хан қайтыс болғаннан кейін, Моғолстандағы билік басына еш қиындықсыз Жүніс хан келеді. Керей хан тұсында негізі қаланған Қазақ-Моғолстан қатынасы 16 ғасырдың 30-жылдарына дейін достық, бейбіт сипатта болады. Әбілхайыр хан Керей хан мен Жәнібек хан ықпалының күшейе бастағанынан қауіптеніп, оларды дер кезінде талқандау мақсатымен 1468/69 жылы жорық ұйымдастырады.

Жорық кезінде Әбілхайыр хан ауырып, қайтыс болады да, әскері кейін оралады. Кешегі Әбілхайыр ханның қарсыластары - Ахмет пен Махмұт хандар, ноғай мырзалары Мұса мен Жаңбырлы, Сібір ханы Ибақ, шайбанилық Берке сұлтан және қазақ хандары Әбілхайыр ханның мұрагері Шайх Хайдар ханға қарсы шығады. «Тауарих-и гузида-йи нусратнаме» дерегінде қазақ хандары ретінде Керей хан мен Жәнібектің есімдері аталса, «Фатхнама», «Шайбанинаме» деректерінде тек қана Жәнібек ханның есімі кездеседі. Дегенмен Керей хан есімі тарихи деректерде соңғы рет 1472 – 73 жылдары, Жүніс хан ордасына Бұрыш оғлан деген сұлтанның шабуыл жасауына байланысты аталады. Аңыз бойынша, Керей хан Қазақ хандығын 10 жылдай билеген және Хан тауы етегінде жерленген. Керей ханның қандай жағдайда, қай жылы қайтыс болғандығы жөнінде нақты мәліметтер жоқ. Керей ханның үш баласы болды. Олар: Бұрындық хан, Қожа-Мұхаммед және Сұлтан Әлі. Олардың ішінде 30 жылдан астам Қазақ хандығын билеген Бұрындық ханнан соң тақ билігі түпкілікті түрде Жәнібек ханның ұрпақтарының қолына өтеді. Керей ханның қалған екі ұлы жөнінде деректер кездеспейді.

Жәнібек хан, Әбу Сайд туған жылы белгісіз – 1470. Қазақ хандығы мен қазақ хандары әулетінің негізін қалаушы, Барақ ханның ұлы, Орыс ханның ұрпағы Барақ ханның кіші ұлы. Керей ханмен бірге Қазақ хандығының негізін қалаған. 1428 жылы әкесі Барақ хан (Ақ Орда ханы) өлген соң, Дешті Қыпшақтағы саяси билік Әбілқайыр ханға көшеді. 1457 жылдың жаздың соңында Әбілқайыр хан Сығанақ түбінде қалмақтардан жеңілгеннен кейін, Керей мен Жәнібек сұлтандар қарамағындағы ұлысымен Моғолстанға көшеді. Көшуге тарихи аңыз бойынша, Қобыланды батыр мен Ақжол би арасындағы дау-жанжал себеп болған.

Жазба деректер мәліметі бойынша, Керей мен Жәнібектің қалмақтарға қарсы әскер жию туралы Әбілқайыр ханның жарлығына құлақ аспауы және 1457 жылғы жеңілістен кейінгі қалыптасқан жағдай, яғни екі сұлтанға Әбілқайыр хан тарапынан қауіп-қатердің төнуі Орыс хан ұрпақтарын өз ұлыстарымен бірге көшпелі өзбектер мемлекетінен кетуге мәжбүр етеді. 1457 жылы күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстары Шудың төменгі бойында қыстап шығады.

Керей хан қайтыс болғаннан кейін Жәнібек хандық билікке келеді. Бұрындық ханның билік құрған жылдарын есептегенде, Қазақ хандығының билігі осы кезден бастап Жәнібек ханның ұрпақтарына толық көшеді. Қазақ тарихында Жәнібек хан Қазақ хандығының құрылу үрдісіне толық қатынасып, басшылық еткен тарихи тұлға. 1469 жылға дейін Қазақ хандығының халқы Әбілқайыр ханның қарсыластары есебінен өсе түседі. 1463 жылы Әбілқайыр хан қайтыс болған соң, көшпелі өзбектер мемлекетіне Сібірден Ибақ хан, Алтын Ордадан Ахмет хан, Ноғай ордасынан Мұса мен Жаңбыршы билер, Хорезмнен Береке сұлтан, ал Қазақ хандығынан Жәнібек хан қарсы шығады. 1470 жылдың басында Шайх-Хайдар хан өлтірілген соң, көшпелі өзбектер мемлекеті толығымен күйреп, Дешті Қыпшақтың басым бөлігінде Жәнібек хан басқарған Қазақ хандығының билігі орнайды.

Жәнібек хан XV ғасырдың 70 – жылдары ішінде қайтыс болған. Жәнібек хан тұсында Қазақ хандығы жеке ел болды. Жәнібек ханның артында тоғыз ұлы қалды. Олар: Иренші, Махмұт, Қасым, Әдік, Жаныш, Қамбар, Таныш, Әсік және Жадық. Бұлардың ішінде Қасым мен Әдіктің ХҮ ғасырдың соңы мен ХҮІ ғасырдың басында қазақ қоғамындағы рөлі өте зор болды. ХҮІ ғасырдың соңынан ХІХ ғасырға дейінгі барлық қазақ хандары Жәнібек ханның ұлы Жадық сұлтаннан тарайды.

Жалпы қорыта келе, ұлттық сананың оянуы мен нығаюына тарихтың атқарар ролін ешбір қоғамдық ғылым атқара алмайтыны сөзсіз. Әлем картасында екі жүзге жуық мемлекет болса, олардың барлығы дерлік өзінің ұлттық мемлекеттілігімен ерекшелене бермейді. Жалпы саны 200 миллионнан асатын 30-дан астам түркі тілдес ұлттар мен ұлыстардың дүниенің түкпір-түкпірінде өмір кешуде. Қазақтың бір ғана мақтанары түпкі атасы ежелгі түркінің тамырынан нәр алған ұлттық мемлекеттілігін орнықтыра алуында. Ұлттық мемлекеттіліктің атрибуттары қалыптасып ұлттық санаға толықтай енуімен ерекшеленуінде. Сол мемлекеттіліктің табиғи негізі мен тарихи іргетасының қалануының әріде жатқандығын естен шығармауымыз керек. Оны далалық өркениеттен іздегеніміз абзал. Мемлекеттілік дәстүрді сақтай отырып даму бүгінгі мемлекеттер дамуының ең өзекті мәселесі. Қорыта келе, ата-бабамыздың найзасының ұшымен, білегінің күшімен алып берген осынау ұшы-қиыры жоқ жерімізді, қазақ деген елімізді қорғау, оны Елбасымыздың «Мәңгілік Ел» идеясымен ұластыруға атсалысу – әрбір Қазақ елі азаматының қасиетті парызы деп сезінуіміз керек.

1 Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзінен.

2 Қинаятұлы З. Қазақ мемлекеті мен Жошы хан – Астана: «Елорда», 2004; Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары: X-X ғасыр - Астана, 2001 - 208 б.; Қинаятұлы З. Преемственность в истории государств кочевников. В кн.: История казахской государственности древности и средневековье - Алматы, Адамар, 2007 - С. 6-32.

3 Кәрібаев Б.Б. Қазақ хандығының құрылу тарихы. - Алматы, 2014.

4 Дулати М.Х. «Тарих-и Рашиди». - Алматы, 2003.

5 Жолдасбайұлы С. М.Х. Дулати және XV-XVI ғасырлардағы Қазақ хандығы, - Алматы, 2000.

6 Левшин А.И. «Описание киргиз-казахских, или киргиз-кайсацких орд и степей» - СПб., 1832, - Алматы, 1996.

7 Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о касимовских царях и царевичах. Ч.2. – СПб., 1864.

8 Моисеев В.А. «Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв.» - Алматы, 1991.

9 Чулошников А. Очерки по истории казах-киргизского народа в связи общими историческими судьбами других тюркских племен. Ч.1 - Оренбург, 1924.

10 Асфендияров С.Д. История Казахстана с древнейших времен. Т.1. – М., 1935.

11 Вяткин М.П. Очерки по истории Казахский ССР. Т.1. С древнейших времен до 1870 г. – М., 1941.

12 Бекмаханов Е.Б. Присоединение Казахстана к России, - М., 1957, XIX з. 20-40 жылдарындағы Қазақстан, - Алматы, 1992; Апполова Н.Г. Присоединение Казахстана к России в 30-х годах XVIII в. Алма-Ата, 1948.; Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и середине XIX века, Алма-Ата, 1960; Басин В. Я. Казахстан в системе внешней политики России в первой половине XVIII века // Казахстан в XV – XVIII веках. Алма-Ата, 1969.

13 «Материалы по истории казахских ханств XV – XVIII веков: извлечения из персидских и тюркских сочинений// Составители: Ибрагимов с.К., Мингулов Н.Н., Пищулина К.А., Юдин В.П.- Алма-Ата -1969

14 Пищулина К.А. Юго –Восточный Казахстан в середине XIV начале XVI веков. Алма-Ата,1977.; Абусейтова М.К.Казахское ханство во второй половине XVI в. - Алма-Ата., 1985, Казахстан и Центральная Азия в XV- XVII вв. Алматы, 1998.

15 Исин А.И. Казахское ханство и Ногайская Орда во второй половине XV-XVI вв. - Семипалатиск, 2002; - Алматы, 2004.

- 16 Табулдин Г., Әмірзақов Р.Қ., Оловинцов А.Г. «Қазақ хандары және олардың ұрпақтары». - Алматы - 2013
17 Бегалин Қ. «Алтын Орда хандары». - Алматы, 2007
18 Сұлтанов Т. «История казахского ханства» Алматы, 2009, Рахимзянов Б.Р. «Касимовское ханство». - Алматы, 2009.
19 Валиханов Э. «Кенесары хан». - Алматы, 2001
20 Мағауин М. «Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет». - Алматы, 1981
21 Аязан Б.Г., Әбжанов Х.М., Исин А. «Қазақ хандығы тарихы: құрылуы, өрлеуі, құлдырауы». - Астана, 2011
22 Жұмаханов Т. «Казакское ханство». - Алматы, 2006
23 Касымбаев Ж. К. «Государственные деятели Казахских ханств XVIII - первой половины XIX в. (Абулхаир хан. Абылай хан)». - Алматы, 1998; Хан Айшуак (1719-1810 гг.), Алматы, 2001; Хан Жанторе (1759-1809 гг.). - Алматы, 2001; Хан Жангир (1801-1845 гг.) Алматы, 2001; Кенесары хан (1802 – 1847 гг.). - Алматы, 2002.
24 Габдуллин Б. «Великое кочевье. О тех, кто строил государство Казахстан». - Алматы, 2011
25 Ашимбаев Д., Хлюпин В. «Казахстан: история власти. Опыт реконструкции». - Алматы, 2008
26 Харченко С.В. «Лица времён XII-XXI вв.». - Москва, 2013

Резюме

О некоторых проблемах возникновения казахской государственности

Симтиков Ж.Қ. - заведующий кафедрой «Международных отношений» Института Сорбонна-Қазақстан КазНПУ имени Абая, доктор политических наук, профессор zhomart-67@mail.ru

В статье рассматриваются истоки казахской государственности и, в связи с празднованием 550-летия образования Казахского ханства некоторые вопросы исследования национальной истории в политическом аспекте. А также исследуются вопросы историографии отечественных и зарубежных специалистов по проблемам Казахского ханства. Рассматриваются взгляды Президента о государственности Республики Казахстан как законный преемник Казахского ханства. Приведены примеры о жизнедеятельности Жанибека и Керей как основателей Казахского ханства.

Ключевые слова: Казахское ханство, Республика Казахстан, Жанибек и Керей, история, политика, независимость

Summary

On some problems of kazakh state

Simtikov J.Қ. - Head of the department of "International relations" of the Institute Sorbon-Kazakhstan KazNPU Abay, Doctor of Political Sciences, Professor zhomart-67@mail.ru

The article discusses the origins of the Kazakhstan statehood and due to celebration of 550 anniversary of the Kazakh statehood some research questions of national history in the political aspect. And also explores questions of historiography of domestic and foreign experts on Kazahsogo Khanate. Author considers the views of the President of the Republic of Kazakhstan on the state as a legitimate successor of the Kazakh Khanate. Examples of livelihoods of Zhanibek and Kerey as the founders of the Kazakh Khanate.

Keywords: Kazakh Khanate, the Republic of Kazakhstan, and Kerey Janibek, history, politics, independence

УДК 327 (574)

ПЕРСПЕКТИВЫ ТРАНСПОРТНОГО ХАБА КАЗАХСТАНА

А.И. Шалтыков – д.полит.н., профессор кафедры «Международные отношения», КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются перспективы транзитного хаба для Казахстана. В рамках приоритетов по вхождению Казахстана в члены глобального блока ОЭСР, или в тридцатку наиболее динамичных стран мира перед Казахстаном стоит немало задач. Одна из которых – усиление транзитного потенциала страны. В статье особо подчеркивается, что в интеграции Казахстана в глобальную практику большую роль играет наличие совершенной дорожно-транспортной и логистической систем, которые выполняют две кардинально важные функции – обеспечивают доставку казахстанских грузов на рынки зарубежных стран и приносят государству существенный доход в виде платежей за транзит товаров по территории Казахстана.

Ключевые слова: транспортный хаб, Казахстан, геополитика

Казахстан стремится стать крупнейшим деловым и транзитным хабом Центральной Азии, достигнув к 2020 году увеличения транзитных перевозок вдвое – с 16 до 30 млн. тонн. Реализация приоритетов данной сферы в рамках «100 конкретных шагов» предусматривает привлечение крупнейших мировых компаний к развитию транспортных коридоров и рынков мультимодельных перевозок, в том числе к созданию международного авиационного хаба.

В мире существуют 43 государства, границы которых не имеют выхода к Мировому океану. Больше всего таких государств в Африке – 15, в Европе – 14, в Азии – 12 и в Южной Америке – 2. В этом списке

также находятся все страны Центральной Азии – Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан и Кыргызстан [1].

Общепринято, что в основе мировых процессов лежит борьба за рынки и ресурсы. Однако не менее ожесточенная конкуренция идет за маршруты, новые транспортные коридоры. Ведь, чтобы получить доступ или влияние на новые рынки, для начала необходимо проложить, взять под контроль дороги, пути сообщения. Поэтому неудивительно, что Центральная Азия становится полем конкуренции разных транзитных проектов. Региону предложены сразу несколько альтернативных проектов, предполагающих задействовать его транзитный потенциал: российское видение Евразийского союза, американская концепция «Нового Шелкового пути», китайский проект «Экономического пояса Шелкового пути». И во многих проектах геополитика, естественно, часто оттесняет экономику. Ставки в борьбе за новые маршруты значительно возросли, особенно после того, как Китай заявил об учреждении инфраструктурного фонда Великого Шелкового пути в размере 40 млрд. долларов США [1]. Обострение геополитической конкуренции, безусловно, несет огромные риски для региона. Чтобы избежать или минимизировать соперничество между основными игроками, Казахстан пытается реализовать выгодные для максимального круга участников транзитные проекты.

Как бы то ни было, пока различные политики спорят, предлагая разные варианты, Казахстан уже начал возрождать Великий Шелковый путь. Наша цель – превратить Казахстан и Центральную Азию в крупнейший Евразийский транспортно-транзитный хаб, проложить и соединить через наш регион все основные континентальные коридоры.

В последние годы центр тяжести мировой торговли, так же как и производства, смещается в Азию, объективно усиливая значение транспортной составляющей межгосударственного сотрудничества. Казахстан занимает уникальное положение наиболее удобного и безопасного транзитного маршрута движения «Европа — Азия». В настоящее время по территории страны пролегают четыре международных транспортных коридора, связывая между собой Китай и Европу, в том числе ТРАСЕКА. Другими словами, все дороги ведут в Казахстан. И новая экономическая политика «Нурлыжол» увеличит этот потенциал. Мощный рост экономики Китая, в частности его западных регионов, уже сегодня вызывает необходимость в доставке на мировые рынки различного спектра товаров.

В связи с этим в ближайшей перспективе вводится в строй новая международная автомобильная дорога Западная Европа-Западный Китай. Маршрут составляет 8 445 км, в том числе по территории Казахстана – 2 787 км. Данный транзитный коридор позволяет сократить время транспортировки грузов из Китая в Европу почти в 3,5 раза по сравнению с морским путем, т. е. с 40 дней водного пути до 10 дней сухопутного. Ожидается, что через 10 лет объем грузоперевозок через территорию Казахстана увеличится в 2,5 раза.

В этом плане первым крупным прорывным проектом в сфере развития логистики является создаваемая на границе Казахстана с Китаем Специальная экономическая зона (СЭЗ) «Хоргос - Восточные ворота», которая будет работать по принципу «сухого порта» в системе международного транспортно-логистического комплекса.

В рамках реализации стратегии Нового Шелкового пути Национальная железнодорожная компания Казахстана уже установила партнерство с глобальным оператором портовой и терминальной инфраструктуры DubaiPortWorld. Так, совместно с DPWorld компанией выстроена генеральная линия транспортного взаимодействия с морским портом Актау и проектом СЭЗ «Хоргос - Восточные ворота» в организации международных поставок и интеграции инфраструктурного сервиса Казахстана в мировую торговую и транспортную цепочку.

В настоящее время между Казахстанской железнодорожной компанией и DPWorld создана необходимая правовая база для взаимодействия, которая заложена в ряде нормативно-правовых документов, в том числе Соглашении о сотрудничестве по управлению морским портом Актау на восточном побережье Каспийского моря и Специальной экономической зоной «Хоргос — Восточные ворота».

В то же время, принимая во внимание удобное географическое расположение, а также актуальность возрождения исторического Великого Шелкового пути в новом формате, Казахстан и другие страны прилагают все усилия для создания трансконтинентального транспортного соединения между Центральной Азией и регионом Персидского залива.

Регион Персидского залива представляет ключевое значение для Казахстана с точки зрения наращивания положительной динамики внешней торговли. Это продиктовано, по крайней мере, тремя определяющими факторами:

- регион Персидского залива становится эпицентром интересов все большего числа грузоотправителей

Азии и Европы. По прогнозам экспертов, большой объем грузопотока из Китая в Европу, страны Ближнего Востока, Центральной Азии, Кавказа в ближайшее время будет переориентирован именно в зону Персидского залива;

- наличие портового и складского потенциала на крупнейших в мире транспортных узлах (хабах) международных контейнерных перевозок, которые обеспечивают наиболее короткие маршруты в сторону Юго-Восточной Азии, Африканского континента, Индии и т. д.;

- возможность расширения экспортного потенциала за счет высокого спроса на продовольственную продукцию (регион на 80-90% зависит от импорта продуктов питания).

В этом контексте большое значение имеет использование портового потенциала ОАЭ, который замыкает на себе роль «южных ворот» в транспортном коридоре Север — Юг. Это один из приоритетных евроазиатских маршрутов, включающий транспортную сеть Казахстана.

В Казахстане уже построено и реконструировано более 10 тыс. км автомобильных дорог, 2,5 тыс. км железных дорог, расстояние от Китая до Персидского залива сокращено на 1 200 км.

Так, открыта новая железнодорожная магистраль Казахстан - Туркменистан - Иран, являющаяся важным звеном транспортного коридора Север - Юг. Новая стальная магистраль обеспечит удобную и экономичную транспортировку грузов из Казахстана к эмиратским портам в Персидском заливе.

Проект «Север - Юг» при содействии Азиатского банка развития и Исламского банка развития реализуется на основании подписанного Туркменистаном, Ираном и Казахстаном в 2007 году соглашения. Реализация проекта также открывает доступ европейским и азиатским странам в регионы Центральной Азии и Персидского залива. Аналогичная возможность появится для транзита товаров из стран Южной и Юго-Восточной Азии в страны Северной и Восточной Европы через Иран, Туркменистан, Казахстан и Россию.

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев заявил, что данный транснациональный объект имеет историческое значение. «Новая дорога представляет собой кратчайший путь доставки грузов, в том числе транзитных, а в будущем - для пассажирских перевозок. В современных условиях время является важнейшим фактором. В связи с этим сокращение сроков грузооборота обеспечивает серьезное конкурентное преимущество. Оно в свою очередь отражается на деловой активности и в конечном итоге - на росте благосостояния наших стран» [1].

Открытие стержневого направления развития транзитных и внешнеторговых грузопотоков в рамках коридора Север - Юг является выгодной альтернативой существующим до сих пор путям транспортировки грузов.

Общая протяженность трансконтинентальной железнодорожной магистрали составляет 3 156 км, в том числе казахстанский участок Актау - Узень (169 км), туркменский участок Серхетяка - Гызылга - Берекет - Этрек (700 км), иранский участок Инче - Барун - Горган - Тегеран - Мешхед — Бафк - Бендер - Аббас (2 287 км).

Всем известно, расстояние от морского порта Бендер - Аббаса до эмиратского порта Хамрия составляет 120 морских миль или 221 км. Таким образом, общая развернутая длина Нового Шелкового пути от Казахстана до Эмиратов составляет 3 377 км, что в два раза меньше, чем воздушный коридор от Дубая до Шанхая.

Новый маршрут, по мнению специалистов, позволит сократить продолжительность перевозки грузов на 10—12 дней по сравнению с традиционным морским путем из Азии в Европу через Средиземное море и Суэцкий канал, который занимает 35-40 дней. А это в свою очередь при соответствующей транспортной инфраструктуре позволит снизить транспортные издержки на 30 процентов.

Актуальность данного направления связана с высоким транзитным потенциалом транспортно-коммуникационной инфраструктуры, которая отвечает мировым стандартам, вдоль трассы построены железнодорожные станции, мосты и другие сопутствующие объекты, в том числе *жилые* комплексы для обслуживающего персонала.

В связи с изменением геополитической ситуации в странах, имеющих собственные выходы к Черному морю, значительно возросла роль транзитных перевозок в Каспийском бассейне. Складываются объективные предпосылки к превращению Каспийского моря и прибрежных территорий в важный транзитный центр товарообмена между странами Европы и Азиатского региона. Речь идет о мощных грузопотоках из Азии в Европу и обратно. По предварительным прогнозам, первоначально по этой магистрали от Каспийского моря до Персидского залива будет транспортироваться до 3-5 млн. тонн грузов в год, а в перспективе объемы возрастут до 10- 12 млн. тонн. Казахстан уже сегодня входит в число мировых лидеров по экспорту ферросплавов, меди, свинца, цинка, минеральных удобрений. Наша страна также вышла на первые позиции в мире по экспорту муки и пшеницы.

Нурсултан Назарбаев считает, что Казахстан может стать глобальным центром продовольственной безопасности. Общая площадь земель сельскохозяйственного назначения в нашей стране составляет 90 млн. га, из них 25 млн. относятся к пахотным землям и 61 млн. к пастбищам. С вводом в эксплуатацию железной дороги Казахстан-Туркменистан-Иран объемы экспорта казахстанской пшеницы возрастают в 5 раз. Кроме того, по оценкам экспертов, ОАЭ готовы закупать в Казахстане до 500 тыс. тонн мяса баранины.

Таким образом, эффективным катализатором в вопросе продвижения двустороннего торгово-экономического сотрудничества станет главная транспортная артерия XXI века, соединяющая Казахстан с Эмиратами.

Строительство и ввод железнодорожных маршрутов – это только часть казахстанской геостратегии. Параллельно осуществляется расширение Актауского морского порта, строительство терминала в китайском порту Ляньюньгань, развитие сухого порта Хоргос, строительство и модернизация международных аэропортов. Уже создан единый логистический оператор. Задача ближайшего времени – это решение различных внутренних факторов, препятствующих эффективному развитию транспортно-транзитного потенциала: неэффективность административных процедур, модернизация внутренней транспортной инфраструктуры, строительство сети транспортно-логистических центров и так далее. Не случайно вопросы развития транспортной инфраструктуры стали основной темой президентского Послания и новой экономической политики «Нурлыжол», где в первую очередь предусматривается строительство новых дорог, развитие инфраструктуры, поддержка малого и среднего бизнеса – все это является гарантом устойчивой диверсификации структуры национальной экономики.

До 2020 года в Казахстане планируется построить и реконструировать более 7,5 тыс. км. республиканских автомобильных дорог, 4 тыс. км. которых будут переведены в первую техническую категорию с 4- и 6- полосным движением. При этом будет создано порядка 200 тыс. новых рабочих мест.

Главной задачей автодорожной отрасли на ближайшие годы станет развитие направлений Центр – Юг, Центр – Восток и Центр – Запад, а также завершение строительства международного транзитного коридора Западная Европа – Западный Китай.

Хабы планируется связать между собой, реконструировав автомобильные дороги Западная Европа – Западный Китай, Алматы – Усть-Каменогорск, Кызылорда – Жезказган – Караганда и Атырау – Астрахань. Общая протяженность международного коридора Западная Европа – Западный Китай по территории Казахстана составляет 2787 км. Большая его часть уже реконструирована - в 2015 году движение будет открыто по всей магистрали.

В условиях глобализации мировой экономики наши общие интеграционные процессы в сфере транспорта и инфраструктуры должны стать ключевым драйвером экономического роста стран – партнеров по союзу.

Акцент транспортного сервиса в Казахстане смещается в сторону комбинированных перевозок с участием разных видов транспорта, использованием терминалов и хабов. На базе КТЖ (Казахская железная дорога) уже активно действует единый логистический оператор, который реализует этот необходимый сервис. С этой ролью АО «НК «КТЖ» успешно справляется и становится локомотивом многих прогрессивных процессов, позитивно влияющих на успешное поступательное развитие казахстанской логистики.

С 1 января 2015 года начал действовать Евразийский экономический союз, в рамках которого обеспечиваются четыре свободы (движение товаров, услуг, капитала и рабочей силы) путем поведения скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики.

Учитывая роль транспортной системы в обеспечении торговых экономических отношений, договором предусматривается проведение скоординированной (согласованной) транспортной политики.

Новая политика «Нурлыжол» предполагает прежде всего активное строительство дорог, вне всякого сомнения, для бизнеса очень важна налаженная работа транспортной сети. Нормой в экономике XXI века является факт, что перемещение грузов, людей, услуг и капитала должно быть свободным в рамках страны, а порой и в границах экономических союзов. Новая политика предполагает прежде всего активное строительство дорог, благодаря которому будут созданы до 200 тыс. рабочих мест, что в свою очередь, означает занятость и рост доходов населения [4]. В Послании Президента определено, что необходимо создать такую транспортную сеть, чтобы от Астаны во все стороны расходились автомобильные, железнодорожные и авиационные магистрали. Безусловно, без хорошей транспортной системы невозможно развитие других отраслей экономики.

Осуществление согласованной транспортной политики направлено на обеспечение экономической

интеграции, последовательное и поэтапное формирование единого транспортного пространства как совокупности транспортных систем государств-членов, в рамках которой обеспечиваются беспрепятственное передвижение пассажиров, перемещение грузов и транспортных средств, их техническая и технологическая совместимость, основанные на гармонизированном законодательстве государств-членов в сфере транспорта.

Закрепление в Договоре о Евразийском экономическом союзе общих задач и приоритетов транспортной политики является логическим продолжением первых этапов торгово-экономической интеграции трех государств.

Так, сформированная ранее правовая база Таможенного союза позволила упразднить таможенные процедуры на внутренних границах и перевозить грузы с оформлением одной декларации, что позитивно отразилось на качественных характеристиках услуг международных перевозок.

Правовая база Единого экономического пространства в области транспорта обеспечила унификацию тарифов на железнодорожные перевозки по видам сообщений и недискриминационный доступ потребителей к услугам.

Договором о Евразийском экономическом союзе предусмотрен Порядок регулирования доступа к услугам железнодорожного транспорта. Включая основы тарифной политики (в основу которого легло ранее принятое отраслевое соглашение Единого экономического пространства – Соглашение о регулировании доступа к услугам железнодорожного транспорта, включая основы тарифной политики), а также правила доступа и оказания услуг инфраструктуры железнодорожного транспорта на приграничных участках.

В настоящее время проводится работа в рамках реализации достигнутых договоренностей государств-членов в отношении поэтапной либерализации транспортных услуг, в частности, казахстанской стороной как ответственным разработчиком разрабатывается проект основных направлений и этапов реализации скоординированной транспортной политики, предусмотренных к принятию на уровне Высшего Евразийского экономического совета до декабря 2016 года.

В рамках создания ЕАЭС максимально упрощены таможенные процедуры при организации грузовых перевозок, оптимизирована тарифная политика железнодорожных администраций, намечены пути гармонизации транспортного законодательства, что также влечет за собой сокращение сроков доставки грузов, уменьшение транспортных расходов и повышение конкурентоспособности экспортеров, увеличение объемов транзитных перевозок. Все это в совокупности с интеграцией других отраслей экономики создает дополнительные возможности для успешного экономического развития стран ЕАЭС в сложных современных условиях нестабильности мировых рынков.

Создание Евразийского экономического союза сформировало предпосылки для реализации совместных бизнес-проектов, ключевым из которых является создание оператора контейнерных перевозок и терминальной обработки – Объединенной транспортно-логистической компании (ОТЛК).

В рамках деятельности ОТЛК железные дороги Казахстана, России и Беларуси будут предоставлять интегрированную услугу, основанную на принципах «одного окна», единой технологии, стандартах качества и согласованной ценовой политике, координировать технологические параметры развития магистральной и терминальной инфраструктуры транспортных коридоров.

Единая транспортно-логистическая система на базе ОТЛК позволяет максимально реализовать транспортный потенциал Казахстана, России и Беларуси, предлагая сухопутную альтернативу морским перевозкам транзитных грузов в сообщении Европа - Азия.

Помимо значительного прямого эффекта для железных дорог Казахстана реализация проекта обеспечит значительный мультипликативный эффект для экономики и способствует решению задачи по превращению Казахстана в деловой и транзитный хаб на евразийском пространстве.

Большую возможность бизнесу Казахстана и Китая развиваться дают осуществляемый проект КНР «Экономический пояс Великого Шелкового пути» и программа Президента Н.А.Назарбаева «Нурлы жол», которые взаимно дополняют друг друга. По сути своего содержания «Нурлы жол» тесно перекликается с концепцией «Экономического пояса Шелкового пути». Эта политика также включает в себя и другие приоритетные стратегии и цели, такие как улучшение инфраструктуры, возрождение экономики.

В 2012 году на 25-м пленарном заседании Совета инвесторов Президент РК обозначил задачу – превратить Казахстан в крупнейший деловой транзитный хаб, своеобразный мост между Европой и Азией., тем самым был положено начало новому историческому циклу развития Великого Шелкового пути. Правительством в 2012 году разработан Комплексный план мероприятий по реализации проекта «Казахстан – Новый Шелковый путь».

Эта программа в настоящее время активно развивается. В декабре 2012 года открыт второй железнодорожный переход на границе Казахстана и Китая – Алтынколь – Хоргос. Интересный факт: если первому переходу Достык – Алашанькоу, который был открыт в 1991 году, потребовалось 5 лет. Чтобы достигнуть рубежа в 1 миллион тонн годового объема перевозок грузов, то через Алтынколь – Хоргос уже в первый год эксплуатации перевезено 1, 7 миллиона тонн. Нынче ставится задача достичь объемов в 20 миллионов тонн всех грузов, проходящих через оба железнодорожных перехода, а в долгосрочной перспективе – 50 миллионов тонн [5].

В этом контексте между Казахстаном и Китаем сохраняются общие точки соприкосновения интересов. Между двумя странами заключен ряд соглашений по сотрудничеству в различных отраслях экономики. В том числе в металлургии, машиностроении, переработке нефтепродуктов. Китайская сторона также готова к углублению партнерства в области железной дороги, энергетики, сельского хозяйства. В марте 2014 года подписаны 33 соглашения между различными предприятиями двух стран более чем на 23 млрд. долларов [6].

О стремительном развитии взаимовыгодного сотрудничества свидетельствуют и такие факты. Работает евразийская железная дорога, проходящая через Алашанькоу и Хоргос, открыты маршруты поездов, курсирующие из центрально-континентальных городов Китая через Алматы в Европу. Открыт первый регулярный рейс контейнерного поезда всего за 6 дней добрался из приморского города Ляньюньгана в Алматы. Это означает, что для нашей страны появилась реальная возможность выхода к морю. Все это подтверждает важную роль и неограниченный потенциал Казахстана как надежного моста между Востоком и Западом.

Следует учесть, благодаря таким проектам, как современный Шелковый путь, Евразия будет развиваться как единое целое. Это дополнительная возможность, которая позволит Казахстану сделать шаг по направлению и к Китаю, к странам ЕС. Статистка показывает, что большой международный бизнес более заинтересован в таком пути, который был бы более быстрым, чем морское сообщение, а также был бы более эффективным и дешевым. Современный Шелковый путь может обеспечить монополию на перевозки в Евразии на целые десятилетия, до тех пор, пока в транспорте не произойдет очередная техническая революция.

Если Казахстан достигнет вышеуказанные цели, то ему удастся:

- привлечь зарубежных инвесторов;
- ускорить процесс развития депрессивных районов;
- соединить Европу и КНР, а также заработать на транспорте.

Следует отметить, что транспортно-логистическая составляющая для расширения взаимовыгодных связей на сегодня, по сути готова. Еще в ноябре 2011 года Президент РК Н.Назарбаев поручил создать на базе АО «КТЖ» специализированную мультимодельную компанию международного уровня, а также внести предложения по созданию комплексного центра оказания услуг железнодорожных, автомобильных, авиационных и других видов перевозок для развития транспортного потенциала и продвижения отечественной продукции на внешние рынки.

Уже в апреле 2012 года было учреждено казахстано-китайско-российско-немецкое совместное предприятие YuXinOu (Chongqing) Logistics Co., Ltd. Это событие поистине стало новой вехой строительства магистрали Чунцин – Синьцзян – Алашанькоу – Европа, или сокращенно Ю-Синь-О, ознаменовало создание мощного узла в области товарообмена. Общая протяженность железнодорожного пути составляет около 11 тыс. км, в том числе по территории Казахстана – 3,5 тыс. км, а на доставку грузов до конечной точки – немецкого города Дуйсбург – уходит порядка 16 дней (в дальнейшем сократится до 13 дней). До Польши – 12 дней, до России – 11, до Казахстана – 6 дней.

Клиентам – почтовым администрациям КНР, России и Казахстана – предложен полный комплекс транспортно-логистических услуг. Также китайской стороной озвучены предложения об организации в рамках СП курсирования контейнерных поездов из портов КНР в направлении Казахстана и стран Центральной Азии и в обратном направлении, чтобы увеличить конкурентоспособность действующих сервисов и привлечь дополнительные транзитные и экспортно-импортные грузопотоки. Для снижения сезонного влияния на перевозку оргтехники в рамках контейнерного сервиса было решено использовать специальные терморегулирующие материалы.

Открытие международной железнодорожной магистрали Ю-Синь-О произошло 12 апреля 2012 года. На данный момент по международной магистрали уже отправлено около 240 контейнерных составов. Ежедневно 5-6 поездов уходят из Китая в Европу и 2-3 следуют в обратном направлении. В дальнейшем в оба конца они станут курсировать ежедневно.

А в начале декабря 2012 года произошло еще одно примечательное событие: в составе регулярного грузового поезда Чжэнчжоу – Гамбург была осуществлена пилотная отправка партии контейнеров с консолидацией и таможенным оформлением по мультимодальной схеме в Астану и далее на Москву до терминала ФГУП «Почта России». В среднем за каждые сутки по территории Казахстана состав преодолевал 1135 км вместо 1000 км, как это происходило обычно.

Успешный пилотный проект показал конкурентные преимущества доставки почтовых грузов наземным транспортом.

Между тем потенциал развития почтовых перевозок из Китая через Казахстан оценивается в 300 тыс. двадцатифутового эквивалента, что в пересчете составляет порядка 6 млн. тонн грузов в год [7]. Это сулит солидный доход как отечественному перевозчику, так и госказне.

В развитии именно казахстанского направления Щелкового пути высказывает интерес и китайская сторона. Эксперты однозначно считают, что железнодорожная магистраль Ю-Синь-О должна стать главной «стальной артерией» «Экономического пояса Великого Щелкового пути». Здесь какие аргументы они приводят?

Во-первых, это политическая стабильность в нашем регионе: нет вооруженного влияния пиратов, террористов и локальных конфликтов.

Во-вторых, здесь не бывает таких пагубных природных явлений, как тайфуны, цунами. Кроме того, представители бизнес-кругов уже по достоинству оценили удобство внедренного на маршруте принципа обслуживания: одна декларация. Одна инспекция, один переход через границу.

В середине 2014 года представители всех заинтересованных стран обсуждали вопросы обслуживания контейнеров, работу таможни, совместную ценовую политику. Китай, Россия, Казахстан, Германия совместно создали предприятия-платформы, предоставляющие более удобные и быстрые услуги. Весомая и экономическая составляющая.

Следует отметить, что отправители грузов услуги железной дороги обходятся в пять раз дешевле, чем авиаперевозков, что положительно сказывается на конечной цене любого товара. Морской флот тоже не является конкурентом, поскольку сроки доставки увеличиваются аж на 30 дней.

Если говорить о преимуществах железнодорожного развития Щелкового пути, то Казахстан, располагающий необходимой инфраструктурой и удобным географическим расположением, является в выстраиваемой транспортной цепи весьма важным.

Поэтому наша страна должна сполна использовать эту возможность.

Следует с особым удовольствием подчеркнуть, что строительство экономического пояса вдоль Щелкового пути стало государственной стратегией КНР. Об этом заявил лидер Си Цзяньпин, что Поднебесная намерена внести в Фонд развития магистрали 40 млрд. долларов. При этом он подчеркнул, что странам входящим в эти зоны сотрудничества, будет оказана содействие в строительстве объектов инфраструктуры, включая транспортную сеть, объекты электроснабжения, телекоммуникации.

Важную роль в финансировании этих проектов, по его словам, должно сыграть создание Азиатского банка инфраструктурных инвестиций (АБИИ), меморандум о взаимопонимании по созданию которого в октябре 2014 года подписали представители 21 азиатского государства [8].

Есть этом списке, конечно же, и Казахстан как один из ключевых участников глобального проекта: ведь не случайно именно во время визита в нашу страну в сентябре 2013 года Си Цзяньпин выдвинул идею создать экономическую зону нового Щелкового пути [9].

В Послании «Нурлыжол» - путь в будущее» Президент обозначил одним из главных приоритетов диверсификацию транспортных коридоров за счет создания сети казахстанских терминалов за рубежом и поставил задачу проработать вопрос строительства или аренды терминальных мощностей в «сухих» и морских портах Китая, Ирана, России и странах ЕС. Создание сети терминалов позволит активизировать грузопоток через нашу территорию и будет способствовать становлению Казахстана как главного транзитного хаба между Европой и Азией.

В китайском направлении создание сети казахстанских терминалов в приморских районах оправдано наличием крупнейших в мире международных портов. Так, из 10 крупнейших портов мира 5 находится в КНР.

Поэтому так важно, что в апреле 2014 года Казахстан начал строительство первого своего терминала в восточном китайском порту Ляньюньган. Этот порт в восточной провинции Цзянсу имеет выгодное географическое положение. Он связан железнодорожным сообщением с другими крупными китайскими портами – Циндао, Тяньцзянь, Далянь и Шанхай, а также имеет морские линии с корейским портом Пусан и японским портом Осака.

Казахстану следует также рассмотреть возможность создания ряла терминалов в южной части КНР вблизи крупных торгово-промышленных центров. Среди которых в первую очередь морской порт Шэньчжень, что недалеко от Гонконга, то есть в южной части провинции КНР Гуандун. Его береговую линию делит надвое Кулунский полуостров, образуя западную и восточную часть. Западная предназначена для крупногабаритных судов, так как имеет глубокий фарватер.

Следующий интересный для нас крупный морской город и порт – Гуаньчжоу. Он имеет статус международного и играет ведущую роль во внешнеэкономической деятельности Китая. Поддерживает транспортные сообщения со 170 странами. Расположен в самом устье полноводной реки Чжуцзян и относится к району Хуанань.

Следующий порт – Фучжоу – располагается в южной части континентального Китая на западном берегу тайваньского пролива. Является главным внешнеторговым морским портом провинции Фуцзянь.

Реализация данных проектов позволит сформировать пул транзитных поездов в направлении нашего государства, что также будет способствовать выходу Казахстана на рынки Японии, Южной Кореи и стран Юго – Восточной Азии.

В южном направлении для Казахстана перспективен выход в Оманский залив через иранский порт Чабахар, имеющий статус специальной экономической зоны. Инвестиция Казахстана в развитие данной СЭЗ и создание там собственных терминалов и портов позволяет РК расширить сотрудничество в области грузоперевозок и избежать задержек, связанных с возможной нестабильностью в Ормузском проливе.

На сегодня 85% иранских морских торговых грузов обрабатывает южный порт Бендер – Аббас, принимающий только суда дедвейтом 100 тыс. тонн (дедвейт – сумма массы полезного груза) [10].

Так как большинство грузов доставляется на судах дедвейтом 250 тыс. тонн, грузы сначала выгружаются в ОЭА, а затем транспортируются на судах меньшего размера. Потери составляют сотни миллионов долларов. А в случае конфликта между Ираном и ОЭА этот путь станет просто опасным. В то же время порт Чабахар лишен этих недостатков и является глубоководным, что делает его более привлекательным для инвестиций Казахстана.

Для Казахстана большие перспективы имеют планы руководства СЭЗ «Чабахар» по налаживанию и дальнейшему развитию маршрутов контейнерных перевозок. Еще в 2012 году Иран заявлял о том, что планирует запустить новые судоходные линии Чабахар-Сингапур-Китай, Чабахар-Дубай и Чабахар-Оман, что позволит Казахстану в будущем также выйти на рынки Юго-Восточной Азии и стран Ближнего Востока.

Такое же стратегическое значение для диверсификации экспортных направлений РК имеет выход на Черное море.

По суммарному грузообороту морских портов Азово-Черноморский бассейн занимает второе место после Балтийского бассейна. Существенный объем морских перевозок через Черное море в настоящее время образуют рейсы танкеров, экспортирующих нефть и нефтепродукты из портов России и Грузии.

В дополнение к уже существующему казахстанскому порту в Батуми следует рассмотреть возможность строительства терминала и в Новороссийске.

Новороссийский морской торговый порт – один из крупнейших транспортных узлов юга России. Это крупнейший по грузообороту российский порт и пятый в Европе по объему обработки товаров.

Следует отметить, что Новороссийский морской порт уже используется казахстанскими экспортерами как один из перевалочных пунктов на пути в Европу благодаря широкой сети подъездных железнодорожных путей.

Новороссийский морской порт является конечным пунктом российского участка международного транспортного коридора Север – Юг, через него также проходит международный транспортный коридор TRACECA.

Создание здесь собственного терминала позволит Казахстану снизить издержки, сделав отечественную продукцию более конкурентоспособной.

Все это свидетельствует о том, что строительство терминалов за рубежом имеет ключевое значение для экономики Казахстана и реализации транспортного потенциала страны.

Более того, современная сеть терминалов позволит активизировать грузопоток через нашу территорию, способствуя становлению Казахстана в качестве главного транзитного хаба между Европой и Азией.

Таким образом, проводимая совместная работа, способствуя укреплению экономических связей и интеграционных процессов государств-членов союза, позволит создать дополнительные преимущества для организаций транспорта, потребителей их услуг и в экономике страны в целом.

Подводя итог транспортной стратегии, проводимой Нурсултаном Назарбаевым, можно сказать: во-

первых, получен доступ к морским портам на востоке и западе. Во-вторых, созданы собственные опорные пункты внутри страны. В-третьих, выстроены два международных континентальных транспортных коридоров. Тем самым, сформированы все звенья реализации задачи включения Казахстана в глобальную транспортную инфраструктуру.

Своевременно вступив в большую транспортную игру, Казахстан сумел выстроить фундамент для становления в качестве глобальной транзитной державы.

Но для Казахстана реализация транзитного потенциала – это не самоцель, стратегическая задача – развитие экономик, рынков, рост политического доверия между государствами. Одно без другого не будет эффективным. Поэтому Казахстан скрепляет различные проекты другими сопутствующими инициативами: евразийская интеграция, СВМДА, международные форумы диалога культур и религий, и так далее. Все это отдельные пазлы, которые соединяясь, дадут нужный и главный эффект – процветание и безопасность в европейском регионе.

1 Казахстанская правда, 19 декабря 2014 г.

2 Казахстанская правда, 19 декабря 2014 г.

3 Казахстанская правда, 19 декабря 2014 г.

4 Казахстанская правда, 7 января 2015 г.

5 Казахстанская правда, 5 июня 2014 г.

6 Казахстанская правда, 13 мая 2014 г.

7 Казахстанская правда, 26 декабря 2014 г.

8 Казахстанская правда, 26 декабря 2014 г.

9 Казахстанская правда, 26 декабря 2014 г.

10 Казахстанская правда, 30 декабря 2014 г.

Түйін

Қазақстан көлік хабының келешегі

Шалтыков А.И. – саяси ғылымдар докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ

Мақалада Қазақстан үшін көлік хабының келешегі қарастырылады. Басымдылықтарының шеңберінде ЭЫДҰ (ОЭСР) жаһандық блокка немесе тез дамыған әлемдік отыз елдердің қатарына кіру жағдайында Қазақстанның алдында көптеген мәселелер тұр. Олардың ішінде – елдің транзиттік әлеуетін күшейту. Мақалада ерекше аталып өтілетіні, ол Қазақстанның жаһандық жағдайында интеграциясында жол-көлік және логистикалық жүйелердің болуы үлкен рөл атқарады, олар екі түбегейлі маңызды қызметтерді атқарады – шет елдердің нарығына қазақстандық тауарларды жеткізеді және Қазақстан терри ориясы арқылы тауарлардың тасымалдануына төлем ретінде мемлекетке әжептәуір кіріс енгізеді.

Тірек сөздер: көлік, хаб, интеграция, экономикалық шеңбер, Жібек жолы, әлемдік мұхит, жаһандану, блок

Summary

Prospects of the transport hub in kazakhstan

Shaltykov A.I. – doctor of political sciences, professor, KazNPU named after Abay.

The article studies the prospects of transit hub in Kazakhstan. Within the framework of the priorities of Kazakhstan as a member of the global unit as Organization of Economic Cooperation and Development (OECD), or become one of the thirty most dynamic developed countries, Kazakhstan faces many challenges. One of them: to strengthen its transit potentials of the country. The article emphasizes that when Kazakhstan integrates the global practices, an important role is paid on the perfectness of road transport and logistics systems as they perform two fundamentally important functions: provide delivery of Kazakhstan's goods to foreign markets and generate significant state' revenue in the form of transit fee of goods through the territory of Kazakhstan.

Keywords: transport, hub, integration, economic zone, Silk Way, World Ocean, globalism, block

К ИЗУЧЕНИЮ СВЕТСКОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСА

Ш.А. Сабитова – д.филол.н., ассоц. профессор КазНПУ им. Абая, г. Алматы

Статья посвящена проблеме изучения языковых особенностей газетного дискурса (текста) суверенного Казахстана. С обретением независимости Республики Казахстан улучшилась интенсивность развития средств массовой информации, потому изучение газетного текста является актуальным в лингвистике. Фрагменты мирозерцания, запечатленные в казахстанском светском газетном дискурсе, носят универсальный характер и актуализируют значимость статуса граждан, населяющих Республику Казахстан, как единого народа Казахстана. С позиций достижений современной лингвистической науки газетный текст эффективнее подвергать анализу с учетом фоновых знаний поставляющего и получающего информацию, иными словами, с учетом пресуппозиции и дискурсивной деятельности героев повествования. Особенно это значимо для светских хроник. В этом контексте актуализируется внимание на анализе светского дискурса.

Ключевые слова: Республика Казахстан, СМИ, дискурс, газетный текст

В целом для разговорной речи, используемой в значительной части публикаций светского газетного дискурса, характерно разнообразие ритмического и интонационного оформления речи.

Среди наиболее характерных лингвистических признаков разговорного стиля выделяется большая активность не книжных средств языка (со стилиевой окраской разговорности, фамильярности), в некоторых случаях – употребление внелитературных (просторечных) элементов: – *То есть, по поводу фигуры вы не переживаете? – Я же **пашу** много! Вот в Берлине отработала два концерта, взвесилась, смотрю – за день потеряла **пять кило**. Диеты – не мое, потому что люди ими **гробят** здоровье... Но больше детей я не хочу. Имею на это полное право: всю жизнь **вкалывала**, теперь хочу пожить для себя* (интервью с Лолитой Милявской) [Вр., 11.03.10] – в данном интервью автором полностью сохранена речевая характеристика известной певицы: *пашу, пять кило, гробят, вкалывала* – данные лексемы невозможно употребить в книжном стиле речи, они носят разговорный характер, например, *кило* – разговорная форма слова *килограмм*, которая часто употребляется в обиходно-бытовой речи. Аналогичное словоупотребление можно наблюдать и в следующем случае: – *Возьму грузовик, перевезу эти **чертовы железяки**, и начну все сначала. Что ж еще?* [Вр., 18.02.10] – выделенные курсивом слова – яркий пример не книжных средств языка. Примером словоупотребления со стилиевой окраской разговорности, фамильярности является следующая реплика интервью с известным ученым Татьяной Черниговской: – *Компьютер покорен, он подчиняется вашим действиям – пока, **слава тебе Господи**. А живой человек не будет выполнять всех команд, а вместо этого еще и **пошлет подальше**. Сейчас ведь в Интернете можно уже и жениться, и **любовь крутить*** (интервью с Татьяной Черниговской) [Вр., 18.02.10].

Для характеристики некоторых «эталонных личностей» казахстанские журналисты широко используют в светском газетном дискурсе внелитературные (просторечные) языковые единицы, иногда даже грубое просторечие. Так, в казахстанском светском газетном дискурсе одиозная фигура «светской львицы» Ксении Собчак (которая является одной из самых популярных фигур для «рассмотрения» на страницах светской хроники) обрисовывается с помощью слов, которые в любом другом случае воспринимались бы как нарушение норм литературного языка, а их использование оценивалось бы как признак низкой речевой и общей культуры: *Она (героиня Перис Хилтон, которой подражает Ксения в проекте «Блондинка в шоколаде») **разъезжает** на лимузине с **фингалом** под глазом, постоянно **бухает**... А вот **растрепанная халда** с бессмысленным взглядом приходит в себя уже в **вытрезвителе**. **Хамит** окружающим, угрожает милиции... Таких сюжетов с «питерской интеллигенткой» вышло в эфир превеликое множество. «...Все, что ли, должны жить, как ты, в этом **гребаном** Бирюлеве?!» – фразы Ксении Собчак [Э, № 9, 02.03.2009] – благодаря использованию грубого просторечия *бухает, халда, гребаный* автору статьи удастся передать крайнюю степень возмущения поведением «питерской интеллигентки» Ксении Собчак и сформировать такое же восприятие этой представительницы светской богемы и у читателей.*

Яркой приметой разговорного стиля является активность языковых средств субъективной оценки (чаще всего суффиксов): *Это, как правило, **деревушки** в тьмутаракани, куда добираться приходится по бездорожью. ...Да, люди там живут очень **бедненько**, но если в какой-нибудь **деревеньке** находится лидер, активист, способный сплотить вокруг себя людей, деревня живет* (интервью с Надеждой Бабкиной) [АиФК, № 11, 2010].

Наличие окказионализмов – еще одно эффективное средство создания запоминающейся информации

онной картинке, безотказный способ привлечь внимание читателя к газетному материалу: *Дальше всех в деньгопритязательстве пошли доморощенные экономисты от фэн-шуй... Кстати, самый главный символ богатства по фэн-шуй (и заодно самое гениальное открытие тамошних деньговедов) – это преуспевающий мужчина... [КП К-н, 05.03.10]* – ироничная составляющая окказионализмов *деньгопритязательство*, *деньговеды* помогает автору донести до читателей свое отношение к проблеме обретения благополучия путем манипуляций «по фэн-шую» и прочей «ворожбы».

Использование профессиональных жаргонов, жаргонов узкого круга лиц, «дружеских» жаргонов обеспечивает высокий уровень доверия читателей к изложенному материалу, а также формирует стойкое убеждение в правильности авторской оценки происходящих событий. Использование жаргонизмов, своеобразных «интимных» словечек для ограниченного круга лиц, является определенным «кодом доступа» к сознанию и сердцу читателя: *Мой персонаж – мелкая бандитская шестерка на побегушках... Мы обвешаны толстыми золотыми «цепурами». Одеты в ужасные турецкие кожанки (Актер Андрей Панин о своем персонаже) [КП К-н, 4-11.02.10]* – жаргон криминальных элементов (примета «лихих 90-ых»); – *Я наркотики не употребляю. Меня и так прет без всякого компота. ...Очень распространен слух о том, что изначально в деле компании были какие-то менты. Ну, мол, потом поссорились, перестали платить «крыше» и т.д. (интервью с Е.Чичваркиным) [КП К-н, 4-11.02.10]; Музыкальный гопник из Перми поставил на уши русский Интернет рэп-композицией «Бодрячком – пацанчики» [КП К-н, 4-11.02.10]; В понедельник на селекторном совещании в правительстве подбивали бабки, необходимые на ликвидацию последствий потопа в Алматинской области. А энергия низкопоставленных служащих аккумулирована на то, чтобы залевкасить понты перед поставленными высоко [Вр., 15.04.10].* В вышеприведенных примерах авторам удалось также реализовать задачу «приблизить» представителей определенной социальной, возрастной аудитории, либо «снять напряжение», которое вызывает официальный стиль подачи информации, перевести повествование в плоскость непринужденной беседы «друзей юности», «одноклассников», что способствует более легкому проникновению авторской оценки событий в сознание читателя.

Очень часто в светском газетном дискурсе журналистами используются фразеологизмы разговорного характера: *Вести новости – это вам не шанежки продавать. Например, по Интернету бродит ролик, как ведущая опростоволосилась, рассказывая о субботнике... А бывают случаи, когда ведущие ведут себя чин-чинарем, но в эфир вмешивается кто-нибудь посторонний. «Мы в эфире, мы работаем», – только и смогли выговорить ошарашенные телевизионщики. Техперсонал как корова языком слизала (о конфузах в работе ведущих теленовостей) [КП К-н, 04.02.10]; Все сочувствовали «бедному Саше» (Жулину), мол, что же ему остается делать, если непутевая супруга ходит налево. ...А ведь он первым завел интрижку на стороне (фигурист Андрей Максимышин о Наталье Михайловой) [Э, № 9, 02.03.09].* Приведенные примеры ярко иллюстрируют возможности использования фразеологии разговорного характера: высказывание становится образным, запоминающимся, «разговорность» конструкции сокращает дистанцию между адресатом и адресантом, сближает не только автора и читателя, но и героев публикации с читательской аудиторией. Кроме того, фразеологизмы разговорного характера «подключают» читателя к ментальному полю народной мудрости, которая воспринимается как эталон поведения человека и образец правильного отношения к действительности.

Особенно характерен синтаксис разговорной речи в светском газетном дискурсе Казахстана. Это выражается, прежде всего, в большом проценте употребления вопросительных и побудительных предложений: – *Бытует мнение, что актеры иногда играют и в жизни. Это правда? – Не знаю, мне трудно сказать. Возможно, я иногда играю, как, впрочем, и все люди. А если вы имеете в виду вранье, то не вижу в этом смысла. Да и кому мне врать? Близким людям, что ли? А по тусовкам я не очень-то хожу, так как семья – мой приоритет (интервью с актером Оскаром Кучерой) [Вр., 18.03.10]; Подумайте: зачем вам нужен такой черный пиар? [КП К-н, 05.03.10]; И напроць забудьте о всяких банках и других финансовых компаниях! Станьте сами себе банкиром! То есть занимайте у себя деньги под проценты.*

Особую атмосферу непринужденного изложения создают вопросно-ответные конструкции. Это стимулирующий прием, побуждающий читателя к активному действию. Данная форма используется журналистами как имитация разговорной речи: – *У вас нет внутреннего конфликта с возрастом? – Да перестаньте! Какой еще конфликт? Я вообще никогда не заморачивалась по поводу возраста... (интервью с Надеждой Бабкиной) [АиФК, №11, 2010]; Двадцать второго марта ему исполнилось бы девяносто пять. Дожил бы? Возможно. Он же был силен необычайно и телом, и духом [АиФК, № 11, 2010].*

Ощущение спонтанности речевого акта, непосредственного участия читателя в процессе беседы,

представление адресата, что именно с ним известный артист, спортсмен, политик ведет доверительный диалог, формирует использование такого приема, как парцелляция – членение предложения, при котором содержание высказывания реализуется не в одной, а в двух или нескольких интонационно-смысловых единицах: *Появились серьезные финансовые затруднения. И муж замкнулся. Я ответила изменой. Просто хотела быть не только женой и матерью. Мы встречались по утрам. Недолгий запретный роман* (статья «Женские тайны») [Вр., 18.03.10]; *Я никогда не был на содержании у женщин. Альфонсом никогда не был. Что ее удивляло. Она видела, что я человек самостоятельный. Я работал все время* (интервью с бывшим мужем Л. Зыкиной Владимиром Котелкиным) [КП К-н, 22.04.10]. Восприятию и осмыслению информации по частям способствуют сегментированные конструкции, например: *После грандиозной свадьбы в Малибу (Калифорния) 10 января молодожены отправились на Мальдивы. Было хорошо, но мало. Добавили на Багамах. Уже лучше, но опять – мало. Тогда звездная парочка поехала в Мексику* [Э, № 9, 02.03.09].

С помощью языка газеты можно вселить уверенность, сказать неправду, вызвать сомнения, ненависть, посеять страх. И в этом немалая роль в светском газетном дискурсе принадлежит метафоре. Метафора представляет собой вторичное наименование, вследствие чего включает как денотативную, так и коннотативную составляющие. Образуюсь по сходству и подобию с некоторым предметом или явлением и вербализуя с их помощью другой предмет или явление, она исключает их из исконной категории, в которую они входили благодаря своему прямому значению. Подобная трансформация способствует образности, эмоциональности и экспрессивности создаваемого вторичного наименования.

Метафора привлекает и удерживает внимание читателей, направляя его в определенное русло, служит эффективным средством выражения личной позиции автора, передачи имплицитного смысла.

Метафора, таким образом, несет не только информационную, но и ответственную прагматическую функцию: она влияет на мнения и убеждения, вызывает определенные психологические и действенные реакции со стороны воспринимающего текст.

Создание и интерпретация метафоры зависят от концептуальной организации коммуникантов, их мнений, убеждений, системы оценок, которые существуют в действительности, в данной культуре, реализуются в социальной деятельности и находят отражения в тексте.

Метафора является важным смыслообразующим фактором текста. Придавая оценочную, экспрессивную и эмоциональную тональность тексту, она создает в нем фон, второй план, подтекст, который помогает понять действительные намерения автора.

По мнению ученых, более метафоричным оказывается российский политический дискурс. Неслучайно среди метафор выделяется группа социальных метафор, играющих существенную роль в создании идеологии. Так, выражения *совок*, *новые русские*, *олигархи* и производные от них словосочетания в обобщенно-образной форме воспроизводят фрагмент когнитивной парадигмы постсоветской действительности. Они носят социальный характер и определяются как социальные, ментально-фразеологизированные метафоры, так как являются предикациями нового свойства и получены на основе аналогии.

Исследователь отмечает, что в современных текстах все чаще и чаще используется слово *буржуазия* и производные от него, отражающие новую расстановку сил на политической арене:

По-прежнему буржуи богатеют, а народ нищает под многоголосую телевизионную трескотню об улучшении жизни людей [Советская Россия, 24.10.2002]; *Промышленность – в руках иностранной буржуазии. Буржуазная демократия открыто перерастает в диктатуру класса эксплуататоров* [Советская Россия, 24.10.2002] [42].

В последнее время все более настойчиво используется слово *силовики*:

Если рискнули жизнью всех – значит, силовики спасали не столько людей, сколько себя [МК, 29.10.2002]; *Естественными союзниками ненавидящих Илюмжинова либералов являются силовики* [МК, 18.10.2002].

Цветовая метафора *красный* передает значение ‘красивый, привлекательный для властвующих структур’, например: *Главный ресурс КИРФ, оставшийся после думского погрома – это способность выигрывать региональные выборы, а после этого распределять должности и средства в «красных» областях* [Новая газета, 25.05.2002].

Цветовые метафоры *черный* и *белый* используются для передачи крайностей от негативного (*черный*) до позитивного (*белый*), то есть выражают значительную степень интенсивности передаваемого признака:

Россия отказывается от черно-белого понимания своей истории и пытается заново прорубить окно в Европу [Независимая газета, 04.09.2001].

Таким образом, проблема номинации в зависимости от идеологических установок остается актуальной

и в наши дни. Достаточно только вспомнить, как называют англо-американские войска, воюющие в Ираке: *союзники, коалиция, агрессоры, оккупанты*, в зависимости от того, кто и для кого говорит об этих войсках. Соответственно, они определяются как *союзнические, коалиционные, оккупационные* и т.д.

Второй признак текста, реализующий функцию воздействия, – эмотивность. Данный термин трактуется как все то, что связано с отображением в языке эмоциональной сферы человека. Здесь выделяются те единицы, которые лишь называют эмоции (типа *любить, ненавидеть, гнев*), и те, которые их выражают при помощи словообразовательных средств (*старикан, дурень*) или закрепленной за ними эмоциональной окраски (*главарь, пособник*). Существенную роль в создании эмотивности играет метафора, поскольку значение метафоры всегда шире, чем значение входящих в метафору слов, и предполагает наличие дополнительного коннотативного компонента – оценки происходящих событий.

Түйін

Зайырлы газеттік дискурсті зерттеу мәселелері

Сабитова Ш.А. - халықаралық құқық кафедрасының ассоц. проф., ф.ғ.д. sabitova.Shinara@mail.ru

Мақала егеменді Қазақстанның газеттік дискурсының (мәтінінің) тілдік ерекшеліктерін зерттеу мәселелеріне арналған. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері бұқаралық аппарат құралдарының даму барысы жақсарды, сондықтан газеттік мәтіндерді зерттеу лингвистикада маңызды болып табылады. Қазақстандық зайырлы газет дискурсында көрініс тапқан дүниені түйсіну көріністері әмбебап сипатқа ие және Қазақстан Республикасында тұратын азаматтардың Қазақстанның біртұтас халқы ретіндегі мәртебесін өзектендіреді. Қазіргі лингвистикалық ғылымның дамуы тұрғысынан газеттік мәтінді талдау, әсіресе мәліметтерді беруші және алушының білімдерін есепке ала отырып, басқаша айтқанда, баяндама кейіпкерлерінің пресуппозиция және дискурстік қызметтерін есепке ала отырып талдау тиімді болып табылады. Әсіресе, бұл зайырлы хроника үшін маңызды. Бұл тұрғыда зайырлы дискурсті талдауға көп көңіл бөлінеді.

Тірек сөздер: Қазақстан Республикасы, БАҚ, дискурс, газеттік мәтін

Summary

The study regarding the secular newspaper discourse

Sabitova S. A. - Ph.D., assoc. Professor of the Department of International Law KazNPU Abaya, Sabitova.Shinara@mail.ru

The article is devoted to the problem of studying the language features of the newspaper discourse (text) of sovereign Kazakhstan. Gaining the independence, the Republic of Kazakhstan has improved the intensity of media, so the study of newspaper text is relevant in linguistics. Fragments outlook, captured in a secular of Kazakh newspaper discourse, are universal and actualize the importance of the status of citizens living in the Republic of Kazakhstan as a unified people of Kazakhstan. From the standpoint of the achievements of the modern linguistics newspaper text is effectively analyzed by taking into account the background knowledge delivering and receiving information, in other words, given the presuppositions of discourse and activities of the key actors of the story. This is especially significant for the society columns. In this context, attention is concentrated on the updated analysis of the secular discourse.

Keywords: Republic of Kazakhstan, Mass Media, discourse, newspaper text

ОБОЗНАЧЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЯ

АиФК – Аргументы и факты Казахстан

КП К-н – Комсомольская правда Казахстан

Вр. - Время

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН: ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ТҮТАСТЫҚТЫҢ ТАРИХИ САБАҚТАСТЫҒЫ

Т.Ә. Нұрпейіс – т.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Халықаралық қатынастар» кафедрасының аға оқытушысы

Автор бұл мақаласында осы уақытқа дейін жарық көрген тарихи деректерді пайдалана отырып Қазақ хандығының құрылу кезеңіндегі тарихи оқиғаларға қысқаша талдау жасайды. Қазақ халқының тәуелсіздікке қол жеткізу жолында қаншама ауыр қиыншылықтарды басынан кешіргендігіне аса үлкен көңіл аудара келе, тарихтың ащы сабағынан кейінгі жас ұрпақ дұрыс нәтиже шығару қажет екенін айтады. Қазақ хандығы мен қазіргі Тәуелсіз Қазақстанның территориясының иесі қазақ халқының құрамына кірген рулар мен тайпалар екендігін дәлелдейді. Қазақ хандығының Қазақстан территориясында түзілген Сақ, Ғұн, Үйсін, Қаңлы мемлекеттік бірлестіктерінің, одан кейінгі Түркі қағанаттарының, Шыңғысхан империясының тікелей тарихи мұрагері екенін айта келе, қазақ жерінің территориялық тұтастығын бұзуға қызыл коммунистердің белсенділік көрсетуінің нәтижесінде қазақтар мекендеген біршама жерлерінен айырылып қалғандығына көңіл аударады.

Тірек сөздер: Қазақ хандығы, тарихи сабақтастық, территориялық тұтастық, тарихи деректер, жазба деректер, қазақ халқының қалыптасуы, қазақ хандығының құрылуы

Биылғы жыл қазақ халқының тарихын зерттеп жүрген ғалымдар мен сол бағытта жүрген қоғамдық ғылым өкілдерінің айының оңынан туған жыл болды деп айтсақ артық бола қоймас. Өйткені, біздің халықтың «қазақ» деген атауды иеленіп, өз мемлекетінің іргетасын орнатқан айтулы датаның 550 – жылдық мерейтойын ресми түрде атап өтіп жатырмыз. Осындай қазақ халқы үшін қасиетті де қастерлі датаны жалпақ жұртқа жеткізу үшін қолына қалам ұстағандары жанын салып, ұстамағандары барын салып жатыр. Бұл торқалы тойға алты алаш жұрты ғана емес, алыс-жақын шетелдердің мемлекет басшылары, қоғам мен мәдениет қайраткерлері, ғылым мен білім саласының алдыңғы қатарлы ойшылдары қадірлі қонақ ретінде шақырылып, «отыз күн ойын, қырық күн тойын» жасап қарық болып жатырмыз.

Әрине, тойдың болғаны жақсы, көбірек бола берсін. Бірақ, біздің ұрпақ бір ақиқат дүниені ешқашан ештен шығармауы керек. Ол – біздің халқымыздың бастан кешірген ауыр да азапты күндері мен қиындыққа толы қасіретті тағдыры. Біздер осындай ұлан асыр той жасайтын жағдайға қандай қиындықпен жеткенімізді білуіміз және оны әр жеткіншектің санасына сіңіруіміз қажет. Қазақ халқының басынан өткен қасіретті жылдардан сабақ алуымыз керек, оған күн сайын тарихты тереңдеп оқыту арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Қанжығалы Бөгенбайдың алдында бүкіл қазақ сарбаздарының бас сардары-қолбасшысы болған әрі батыр, әрі жырау Қожабергендей қарт дауылпаз баба:

*«Бұл заман, қай-қай заман, азған заман,
Ел-жұртым, апат келіп, тозған заман.
Көрші екі ел мылтық беріп құтыртқан соң,
Үш жүзден сасық қалмақ озған заман.
Еділ мен Жайық жақтан көш келеді,
Ат пен нар әр көш сайын бос келеді.
Айырылған жер мен судан жаман екен,
Мөлтілдеп екі көзге жас келеді.
Мына заман қай заман, қысқан заман,
Басымыздан бақ-дәулет ұшқан заман!
Шұбырғанда ізіңнен шаң борайды,
Қаңтардағы қақпаған қыстан жаман!
Мына заман қай заман, бағы заман,
Баяғыдай болар ма тағы заман!
Атадан ұл, анадан қыз айырылды,*

Көл қылып көздің жасын ағызамын!» - деп бар халықтың мұңы мен зарын жоқтаған, ел басына түскен ауыр да азапты күндерді суреттеген «Елім-ай!» атты тарихи дастанында қазақ халқының жоңғарлар шапқыншылығына ұшыраған тұста «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламаның» сергелдеңіне түсіп, миллионнан аса қазақтың қырылғанында «Баяғыдай болар ма тағы заман!» - деп қай заманды аңсады екен десеңізші... [1].

Ойраттың ойранынан кейін орыстың отаршылдығы келді де қазақ дейтін бейкүнә халықтың басынан үш-төрт ғасыр бойы қара бұлт арылмай қойды. Ақ патшаның қысымынан қызыл коммунистердің

қырғыны асып түсті. Халықтың өсуінен өшуі басым болды. Кеңес өкіметін 70 жылдай басқарған қызыл коммунистердің кесірінен қазақ халқы 7-8 мәрте қуғын-сүргінге ұшырады. Соңғы репрессия 1986 жылғы Желтоқсандағы азаттық көтерілістің кезінде болып, одан кейін де жалғасып жатты. Мынандай жағдайға көңіл аудару қажет қой деп ойлаймын. Егер қазақтардың жоңғарларға қарсы ұзақ жылдарға созылған Отан соғысында біздің халық бір миллионға жуық адамынан соғыс жағдайында айырылса, ал кеңестік кезеңнің он бес-жиырма жылында 3,7 миллион өлідей, 1 миллионнан аса тірідей бейбіт заманда айырылып отыр. Осыдан-ақ біраз нәрсені аңғаруға болады.

Осындай алапат ауыр күндерді басынан кешірген халықтың өткен тарихына көз жіберсек қазақтардың да «қой үстінде боз торғай жұмыртқалаған» бейбіт заманда өмір сүріп, басқа елдермен терезесі тең, етек-жеңі жинаулы, тыныштық пен молшылыққа кенелген, бақытты күн кешкен екен.

Орталық Азия мен Қазақстан аймағының тарихы өте күрделі болды. Бұл аймақта ғасырлардан ғасырларға сансыз тайпалар мен халықтардың, әр түрлі нәсілдердің тағдыр-талайлары мидай араласып жатты. Олар жайлы мәліметтер батыс пен шығыстың көптеген тілдерінде жарық көрген жазба деректерінде мольна кездеседі. Шығыстанушы ғалымдар, тарихшылар және гуманитарлық салада еңбек етіп жүрген зерттеушілер олар туралы көп зерттеулер жүргізіп, оғыз, қимақ, қыпшақ, ұйғыр, қырғыз, башқұрт, ноғай, және тағы басқа да түркі халықтарының тарихы мен этнографиясына арналған көлемді монографиялар мен ғылыми мақалаларын жариялады.

Қазақ халқының қалыптасу кезеңі мен қазақ хандығының құрылу тарихын зерттеген еңбектер де мольна жарық көріп жатыр. Әсіресе, Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан кейін жаңаша көзқарастағы зерттеу еңбектері жариялана бастады. Әрине, бір мақаланың көлемінде барлық еңбектерге тоқталуға мүмкін емес, ондай мақсатымыз да жоқ. Алайда, құнды шығармалардың авторлары ретінде Клавдия Антоновна Пищулина[2], Мереуерт Хуатқызы Абусейітова[3], Сейден Жолдасбайұлы Жолдасбаев[4], Амантай Исаұлы Исин[5], Берекет Бақытжанұлы Кәрібаев[6] сынды зерттеушілердің есімдерін атп өткенді жөн деп санаймын. Қазақ хандығының 550-жылдық мерейтойына орай тарихшы ғалымдар Б.Ғ.Аяған, Х.М.Әбжанов, А.И.Исиннің осы мәселеге арналған көлемді зерттеу еңбектері жарық көрді[7].

Әйтсе де, бұл кезең тарихының көптеген қырлары әлі де болса тереңдеп зерттеуді талап етеді.

Біздің мақаламыздың тақырыбы Қазақ Хандығы мен Тәуелсіз Қазақстанның территориялық тұтастығы жөнінде болғандықтан мен бұл еңбектерге талдау жасауды кейінге қалдыру дұрыс деп санадым.

Қазақ Хандығының құрылып, сол мемлекеттің түзушісі болған қазақ халқының этникалық топтарының бір шаңырақтың астына бірігіп, ел болған кезеңіндегі олардың қоныстанған территориясы туралы, яғни, этникалық аймағы туралы пікір қайшылықтарының кездесетіндігі шындық. Бұл жайында осыдан отыз жылдай бұрын зерттеуші ғалым К.А.Пищулина да айтып кеткен[8]. Осы пікірдің әлі күнге дейін көйкесті екені анық. Бұл түсінікті те. Өйткені, тарихи жәдігерлерде көшпелі халықтардың мемлекеттік шекараларын анықтап беретін деректер аз кездеседі. Мұндай жағдай ортағасырлық отырықшы тайпаларда да ұшырасып отырған. Бұның негізгі себептерінің бірі ретінде сол замандағы қисапсыз көп соғыс пен шекаралас жерлерге талас-тартыстар болып, тайпалар мен халықтардың бір жерге тұрақтамай, тоқтаусыз көп қоныс аударуының нәтижесінде мемлекеттік шекаралары белгіленбеген мемлекеттік бірлестіктер пайда болып, қайтадан ыдырап кетіп отырғанын айтса да жеткілікті.

Солай бола тұрса да, Қазақ халқының қалыптасуы мен Қазақ Хандығының құрылуы кезіндегі мемлекетті түзген этникалық топтардың, ру, тайпалардың әлімсақтан мекендеп келе жатқан территориясы қазіргі Қазақстанның алып жатқан аймағы екендігін барлық дерлік деректер дәлелдейді. Қазақстан территориясында түзіліп, қайтадан ыдырап жатқан мемлекеттік құрылымдардың негізгі халқы кейініректе қазақ халқының құрамына кіріп, Қазақ Хандығын құрылуына үлкен үлес қосқан негізгі тайпалар болды.

XV-XVII ғасырлардағы Қазақ хандығының шекарасы қазақтардың этникалық территориясының, олардың отырықшы тайпаларының шекарасымен, сондай-ақ, Ұлы Жүз, Орта Жүз, Кіші Жүздің негізгі мал жайылымдары шекараларымен анықталған. Бұл туралы сол кездері өмір сүріп, артында мол мұра қалтырған Дулат Мұхаммед Хайдардың «Тарих-и Рашидиі», Исфакани Рузбеханның «Михман-наме-йи Бухарасы», Қадырғали Жалайридің «Жамиғат тауарихы» сияқты тарихи шығармалары куәлік етеді. Сонымен қатар, Зайн-ад-дин Васифидің «Бадан әл-вакаи», Әбілғазының «Түрік шежіресі» және басқа да ортағасырлық авторлардың зерттеулерінің деректері бойынша қазіргі Қазақстан территориясының көне дүниеден бері қарай, тіпті, әрідегі Сақ, Ғұн, Үйсін, Қаңлы заманынан, берідегі Түркілер кезеңінен бастап қазақ халқының өз жері өз Отаны екеніне көз жеткізуге болады.

Мемлекет және құқық теориясы ғылымының теоретиктері көшпелі елдердің тұрақты әскер ұстамауына байланысты, сондай-ақ, әскери әлеуеті бар кез-келген күш иесі билікке қол жеткізе алатындықтан, мұндай жоғары саяси ұйымға мемлекеттілікке өту кезеңіндегі «әскери-демократиялық қауымдастықтар»

деп анықтама жасаған. Бірақ, бұл еуроцентризмнен туындаған көзқарас. Батыс ғалымдары не десе де, біз Сақ, Хұн, Түрік бірлестіктерін «мемлекет» деп танымыз. Негізінде, түркілік дүниетаным бойынша ел билеу үшін әскери әлеуетіңнен бұрын «алтын ұрықтың» сарқыты болуың шарт. Бағзы түріктің түсінігі бойынша бойына Құдайдың құты дарыған харизматикалық тұлға ғана мемлекет құра алады. Яғни, түркі тарихындағы «мемлекеттілік» категориясын анықтау үшін мәселеге еуроцентризмнің көзқарасымен емес, өзіміздің түркілік дүниетанымызбен қарауға тиістіміз. Осы себептен де мемлекеттілікті тек отырықшылық мәдениетке негіздеу дұрыс емес. Демек, Сақ, Үйсін, Қаңлы, Хұн, Түрік бірлестіктері көшпелі және жартылай көшпелі ғұмыр кешкен мемлекет санатына жатады.

Мемлекеттілік қашан қалыптасты деген мәселеде, қазақ халқының өмір сүрген кеңістігі - мемлекеттігіміздің айшықты көрінісі бола алады. Себебі, мемлекеттіліктің міндетті бес белгісінің бірі - оның территориясы екені көпшілікке мәлім[9]. Біз жоғарыда айтып өткен Сақ, Үйсін, Қаңлы, Хұн, Түрік қағанаттары толықтай қазақ жерінде орнықтағанымен, бір бөлшегі қазіргі Қазақстан территориясын қамтыған. Мәселен, Жетісу мен Тянь-Шань, Тарбағатай мен Алтай тауларында тиграхауда сақтары өмір сүрді. «Тиграхауда» - шошақ төбелі сақтар деген мағынаны береді. Ал, Арал теңізінің төңірегін массагеттер мен дай (грек тілінде) тайпалары мекендеді. Орталық Қазақстан аумағын исседондар мен аргипилер жайлады. Арал теңізі мен Батыс Қазақстан аймағында сарматтар ғұмыр кешті.

Ал, б.э.б II ғасырдан бастап Үйсіндер тәуелсіз бірлестік ретінде Жетісу жерін мекендей бастаған. Сондай-ақ, б.э.б III ғасырда Сырдария алқабындағы Шу, Талас өзенінен Арал теңізіне дейінге аймақта Қаңлы бірлестігі өмір сүрді[10].

Ғұндар б.э.б I мыңжылдықта тарих сахнасына шықты. Мөде тәңірқұтының (б.э.б 209 жылы таққа отырған) кезінде Ғұн мемлекеті ұлан-ғайыр аймаққа билік жүргізді. Мөденің дәуірінде қытайдың Хань патшалығы хұндарға алым-салық төлеп отырды. Осы кезеңде Хань патшалығы көшпелілерден қорғану үшін «Ұлы Қытай қорғанын» салуға мәжбүр болды. Ғұн мемлекеті бүгінгі Солтүстік Қытай мен Моңғолияда қазығын қаққанымен, біздің дәуіріміздің 93 жылы солтүстік Ғұн бірлестігі Тарбағатай, Сырдария және Орталық Қазақстан аумағында қамтыды. Ғұндардың тікелей мирасқоры түріктердің қағаны Бумын Моңғол үстіртінде 552 жылы мемлекет құрып, оның ұлы Мұқан қағанның кезінде қағанаттың ауқымы Сібір, Манжурия, Орталық Азияны түгелдей қамтып үлгерді. Ал, 571 жылы Батыс түрік қағанатының билеушісі Естеми қаған Еділ өзенінен өтіп, Солтүстік Кавказды жаулап алып, Боспор бұғазына дейінгі аймақты бағындырды.

VIII ғасырда Түрік қағанаты ыдырап, оның орнына Жетісуде - Түркеш (704-756), Сырдарияда - Қарлық (682-940), Арал бойында - Оғыз (VIII-X ғасырлар), Ертіс бойында - Қимақ (IX-XI ғасырлар), Оңтүстік Қазақстанда - Қарақандықтар (940-1125), Орталық және Солтүстік Қазақстанда - Қыпшақтар (X-XIII ғасырлар) өмір сүрді. Этногенездік және территориялық тұрғыдан алғанда қазіргі қазақ елі бұл мемлекеттердің де тікелей мирасқоры саналады.

Қазақ хандығы - Шыңғысхан құрған Ұлы державаның мұрагері болды деп айтуға болады. Ал Шыңғысхан құрған империя мемлекет түзудің түркі-моңғол дәстүрі бойынша құрылды.

Бүгінгі Моңғолия жерінде XIII ғасырдың басында Шыңғысхан құрған алып империя (1206 жылы) әлем тарихына ұлы өзгерістер әкелгені баршаға аян. Ұлы қаған көзі тірісінде төңірегіндегі елдерді түгел жаулап алды. XIII ғасырда Моңғол үстіртін мекендеген Қоңырат, Найман, Меркіт, Керей, Арғын, Уақ, Жалайыр, Жетісудағы Үйсін мен Дулат, Сырдария бойындағы Қаңлылар, Орталық және Батыс Қазақстандағы Қыпшақтар бәрі-бәрі Шыңғысхан құрған қағанаттың құрамына енді.

Әрине, Шыңғысханның шыққан тегін анықтау әлі де зерттей түсуді қажет етеді. Бұл жерде біздің айтпағымыз оның құрған қағанаты қай елге тиесілі деген мәселе болып отыр. Ұлы Қағанның қағанатты құрысқан үзенгілес серіктері қазақ ру-тайпаларының өкілдері (Борашы - Арғын, Уақ хан - Керей, Мұқылай - Жалайыр, Шыңғысханның анасы Олзун ене (Ұлы ана), Дай шешен мен оның қызы Бөрте - Қоңырат). Сондай-ақ, көптеген қазақ тайпалары осы қағанаттың құрамына кірген болатын. Осы себептен де Моңғол империясының тікелей қазақ мемлекеттілігіне қатысы бар деп айтуға болады. Мәселен, Шыңғысханның үш ұлының ұлысы (Оңтүстік Шығыс Қазақстан - Шағатай ұлысына, Шығыс Солтүстік Қазақстан - Үгедей ұлысына, Орталық және Батыс Қазақстан - Жошы ұлысына) Қазақ жерінде құрылды. Ал, Шыңғысхан мемлекетті құру үрдісінде көне түркілік басқару дәстүріне арқа сүйеді.

Шыңғысханның тұңғышы Жошының ұлы Бату хан Алтайдан Дунайға (Оңтүстік Сібір, Солтүстік Кавказ, Рус княздықтары, Молдова, Қырым, Дешті-Қыпшақ, Хорезм) дейінгі аралықты бағындырып, 1242 жылы Еділ бойындағы Сарай Батуды астана қыла отырып, Алтын Орда империясын құрды. Шағатай ұлысына жататын Барлас руының өкілі Ақсақ Темір 1395-1396 жылы Токтамысты шауып, Сарай Беркені күйреткенге дейін Алтын Орда мемлекеті әлемнің ең алып империясы саналды[11]. XV

ғасырдың басында Маңғыт биі Едігенің тұсында Алтын Орда біршама қайта күшейгенімен, 1419 жылы Едігенің қайтыс болуымен, Бату ұлысы мүлде құлдырады. Алтын Орданың орнында Мәскеу княздығы, Қырым, Қазан, Ноғай, Астрахань, Өзбек ұлысы секілді кіші хандықтар пайда болды.

Ақ Орда мен Көк Орда (көшпелі өзбектер) Алтын Орданы ұйыстырушы ұлыстар болғандықтан, бұл ұлыстарды қағанаттан бөлініп тәуелсіздікке қол жеткізді дегеннен көрі, империялық қуатынан айырылып қалды деп қорытынды жасаған әлдеқайда дұрыс секілді. Өйткені, Алтын Орда империясын Жошының екі ұлы Бату мен Орда Ежен ұрпақтары құрған болатын. Жошы ұрпақтарының өзара алауыздығынан империя әлсірегеннен соң, бұрын Алтын Ордаға тәуелді болып келген Орыс княздықтары және т.б. иеліктер дербестікке қол жеткізді. Осыдан соң империя құрушы Орда Ежен мен Шибан ұрпақтары өз ұлыстарының атынан саяси қозғалыстар жасай бастады. Нәтижесінде Дешті-Қыпшақта 1428 жылы Әбілхайыр хан көшпелі Өзбек мемлекетінің негізін салып, қырық жыл бойы билік құрды [12]. Алайда, 1456 жылы Ақ Орда ұлысының сұлтандары Керей мен Жәнібек көшпелі өзбектерден бөлініп, Шу, Қаратал өзендерінің бойына көшіп барып, тәуелсіз мемлекет құруға ұмтылды. 1465 жылы Шайбанидтерді Мәуреннахрға қарай ығыстырған бұл мемлекет - Қазақ хандығы деген атпен тарих сахнасына шықты [13].

Жаңа хандықтың билеушілері Керей мен Жәнібек Ұлы Қағанның кіндігінен тарайтындықтан, сондай-ақ, жаңа ұлыстың құрамындағы ру-тайпалар Шыңғысхан құрған қағанаттың белді мүшелері болғандықтан, Қазақ хандығын Шыңғысхан құрған державаның және Алтын Орда империясының тікелей мұрагері болып саналды. Яғни, Алаш жұрты - Хұн, Түрік, Алтын Орда секілді алып қағанаттарды ұйыстырушы, мемлекет құру тәжірибесі бай, мемлекеттілігі тым әріде жатқан текті халық деген сөз.

Қазақ хандығы қандай аумақты қамтыды?

Бүгінгі қазақ мемлекеттілігінің территориясы Қазақ хандығының аумағынан тұратындықтан, біз үшін хандық кезеңдегі шекараны анықтау аса маңызды. Алайда, хандық дәуіріндегі шекара белдеулері туралы қолымызда нақты карта сызбасы болмағандықтан, шекара сызығын тарихи деректер негізінде ғана болжауа болады. Әсіресе, Қытай, Ресей, Өзбекстанмен арадағы шекара сызығын анықтауда тарихи деректер басты өлшем бола алады.

Қазақ хандығы Жетісудағы Шу, Қаратал, Қозыбасы аймағында құрылғанымен, Бұрындық ханның (1480-1511) кезінде ірге кеңейтіп, Сыр бойындағы бірнеше қаланы Шайбанидтерден тартып алды. Ал, Қасым ханның (1511-1523) тұсында Қазақ хандығы бүкіл қазіргі Қазақстан аумағын толық қамтыды. Тіпті, Мұхаммед Хайдар Дулатидің айтуына қарағанда миллион әскері бар Қасым хан дәуірінде Ұбай-Сұбайраға (Шаңғы Тара - Тюмень) дейінгі аумақ Қазақ хандығының құрамына енген [14].

Қасым хан өлгеннен кейін орнаған қалаймақан кезеңінде (1523-1538 жылдары) Қазақ хандығы құлдырауды бастан кешіргенімен, Хақназар ханның (1538-1580 жылдары) тұсында қайтадан ес жиып, Батыс Қазақстан аумағымен қатар (Жайыққа дейінгі жер) көрші елдердің аумағына ауыз салды. Мысалы, зерттеуші Л. Рычковтің жеткізуіне қарағанда Хақназар хан «ноғайлар мен Башқұртстанға ие болып қана қоймай, сонымен қатар Қазан, Сібір және Астрахан патшалықтарын, Бұхарияны, Хиуаны, Ташкентті және басқа да көптеген қалаларды өз қол астына бағындырып, олардан алым жинаған» [15].

Қазақ хандығының іргесі күнге беткейге қарай Тәуекел ханның тұсында кеңейе түсті. Тәуекел хан 1586-1598 жылдар аралығында Бұхара хандығымен ұзақ уақыт күрес жүргізді. Мәуреннахрға 1598 жылғы жасаған соңғы жорығында Ташкент, Ферғана, Самархандты басып алды. Бұхарадағы соңғы соғыста кері шегініп, арадағы келіссөздерден соң Ташкент пен Ферғана аймағын Қазақ хандығының құрамына қосты. Тәуекелдің ізбасары Есім ханның (1598-1630 жылдары) кезінде де Ташкент өңірімен бірге Алатауды жайлаған қырғыздар Қазақ хандығына бағынды [16].

Есім ханнан кейін ел басқарған Салқам Жәңгір хан (1640-1652 жылдары) мен оның ұлы Әз-Тәуке ханның тұсында (1680-1718 жылдары) хандықтың территориясын кеңейтуден көрі сыртқы жаулардан қорғану мемлекеттің басты функциясы саналды. Бұл кезеңде Шығыстан ойрат тайпалары Қазақ хандығына жиі-жиі қауіп төндірді. Батур қонтайжының 1643 жылғы 50 мыңдық шерігін Салқам Жәңгір хан өзінің 600 жауынгерімен асқан айлакерлік танытып, Орбұлақта тас-талқан етіп жеңді. Тәуке хан да Цеван-Раптаннның бірнеше дүркін жасаған жорықтарының бетін қайтарды. 1694 жылы Түркістанда Ресей елшілері Федор Скибин мен Матвей Трошихинді қабылдағанда Әз-Тәукенің: «Түрік сұлтанының немесе Қызылбас (Парсы) шахының менен, Тәуке ханнан несі артық? Олар да мен сияқты ғой» деген сөзінен, сол дәуірдегі Қазақ хандығының іргесі берік, шекарасы бүтін, айбарлы мемлекет болғанын аңғарамыз [17].

«Ақтабан шұбырынды» (1723) қырғынынан кейін Ұлы жүз (Қазақстанның Оңтүстік Шығысы өңірлері) уақытша (1752-1756) Жоңғар мемлекетінің құрамына енді. 1642 жылы Шығыстағы торғауыттар еліміздің Батыс өңірлеріне көктей өтіп, Еділ бойына табан тіреген болатын. Сонымен бірге, Ресейге бағынышты башқұрттар Ор, Елек, Жайық жағасына қол салды. Кіші жүз ханы Әбілхайырдың 1731 жылы

Ресейге бодан болуымен торғауыттар мен башқұрттардың шабуылы саябырсыды. Әйткенімен, есесіне Ресей патшалығы 1742-1748 жылдары қазақ жеріне алғашқы Ор, Елек бекіністерін тұрғызды.

Жоңғарға кіріптар болған Оңтүстіктегі қалалар мен Жетісу өңірі 1750-1755 жылдары Абылай ханның басшылығымен жау қолынан азат етілді. 1757 жылы Цинь патшалығы Жоңғарияны жаулап алғаннан кейін Қазақ хандығы аспан асты елімен шекара түйістірді. Цинь патшалығы бұрын жоңғарға қараған жерлерге иемденгісі келгенімен, Абылай хан бұған көнгісі келмей, Жоңғар жаулап алған ежелгі қазақ қоныстарын қайтарып алуға күш салды. Бірнеше қайтара елшілік алмасудың нәтижесінде, Цинь патшалығы Абылай ханға ежелгі қазақ қоныстарын (Іле, Тарбағатай, Алтай) қайтарып беруге мәжбүр болды.

Мемлекеттіліктің тағы бір міндетті нышаны - мемлекеттің құқықтың жүйесі екендігі белгілі. Сақ, Хұн, Түрік қоғамының әдет-ғұрып заңдары Шыңғысхан дәуірінде «Жасак» заңы болып жетілді. Алтын империясы тұсында Өзбек хан мен Жәнібек хан шарифат заңдарына көбірек басымдық берсе, Едіге би заманында «Жаса» заңы қолданыста болды. Ал, Қазақ хандығы дәуірінде «Қасым ханның қасқа жолы», Есім ханның ескі жолы» және Өз-Тәукенің кезінде «Жеті жарғы» заңнамасы қабылданды. Яғни, көшпелі қоғамының алғышарттарына сай қазақ мемлекеттілігінің өз құқықтық жүйесі болды [18].

Ресей патшалығының қазақ жеріне аяқ басуына келетін болсақ, Кіші жүз 1731 жылғы бодан болғаннан кейін Ор мен Елек бекінісі, Орта жүз аумағында Семпалатинск (1718), Уст-Каменогорск (1719), Қызылжар (1745) бекіністері тұрғызылды. Абылай ханның өлімінен кейін Орта жүзді біржолата бағындыру үшін 1822 жылы Сперанскийдің «Батыс Сібір қазақтары туралы уставы» қабылданды. Ал, Кіші жүзді отарлау үшін 1824 жылы Эссен реформасы жүзеге асырылды. Осылайша хандық билік жойылып, округтерді басқаратын аға сұлтандық және сұлтан-билеуші лауазымдары күштеп енгізілді [19].

Ресей патшалығының отарлау саясатына қарсы ұлт-азаттық көтерілістер жер-жерде бұрқ ете қалғанымен, әскери қаруы озық Ресей XIX ғасырдың орта шенінде қазақ жерін толықтай бағындырды. 1867 және 1897 жылғы әкімшілік реформалар, сондай-ақ, XX ғасырдың басындағы жылғы Столыпиннің реформасынан кейін ішкі Ресейден қара шекпенділер көшіріліп әкеліп, қазақ жеріне қоныстандырыла бастады. Қазақстанның кейбір аймақтарында орыс переселендерінің саны шамадан тыс арта түсті. Бұл жағдай 1917 жылы Ресей патшалығы құлап, Қазақ автономиясы құрылар шақта бірқатар шекаралық мәселелерді туындатты.

Алаш қайраткерлері қазақ жерінің тұтастығын сақтап қалу үшін жан аямай күресті. Ресей Федерациясының құрамындағы Қазақ автономиясының шекарасын белгілеу жөніндегі 1920 жылы 9-10 тамыздағы комиссия отырысында Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Әлімхан Ермеков сынды Алаш қайраткерлері Ресей патшалығы жаулап алғанға дейінгі Қазақстан территориясын қайтарып алуға күш салып бақты. Әлімхан Ермековтің шекара жөніндегі өте сауатты жасаған баяндамасы орыс шовинистерін келісімге келуге мәжбүр етті [20].

Бірінші дүниежүзілік соғыстан соң халықаралық саясатта автономиялық статусты ұлттардың территориялық негізінде белгілейтін «Вилсон қағидалары» теориясы кең қолданысқа ие болды. КСРО құрамындағы ұлттарға автономиялық мәртебе беруде де осы қағида негізгі өлшемге айналды. Алаш қайраткерлерінің әу-бастан аттандап, автономия аумағын анықтауда жанқиярлық танытуы, Қазақстан Республикасы аумағының тұтастай сақталуына екпінді ықпал етті. Сөйтіп, бүгінгі Алтайдан Атырауға, Сырдариядан Сібірге дейінгі ұлан-ғайыр аймақ мемлекеттік шекара белдеуімен шегенделіп, қазақ мемлекетінің аумағы ретінде ресми мойындалды.

Әйтсе де, Кенестік қызыл империяның құрсауында күн кешкен қаралы жылдары Қазақстан территориясы әр тұсынан бір кертілді. Әдепкіде, Ресей Федерациясы Астрахань губерниясына қарасты Воладар, Қарабалин, Таулы Алтайдағы Қосағаш аудандарын, сондай-ақ, Орынборды (1924 жылы) бөліп алса, іле-шала өзбек қайраткерлері айла-шарғы жасап 1930 жылы Ташкент уалаятын қосып алды. «Алтын шыққан жерді белден қазған» өзбек әкәларымыз 1936 жылы Қазақстан құрамындағы Қарақалпақстан автономиясын өздеріне қаратты. Хрушевтің өнеркәсіпті басқару саясаты (1955-1963 жылдары) да қазақтың маңдайына шөңге болып қадалды. Оңтүстік Қазақстан облысының оңтүстік аудандары мақта шаруашылығын дамыту мақсатымен Ташкенттің құзырына берілді [21].

Алайда, қазіргі таңда Қазақстан Республикасы өзінің егемендігіне қол жеткізіп, Тәуелсіздіктің көк туы бейбіт аспанымызда желбіреген кейін еліміздің шекарасын нақтылап, белгілеп алуға қол жеткіздік!

Дауылпаз баба Қожаберген жырау «баяғыдай болар ма тағы заман» деп аңсаған «қой үстіне боз торғай жұмыртқалаған» тыныштық пен молшылық заманға жетіп, мемлекетіміздің одан әрі гүлдене беру үшін жастарға көп еңбектене беру керек екенін ешқашан естен шығармау қажет!

1 Қожаберген жырау (Өлеңдер, толғаулар, дастандар). – Алматы, ЖШС «Жас Ұлан и К» Баспа үйі, 2007, 59-бет.; Дауылпаз баба – Қожаберген.- Алматы, - «Мектеп» баспасы, 2011ж., - 72-бет.

- 2 Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV-начале XVI веков.- Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР,1977. – 288 с.
- 3 Абусеитова М.Х. Казахское ханство во второй половине XVI века. - Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР,1985. – 104 с.
- 4 Жолдасбайұлы С. М.Х.Дулати және XV-XVI ғасырлардағы қазақ хандығы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2000. – 113 бет.
- 5 Исин А.И. Казахское Ханство и Ногайская Орда во второй половине XV-XVI в.в. – Алматы, 2004.
- 6 Кәрібаев Б.Б. Қазақ хандығының құрылу тарихы. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2014. – 520 бет.
- 7 Аязан Б.Ф., Әбжанов Х.М., Исин А.И. Қазақ хандығы тарихы: құрылуы,өрлеуі, құлдырауы. – Алматы: ЖШС «Сөздік-Словарь», 2011. -320 бет.
- 8 Пищулина К.А. Территория. Қадым заманындағы және орта ғасырлардың ерте шағындағы Қазақстан жерінде болған Этникалық құбылыстар. Мына жинақта: Қазақ. – Алмат: «Білім» баспасы,1994. – 47-64 беттер.
- 9 С.Өзбекұлы. Ө.Қопабаев. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2006. – 15-16 беттер.
- 10 Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 1-2.- М.-Л., 1956.
- 11 Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды. . – М.-Л.1987, - С.229.
- 12 Ахмедов Б.А., Государство кочевых узбеков. – М.: 1965. – С.186.
- 13 Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV-начале XVI веков.- Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР,1977. – С.249.
- 14 Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. – Алматы: Тұран баспасы, 2003. – 111-113 беттер.
- 15 Қазақстан тарихы. – Алматы: «Атамұра» баспасы, 1998. – 2-том, - 398 бет.
- 16 Қазақстан тарихы. – Алматы: «Атамұра» баспасы, 1998. – 2-том, - 428 бет.
- 17 С.Өзбекұлы. Права кочевой цивилизации казахов. – Алматы: «Мектеп» баспасы, - 2002. – С.105.
- 18 Бұл да сонда. 106-бет.
- 19 Е.Бекмаханов. Казахстан в 20-е и 40-е годы XIX века. – Алматы: - 1991. – СС.115-120.
- 20 Тұрсын Жұртбай. Көтеріліп басылған жанартау. – Түркістан: - 2011. – 42-бет.
- 21 Қонаев Д.А. Өтті дәурен осылай. – Алматы: - 1992. - 237-239 беттер.

Резюме

Казахское ханство и независимый казахстан: историческая преемственность территориальной целостности
Нұрпейіс Т.Ә. – к. и. н. старший преподаватель кафедры «Международных отношений» КазНПУ им. Абая

В своей статье, используя исторические источники, опубликованные до настоящего времени, автор пытается сделать краткий анализ исторических событий периода формирования казахской народности и образования Казахского ханства. Автор большое внимание уделяет тому, что казахский народ пережил очень тяжелую судьбу и преодолел трудные и сложные времена на своем пути к своей независимости. Молодое поколение должно сделать для себя правильные выводы из этого. Автор констатирует, что полноправным хозяином территории Независимого Казахстана являются этнические племена и рода, которые впоследствии вошли в состав казахского народа. Казахское ханство является историческим преемником древних государственных образований Саков, Гуннов, Усуней, Канглы, Тюркских каганатов и улусов империи Шингисхана и занимало территорию где в основном были населены этнические казахские племена. В результате антинародной политики красных коммунистов была нарушена территориальная целостность Казахстана и казахский народ потерял существенную часть своей исконной земли.

Ключевые слова: Казахское ханство, историческая преемственность, территориальная целостность, исторические источники, письменные источники, формирование казахской народности, образования казахского ханства.

Summary

Kazakh khanate and independent kazakhstan: historical continuity territorial integrity

Nurpeis T.A.-candidate of Political Science, senior Lecturer of the Department of "International Relations" Abai Kazakh National Pedagogical University

The author of this article using the historical sources tried to published a brief analysis of the historical events of the period of formation of the Kazakh nation and Kazakh Khanate, also he pays great attention to the fact that the Kazakh people have gone through a very difficult destiny and overcome difficult and challenging times in its the road to independence. The younger generation needs to make the right conclusion from this. The author notes that a full landlord territory of the independent Kazakhstan are ethnic tribes and clan, which later became part of the Kazakh people. Kazakh Khanate is the historical successor of the ancient state, formations of Saks, Huns, Usuns, Kangly, Turkic khanate and ulus of Shingiskhan Empire who occupied the territory, which were mostly inhabited by ethnic Kazakh tribes. As a result of the anti-popular policy of the red communists was violated by territory of whole Kazakhstan and the Kazakh people who lost a substantial part of their ancestral land.

Keywords: Kazakh Khanate, historical continuity, territorial tselestnost, historical sources, written sources, the formation of the Kazakh nation, the formation of the Kazakh Khanate

К ВОПРОСУ НОВЫХ ВЫЗОВОВ В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

М.К. Сембинов – профессор кафедры «Международных отношений» КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются проблемы мировой политики, в свете новых вызовов. События на Ближнем Востоке и в Украине со всей очевидностью показали, что мировое сообщество вступает в период новых фундаментальных изменений, которые полностью изменяет политическую и экономическую архитектуру современного мира. Новые вызовы, несомненно, отразятся и на казахстанской дипломатии как активного участника этих процессов. В то же время, необходимо отметить, что Казахстан занимает прочные позиции регионального лидера, что в свою очередь оказывает влияние на его отношение со всеми участниками мировой политики. Процессы становления международных отношений в странах евразийского пространства во многом связаны с внутренними процессами становления национальных государств, особенно с процессами консолидации отдельных этнических групп в единую нацию.-

Ключевые слова: новые вызовы, мировая политика, ЕврАзЭС, внешняя политика, геополитика, мировая экономика, экономическая интеграция

«Временами перемен» в китайской социальной философии всегда обозначалось время, которое несло с собой целый поток событий, проанализировать которые практически не представляется возможным для современников. Только последующим поколениям в полной мере скорее всего представится возможность хотя бы описать всю полноту происходящих событий. События в современном мире меняются с ошеломляющей быстротой. Еще год назад Украина, на фоне событий на Ближнем Востоке, представляла из себя, стабильно развивающийся регион, а в начале текущего года, практически все события мировой политики, в той или иной мере, завязаны на событиях в Украине. События мировой политики, выразившиеся в эскалации насилия и напряженности на Ближнем Востоке и в Украине, стали индикаторами новых вызовов, которые встанут перед мировым сообществом на современном этапе развития. Все мировое сообщество стоит перед проблемой сокращения мировых запасов энергоносителей, что в свою очередь отражается на экономическом благополучии, как отдельных стран, так и целых регионов мира, а так же ухудшении отношений между странами выступающими гарантами современной системы международных отношений. Все больше отдельные регионы мира погружаются в «управляемый и неуправляемый хаос». Часть стран с богатой историей развития демократических институтов сознательно идут на возрождение ультра - националистических и ультра-религиозных организаций, используя их как «таран» для продвижения своих национальных, геостратегических и геополитических интересов. Наглядным примером этой политики служат события в Сирии и в Украине, где США и их союзники сделали ставку на ультра-националистов и религиозных радикалов. Современное мировое сообщество столкнулась с новыми вызовами, в основе которых лежит повышение энергетической зависимости, а также истощение основных месторождений традиционных энергоносителей. Серьезные трудности испытывает и все мировое хозяйство из-за изменений в самой его структуре. Сокращается доля развивающихся стран, появляются страны и целые регионы, в которых легче организовать и структурировать современное производство, чем заниматься только вывозом сырья из них. Процессы экономической глобализации полностью меняют устоявшиеся схемы, как в организации бизнеса, так и в способах получения прибыли. Все это, как и многое другое, меняют сложившуюся архитектуру современного мира. Одной из тенденций современного мира является создание крупных интеграционных сообществ. Численность населения, в которых достигает порядка 400-700 миллионов, что само по себе, даст возможность аккумулировать огромные финансовые, технологические, промышленные и людские ресурсы. Вообще есть мнение о том, что в современной «глобализированной» мировой экономике могут выжить и быть экономически устойчивыми только крупные экономические сообщества типа ЕС, АТС, НАФТА, ЕврАзЭС, МЕРКОСУР. Все остальные страны, не вошедшие в эти интеграционные сообщества обречены на развитие в них деструктивных процессов. Современная проблема, вылившаяся в открытое гражданское противостояние на Украине, наглядно демонстрирует к чему может привести борьба за отдельные страны и регионы все больше разворачивающиеся между крупнейшими геополитическими игроками. При этом США в процессе реализации своего геополитического плана, целью которого было дестабилизация отношений между ЕС и Таможенным Союзом, а также создание новой проблемной зоны по периметру Российской Федерации, что по их замыслу, должно было помочь решить проблему «управляемости» российского руководства в общей борьбе за власть на международной арене, сделали упор на крайне националистические силы в лице движений фашистского толка на Украине «Правый сектор» и партия «Свобода».

Ситуация на Украине вскрыла глубокие проблемы и не только в экономике, но и в самом фундаменте

украинской государственности. За какие то два месяца страна лишилась части территории (Крым), а часть населения юго-западной Украины и Закарпатья заявили о самоопределении вплоть до создания самостоятельной государственности.

Один из корифеев американской политики, бывший госсекретарь США Г.Киссенджер в своей монографии «Дипломатия» практически вывел закономерность относительно конфликтного потенциала ряда регионов и в том числе постсоветского пространства: «...Во многих других частях света государство предшествовало нации; оно было и часто остается главнейшим элементом ее формирования. Политические партии, там, где они существуют, отражают жесткое, как правило, общинное единение; принадлежность к меньшинству или большинству обычно носит постоянный характер. В такого рода обществах политический процесс сводится к вопросу господства, а не к смене пребывания у власти, которая, если вообще имеет место, то скорее посредством неконституционных переворотов. Концепция лояльной оппозиции – сущность современной демократии – редко имеет место. Гораздо чаще оппозиция рассматривается как угроза национальному единству, приравнивается к измене и безжалостно подавляется. Можно сказать, что знание этого постулата, в современной ситуации обострения борьбы за власть на международной арене, дает американским политикам, (и прежде всего их идеологам), мощный инструмент в организации подобных украинской, ситуаций практически по всему периметру российской границы. Так как именно Россия с ее мощным энергетическим, природным, экономическим и военным потенциалом, наряду с КНР является главным объектом американской геополитики. Во всех новых независимых государствах постсоветского пространства процесс образования единых наций в западном понимании далек от завершения, что в свою очередь, определяет ее как зону сплошной «флуктуации». И при целенаправленном управлении процессами в ней, может вызвать ситуацию «войны всех против всех».

Исходя из всего выше сказанного можно в ответ на действия «организованного хаоса» ответить действиями, направленными на создания целенаправленного порядка.

Во-первых, нужна продуманная, взвешенная политика межнационального сотрудничества. Что предполагает широкое государственное и общественное участие всего гражданского населения.

Во-вторых, государство должно взять под контроль все неправительственные организации, получающие финансирование из-за рубежа, так как определенные силы реализуют свои интересы, в том числе и в Центрально-Азиатском регионе. И об этом не надо забывать.

И, в-третьих, особое место занимает конструирование общей толерантной, идеологической основы способной сплотить все общество. В Республике Казахстан благодаря президенту Н.А. Назарбаеву выдвинута и формируется идея «Нового гражданского патриотизма» призванная консолидировать все казахстанское общество, создать благоприятные условия для динамичного укрепления институтов демократии и рыночной экономики. Глава государства в своей фундаментальной стратегии «Казахстан - 2050» - новый политический курс состоявшегося государства»- сформулировал главные максимы призванные сознательно сконструировать идеологический фундамент в казахстанском обществе:

«...Фундамент казахстанского патриотизма - это равноправие всех граждан и их ответственность за честь Родины... Наша главная цель в данном направлении проста и понятна: мы должны сохранить и укрепить общественное согласие. Это непреложное условие нашего существования как государства, как общества, как нации.

Необходимо отметить и то, что казахстанская дипломатия, ее роль в решении международных проблем как никогда зависит от выверенной национальной, социально-экономической политики внутри Казахстана, ибо внешняя политика во многом зеркальное отражение внутренней политики любого государства, особенно в этот без преувеличения, судьбоносный период. В связи с этим, необходимо отметить поистине эпохальное событие, которое при правильной политике и проявлении политической воли может полностью изменить не только облик всего постсоветского пространства, но и облик современного мира. Это подписание соглашения о создании Евразийского экономического Союза.(ЕвАзЭС). Создание экономического союза государств с общим населением в 172 миллиона человек, с колоссальными запасами энергоносителей (30% мировых запасов природного газа, 12% нефти), с совокупным валовым продуктом в 2,8 трлн. долл., с высокими показателями функциональной грамотности населения, с развитой транспортной инфраструктурой, даст новый импульс в развитии всего мирового хозяйства. Для Казахстана открывается обширный рынок, а также возможности в создании высокотехнологичного производства, привлечение широкого потока прямых инвестиций.

Түйін

Әлемдегі саясаттың жаңа сынақтар мәселесі

Сембинов М.К. - Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры

Мақалада әлемдік саясаттың мәселелері, жаңа сын қатерлер қаралады. Таяу Шығыс және Украинадағы оқиғалар анық әлемдік осы кезеңдегі әлемнің саяси және экономикалық сәулеттің өзгеруін, жаңа іргелі өзгерістер кезеңіне аяқ басып отырғанын толығымен көрсетті. Жаңа сын қатерлерде, сөзсіз, Қазақстанның дипломатиясы осы үдерістің белсенді қатысушысы ретінде көрініс табатын болады.

Сонымен қатар, айта кету керек, Қазақстан өңірлік көшбасшы ретінде орнықты позицияларды алып отыруы, өз кезегінде, оның әлемдік саясаттың барлық қатысушылар мен қарым-қатынасына әсер етеді. Халықаралық қатынастардың қалыптасу үдерісі еуразиялық кеңістік елдерінде көбінесе ұлттық мемлекеттің қалыптасуының ішкі үдерісіне байланысты, әсіресе, бөлек этникалық топтардың бір ұлтқа шоғырлануына да байланысты.

Тірек сөздер: жаңа сын-қатерлер, әлемдік саясат, ЕурАзЭҚ, сыртқы саясат, геосаясат, әлемдік экономика, экономикалық интеграция

Summary

On the issue of new challenges in world politics

Sembinov M.K. – Professor of KazNPU named after Abay

In The article the problems of world politics in the light of new challenges. Events in the Middle East and Ukraine clearly demonstrated that the world is entering a period of new fundamental changes that completely changes the political and economic architecture of the modern world. New challenges will undoubtedly affect on Kazakhstan's diplomacy as an active participant in these processes. At the same time, it should be noted that Kazakhstan has a strong regional leader, which in turn has an impact on its relations with all participants in world politics. The processes of formation of international relations in the countries of Eurasia are largely related to the internal processes of formation of national states, especially with the process of consolidation of certain ethnic groups into a single nation.

Keywords: new challenges, the world politics, EurAsEC, foreign policy, geopolitics, the global economy, economic integration

УДК 32:327–027.21

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЕДЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕГОВОРОВ

Р.Алиев – докторант, Бакинский Славянский Университет (Азербайджан, Баку)

Переговоры - один из старейших видов человеческой деятельности, который направлен на решение проблем при организации сотрудничества или урегулировании конфликтных ситуаций. Он имеет такую же древнюю историю, как конфликты и войны, и использовался на практике задолго до появления правовых процедур. Международные переговоры могут также быть двусторонними и многосторонними, прямыми и непрямыми, открытыми и конфиденциальными, стандартными и нестандартными и т.д.

Ключевые слова: Переговоры, конфликт, организации, сотрудничества, войны

Международные отношения издавна занимали существенное место в жизни любого государства, общества и отдельного человека. Происхождение наций, образование межгосударственных границ, формирование и изменение политических режимов, становление различных социальных институтов, обогащение культур, развитие искусства, науки, технического прогресса и эффективной экономики тесно связаны с торговыми, финансовыми, культурными и иными обменов, межгосударственными союзами, дипломатическими контактами и иными обменов, межгосударственными союзами, дипломатическими контактами и военными конфликтами — или, иначе говоря, с международными отношениями. Их значение возрастает еще больше в наши дни, когда все страны вплетены в плотную, разветвленную сеть многообразных взаимодействий, влияющих на объемы и характер производства, виды создаваемых товаров и цены на них, на стандарты потребления, на ценности и идеалы людей. В этом плане переговоры играют существенную роль в осуществлении интеграции и вообще развитии международных отношений.

Переговоры – один из старейших видов человеческой деятельности, который направлен на решение проблем при организации сотрудничества или урегулировании конфликтных ситуаций. Он имеет такую же древнюю историю, как конфликты и войны, и использовался на практике задолго до появления правовых процедур. Конечно, в современном мире международная переговорная практика значительно усложнилась, приобрела разнообразные формы, расширила проблематику и т.п., но тем не менее переговоры продолжают оставаться своеобразным «мостом» между двумя другими видами политической деятельности, выделенными Д.Хелдом, – борьбой и сотрудничеством. Действительно, международные конфликты, сотрудничество и переговоры – вещи взаимосвязанные. «Борьба и сотрудничество – это две стороны

одной и той же медали, это диалектическая общность двух противоположных начал». Каждая сторона этой медали содержит в себе элемент другой. Даже в жестких условиях войны можно обнаружить элементы сотрудничества, например, по вопросам обмена военнопленными. На то, что в международных отношениях конфликт никогда не бывает «чистым», обратили внимание еще в 1960-х годах. Сначала А. Рапопорт показал, что не все конфликты одинаковы, а, как следует из названия его книги «Борьба, игры, дебаты», подразделяются на три группы. Только борьба является конфликтом, направленным на победу. В ней противники разделены непримиримыми противоречиями. Т. Шеллинг, получивший совместно с математиком Р. Ауманном.

На сегодняшний день невозможно представить внешне-экономические отношения без ведения переговоров на самых разных уровнях и в различных сферах. Как отмечает М.Хрусталёв, «последняя четверть минувшего века войдёт в историю международных отношений как эпоха переговоров» [1]. Существуют различные определения понятия «переговоры». Среди них, в частности: Близкий к торговому (bargaining process) процесс, применяемый для улаживания различий путём установления отношений между сторонами, что является самой важной задачей дипломатии [2]. Структурированный (обычно в прямом общении между сторонами) процесс, используемый для обмена информацией, идеями, взглядами и предположениями с целью разрешения противоречий [3]. «Один из типов социальной коммуникации, представляющий собой дискуссию, ориентированную на разрешение противоречия интересов ее участников» (4). Согласно Г. Уинхему, переговоры – это “процесс снятия информационной неопределённости путём постепенного уяснения партнёрами позиций друг друга” [5].

Следует обратить внимание на узость некоторых из перечисленных определений переговоров. Так, например, нельзя согласиться с трактованием переговорного процесса Г.Уинхема, согласно которому любые переговоры сводятся только к снятию информационной неопределённости путём уяснения позиций переговорщиков. И снятие информационной неопределённости, и уяснение позиций переговорщиков являются лишь возможными составляющими элементами переговоров наряду со многими другими. Более того, уяснение позиций переговорщиков – не единственный возможный способ снятия информационной неопределённости. В свою очередь, международные переговоры трактуют как одну «из основных форм контакта между представителями разных государств в целях обмена мнениями, решения вопросов, представляющих взаимный интерес, урегулирования разногласий, развития сотрудничества в различных областях, выработки и заключения международных соглашений [6] и т.д. М.Хрусталёв выделяет три подхода к исследованию международных переговоров:

- Психологический
- Подход, основанный на логических процедурах, в котором «упор делается на технологию ведения переговоров».
- Методологический подход [7].

Типологию переговоров, включая международные переговоры, можно провести по различным основаниям, таким как цели и задачи участников, уровень обсуждения, предмет дискуссии, количественный или качественный состав участников, степень сплочённости участников, уровень официальности и формализованности переговоров, функции переговоров, социокультурные условия проведения (степень толерантности сторон, уровень развития различных типов культуры, факторы национального и территориального характера, социальная дистанция, наличие ресурса власти и дистанция власти, степень открытости и демократичности общества, другие условия), форма, цели, методы, степень заинтересованности сторон, тип конфликта в случае проведения переговоров по урегулированию конфликта) и т.д. Как отмечает И.А.Василенко, международные переговоры могут проводиться, в частности, с целью:

- Установления и развития международных отношений;
- Улаживания конфликта
- Достижения и подписания соглашения;
- Для обмена информацией и выяснения позиций сторон
- Маскировки истинных намерений.

Международные переговоры могут также быть двусторонними и многосторонними, прямыми и непрямыми, открытыми и конфиденциальными, стандартными и нестандартными и т.д. [8]. По регулярности международные переговоры могут быть разовыми и возобновляемыми. Международные переговоры могут проходить на высшем уровне, на уровне представителей или экспертов. Международные переговоры классифицируют также по географии участников (региональные, субрегиональные и т.д.), характеру субъектов (государства, международные организации и т.д.), форме организации (визиты, встречи), форме ведения переговоров (приёмы, заседания). Типологию международных переговоров можно провес-

ти и по предметной области (дипломатические, военно-политические, экономические, торговые, гуманитарные, социальные и т.д.), а также характеру договоренностей (юридические, политические, моральные) [9]. Безусловно, предложенная типология международных переговоров не является полной. Помимо названных типов переговоров, Л.Крампа выделяет также сети переговоров. По мнению Крампа, в некоторых сферах, таких как обсуждение международной торговой политики, можно наблюдать сети переговоров со сторонами, одновременно участвующими в переговорах на международном, многостороннем, региональном и двустороннем уровнях. Одна сторона, например правительство какого-то государства, может заниматься решением сходного круга вопросов на всех четырех уровнях и при этом урегулировать проблемы в многосторонних переговорах. По мнению Крампа, в сфере формирования и развития международной торговой политики, как и во многих других областях, разные типы переговоров могут быть взаимосвязаны между собой [10]. Вместе с тем, несмотря на существование разнообразия типов переговоров, большинство исследователей приходит к выводу о существовании определённой структуры переговорного процесса вне зависимости от сферы проведения. Как отмечает автор книги о международных переговорах К.Ли, для представителей разных типов компаний необходимы одинаковые умения ведения деловых интеракций, фактически переговоров [11].

На наш взгляд, можно выделить пять основных элементов переговоров. К ним относятся:

- Диагностирование (анализ) ситуации;
- Подготовка к переговорам;
- Основная часть (ведение) переговорного процесса;
- Завершение;
- Имплементация (применение, внедрение) результатов переговоров на практике [12].

Существуют разные подходы к анализу сложившейся ситуации и подготовке к переговорам. Так, например, К.Ли выделяет 5 основных составляющих процесса подготовки к международным переговорам, характерные и для других типов переговоров:

- Формулирование цели переговоров;
- Поиск сильных сторон, подготовка властного ресурса;
- Выявление и ранжирование проблем по степени их значимости;
- Определение параметров решения проблем (максимально и минимально приемлемых решений);
- Поиск альтернативных вариантов решения.

Как отмечает К.Ли, при разработке собственного плана важно также попытаться предположить, какой может быть план и требования другой стороны. Рассмотрение потребностей других участников переговоров и «проигрывание» их возможных реакций позволит лучше подготовиться к переговорам [13]. Нередко подготовка к международным переговорам включает также оформление визы, а также сбор материалов и документов, которые могут оказаться полезными в ходе переговоров [14]. По мнению К.Ли, при подготовке к международным переговорам анализ особенностей культуры предполагаемых участников переговоров так же важен, как и наличие необходимой информации для поддержки собственных высказываний. При этом, как считает американский исследователь, особенности культуры другой стороны должны учитываться при разработке каждого шага переговоров [15].

В целом, по мнению автора, можно утверждать, что глубокий анализ сложившейся ситуации и грамотная серьёзная подготовка к переговорам, во многом, определяют форму ведения переговоров и их исход. Остановимся на некоторых аспектах основной части (ведения) переговоров и их завершении. С точки зрения Дж. Бертона, официальные переговоры обычно проводятся в два этапа:

- На первом этапе переговоры проходят между представителями сторон;
- На втором этапе переговоры проходят на официальном уровне;
- Сначала решаются процедурные вопросы, а именно, форма протекания переговоров, этическая сторона, хронологическая последовательность и условия регламента, конфиденциальность и условия работы со средствами массовой информации;
- Затем обсуждается содержательная сторона спорных вопросов. Определяются позиции сторон, их интересы и намерения, а также то, что представляет для них ценность и необходимость;
- Следующим моментом является изучение общих интересов и потребностей, а также их противоречий;
- Ещё одним этапом является разработка альтернатив и их оценка. И только после этого проходят сами переговоры [16].

Следует подчеркнуть, что подход Бертона касается только официальных переговоров и не может

распространяться на неформальные переговоры. Похожее мнение об этапе дискуссии представлено в работе Р.Фишера и У. Юри. Однако, с их точки зрения, в ходе переговоров, включая международные переговоры, четыре основных элемента принципиальных переговоров (переговоров, основанных на определенных принципах) могут выступать и являются наиболее подходящими «в качестве предмета обсуждения». С точки зрения данных авторов, необходимо понять, существуют «ли ... различия в восприятиях», какое то недовольство, «трудности в общении» и попытаться проанализировать эти факторы. Для каждой из сторон важно разобраться в интересах противоположной стороны. Для них также существует возможность выдвинуть взаимовыгодные варианты и при наличии объективных критериев стремиться к достижению соглашения и согласованию конфликтных интересов [17]. Более подробное описание поведения в ходе переговоров можно встретить в книге «Выиграть может каждый». Х. Корнелиус и Ш. Фэйр отмечают значимость настрое на ситуацию «выигрыш/выигрыш». Ведь успешные переговоры означают выигрыш каждой из сторон [18].

В случае нежелания сторон продолжать переговоры или их стремления найти оправдание своим действиям, Х. Корнелиус и Ш. Фэйр предлагают выяснить у сторон, какой вариант мог бы оказаться им интересным. Австралийские учёные также советуют быть гибкими на переговорах и быть готовыми чем-то пожертвовать в определённой ситуации. Х. Корнелиус и Ш. Фэйр рекомендуют вести записи. С точки зрения данных авторов, как правило, переговоры проходят не в одну, а в процессе нескольких встреч. Некоторые из них затягиваются на годы. В связи с этим очень важно вести протокол или запись. Даже несмотря на то, что ведётся формальный протокол, участнику переговоров следует также самому вести записи для того, чтобы избежать искажения или неправильной передачи информации [18]. Обратимся к ещё одной позиции, предложенной Люйки и Литтерер, анализа структуры переговоров, точнее сказать интегративных переговоров, нацеленных на результат «выигрыш/ выигрыш».

1. Выяснение проблемы. С точки зрения данных американских учёных, этот этап включает следующие ключевые аспекты:

- 1) Выработка общего определения проблемы.
- 2) Суть интегративного соглашения – решение основных проблем. Второстепенные проблемы следует поднимать только в том случае, если они неразрывно связаны с главной проблемой.
- 3) Следует установить проблему как цель и определить преграды для достижения этой цели.
- 4) Важно также не переходить к поиску решений, пока полностью не проанализирована проблема [19].

2. Создание альтернативных решений. А. Для выработки альтернативных решений в ходе переговоров, в том числе и международных переговоров, Р.Люйки и Дж. Литтерер отмечают возможность использования групповых подходов, таких как:

1) «Номинальные группы». При использовании данного подхода участники переговоров, каждый по отдельности, готовят в письменной форме все возможные решения и затем зачитывают их вслух. После этого, осуществляется поиск наиболее предпочтительного решения на основе имеющихся вариантов.

2) «Опрос». Второй подход заключается в распространении и заполнении опросных листов. Людей просят написать все возможные решения согласно их представлению. Этот процесс может проходить в короткий промежуток времени. Тем не менее, недостаток состоит в том, что стороны не могут извлечь пользу из мнений других людей, что оказывается возможным в процессе дискуссии номинальной группы.

1 Хрусталёв М. *Методология анализа международных переговоров//Международные процессы: журнал теории международных отношений и мировой политики. Т.2. №3 (6). Сентябрь-декабрь. –М., 2004. С.66.*

2 *Soviet Diplomacy and Negotiating Behavior: Emerging New Context for U.S. Diplomacy. USA, 1979.*

3 *Разрешение экологических конфликтов (материалы по семи- нару) Москва, 25 февраля 1991 года. Организация: Поиск общего пути. Директор программ: Бэтси Коэн.*

4 Хрусталёв М. Указ. соч. 2004. -М., С.67.

5 Лебедева М.М. *Политическое урегулирование конфликтов. -М., 1997. С.190*

6 Шеретов С.Г. *Ведение международных переговоров. Учебное пособие. 2-е изд. -Алматы, 2007.*

7 Хрусталёв М. Указ. соч. 2004. –М., С. 66.

8 Василенко И.А. *Международные переговоры в бизнесе и политике: стратегия, тактика, технологии. Учебное пособие. - М., 2011. С.14.*

9 Власова М.Г. *Аналитическое моделирование типов международных переговоров// Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 1999, №1.*

10 Crump L. *Competitively-Linked and Non-Competitively Linked Negotiations: Bilateral Trade Policy Negotiations in Australia, Singapore and the United States/International Negotiation. 2006.*

11 Lee C. *The New Rules of International Negotiation: Building Relationships, Earning Trust, and Creating Influence Around the World. The Career Press, USA. 2007. С.262.*

12 Стрёмовская А.Л. Структурные особенности переговорного процесса//Актуальные проблемы социогуманитарного знания. Сборник научных трудов кафедры философии МПГУ. Выпуск XI. – М.: «Прометей», 2001.

13 Lee C. *The New Rules of International Negotiation: Building Relationships, Earning Trust, and Creating Influence Around the World.* The Career Press, USA. 2007.

14 Katz L. *Negotiating International Business: The Negotiator's Reference Guide to 50 Countries Around the World.* BookSurge Publishing. USA. 2006

15 Lee C. *The New Rules of International Negotiation: Building Relationships, Earning Trust, and Creating Influence Around the World.* The Career Press, USA. 2007.

16 Соснин В.А. Теоретические и практические подходы к урегулированию конфликтных ситуаций // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Выпуск 6.- М., 1994.

17 Фишер Р., Юри У. *Путь к согласию или переговоры без поражения.* – М.: “Наука” 1992. С.31.

18 Корнелиус Х., Фэйр Ш. *Выиграть может каждый. Как разрешать конфликты.* – М.: 1992.

19 Lewicki R., Litterer J. *Negotiation.* Homewood, Illinois, USA, 1985.

Түйін

Халықаралық келіссөздер кейбір аспектілері

Алиев Рафет – Баку Славян Университетінің PhD докторанты, Әзірбайжан, Баку. rafet_aliyev@yahoo.com

Келіссөздер - адам қызметінің ең көне түрлерінің бірі, ынтымақтастық немесе даулы жағдайлар ұйымдастыру проблемаларын шешуге бағытталған. Бұл қақтығыстар мен соғыстар бірдей ұзақ тарихы бар, және ұзақ құқықтық рәсімдерге бұрын тәжірибеде қолданылған. Халықаралық келіссөздер, сондай-ақ, т.б. стандартты және стандартты емес екіжақты немесе көпжақты, тікелей және жанама, ашық және құпия болуы мүмкін.

Тірек сөздер: келіссөздер, қақтығыс, ұйымдастыру, ынтымақтастық, соғыс

Summary

Some aspects of conducting the international negotiations

Aliyev Rafet – PhD student of Baku Slavic University, Azerbaijan, Baku. rafet_aliyev@yahoo.com

The talks - one of the oldest forms of human activity, which is aimed at solving the problems in the organization of cooperation or conflict situations. It has the same long history as conflicts and wars, and was used in practice long before the legal procedures. International negotiations can also be bilateral or multilateral, direct and indirect, open and confidential standard and nonstandard, etc.

Keywords: Talks, conflict, organization, cooperation, wars

УДК: 123

СОВРЕМЕННЫЙ КИТАЙ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ НА БУДУЩЕЕ

Д.В. Мен – д.полит.н., профессор КазНПУ им. Абая,

Б.Б. Тажи – магистрант Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая,

А.А. Сыздыкова – магистрант Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая

В своей работе авторы раскрывают экономические процессы, происходящие в современном Китае. Они утверждают, что Китай в настоящее время претендует на роль сверхдержавы, на то имеются веские основания. Китай в 80-е годы XX века и в начале XXI века добился колоссальных успехов в области модернизации и инновации. Выдержит ли он конкуренцию в области экономики с США и Западом покажет будущее время. Насколько велика вероятность того, что Поднебесной удастся осуществить намеченное, является сегодня горячими темами, обсуждаемыми в политических и научных кругах всего мира.

Ключевые слова: Китай, модернизация, китайский опыт, экономика Китая, инновация, индустриализация КНР

В век глобализации, когда будущее не только национальных государств, но и всего человечества достаточно туманно, а политические элиты и интеллектуальное сообщество, решающие судьбы народов находятся в большом разладе. Уверенная поступь Китая, с одной стороны, вселяет светлую надежду и в то же время внушает опасение. Куда направляется Китай, какое общество он строит, социалистическое или капиталистическое? В чем секрет его успеха, как он будет решать глобальные международные вопросы, когда придет к обозначенной цели? Насколько велика вероятность того, что Китаю удастся осуществить намеченное? Все эти вопросы являются горячими темами, которые активно и широко обсуждаются в политических и научных кругах.

Настоящий мировой экономический и финансовый кризис, затронувший многих государств, становится все более глубоким и всеохватывающим, вызвал скепсис относительно того мироустройства, которое долгие годы пропагандировались США и их союзниками. При этом более стабильное финансовое

положение Китая в период кризиса, по мнению многих, стало лишним подтверждением правильности выбранного им пути центральной власти и ограниченного внутреннего политического и экономического либерализма [1].

Всё это породило новые споры о том, является ли западный путь либерально-демократических реформ и развития единственно правильным, или же существуют более предпочтительные альтернативы.

Выводы западных ученых заключается в том, что рост благосостояния граждан в автократических государствах приведет их к возникновению внутренней потребности к модернизации и демократизации. Поэтому их интеграция в мировую финансовую систему не только не станет угрозой для идеалов либерализма и демократии, но и ускорит их распространение по всему миру [2].

В российских научно-академических кругах также широко развернулась полемика данного вопроса, которая в целом сводится к следующему: реализация западной модели на практике, и именно ее политического устройства, в действительности оказалась невозможной.

В Китае слово «модернизация» появилось приблизительно в начале XX века, а научные исследования модернизации шли в 30-х годах XX века и активизировались в 1970-1990 годах. Модернизация является национальной задачей в XXI веке и осуществляется в рамках государственной концепции «социальной гармонии», которая по замыслу руководства КНР, может целостно связать экономический рост, китайские традиционные ценности, современные цели развития и внешнюю политику страны и решить социальные проблемы, обусловленные быстрым экономическим ростом, в частности, возникновение несправедливых различий между богатыми и бедными. Определена долгосрочная цель до 2100 года и осуществляется неукоснительное и упорное решение поставленных задач с опорой на научный потенциал страны. В связи с этим при Китайской академии наук создана специальная группа исследований современной модернизации. Она занимается исследованием конкретных научных задач. Используя концепцию «вторичной модернизации», они создали схему значений модернизационных показателей, отслеживают тенденции мирового развития, ежегодно обобщая в мировом масштабе систематические данные, взятые из авторитетных международных источников. Обрисовали стройную конструкцию принципов развития мировой модернизации в целом и китайской национальной модернизации. Таким образом, китайские специалисты сделали теоретическое обоснование возможностей для модернизационного «прорыва» страны в группу высокоразвитых стран мира к 2050 году, названных ими интегрированной модернизацией.

Как видим, сегодня в мире ведется много всесторонних исследований по проблеме модернизации Китая, дающие оценки и с прокитайской позиции, с негативной, и более взвешенным отношением, однако, общего видения все же не наблюдается. И это не удивительно. Китайский опыт интересен всем, но принять вместо европоцентристского подхода китаецентристское видение за основу мировая общественность не готова.

Причину успеха китайской экономики в целом авторы видят в следующем:

1) у Китая имеется огромный внутренний цивилизованный потенциал, способный справиться с любой проблемой. Вспомним: китайцы открыли порох, фарфоровые изделия, чай и др. Они обладают генетическими способностями к самообновлению, обусловленной основательностью китайской общественно-политической мысли;

2) во все переходные периоды истории синтезировала новые появлявшиеся знания и достижения, обновлялась, переходя в более совершенное качество, чтобы наладить управление государством, согласно изменившимися внешним и внутренним условиям;

3) в стране проживает пятая часть населения мира, это говорит о невозможности воспроизведения китайского опыта ни в какой другой стране, в силу несовместимости масштабов социально-экономических и географических условий;

4) но китайский опыт может стать универсальной в другом измерении, что он стремится выработать модель новой социалистической универсальности, альтернативной глобальной вестернизации по новому образцу, в рамках которого каждая страна сможет развиваться по собственному пути.

В настоящее время КНР в силу своей разнородности и гигантских масштабов, а также способности учиться и принять чужой опыт, вполне в состоянии на своем примере выработать новые закономерности мирового развития. Являясь целенаправленной, а не спонтанной и относясь к догоняющему типу, при котором важно учиться на опыте других стран, Китай не может опираться только на их пример, так как слишком велики различия в соотношении факторов. Китаю требуется более разносторонние и глубокие исследования всех сфер жизни и больше инноваций во всех областях. Что же делает правительство КНР для успешного преодоления экономического кризиса в мире?

С 2014 года китайская экономика переживала относительное замедление роста, какой следующий шаг

предпримет правительство в плане ее развития. В настоящее время правительство КНР принимает различные меры для обеспечения активной финансовой и стабильной финансовой политики, чтобы отвечали требованиям экономического роста и давали ожидаемый эффект.

С точки зрения экономической структуры спад китайской экономики в основном проявляется в перерабатывающей отрасли, а индустрия услуг сравнительно стабильна. Доля индустрии услуг в ВВП уже превысила долю перерабатывающей отрасли, ее стабильность окажет большую помощь стабильному развитию китайской экономики.

Финансовый кризис, который переживает мировое сообщество, неукоснительно затрагивает все государства, чтобы ослабить этот процесс Китай принимает все достижимые методы и формы. Правительство КНР впервые официально признало принятие мер мини-стимулов и их рациональность.

Хотя официальная власть неоднократно подчеркивала китайской экономике не нужно стимулирование, однако, экономические данные действительно тревожат страну. Поэтому пакет мер, которые правительство приняло с начала 2014 года, почти полностью рассматривается рынком как меры стимулирования. Для реагирования на финансовый кризис в 2008 года правительство выделило 4 триллиона юаней. По контрасту с таким масштабным стимулом в экономике меры, принятые государством для стимулирования экономического роста в этот раз, называется «мини-стимулом».

Сам выражение «мини-стимулы» свидетельствует о тревожной ситуации в китайской экономике. Данная ситуация состоит в том, что правительство с одной стороны должно сохранить баланс во внутренней реформе, с другой стороны должно предотвратить необдуманные действия вмешательство инвесторов, особенно спекулянтов. Поэтому возникла сложная тактическая задача, которая на рынке описывается как «с одной стороны надо стимулировать, а с другой стороны стараться, чтобы на рынке присутствие таких стимулов не чувствовалось» [3].

Правительство КНР пояснило населению, почему осуществляется такая трудная тактика. Это один из важных способов регулирования экономики путем сбалансирования предложения и спроса. Стремительный экономический рост Китая за минувшие 30 с лишним лет в большой степени обязано мерам по стимулированию спроса. В минувшие годы страна более смело и целеустремленно принимала меры вокруг предложения в экономике. Например, административных процедур и передача некоторой власти правительства предприятиям, чтобы экономика оживлялась, а у предприятий появилось желание заниматься производством.

Правительство Китая приняло другие подобные меры, как поощрение предприятий расширять инвестиции, увеличение капиталовложений в инфраструктуру и объектов социального обеспечения. Кроме того, в стимулировании немало выгод, как уменьшение налогов в малой бизнесе.

В экономике по сравнению с прошлыми методами крупномасштабного стимулирования, в целях быстрого подъема за короткое время мини-стимулы делают акцент генерирование жизненной силы рынка. План крупномасштабного стимулирования, который был принят в 2008 году, не будет повторяться. Правительство нового созыва для реагирования кризиса предпочитает генерировать экономику путем реформ. И прилагает усилия к возвращению и формированию нового фактора экономического роста, который имеет более продолжительную конкурентоспособность.

Хотя в китайской экономике ещё остается огромный потенциал роста, но какова тенденция этого роста в будущем? Какие стимулирующие меры примет правительство Си Цзиньпина. Экономические аналитики предсказывали, что в 2014 году рост ВВП составит 7,4 %. А как будет развиваться в 2015 году? Руководители по экономическим прогнозам Китая прогнозируют, что эта цифра должна сохраниться и в этом году. В то же время по мере проведения политики макрорегулирования и реформ благоприятно будет развиваться новые отрасли индустрии и индустрия услуг, нарастает желание предприятий инициативно провести урегулирование, стабильно сохранится в потреблении. Ожидается, что в дальнейшем экономика страны продолжит стабильный рост. Восстановление стабильности экономики – это основная тенденция изменений.

Важнейшим фактором и одновременно условием возрождения и быстрого комплексного развития страны является социальная ориентированность и тщательно выверяемое соотношение между ценой преобразования и выгодой их для населения. Китай нашел свой особый путь развития. Его важным содержанием является тезис «нельзя ослаблять макроэкономический контроль государства, необходимо его всемерно совершенствовать». Страна сумела сформулировать достаточно гибкий, вариант социалистической идеи, которую она не только удачно оживила, но и сумела успешно интегрировать с конфуцианской этической системой. Затем она соединила ее сначала рудиментарными, а затем и вполне рафинированными капиталистическими механизмами.

Принцип распределения по труду, его количеству и качеству остается главной формой распределения. Этому придавалось особое значение, как обязательному условию конфуцианской идеальной организации общества – социальному организму, который в совокупности с идейным холизмом (от греч. мир, как результат эволюции) придает китайской цивилизации высокую внутреннюю гомогенность и устойчивость.

При макроэкономическом контроле своевременно учитываются интересы текущие и перспективные, локальные и общенародные. Подчеркивается необходимость одновременного использования экономических и административных методов регулирования. Руководители должны обладать искусством управления, что всегда в Китае относилось к высшей мудрости.

Отсюда культ мудрости, пантеон которых, конечно, венчает Конфуций. Конфуцианство, лежащее в основе тысячелетней китайской традиции, в отличие от западных иерархических церквей, ориентировало общество и человека не на упования, обращенные к кесарю или к Богу, а, прежде всего на самопомощь и самоуправление.

В настоящее время, повышая и качественно усиливая роль внешних факторов экономического развития, Китай вынужден адекватно реагировать на происходящие глобальные социально-экономические, политические и культурные трансформации современного мира. В последние годы понятие «инновация» стало достаточно распространенным, его постоянное присутствие в средствах массовой информации является видимым даже для тех, кто впервые посетил эту страну.

На сегодняшний день энергетическая безопасность Китая является одним из основных приоритетов его внешней политики по отношению к странам Центральной Азии и Казахстана. Интересы Китая к нефтегазовым отраслям стран Центральной Азии начался в середине 90-х годов прошлого века и постепенно растет с каждым годом. Особое внимание Пекина направлено на сотрудничество с Казахстаном, Узбекистаном и Туркменистаном, как основными поставщиками нефти и газа в этом регионе.

Интересы КНР к нефтяным ресурсам Центральной Азии связаны с Казахстаном, так как только эта страна располагает относительно высокими экспортными возможностями по нефти. Доля нефти в энергетическом балансе КНР составляет не менее 30%. Китай находится в жесткой зависимости от импорта нефти. В перспективе эта зависимость, скорее всего, будет возрастать. По данным Министерства природных ресурсов Китай в 2009 году добыл 189 млн. тонн нефти, а импортировал 199 млн. тонн. По оценкам Государственного Комитета по делам развития и нефти КНР к 2020 году потребность нефти составит уже 560-600 млн. тонн, таким образом, зависимость от внешних поставок «черного золота» составит не менее 65 %. Это означает, что в 2020 году придется импортировать не менее 365-390 млн. тонн нефти.

Учитывая данные обстоятельства, Пекин предпринимает все более активные усилия в плане закрепления на нефтяных месторождениях различных стран, в том числе и в Казахстане. Уровень китайского присутствия в казахстанской нефтяной отрасли уже гораздо выше российского. По итогам 2012 года, китайские компании добыли в Казахстане 23 млн. тонн нефти, что составляет 23 % от общего объема нефтедобычи в республике, то есть, почти в 2,5 раза больше чем российские. После приобретения в Казахстане ряда активов в нефтегазовой отрасли и по итогам 2013 года, китайские компании вышли на уровень добычи в 25 млн. тонн нефти (около 27 % от общего объема нефтедобычи в республике) [4].

В настоящее время осуществление стратегии «подъема страны в опоре на науку и образование» была и остается важнейшей задачей китайского правительства. В соответствии с основополагающим курсом и стратегическими целями развития науки и техники в Китае государство осуществило общее планирование работы в научно-технической сфере, образовав следующую трехуровневую модель развития: «Инновационные научные исследования, обслуживающие главный плацдарм – экономическое строительство и социальное развитие, развитие высоких технологий и создание индустрии высоких технологий, а также усиление фундаментальных исследований» [5].

Эта программа и фонд сыграли ведущую роль в поддержке фундаментальных научных исследований в масштабе всей страны. За первые годы реформ наука и техника в Китае получили интенсивное развитие. Инновационное развитие нового типа в КНР получило такие характеристики, которые позволят промышленности стать не только «фабрикой мира» по объему продукции, но и обрести самостоятельность в развитии передовых технологий. Опираясь на государственную поддержку, наращивание внутреннего потребительского рынка, китайская индустрия на основе оптимизации структуры и глубокой реформы технологической базы нацелена уже в ближайшее время обеспечить согласованность в развитии города, деревни и регионов.

Таким образом, в результате своевременно взятого курса на модернизацию и инновации, сегодня уже общепризнано, что Китай превратился в величайшую державу мира, которая по валовому национальному

продукту с 8 места в 1980 году переместился сейчас на 3 место, после США и Японии. Его валютные резервы превышают 1 трлн. долларов США, юань стал сильной валютой, в которой предпочитают хранить свои резервы некоторые страны Юго-Восточной Азии. Если в начале XXI века предрекали, что Китай к 2050 году может выйти на 1 место и стать супердержавой то, судя по тому, какие экономические кризисы начинают сотрясать США, это наверняка случится раньше [6]. В целом индустриально-инновационная стратегия КНР полностью вписывается в общий вектор экономического развития и воспринимается как неотъемлемая часть единой программы экономической модернизации страны и укрепление ее национальной инновационной системы.

Китайский опыт не оценим и в плане успешного синтеза национальных традиций и лучших наработок, накопленных человечеством. Китай представил метод сохранения культурно-цивилизационной идентичности и продолжения собственной истории при всеобъемлющей модернизации, включая выбор, способ развития, международное взаимодействие, образованию, инновации, конкуренцию и т.д.

Китайская парадигма сильного государства с разработанной стратегией развития и национальной интеграцией интересна также крупным странам, наглядно демонстрируя возможности реализации преимуществ и шансов «крупности» по мобилизации накопленных населения, созданию полноценного производственного комплекса, формированию обширного внутреннего рынка и т.д.

Становится очевидным, что роль Китая в мире, его влияние на международные отношения и отдельно взятые страны будет только возрастать, а его присутствие в Казахстане расширяться и углубляться, из чего следует, что казахстанское сообщество должно принять это как неизбежный факт и рационально строить свое будущее, чтобы быть готовым к конкуренции, которая многократно усилится и ужесточится через какой-то десяток лет. Иными словами, судьба каждого будет зависеть от степени его профессионализма, целеустремленности и способностей.

Соответственно, и наше государство должно выстраивать стратегию социально-экономического развития Республики Казахстан с расчетом на усиление человеческого капитала, завершение национального строительства и укрепление межнационального и межконфессионального согласия, чтобы стойко реализовывать планы по созданию индустриально-инновационной экономики и войти в число тридцати развитых стран мира в 2050 году.

1 Бергер Я.М. Китайская модель развития // *Мировая Экономика и Международные Отношения.*- 2009.- № 9.- С. 73-81; *Китай: универсальная модель модернизации? Материалы научного семинара «Современные проблемы развития» под руководством В.Г. Хороса //Мировая Экономика и Международные Отношения.*- 2009.- № 7.- С. 43-55; Там же, № 8.- С. 69-81

2 Huntington S. *The Change to change: modernization, development, and politics. Comparative politics, Volume 3, Issue 3 (April, 1971), 283-322 p.*

3 Ван Цзыцянь. *Мини стимулы в китайской экономике // Журнал «Китай».*- 2014.- № 7.- С. 22

4 Тажин М.М. *Энергетическая безопасность – ключевой фактор стабильности международных отношений//kazenergy.com/content/view/359/66/Lang,ru/*

5 Рахманова Г.Б. *Модернизация и инновация – движущие силы развития китайского общества в XXI веке // Материалы международной конференции «Современный Китай: история, политика и экономика».- КазНУ им. Аль-Фараби 27 ноября 2014 г.- Алматы: КазНУ: 2014.- С. 162*

6 Илларионов А.М. *Секрет китайского экономического «чуда» //Вопросы экономики.- 1998.- № 4.- С. 15*

Түйін

Қазіргі қытай және оның болашақ перспективалары

Мен Д.В. - саяси ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, email: mendima@gmail.com,

Тажи Б.Б. - Сорбонна-Қазақстан Институтының, халықаралық қатынастар мамандығының 2 курс магистранты email: t.b.b@mail.ru, Сыздыкова А.А. - Сорбонна-Қазақстан Институтының, халықаралық қатынастар мамандығының 2 курс магистранты email: syzdykova.amangul@gmail.com

Авторлар өз жұмысында қазіргі Қытайда өтіп жатқан экономикалық үдерестерді ашады. Олар қазіргі заманда Қытайдың астам держава рөліне ұмтылатынын айтып, оған айқын негіздердің бар екенін айтады. Қытай XX ғасырдың 80 жылдары мен XXI ғасырдың басында жаңғарту және инновация салаларында үлкен жетістерге жетті. Қытайдың АҚШ және Батыспен экономика саласындағы бәсекелестікті қаншалықты көтере алатынын алдағы уақыт көрсетеді. Қытайдың өз алдына қайған мақсаттарына жету ықтималдығы бүгінгі күндегі бүкіл әлемдің политикалық және ғылыми топтары талқылап жатқан басты мәселелердің бәрә болып есептеледі.

Тірек сөздер: Қытай, модернизация, Қытай тәжірибесі, Қытай экономикасы, инновация, Қытай индустриализация үрдісі.

Summary

Modern china and its future perspectives

Men D.V. - doctor of political sciences, professor, Abay Kazakh National Pedagogical University, email: mendima@gmail.com, Taji B.B. - Institut Sorbonne-Kazakhstan, 2nd year master student, field of study - International Relations, email: t.b.b@mail.ru, Сыздыкова А.А. - Institut Sorbonne-Kazakhstan, 2nd year master student, field of study - International Relations, email: syzdykova.amangul@gmail.com

This work is devoted to the economic processes of modern China. The authors approve that China claims to be a superpower at present time, on which there is a reasonable basis. China has made a huge progress in modernization and innovation in the 80th of 20th century and in the beginning of 21st century. The time will show whether China withstands the competition with USA and Western countries in economic field or not. How likely is that China will be able to carry out planned, is now the hot topics discussed in political and academic circles around the world.

Keywords: China, modernization, China experience, Chinese economy, innovation, China industrialization

УДК: 321.013

ИЗМЕНЕНИЕ РОЛИ ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ НОВОГО МИРОПОРЯДКА

Л.Х. Матакбаева – д.п.н., проф. КазНПУ им. Абая,

*А.С. Сарыева – магистрант II курса специальности 6M020200 – «Международные отношения»
Институт Сорбонна-Казахстан - КазНПУ им. Абая*

В статье рассмотрены различные аспекты современного миропорядка, оказывающие влияние на роль государства. Среди факторов, оказывающих такое влияние, ведущее место уделено демографическим, экономическим и политическим. Стремительный рост населения, открытость границ, неравномерное распределение политического влияния, объективные законы глобальной рыночной экономики – все это работает на непрерывный процесс формирования облика государства.

В условиях глобализации и укрупнения мировых игроков государства передают часть своих функций межправительственным и неправительственным организациям, с целью обеспечения защиты прав своих граждан и координации усилий с другими акторами для решения глобальных вызовов. В экономической сфере, являющейся локомотивом глобальных процессов, государства должны соблюдать внешние требования, касающиеся либерализации торговли. Кроме того, интенсивная международная миграция оказывает значительное влияние на экономику, социальную и демографическую структуру как принимающих, так и отдающих стран, позволяя говорить в определенной степени о «размывании границ».

Тем не менее, на фоне растущего разнообразия влиятельных международных акторов, к которым могут переходить те или иные государственные функции, государство по-прежнему является основной формой общественной организации, способной обслуживать интересы различных групп населения, и чья роль еще далека от полного исчезновения.

Ключевые слова: Государство, трансформация государства, миропорядок, глобализация, рыночная экономика, миграция, международные отношения, глобальные вызовы, несостоявшееся государство

Динамичный характер современного мира затрагивает многие аспекты общественной жизни, и в полной мере справедливо будет говорить об изменениях, которые претерпевают сущность и роль государства. Изменения эти являются как количественными – например, резкий рост населения планеты, имевший место во второй половине XX века, - так и качественными, причем нередко первые могут являться катализатором вторых. Так, тот же рост населения, во-первых, является значимым фактором перераспределения экономического и политического влияния в мире, а во-вторых, оказывает влияние на то, как государство осуществляет свои функции, а значит и на его роль.

В данной статье будет сделана попытка рассмотреть, чем характеризуется современный миропорядок, и как его особенности влияют на роль современного государства.

Не вызывает сомнения, что международные отношения на современном этапе, как и в течение всего хода истории, выстраиваются на основании определенной иерархии, которая тем более имеет все большее влияние, чем «теснее» становится мир, чем больше разрастаются всевозможные связи между государствами. Одни акторы имеют больший вес на международной арене, больше рычагов влияния, включая экономические и финансовые, военные, геостратегические и т.д., прямо или косвенно принуждая других акторов согласовывать с ними свою внешнюю и часто внутреннюю политику. Однако с глобализацией растут сложность и взаимозависимость такой системы, вместе с масштабами влияния растет и противостояние такому влиянию. Очевидно, что сегодня по-прежнему нельзя говорить о какой-либо однородности принципов и ценностей, стоящих в основе разных государств, порой даже в пределах

одного региона. Тот же Европейский Союз, считающийся одним из наиболее перспективных региональных объединений, вынужден функционировать в условиях противодействия порой диаметрально противоположных политических взглядов. Ярким примером являются позиции правительств Венгрии и Германии касательно приема беженцев в Европе. Август и сентябрь 2015 года ознаменовался для Будапешта интенсивным ужесточением миграционного законодательства на фоне европейского миграционного кризиса, в то время как Берлин принимает наибольшее количество беженцев [1]. Подобные расхождения возникают во многих других сферах и в других организациях. С другой стороны, это не означает нежизнеспособности региональных объединений – при масштабе современных мировых процессов практически неизбежно укрупнение их участников.

Можно выделить несколько важных аспектов, отличающих миропорядок, который определяется как система и закономерности взаимодействия международных акторов, на современном этапе:

Во-первых, это большое количество акторов. На 2015 год в мире насчитывается 195 признанных независимых государств, а с учетом частично признанных государств, таких как Нагорный Карабах, Приднестровская Республика и т.д. – более 200, в то время как в 1957 году Организация объединенных наций насчитывала только 82 члена [2]. В 1950 году в мире проживало около 2,5 миллиардов человек, в 2005 году эта цифра насчитывала 6,5 миллиардов, то есть, растет не только количество участников международных отношений, но и их масштаб [3].

Во-вторых, молодость государств зачастую обуславливает их уязвимость, если использовать терминологию международной организации «Фонд мира» (*Fund for Peace*). Под данным термином понимается государство, чей политический аппарат становится неспособным выполнять свои важнейшие функции, от которых зависит стабильность и целостность вверенной ему территории. Впервые термин был использован американскими исследователями Дж. Хелманом и С. Ратнером в статье «Спасение несостоявшихся государств» («Saving Failed States»), опубликованной в зимнем выпуске журнала «Foreign Policy» 1992-1993 г. Позже в 1993 г. Мадлен Олбрайт, тогда государственный секретарь США, использовала его для описания состояния Сомали, таким образом укрепив его дальнейшее распространение [4].

Так, в 2011 году произошел распад африканского государства Судан, которому предшествовали длительные и изнуряющие страну внутренние конфликты, и в результате которого на карте образовалась новая страна – Южный Судан. С точки зрения международного права, Судан не перестал существовать как государство, однако в рамках международных отношений нельзя отрицать, что потеря столь значительной территории неизбежно изменит его роль в регионе. По состоянию на 2015 год оба государства входят в первую десятку «уязвимых» государств в Индексе уязвимых государств, публикуемом Фондом мира.

Также, начиная с 2005 года, когда был опубликован первый Индекс уязвимых государств, который тогда назывался Индексом несостоявшихся государств, в первую десятку стабильно входит Афганистан. Особенностью ситуации данного государства является то, что оно представляет собой сосредоточение разнообразных интересов значительного числа как региональных, так и мировых игроков. К нынешнему статусу Афганистана как несостоявшегося государства привело тесное переплетение внутренних факторов и внешнего влияния. К такому влиянию относится, прежде всего, ввод в страну Международных сил содействия безопасности во главе с США в 2001 году, процесс, который должен был способствовать установлению в стране демократического режима. Однако спустя 14 лет, Афганистан не может достичь не только демократии, но и внутренней стабильности.

Сложная ситуация наблюдается в Йемене, где как внутренние разногласия, так и вмешательство извне фактически парализуют нормальное функционирование всех сфер государственного регулирования и является причиной серьезного гуманитарного кризиса. Пример Йемена является яркой иллюстрацией важности и трудности выстраивания такой системы государственного управления, которая была бы способна обеспечить стабильность, в том числе экономическую, в жизни населения и согласие между представителями различных культур в одной стране.

Образование новых государств, распад существующих сопровождают всю историю человечества. Что является новым на современном этапе – это факторы таких преобразований, характеризующиеся, прежде всего высоким количеством и большим масштабом интересов различных групп, составляющих основы молодых государств, а также внешних акторов, которые могут служить как для укрепления, так и для снижения стабильности в таких странах.

В третьих, изменения, которые претерпевает роль государства, во многих аспектах связаны и с глобальными вызовами, с которыми невозможно справиться поодиночке. К наиболее серьезным из них относятся ограниченность природных ресурсов, экология, терроризм, голод, болезни. Данные проблемы

не знают границ, и требуют постоянной координации усилий большого числа участников, а то и всего мирового сообщества, что обуславливает немаловажную часть современного международного сотрудничества. Причем к таким участникам относятся не только государства, но и межправительственные и неправительственные организации.

Деятельность последних является менее формализованной, но все же действенной. Неправительственные организации порой могут брать на себя роль негласных контролеров тех или иных функций государства, в особенности касающихся соблюдения прав человека или защиты окружающей среды. Такие организации, как «Международная амнистия», «Гринпис» и т.д., более или менее активно работают по всему миру и стремятся оказывать влияние на частных лиц или на ответственные государственные органы, и такое влияние, выражаемое в соответствующих призывах, в акциях протеста, в информационном воздействии, зачастую оказывается действенным. В целом можно сказать, что общественное мнение, поддерживаемое, среди прочего, интенсивным развитием информационных технологий, оказывает значительное влияние на функционирование государства.

В этой связи можно говорить о разнообразии влиятельных акторов. Сегодня в число международных акторов включают не только государства, но и международные организации, региональные объединения, неправительственные организации, сепаратистские движения, чья роль становится все более значимой, и которым государства порой вынуждены уступать, официально или неофициально, различные функции, традиционно считавшиеся закрепленными только за ними. Так, члены Совета Европы (47 независимых государств) дают официальное согласие на ограничение своего суверенитета в сфере юриспруденции через неоспоримое признание решений, выносимых Европейским судом по правам человека. Стоит отметить, что правовое поле сегодня является той областью международных отношений, в которой индивидуум особенно приближен к статусу международного актора, хотя и не является им в полной мере, поскольку защита прав человека на сегодняшний день считается универсальной ценностью. Возможно, что в условиях присутствия значительного числа участников и интересов во внутренней политике, с которыми порой приходится иметь дело государству, защита всех прав является труднодостижимой целью. Тем не менее, если государство не будет по крайней мере пытаться ее достичь, оно может полностью или частично стать несостоявшимся. В течение хода истории люди всегда боролись за свои права, однако такая борьба не обязательно приводила к краху системы. Отличительной же особенностью современного государства является сильная зависимость его успешного существования от должного выполнения функции защиты своих граждан и их основных прав.

Среди акторов, не являющихся государствами, особую роль играют экономические и финансовые организации. Государства, становящиеся членами Всемирной торговой организации (ВТО), должны внедрить определенные изменения в применимое законодательство или нормы. Так, на данный момент в Республике Казахстан готовятся изменения 11 нормативно-правовых актов, чтобы привести национальное законодательство в соответствие с требованиями ВТО [5]. Другим ярким примером являются экономические взаимоотношения между Грецией и так называемой «тройкой» - Европейской Комиссией, Европейским центральным банком и Международным валютным фондом. Начиная с 2010 года, Греческая Республика, столкнувшись с серьезным внутренним экономическим кризисом, получает финансовую помощь от этих трех организаций. В 2015 году к ним присоединился Европейский механизм стабильности. Принимая эту помощь, страна берет на себя определенные обязательства, многие из которых касаются национального законодательства и устоявшейся социальной политики. Так, последний план помощи среди прочего предусматривает обязательное согласование с кредиторами законодательных инициатив, которые могут повлиять на функционирование бюджета страны [6].

Говоря о межправительственных экономических объединениях, нельзя не затронуть и влияние, которое оказывают на определенные функции государства транснациональные корпорации. В 2010 году обороты таких компаний, как «Уолмарт», «Эксон Мобил» и «Шеврон» превышали ВВП таких стран, как Румыния, Перу, Украина и т.д. [7] В 2011 году 1318 транснациональных компаний, половина из которых учреждена в США, контролировали 60% мирового оборота [8]. Наряду с торговыми организациями, транснациональные корпорации лоббируют в различных странах меры, способствующие либерализации экономики, большей открытости границ, развитию предпринимательства на законодательном уровне. Правда, для государств это порой может означать потерю контроля над значимой частью своих ресурсов, но внедрение рыночной модели экономики является на современном этапе практически необходимым условием выживания страны как таковой.

В четвертых, можно говорить о своеобразном размывании границ между государствами. В силу различных факторов, наиболее важными из которых являются значительные различия уровней экономи-

ческого благополучия и политической стабильности в разных регионах, миграционные процессы, направленные, в основном, с Востока на Запад и с Юга на Север, приобретают особый размах в конце XX – начале XXI веков. По данным Фонда народонаселения ООН, в 2013 году около 232 млн. человек или 3,2% мирового населения жили за пределами тех стран, в которых родились. Более половины международных мигрантов живут в 10 странах мира. В первой пятёрке из них США, Российская Федерация, Германия, Саудовская Аравия и Объединенные Арабские Эмираты. Более 50 млн. международных мигрантов – беженцы [9]. В последние годы ситуация особенно обострилась в связи с кризисом в таких странах, как Сирия, Йемен, Афганистан. Так, в 2014 году в Турции находилось около 1 млн. беженцев из Сирии [10]. С начала 2015 года страны Европейского Союза получили более 216 тыс. просьб о предоставлении убежища, и ожидается, что концу года эта цифра увеличится в несколько раз [11].

Каким бы ни был характер таких перемещений, очевидно, что международная миграция оказывает значительное влияние на экономику, социальную и демографическую структуру как принимающих, так и отдающих стран. На уровне государства это выражается в необходимости разработки механизмов, в том числе законодательных, для приема иммигрантов и беженцев. Сюда входят, например, присоединение к Конвенции о статусе беженцев от 1951 года, к которой по состоянию на 2015 год, присоединилось 145 государств. В частности, Конвенция запрещает дискриминацию беженцев и их высылку обратно в те страны, из которых они бежали.

Вообще же в целом в условиях открытости границ, которая все больше является необходимостью, государства все чаще оказываются в двойственном положении, когда они прибегают к мерам либерализации тех или иных аспектов экономической, политической, социальной и т.д. сферы, и одновременно усиливают внутренний контроль с целью профилактики и борьбы с рисками, привносимыми такой открытостью. В экономическом аспекте примером может служить политика, проводимая в Республике Казахстан – введение все больше числа механизмов, призванных привлечь иностранных инвесторов, сопровождается сохранением квот на привлечение иностранной рабочей силы.

В идеале открытость границ призвана обеспечить повышение интенсивности торгового и финансового обмена, а, значит, и состояния экономики всех участников этого процесса. На деле же страны с переходной экономикой нередко, так и остаются в отстающих даже после присоединения к международным организациям и открытия своих границ. Так, определенной критике подвергается сельскохозяйственная политика стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСД), которую можно назвать протекционистской. ОЭСД считается своеобразным «элитным клубом» международного сообщества, чьих участников зачастую относят к развитым странам. При этом, условия Соглашения ВТО по сельскому хозяйству позволяют им субсидировать собственных производителей и сохранять высокие экспортные пошлины, в то время как развивающиеся страны, в особенности, африканские, в чьей экономике агропромышленный сектор занимает значительное место, не могут себе этого позволить, и остаются вне основных торговых потоков, даже после присоединения к ВТО. Проблемы регулирования сельскохозяйственного обмена остаются ведущими на так называемом Доха-раунде переговоров членов ВТО, которые начались в г. Дохе (Катар) в 2001 году, и по сей день не приведшие к результатам, удовлетворяющим большинство сторон [12].

В пятых, это характер мировой экономики. На современном этапе большая часть экономического влияния по-прежнему сосредоточена в странах Запада. По состоянию на 2015 год, из 20 государств с наибольшим ВВП на душу населения 17 являются странами Запада [13].

При этом несомненно и возрастание роли других игроков, таких как Китай, страны ОПЕК и т.д. В частности, экономическая политика, проводимая членами ОПЕК в сфере регулирования цен на нефть, может оказывать немаловажное воздействие на целые отрасли и экономики других стран, в особенности носящих сырьевой характер. Так, продолжающееся падение цен на нефть в ноябре 2014 года многими аналитиками было связано с решением ОПЕК не сокращать объемы добычи нефти. В данном контексте стоит тем не менее отметить, что, хотя международные экономические и финансовые организации, а также транснациональные компании имеют очень большое влияние, сама по себе мировая экономика, будучи на современном этапе глобальным переплетением огромного числа игроков и интересов, не может быть полностью регулируемой, и диктует объективные законы всем ее участникам, включая государства.

Так, абсолютное большинство стран сейчас имеет рыночную экономику, и, как отмечалось выше, для них это является неизбежным выбором. Рыночная экономика зародилась давно, но для многих современных государств характерно именно наличие опыта ведения плановой экономики, который они стремятся не повторить, и с последствиями которого они могут иметь дело и по сей день. Разумеется,

различные геополитические факторы обуславливают различные формы рыночной экономики: где-то она имеет более социальную направленность, где-то ориентирована больше на обслуживание предпринимательства. Но основные принципы – свободное предпринимательство, рыночное ценообразование, договорные отношения – признаны и приняты практически на универсальном уровне.

В заключение стоит отметить, что, с одной стороны, государство отдает часть своих функций международным организациям, а также региональным объединениям, в которых некоторые исследователи признают наиболее жизнеспособную форму государственной организации, а с другой, укрепляют другие свои функции, стремясь защитить как собственное существование, так и благополучие своих граждан. К такому укреплению можно отнести усиление внутреннего контроля, практикуемое во многих странах в связи с именно глобальными вызовами. Так, в 2013 году произошла утечка секретных данных Агентства национальной безопасности США, согласно которым учреждение осуществляло обширную слежку за информационными коммуникациями как граждан США, так и иностранцев [14].

В целом, с кристаллизацией понятия «глобализация» распространилась и идея об уменьшении роли государства или, пользуясь западной терминологией, «государства-нации» (англ. *nation state*). В девяностых годах, и даже в начале двухтысячных в западной научной мысли была распространена идея о том, что государство как таковое находится на пути исчезновения [15]. В последнее время, однако, все больше исследователей признают, что роль государства на сегодняшний момент еще далека от полного размытия. Современные глобализационные процессы, беспрецедентные по интенсивности и охвату, не означают сглаживания различий между культурами, которые и составляют основы государств. По мнению российского исследователя К. Гаджиева, «вряд ли следует ожидать, что в обозримой перспективе человечество пойдет по пути создания единой всеохватывающей модели миропорядка» [16]. Государство сохраняет, пусть и в видоизмененном виде, многие из других своих функций, позволяющих говорить об устойчивости идеи государства как такового. Более того, рост количества мировых акторов означает и рост числа интересов, которые каждый участник международных отношений стремится защищать, а значит, имеет все основания продолжать свое существование в форме независимого государства.

1 *Migrant crisis: More troubles in Hungary as Austria, Germany near tipping point.* Сайт CNN. Доступен: <http://edition.cnn.com/2015/09/07/europe/europe-migrant-crisis/> [Проверен 08.12.2015]

2 *Growth in the United States membership, 1945 – present.* Портал ООН. Доступен: <http://www.un.org/en/members/growth.shtml> [Проверен 08.12.2015]

3 *Human Population: Population Growth.* Портал Информационной справочной службы по вопросам народонаселения (США). Доступен: <http://www.prb.org/Publications/Lesson-Plans/HumanPopulation/PopulationGrowth.aspx> [Проверен 08.12.2015]

4 *Understanding Statebuilding. Traditional Governance and the Modern State in Somaliland.* Rebecca Richards, Ashgate Publishing, Ltd., 2014. – С. 21

5 *Казахстан внесет изменения в 11 документов в связи с вступлением в ВТО.* Портал «zakon.kz». Доступен: <http://www.zakon.kz/4733339-kazakhstan-vneset-izmenenija-v-11.html> [Проверен 08.12.2015]

6 *Tout savoir sur l'accord trouvé entre la Grèce et ses créanciers.* Сайт газеты «Le Monde». Доступен: http://www.lemonde.fr/economie/article/2015/08/13/tout-savoir-sur-l-accord-trouve-entre-la-grece-et-ses-creanciers-pour-le-3eme-plan-d-aide_4724125_3234.html [Проверен 08.12.2015]

7 *Comparison of the World's 25 Largest Corporations with the GDP of Selected Countries (2010).* Портал «GlobalPolicyForum». Доступен: https://www.globalpolicy.org/images/pdfs/Comparison_of_Corporations_with_GDP_of_Countries_table.pdf [Проверен 08.12.2015]

8 *Corporate Power Facts and Stats.* Портал «GlobalIssues». Доступен: <http://www.globalissues.org/article/59/corporate-power-facts-and-stats> [Проверен 08.12.2015]

9 *Migration in the world.* Сайт международной организации по миграции. Доступен: <http://www.iom.sk/en/about-migration/migration-in-the-world/> [Проверен 08.12.2015]

10 *2015 UNHCR regional operations profile – Europe.* Сайт Комиссарии ООН по делам беженцев. Доступен: <http://www.unhcr.org/pages/4a02d9346.html> [Проверен 08.12.2015]

11 *10 truths about Europe's migrant crisis.* Сайт газеты «The Guardian». Доступен: <http://www.theguardian.com/uk-news/2015/aug/10/10-truths-about-europes-refugee-crisis/> [Проверен 08.12.2015]

12 *Developing Countries and the WTO Agriculture Negotiations.* JENNIFER CLAPP. Working Paper No.6. March 2006. Доступен: <https://www.cigionline.org/sites/default/files/Developing%20Countries%20and%20the%20WTO%20Agriculture%20Negotiations.pdf> [Проверен 08.12.2015]

13 *The 20 countries with the largest gross domestic product (GDP) per capita in 2015 (in US dollars).* Портал «The Statistics Portal». Доступен: <http://www.statista.com/statistics/270180/countries-with-the-largest-gross-domestic-product-gdp-per-capita/> [Проверен 08.12.2015]

14 *Edward Snowden: the whistleblower behind the NSA surveillance revelations.* Сайт газеты «The Guardian».

Доступен: <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/edward-snowden-nsa-whistleblower-surveillance> [Проверен 08.12.2015]

15 Ali Khan. *The Extinction of Nation-States: A World without Borders. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996.*

16 К.С. Гаджев. *Введение в политическую науку. М.: Логос, 1999, С. 78*

Түйін

Жаңа әлемдік тәртіп түпмәтінінде мемлекет рөлінің өзгеруі

Л.Х. Матакбаева – с.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры, lmatakbaeva@mail.ru,

А.С. Сарыева – II курс магистранты, «6M020200 – Халықаралық қатынастар» мамандық «Сорбонна-Қазақстан» институты Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті saryyevaa@list.ru

Мақалада мемлекеттің рөліне әсерін тигізетін қазіргі заманғы әлемдік тәртіптің әртүрлі аспектілері қарастырылған. Осындай әсер етуші факторлардың арасында демографиялық, экономикалық және саяси факторларға алдыңғы орын берілген. Халықтың қарқынды дамуы, шекаралардың ашықтығы, саяси әсерлердің біркелкі емес бөлінуі, ғаламдық нарықтық экономиканың объективтік заңдары – осының барлығы мемлекет бейнесінің қалыптасуының үздіксіз үдерісіне қатысады.

Өз азаматтарының құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету және ғаламдық үндеулерді шешу үшін басқа факторлармен үйлестіру мақсатында, ғаламдану және әлемдік ойыншылардың ірілену жағдайларында мемлекеттер өздерінің қызметтерінің бір бөлігін үкімет аралық және үкіметтік емес ұйымдарға табыстайды. Ғаламдық үдерістердің локомотиві болып табылатын экономикалық салада мемлекеттер сауданы либерализациялауға қатысты сыртқы талаптарды сақтаулары тиіс. Одан басқа, қарқынды халықаралық көші-қон «шекаралардың ашылуы» туралы белгілі бір дәрежеде айтуға мүмкіндік бере отырып, қабылдайтын да, беретін де елдердің экономикасына, әлеуметтік және демографиялық құрылымына айтарлықтай әсер етеді.

Соған қарамастан, сол немесе басқа мемлекеттік қызметтер өтуі мүмкін болатын ықпалды халықаралық факторлардың әртүрлілігі фондында мемлекет бұрынғысынша халықтың әртүрлі топтарының мүдделеріне қызмет көрсетуге қабілетті, және рөлі толық жойылудан алыста тұрған қоғамдық ұйымның негізгі формасы болып табылады.

Тірек сөздер: Мемлекет, мемлекеттің трансформациясы, әлемдік тәртіп, ғаламдану, нарықтық экономика, көші-қон, халықаралық қатынастар, ғаламдық үндеулер, дәрменсіз мемлекет

Summary

How the new world order changes the role of the sovereign state

L.Kh. Matakbaeva – Doctor of Politics, Professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai,

lmatakbaeva@mail.ru, A.S. Saryyeva – II year student of the Master’s programme, major: 6M020200 – International

Relations Institute "Sorbonne-Kazakhstan" Kazakh National Pedagogical University named after Abai, saryyevaa@list.ru

The article considers various aspects of the current world order influencing the role of an independent state. Among the most influential factors are the demographic, economic and political ones. The rapid population growth, openness of the borders, uneven distribution of the political influence, objective laws of the global market economy – all of that participates in the continuous process of shaping the independent state.

In conditions of the globalization and enlargement of global players, the states hand over a part of their functions to intergovernmental and non-governmental organizations, in order to ensure protection of the rights of their citizens as well as to combine efforts with other actors with the view to solve global challenges. In the economic aspect, which is the driving force behind the global processes, the states are bound to observe external requirements concerning the trade liberalization. Besides, the intense international migration influences considerably the economic, social and demographic structures of both the countries from which and to which the migration flows move, thus permitting to consider a certain “blurring of the borders.”

Nevertheless, as the number of influential international actors which may adopt certain functions of an independent state grows, the state remains the principal form of the social organization able to serve interests of various population groups and whose role is very far from complete disappearance.

Key words: State, transformation of the state, world order, globalization, market economy, migration, international relations, global challenges, failed state

РОЛЬ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТСТВА В МОДЕРНИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.К. Курмангали – *д.п.н., доцент кафедры «Международных отношений» КазНПУ им. Абая*

В данной статье автор рассматривает феномен возникновения института лидера нации на опыте Республики Казахстан. Данная тема подразумевает исследование вопросов эффективного осуществления процессов модернизации и демократизации как необходимых условий позитивного политического развития под руководством политического лидера. Основная цель модернизации заключается в формировании современного общества. А пути этого преобразования, логика и методы его осуществления должны соизмеряться каждый конкретный раз в зависимости от имеющихся объективных и субъективных факторов. В суверенном Казахстане важная роль в процессе кардинального обновления республики принадлежит Первому Президенту Н.А. Назарбаеву. Несмотря на то, что в мировой практике уже существуют подобные примеры определяющей роли национального лидера, в Казахстане этот процесс носил свой объективный характер. На взгляд автора, политическое лидерство в конкретной стране, определяется культурно-историческими особенностями, присущими различным, в том числе и трансформируемым обществам. Эти культурные и другие факторы в большей степени дают возможность конкретному обществу реализовывать свою модель модернизации.

Ключевые слова: Институты власти, политическая система, институционализация государственной власти, институт президентства, парламент, избирательная система

Казахстан решает задачи модернизации достаточно эффективно. Этот успех определен в первую очередь той политикой, которую осуществляют казахстанские институты власти, возглавляемые ее политическим лидером – Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым.

Первый Президент как Лидер Нации является активным участником и ведущим инициатором реформ, проводимых в процессе обновления общества и государства. Важнейшая черта политики Нурсултана Назарбаева – проведение курса поступательного политического развития и приверженность последовательной демократизации – позволяет определить его однозначно позитивную роль в процессе институционализации государственной власти и в целом суверенного развития Казахстана.

Трансформация политической системы и модернизация общества в Республике Казахстан были осуществлены верховными властными институтами, которые стали ведущей политической силой процесса кардинального преобразования казахстанского общества и государства. Особая роль в трансформации политической системы Республики Казахстан принадлежит Президенту Н.А. Назарбаеву. Хотелось бы отметить, что таковой статус основного субъекта политического процесса был обусловлен объективными и субъективными факторами постсоветской действительности. Представляется важным выявить причинный ряд, объяснить феномен возникновения и роли национального лидерства в контексте построения и функционирования нового суверенного Казахстана.

Институт лидера нации стал известен в политической науке и практике и до его введения в Республике Казахстан. Данная модель институционализации роли лидерства была реализована в Турции.

Современная Турция была основана на обломках Османской империи. В ней превалирует мусульманское население. Но в ее политической системе ислам отделен от государства, это – светская республика.

Политическую трансформацию и процесс введения новых органов власти возглавил национальный лидер, признанный авторитет в новейшей политической истории Турецкой Республики Кемаль Ататюрк. В 20-х гг. XX в. были сформулированы кемалистские принципы, которые стали основой политической модернизации. Сущность их заключена в следующем:

- 1) принцип республиканизма отвергал султанскую власть Османской империи;
- 2) принцип революционности констатировал характер завоевания и удержания политической власти;
- 3) принцип народности указывал на выборность представительных органов государства, обеспечение разделения властей и создание демократического гражданского общества;
- 4) принцип национализма демонстрировал политическое верховенство турецкого этноса как государствообразующей нации;
- 5) принцип лаицизма утверждал в стране установление светской власти и ее принципов во всех сферах жизнедеятельности общества и государства;
- 6) принцип этатизма означал ведущую роль государства во всех процессах преобразования [1].

По нашему мнению, все эти принципы действительно послужили основой не только для институционализации новой государственной власти, но и кардинальной трансформации всей политической системы Турции. Таким образом, произошел отказ от всего, что было связано с прежним османским режимом, и взят курс на демократизацию страны.

Турция продемонстрировала мировой общественности уникальный пример трансформации политической системы, в том числе и кардинального преобразования институтов власти. Особая роль в этом политическом процессе, несомненно, принадлежит лидеру турецкой нации – Кемалю Ататюрку, который возглавил строительство новой Турции и объединил граждан на этом пути. Важнейшую роль в формировании фундамента сегодняшней политической системы сыграла политика, основанная на кемалистских принципах. В турецкой модели властной институционализации важнейшая роль принадлежит личности политического лидера, в своей стране именуемого как «отец нации». Самое важное, что данный статус Кемаль Ататюрк получил не в процессе авторитаризации власти, а напротив, ее демократизации. На примере Турции ярко подтверждается особая роль феномена политического лидерства.

В Турции процессы обновления детерминировались приоритетной ролью харизматического политического лидера, общественный статус которого был возведен к Лидеру Нации. Ататюрк возглавил процесс преобразования, и во многом с его личностью и на современном этапе ассоциируются достигнутые результаты осуществленных реформ, установление действующей политической системы, утверждение ее в качестве самостоятельного, авторитетного и значимого участника на мировой политической арене.

Таким образом, весьма своеобразным и интересным предстает политический опыт Турецкой Республики и действия в ней института национального лидера. Реформы, возглавленные Кемалем Ататюрком, позволили выстроить на обломках бывшей империи сильное государство с эффективными властными институтами, которое является реальным претендентом в члены Европейского Союза. Исследование турецкой модели модернизации позволяет прийти к выводу о важной роли лидера нации в создании демократии в традиционных обществах, которые абсолютно не схожи с западной цивилизацией. И это особенно ценно для применения в сообществах, стремящихся к демократическому обновлению.

Исследуя утверждение статуса Лидера Нации в Республике Казахстан, необходимо отметить, что этот процесс следует рассматривать в контексте становления института президентства и анализа роли личности Президента РК Н.А. Назарбаева. Поскольку именно в данных исходных началах и была реализована казахстанская модель национального лидерства.

Как отмечает российский исследователь Рой Медведев: «Новые страны СНГ должны были в крайне сложных обстоятельствах и в очень короткие сроки решить такое большое количество экономических, политических, социальных и национальных, а также культурных и иных проблем, что слабые, ограниченные, корыстные и некомпетентные люди с этим просто не смогли справиться. Но Казахстану в этом отношении очень повезло. Нурсултан Назарбаев, прошедший путь от рабочего-металлурга и горнового доменной печи до секретаря Карагандинского обкома партии, председателя Совета Министров Казахской ССР и первого секретаря ЦК КП Казахстана и члена Политбюро ЦК КПСС, оказался нужным человеком на нужном месте. Именно выдающиеся способности, интеллект, компетенция и воля этого человека, ставшего Президентом Республики Казахстан, позволили ему превратить эту республику в наиболее стабильное в СНГ, достаточно открытое и динамично развивающееся государство» [2, с. 55]. Организация достаточно сильной и централизованной системы государственной власти в РК позволила избежать кризиса и конфликтных ситуаций, структурных противоречий и неэффективности управленческой деятельности.

В Республике Казахстан за время суверенного существования была реализована казахстанская модель модернизации, характеризуя которую, Р. Медведев справедливо отметил, что она «вполне убедительно и наглядно показала свою эффективность. Эту модель нельзя слепо копировать в какой-либо другой стране СНГ или в других регионах, как и сама казахстанская модель не является копией какой-либо другой эффективной экономической модели. В казахстанской модели учтены географические, политические, исторические, национальные, экономические факторы и условия, присущие только Казахстану. Однако в Казахстане внимательно учитывали и изучали опыт многих других успешных стран. Повышение цен на нефть и другие сырьевые товары явилось фактором, который существенно ускорил развитие Казахстана, но в основе успеха этой страны лежит разумное и компетентное руководство» [2, с. 54].

Как было отмечено выше, определяющее значение в феномене казахстанской модели модернизации принадлежит институту президентства. Как справедливо полагает Е.К. Ертысбаев, институт президентства в Казахстане «является, пожалуй, ее центральным звеном. Это основной центр власти среди других политических институтов страны» [3, с. 109]. Таким образом, становление государственности Казахстана возможно исследовать в том числе и на основе институционализации данного властного органа.

В целом, отслеживая хронологию процесса эволюции института президентства, мы можем констатировать вектор его развития, начиная от номинальной роли в политической системе СССР и завершая утверждением статуса Лидера Нации в суверенном Казахстане, а также внеочередными выборами главы государства, прошедшими 3 апреля 2011 г.

Принятие в июне 2010 г. Конституционного Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере обеспечения деятельности Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации» стало очередным этапом в эволюции института президентства [4].

Данный закон был инициирован депутатами Мажилиса. После прохождения закона о Лидере Нации в обеих палатах Парламента республики он был передан на подпись Главе государства. Президент, учитывая общественно-политическую значимость данного документа, обратился к народу Казахстана с выражением благодарности за поддержку, объяснением важности политических процессов последних лет. В завершении обращения Президент заявил о решении не подписывать данный закон [5]. Однако закон, согласно действующему законодательству, был подписан спикерами обеих Палат Парламента и Премьер-Министром республики и таким образом введен в действие [4].

На наш взгляд, накладывать на Закон о Лидере Нации президентское вето было нецелесообразным, поскольку оно преодолевается 2/3 голосов депутатов Мажилиса. И в случае с этим законом, который был принят единогласным решением обеих палат Парламента, президентское вето было бы преодолено.

По новому закону Первый Президент – Нурсултан Назарбаев как Лидер Нации, а также члены его семьи получили дополнительные гарантии безопасности и неприкосновенности. Кроме того, Н.А. Назарбаев теперь обладает следующими пожизненными правами: неограниченно избираться на должность Президента республики; обращаться к народу Казахстана, государственным органам и должностным лицам; выступать перед Парламентом и его палатами; возглавлять Ассамблею народа Казахстана; входить в состав Конституционного Совета и Совета Безопасности Республики Казахстан. Разрабатываемые инициативы по направлениям внутренней и внешней политики также должны согласовываться с Лидером Нации.

Следующий этап в процессе развития института президентства в политической системе суверенного Казахстана включает в себя инициативу проведения референдума о продлении полномочий действующего Президента до 2020 года, и внеочередные выборы главы государства, прошедшие 3 апреля 2011 года. Эти выборы подтвердили демократическую сущность осуществляемого политического курса действующего Президента РК Н.А. Назарбаева.

Как известно, принятию решения о проведении досрочных президентских выборов, предшествовала целая череда политических инициатив. В конце 2010 года была создана инициативная группа по внесению в Конституцию республики изменений для продления полномочий Президента Н.А. Назарбаева до 2020 года. В поддержку данной инициативы было собрано более 5 миллионов голосов казахстанцев, что является значимой цифрой от общего количества электората республики. Парламент законодательно утвердил предложенное новшество, однако Глава государства своим указом наложил вето на принятый законопроект. Поскольку парламентское голосование за предлагаемые конституционные изменения было единогласным в нижней и верхней палатах, стало вполне логичным и преодоление Парламентом президентского вето. Далее Глава государства принимает решение о передаче рассмотрения данного вопроса в Конституционный Совет республики, который определил его как не соответствующий Основному Закону РК.

С учетом республиканского масштаба, количества голосов, отданных за поддержку продления полномочий действующего Президента, стало понятным, что данный вопрос настоятельно требовал принятия конкретного политического решения. Президент Н.А. Назарбаев предложил в качестве наиболее приемлемого варианта проведение внеочередных выборов главы государства. Принятие данного решения автоматически сокращало срок полномочий Н.А. Назарбаева, который конституционно завершался только в 2012 году. Тем не менее, Президент как Лидер Нации пошел на такой шаг, подтвердив тем самым приверженность демократической стезе развития республики. На наш взгляд, важнейшим итогом всех этих политических событий стало определение главенства института выборов как первого и очевидного признака демократии и верховенства права.

Завершающим этапом в процессе развития института президентства являются предстоящие досрочные выборы главы государства назначенные на 26 апреля 2015 года. В условиях мирового кризиса, нестабильной политической ситуации, в том числе событий на Украине, Ассамблея народа Казахстана на заседании совета 14 февраля 2015 года выдвинула инициативу проведения досрочных президентских выборов. Данная инициатива нашла широкую народную поддержку и получила позитивную правовую оценку со стороны Конституционного Совета.

Таким образом, характеризуя процесс формирования и функционирования института президентства в РК, можно отметить развитие юридического статуса этого института от умеренных полномочий

Президента в условиях парламентской республики через усиление его прерогатив и возникновение на период масштабного реформирования страны системы сильного президентализма к перераспределению функций во властной системе и переходу к президентско-парламентской республиканской модели.

Некоторые ученые обращают внимание на усиление президентства и закрепление статуса национального лидера в процессе формирования новых политических систем как на фактор, препятствующий становлению демократии и способствующий оформлению авторитаризма [6; 7]. Угроза авторитаризма вполне реальна, поскольку «авторитаризм характерен как для обществ, прощающихся с тоталитарным прошлым (двигающихся к демократии), так и для перерастающих в тоталитарное общество (уходящих от демократии)» [8, с. 45].

Тем не менее, следует различать процессы установления авторитаризма и формирования системы президентализма с политической важной ролью лидера нации. Американец Фред Риггс [9, с. 104–105] и россиянин В. Чиркин [10, с. 290], напротив, считают, что для идентификации авторитаризма существуют понятия «псевдопрезидентство» и «квазипрезидентство», а «президентализм» – это собственно президентская система правления.

В определении президентализма мы солидарны с казахстанским исследователем М.А. Майлыбаевым, который уточняет данное понятие следующим образом: «Институт президентства может существовать и существует без президентализма в его «чистом виде» – примеры парламентских республик свидетельствуют об этом ярко. Однако для того, чтобы говорить о президентализме, следует иметь в наличии, помимо института Президента, доминирующее положение Президента в системе государственной власти. Поэтому понятие «президентализм» можно идентифицировать как систему организации и функционирования верховной государственной власти, характеризующейся разделением законодательных и исполнительных функций при привилегированном положении Президента... Термин «президентализм» означает президентскую форму правления по аналогии с дефиницией «парламентаризм», идентифицирующей парламентскую форму правления» [11, с. 104–105]. Таким образом, президентализм – это президентская или полупрезидентская система правления с расширенными полномочиями Главы государства при сохраняющейся системе разделения властей. Отслеживая эволюцию института президентства в суверенном Казахстане, сопровождавшуюся установлением сильного президентства и оформления статуса лидера нации, можно утверждать, что в республике имел место именно процесс «президентализации» властно-институциональной системы.

Здесь важно заметить, что в условиях трансформации политической системы развитие сильного президентализма является наиболее эффективным решением для преодоления существующих проблем. Мы разделяем мнение казахстанского исследователя Е.М. Абена, который считает, что «характерной чертой конституционного развития постперестроечного Казахстана является наличие элемента «восходящего конституционализма», под которым подразумевается постепенная адаптация конституционного строя к существующим политическим и социально-экономическим реалиям» [12, с. 9].

Вместе с развитием президентализма, становлением института лидера нации, и под воздействием данных факторов происходило параллельное реформирование и демократизация казахстанского общества и государства. Этот вектор развития соотнобразуется с личными убеждениями Президента Н.А. Назарбаева. В одном из высказываний он подчеркнул, что «вопрос состоит в моем искреннем убеждении, что любой авторитаризм в Казахстане – это путь в никуда» [13, с. 3]. Лидер Нации неоднократно подтверждал свою приверженность к формированию демократии: «Заручившись новым мандатом избирателей, я посвящаю новый срок пребывания на президентском посту тому, чтобы сделать нашу демократию не только набором звонких лозунгов» [14].

Эволюция статуса национального лидерства опосредовалась требованием обеспечения политической стабильности и этноконфессионального согласия в процессе перехода к новому демократическому порядку как необходимых элементов успешного осуществления системного реформирования. На наш взгляд, стабильность обуславливает успешность процесса демократизации, а согласие способствует консолидации переходного общества. В целях обеспечения стабильности и согласия в подобном ракурсе логически объективно усиливается роль президента – политического лидера.

Группа российских политологов, которые вплотную занимаются проблемами Центральной Азии, комплексно проанализировав ход политических, экономических и социальных реформ, проведенных в республике, пришла к заключению, что стержнем казахстанской государственности, позволившим безболезненно осуществить трудные преобразования, пройти непростое 20-летие после распада СССР, являлся институт президентства. «Президентская власть в Казахстане – прямой институт народовластия, который аккумулирует в себе весь многовековой опыт казахстанского народа, его мудрость и традиции» [15].

Необходимо отметить, что в процессе сохранения стабильности и согласия в казахстанском обществе важная роль принадлежит Лидеру Нации – Первому Президенту Н.А. Назарбаеву. Оформление арбитражной концепции президентства, предполагающей расширенные полномочия Главы государства, укрепление власти Президента в динамике событий доказывают, что данные меры являются базовыми факторами демократизации и стабилизации общества в процессе перехода к демократии. В этой связи Е.К. Ертысбаев полагает: «Совершенно очевидно, что Казахстан и недели бы не просуществовал как суверенное государство, если бы не сочетание политической стабильности в обществе и концентрация политической воли Н.А. Назарбаева, направленной на формирование сильной власти» [16].

Эффективное функционирование института президентства в процессе укрепления демократии, ядром которого выступает непосредственно сама личность Президента Нурсултана Абишевича Назарбаева, позволило создать приемлемую атмосферу для совместного проживания более 130 национальностей, сохранить согласие в процессе трансформации политической системы Казахстана. Президент РК выступает залогом мирного сосуществования и стабильности в полиэтничном государстве, для него «важно единство народа, которое он считает основополагающей основой стабильности. А без стабильности трудно будет построить суверенное государство, невозможно будет осуществлять какие-либо экономические реформы» [17, с. 220].

Этноконфессиональное согласие имеет для Нурсултана Назарбаева особое значение в осуществлении политического курса: «Многонациональность не является недостатком, является преимуществом общества» [18, с. 24]. Как отмечает отечественный исследователь Е.К. Ертысбаев, Глава республики «категорически противостоит любым партиям и движениям, толкающим народ к межнациональным разногласиям и гражданской конфронтации» [17, с. 212]. Доказательство грамотного государственного менеджмента в таком тонком вопросе, как этноконфессиональные процессы, – отсутствие в стране конфликтов на национальной почве.

Таким образом, развитие института лидера нации в Республике Казахстан способствует сохранению политической стабильности и этноконфессионального согласия и одновременно обеспечивает демократическое реформирование. Можно сделать и обратный вывод: развитие роли и полномочий Лидера Нации в процессе суверенизации Казахстана было, кроме всего прочего, продиктовано и фактором полиэтничности социума.

На процесс становления института Лидера Нации в казахстанской политической системе важное влияние оказала угроза кризиса легитимности, с которым может столкнуться любое государство в процессе осуществления демократического транзита. Индийский политолог П. Шаран считает, что кризис легитимности возникает в случае, когда:

- «1) статусу важнейших консервативных институтов грозит опасность в период структурных перемен;
- 2) прогрессивные требования основных групп общества не воспринимаются политической системой» [19, с. 120].

В целях предупреждения возникновения кризиса легитимности политическая система, согласно П. Шарану, должна соблюдать следующие условия:

- «1) изменять законодательство и государственное управление в соответствии с новыми требованиями;
- 2) создавать политическую систему, легитимность которой основана на традициях населения;
- 3) соблюдать легальные меры предосторожности;
- 4) иметь харизматического лидера;
- 5) отделить политические институты от вооруженных сил;
- 6) проводить успешную государственную политику, поддерживать законность и правопорядок в государстве» [19, с. 120].

Исходя из сказанного, тенденция превалирующего значения национального лидерства в Казахстане является инструментом предотвращения потенциального возникновения кризиса легитимности.

Процесс развития роли Лидера Нации в Казахстане оказался в эпицентре общемировой тенденции персонификации власти, которую отмечает итальянский политолог Л.Кавалли: «В последние 15 лет происходит явное усиление тенденции к «персонализации власти» во многих странах» [20, с. 33]. И одним из наиболее ярких проявлений данной тенденции он считает «усиление личной роли Президента США» [20, с. 33].

В казахстанском варианте эта общемировая тенденция подкрепляется и усиливается восточной традицией сакрализации власти вождя, которая «помогает воспринимать президентство не как отдельный организационный институт, а как должность, соответствующую данному лицу» [21, с. 212].

Из теории и практики политической модернизации известно, что процесс трансформации политиче-

ской системы могут возглавить общественные организации, т.е. претворяется идея обновления общества «снизу» или она инициируется «сверху» национальными лидерами. А.Х. Бижанов утверждает, что «характерной чертой процесса демократизации политической сферы и социально-экономических отношений посттоталитарных обществ является необходимость создания «сверху» при достаточно слабой, но постоянно усиливающейся поддержке «снизу» социальных, правовых, политических и др. условий для развития» [22, с. 61]. Отсюда, по мнению П.Штомпки, с которым следует согласиться, «главными агентами модернизации признаются общественные движения и харизматические лидеры» [21, с. 55].

По мнению одного из основоположников политической науки М. Вебера, есть различие между «демократией с лидером» (или «плебисцитарной демократией») и «демократией без лидера»: вторая – более привлекательна [20, с. 31–32]. «В первом варианте преобладает народный выбор лидера в форме явного или косвенного плебисцита и постоянная поддержка лидера народом в течение всего срока выполнения им своих функций. Кроме того, лидер получает широкие полномочия; он имеет приоритетное право подбора ближайшего окружения (министры, сотрудники). Что касается модели «демократии без лидера», то Вебер считал, что она не в состоянии решать общественные задачи. Причины этого кроются в институциональной структуре, не позволяющей принимать оперативные решения при отсутствии лидера» [23, с.207].

В контексте сказанного очевидно, что в Республике Казахстан в условиях посттоталитарной объективно обусловленной слабости общественных институтов успешная модернизация стала возможной в силу харизматического лидерства политически сильной фигуры Главы государства Н.А. Назарбаева. Безусловно, его личностный фактор оказал сильное воздействие на моделирование властной институционализации в целом и формирование и функционирование института президентства в частности.

Политическая деятельность Первого Президента раскрывает процесс трансформации казахстанского общества и государства. В Казахстане важно было также уйти от псевдodemократического парламента, мобилизовать государственные органы власти на строительство независимого государства, достичь консолидации общества. Все это стало возможным при формировании политически сильного и авторитетного института Лидера Нации.

Президент РК являет собой пример политического лидера, который сочетает интеллектуальные инновации, восприимчивость ко всему новому, что появляется в мире, с традиционалистским авторитетом, житейской мудростью казаха и здоровым прагматизмом. Поэтому все политические и экономические проекты Президента Назарбаева были успешными, состоятельными. При этом нужно подчеркнуть, он не только реагирует на те ситуационные проблемы, которые ставит жизнь перед молодым государством, а сам во многом формирует политический дискурс, постоянно выступает с новыми политическими инициативами не только в регионе Центральной Азии, но и на мировой арене. В этом плане управленческое кредо Назарбаева можно сформулировать так: «Не подлаживаться под политические процессы, а направлять их и управлять будущим» [15].

Президент Н.А. Назарбаев сегодня является политическим лидером для всех граждан республики. Его личностные качества сыграли исключительную роль в деле обеспечения демократического общенационального согласия. Это констатируют отечественные и зарубежные политологи. В связи с этим Джонатан Айткен в книге «Нурсултан Назарбаев и созидание Казахстана» отмечает: «На внутривластной сцене на данный момент преемника или серьезного оппонента у него нет. Пока Назарбаев остается ведущим игроком в политике Казахстана» [24, с. 292].

Сравнительно короткий отрезок времени стал годами государственного успеха. Важнейшую роль в этом историческом процессе сыграли личностные качества и политическая воля Лидера Нации, Первого Президента РК Н.А. Назарбаева.

Концентрированная оценка деятельности Лидера Нации – Президента РК Н.А. Назарбаева высказана в статье лауреата Бунинской премии, известного российского писателя Александра Проханова, который говорит о Президенте: «Нурсултан Назарбаев является не только Президентом, но своего рода национальным гуру, мудрым лидером страны, который учит свой народ и лежащие окрест страны евразийскому мировоззрению» [15]. Важно отметить, что евразийская интеграция во многом стала возможной благодаря проявленной политической воле и инициативе Нурсултана Назарбаева. Думается, что такая оценка объясняет объективность оформления статуса Нурсултана Назарбаева как Лидера Нации.

Процесс развития института президентства вплоть до законодательного оформления института Лидера Нации происходит в контексте всеобщей демократизации общества и государства. Вместе с повышением статуса национального лидера значительно усилилась роль Парламента, продолжается усиление института политических партий, в Конституции закреплена система сдержек и противовесов, которая

является препятствием для авторитаризма, в результате конституционных поправок 2007 г. осуществлен переход к президентско-парламентской республике.

1 Кемализм. Википедия // <http://ru.wikipedia.org/wiki/Кемализм>.

2 Медведев Р. *Казахстанский прорыв* / М.; Алматы: Ин-т экон. стратегий, 2007. – 160 с.

3 Ертысбаев Е.К. *Институт президентства как инструмент модернизации посттоталитарных транзитных обществ (на примере Республики Казахстан)* // *Институт президентства в новых независимых государствах: материалы международной конференции*. Алматы, 6 апреля 2001 г. – Алматы, 2001. – 261 с. – С. 105–118.

4 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере обеспечения деятельности Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации» // *Казахстанская правда*. – 2010, июнь – 15.

5 Назарбаев Н.А. *Обращение к гражданам Казахстана, Парламенту страны, Политсовету Народно-демократической партии «Нур Отан» 3 июня 2010 г.* // <http://www.akorda.kz>.

6 Линц Х. Дж. *Угрозы президентства* // *Век XX и мир*. – 1994. – № 7-8. – С. 15–36.

7 Степэн А., Скэч С. *Различные типы конституционного устройства и укрепление демократии* // *Демократия 1990-х*. Спец. выпуск журнала «Глобальные проблемы переходного периода». – 1998. – № 6. – С. 51–61.

8 Дробышевский В.С., Смирнова Л.А. *Политология: учебное пособие*. – Москва–Новосибирск, 1999. – 124 с.

9 Риггс Ф. *Сравнительная оценка президентской формы правления* // *Сравнительная социология. Избранные переводы*. – М., 1995. – С. 99–156.

10 Чиркин В.Е. *Конституционное право: Россия и зарубежный опыт*. – М.: Зерцало, 1998. – 448 с.

11 Майлыбаев Б.А. *Становление и эволюция института Президента Республики Казахстан: проблемы, тенденции, перспективы (опыт политико-правового исследования)*. – Алматы: Издательство «Арыс», 2001. – 532 с.

12 Абен Е.М. *Политико-правовая природа формы правления в Республике Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук*. – Алматы, 1999. – 120 с.

13 Назарбаев Н.А. *На пороге XXI века*. – Алматы: Онер, 1996. – 288 с.

14 Назарбаев Н.А. *О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики: демократизация общества, экономическая и политическая реформа в новом столетии: Послание Президента РК народу Казахстана* // *Казахстанская правда*. – 1998, октябрь – 1.

15 Калымов А. *Президентская власть в Казахстане: 20 лет успеха* // <http://kazpravda.kz/index.php?iin=1152520370&chapter=1272057883>.

16 Пряников В. *Главный итог предстоящих выборов – упрочение демократии. Интервью с Е. Ертысбаевым* // *Казахстанская правда*. – 1998, декабрь. – 15.

17 Ертысбаев Е. *Казахстан и Назарбаев: логика перемен*. – Астана: Елорда, 2001. – 576 с.

18 Назарбаев Н.А. *Демократия - наш выбор. Демократия - наша судьба. Казахстанская правда*. 1999, апрель - 2.

19 Шаран П. *Сравнительная политология*. – М., 1992 – Ч. 2. – 216 с.

20 Кавалли Л. *Олигархическая власть и личная власть в современной демократии*. // *Мир политики: Суждения и оценки западных политологов: сб. статей / пер. с англ., нем., исп., венг., итал. / сост. Киселева Е.А.* – М., 1992. – С. 31-35.

21 Нысанбаев А., Машан М., Мурзалин Ж., Тулегулов А. *Эволюция политической системы Казахстана. В 2-х т.* – Алматы: Главная редакция «Казак энциклопедиясы», 2001. – Т. 2. – 544 с.

22 Бижанов А.Х. *Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода*. – Алматы: Онер, 1997. – 256 с.

23 *Политическая социология / под ред. Тоценко Ж. Т.* – М.: Луч, 1993. – 340 с.

24 Айткен Джонатан. *Нурсултан Назарбаев и созидание Казахстана. пер. с англ. -М.: Худож. лит., 2010 - 384 с.*

Түйін

Қазақстан Республикасының президенттік институтының модернизациясының рөлі

Құрманғали Аймен Қуанышбайқызы aymena@mail.ru

Берілген мақалада автор Ұлт Лидері институтының негізгі қалыптасуын ҚР тәжірибесінде қарастырады. Бұл тақырып модернизациялау мен демократизациялау урдисин тиімді іске асыру сұрағын зерттей отырып, оны жағымды саяси даму жолындағы, саяси лидер басшылығымен орындалатын қажетті шарттың бири екенін айрықшалайды. Автордың қозғарасы бойынша белгілі бир мемлекеттің саяси лидерлиги сол елдің мәдениети мен тарихының ерекшеліктерімен қатар оны қалыптастыратын қоғаммен айқындалады. Бұл мәдениеттік және басқа да факторлар үлкен дәрежеде қоғамның озиндик модернизация қалыбын іске асыруға мүмкіндік береді. Модернизациялаудың басты мақсаты қазирги қоғамды қалыптастыру болып табылады. Ал бұл өзгерістің жолдары, қисыны және әдістері әр нақты субъективтік және объективтік факторларға байланысты іске асырылуы керек. Тәуелсіз Қазақстанның түбегейлі жаңару удерисиндеги маңызды орынды республиканың биринши президенті Н.А. Назарбаевқа арналады. Әлемдік тәжірибеде осы сияқты Ұлт Лидерлерінің айқын мысалдары көп болғанына қарамастан, Қазақстанда бұл урдис озиндик объективтілігімен ерекшеленеді.

Тірек сөздер. Билік институттары, саяси жүйесі, мемлекеттік билікті институционализациялау, президенттік институты, парламент, сайлау жүйесі

Summary

The role of institute of presidency in modernization of the Republic of Kazakhstan

Aimen Kurmangali aymena@mail.ru

In given article the author considers a phenomenon of occurrence of institute of the leader of the nation on Republic Kazakhstan experience. The given theme means research of questions of effective realization of processes of modernization and democratization as necessary conditions of positive political development under the direction of the political leader.

In the author's opinion, political leadership in the concrete country, is defined by the cultural-historical features inherent various, including transformed societies. These cultural and other factors in a greater degree give the chance to a concrete society to realize the model of modernization.

The modernization main objective consists in formation of a modern society. And ways of this transformation, the logician and methods of its realization should be commensurated each concrete time depending on available objective and subjective factors. In sovereign Kazakhstan the important role in the course of cardinal updating of republic belongs to the First President N.A.Nazarbayev. In spite of the fact that in world practice already there are similar examples of a defining role of the national leader, in Kazakhstan this process had the objective character.

Keywords: Power Institutes, political system, Institutionalization of State Power, Institute of Presidency, Parliament, Electoral system

УДК 327:341.43

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСТИТУТА ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ

С.М. Абрешева – старший преподаватель кафедры международного права КазНПУ им. Абая

В данной статье автор рассматривает вопросы истории появления суда присяжных в мире и проблемы становления, уточняет и дает понятие некоторым терминам, институту судебной системы, состоящий из коллегии присяжных заседателей, отобранных по методике случайной выборки только для данного дела и решающих вопросы факта, и одного профессионального судьи, решающего вопросы права, автор объясняет как суд присяжных рассматривает уголовные дела по обвинениям, как правило, в тяжких преступлениях в первой инстанции, и кто из граждан Республики Казахстан имеет право быть в числе суда присяжных, а кто не имеет права участвовать в суде в роли судьи присяжных заседателей. Также в статье дается сравнительно-правовой анализ деятельности института присяжных заседателей.

Ключевые слова: суд присяжных, конституция, Англия, Франция, коллегия суда, анализ, судебные органы

Институт присяжных в мире имеет многовековую историю и функционирует в течение более восьмисот лет. Еще в Древней Греции из числа афинских граждан избирались коллегии гелиастов, выносившие решения на основе внутреннего убеждения. Судебные органы скандинавских стран, норвежские, датские и исландские тинги, для которых были характерны элементы современного суда присяжных, в IX-X вв. были привнесены скандинавами в Нормандию, из которой через полтора столетия совершилось вторжение Вильгельма Завоевателя в Англию. Считается, что суды присяжных появились во Франции, где есть свидетельства появления определенного их подобия во времена правления Людовика Благочестивого в 829 году. Эти суды были занесены в Англию норманнами после вторжения в 1066 году и закрепились там, став неотъемлемой частью английской правовой системы уже к началу XII века. К XV веку суд присяжных окончательно сформировался как независимый и непредвзятый орган, выявляющий фактическую сторону дела. В конечном результате в Англии и родился современный суд присяжных. В 1877 г. в Великобритании палатой лордов по делу Джексона был выработан прецедент, закрепивший разграничение компетенции коронных судей и присяжных заседателей: жюри решает вопросы факта, судьи - права.

Важное значение для деятельности суда присяжных имело решение, принятое во время слушания дела «Бушеля», в соответствии с которым присяжного заседателя не должно штрафовать или садить в тюрьму за оправдание обвиняемого. К началу XVIII века для суда присяжных стала характерной практика вынесения решения по судебному делу исключительно на основании предъявленных, на процессе доказательств, относящихся исключительно к рассматриваемому делу.

Во Франции суд присяжных был введен в период Великой французской буржуазной революции. Впоследствии Наполеон способствовал введению его и в завоеванных европейских странах, в частности в Бельгии, Голландии, Италии.

Классический вариант суда присяжных действовал во Франции до 1941г., затем был заменен судом смешанной коллегии марионеточным Правительством Виши во главе с диктатором Маршалом Петэном, который сотрудничал с фашисткой Германией.

В Германии классический суд присяжных был заменен уже в 1924г. расширенной коллегией суда состоящей из трех профессионалов и шести «присяжных» принимавших совместное решение по всем спорным вопросам.

В 1975г. был заменен на трех судей и девять заседателей (шеффенов), составляющих единую коллегию.

В Италии дела об опасных преступлениях рассматривали судебные коллегии, образованные из двух судей и шести непрофессионалов (народных судей). Аналогичные изменения произошли и во многих странах Европы.

Неудачно закончилась попытка образования суда присяжных в Японии. В этой стране уголовные дела об опасных преступлениях рассматривает судебная коллегия, состоящая из трех или пяти судей.

Шестая поправка к конституции США закрепила права обвиняемого во всех случаях уголовного преследования, требовать беспристрастного суда присяжных. Стороны имеют право настаивать на суде присяжных и при рассмотрении гражданских дел с ценой иска, превышающей двадцать долларов. По американским данным, в США судом присяжных рассматривается 80% дел от всех дел в мире разрешенных с такой формой народного участия. Тем не менее, и в США судом присяжных разрешается лишь 20% всех уголовных дел (или до 8% дел о наиболее опасных преступлениях).

В России суд присяжных был введен в ходе великой судебной реформы царя - освободителя Александра II в 1864г. и действовал до установления в стране власти большевиков. В 1901-1912гг. в России присяжные заседатели признавали виновными 60-64% подсудимых (профессиональными судьями до 75%).

На сегодняшний день, обыватели, да и большинства юристов считают, что существуют две основные модели суда присяжных - англо-саксонская (классическая) и континентальная. Это не совсем верно. Дело в том, что в теории и практике уголовного судопроизводства не существует континентальной модели суда присяжных, модели о которой очень много говорят после введения в Казахстане, так называемого «суда присяжных». Истории права известна только одна модель - уголовное судопроизводство с участием присяжных заседателей, применяемая в двух типах уголовного процесса: англо-саксонском и континентальном процессах. Англо-саксонский тип уголовного процесса с участием присяжных подразумевает рассмотрение дела профессиональным судьей и коллегией присяжных заседателей, которая включает в себя до 12 человек, совместно. Но, несмотря на совместное рассмотрение, решение о виновности или невиновности человека, находящегося на скамье подсудимых принимается коллегией присяжных заседателей самостоятельно, без участия профессионального судьи. На основании вердикта присяжных профессиональный судья выносит оправдательный либо обвинительный приговор. Который, в последствие, может быть обжалован только по процессуальным основаниям, но не по существу.

При континентальном уголовном процессе с участием суда присяжных рассмотрение дела осуществляется коллегией, в составе двух - трех профессиональных судей и трех - семи присяжных заседателей, которые решают вопросы, как факта, так и права, то есть устанавливают не только виновность, либо невиновность подсудимого, но и определяют вид и меру наказания ему совместно.

В период усиления эволюционных процессов, изменения отношений собственности, перехода от общества внеэкономического принуждения к обществу естественных экономических отношений и создания гражданского общества активизируются поиски направлений преобразования юстиции, в том числе, и уголовной. Ориентиром в этих поисках является правовое государство, создание которого осуществляется в Республике Казахстан.

Основа правового государства - суд, который должен гармонизировать со строем и духом самого государства, и черты правового государства должны определять организацию деятельности суда. Из начала разделения властей вытекает требование независимости суда, из начала самостоятельности, которое обуславливает для правового государства другой существенный признак – народное представительство - вытекает для суда принцип участия общественных элементов в отправлении правосудия, начало личной самостоятельности, развитие которого знаменует собою переход государства полицейского к государству правовому, освобождающему личную инициативу от полицейской опеки. Это начало преобразует тип процесса. Процесс из розыскного, в котором обвиняемый был лишь бесправным предметом исследования, а судья был в то же время и обвинителем, превращается в состязательный, построенный на активности равноправных сторон и оставляющих судье преимущественно функцию разрешения дела на основе представленных сторонами доказательствами.

В Казахстане суд с участием присяжных заседателей действует в составе двух-трех профессиональных судей и девяти присяжных. Участие в обсуждении и вынесении вердикта профессионального судьи.

В соответствии с частью 2 статьи 75 Конституции Республики Казахстан «Судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства. В случаях, предусмотренных законом, уголовное судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей».

В Конституционном законе Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» также имеется норма о том, что «судебная власть в Республике Казахстан принадлежит только судам в лице постоянных судей, а также присяжных заседателей, привлекаемых к уголовному судопроизводству в случаях и порядке, предусмотренных законом».

Анализируя данные положения казахстанского законодательства, приходишь к выводу, что в нашем государстве может применяться лишь англо-саксонский (классический) тип судебного процесса, с участием присяжных заседателей. При континентальной модели, которая введена в Казахстане, вопрос о виновности и наказания подсудимого осуществляются профессиональным судьей и присяжными заседателями совместно, что противоречит Конституции Республики Казахстан. Дело в том, что континентальная модель предусматривает уголовный процесс с участием народных заседателей и профессионального судьи в одной коллегии (шеффены в Германии, ассизы во Франции и т.д.), но ни как с участием присяжных заседателей.

Деятельность таких судов, действительно, заслуживает внимания, поскольку присяжные заседатели, совместно с судьями, принимают решение о виновности или невиновности подсудимого и о назначении меры наказания. С одной стороны, представители общественности принимают участие в осуществлении правосудия и контроля над деятельностью суда, с другой – суд остается профессиональным.

Для того, чтобы лучше уяснить функционирование суда присяжных, необходимо выяснить статус самого присяжного заседателя.

Присяжный заседатель – это общественный судья из граждан, который методом случайной выборки включается в список коллегии присяжных заседателей для участия в рассмотрении конкретного уголовного дела.

1 Конституционный закон РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2002 г. «Казахстанская правда». 24 декабря 2012.

2 Мами К.А., Омарханов К.А. Комментарий к Конституционному Закону Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан». – Астана: Институт законодательства Республики Казахстан, 2003 г., с.7.

3 Закон о присяжных заседателях. 16 января, 2006 год.

4 Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании: Англия, Уэльс, Шотландия/ Ин-т международного права и экономики. — М.: Изд-во «Трида, Лтд», 1996. — 156 с.

5 Закревский И.Н. О настоящем и будущем суда присяжных: Сб.статей / И.Н. Закревский. - С-Пб., 1897. - 201 с.

6 Михайлов П. Л. Суд присяжных во Франции: Становление, развитие и трансформация. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. — 428 с. ISBN 5-94201-364-0

7 Суд присяжных: проблемы и перспективы // Государство и право — 2001 — № 3 — С.5-15.

8 Судебные системы европейских стран: Справочник/ Перев. с франц. Д. И. Васильева и с англ. О. Ю. Кобякова. — М.: Международные отношения, 2002. — 335 с.

9 Харченко Н. История появления суда присяжных в мире... www.consult.kz/index.php?uin.

Түйін

Алқабилер отырысы институтының қызметін салысмалы-құқықтық талдау

Абрешева С.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ, халықаралық кафедрасының аға оқытушысы.

Бұл мақалада автор әлемдегі алқабилер сотының тарихы және қалыптасу мәселелерін қарастырады, кейбір терминдерге түсінік береді, бір іс үшін тағайындалатын, алқабилер соты коллегиясынан тұратын сот жүйесі институтын қарастырады, автор қылмыстық істі алқабилермен қалай шешілетінін түсіндіреді, Қазақстан Республикасының азаматтары және азаматшалары арасынан кім алқабилер сотына мүше болуға құқылы және қандай қызмет саласындағы азаматтар мен азаматшалар бұндай құқықтан айырылатыны туралы және де бірнеше аталмыш тақырыпқа байланысты заң терминдеріне тоқталып, айқындап оларға кеңінен түсінік береді. Сондай-ақ мақалада алқабилер соты институтының қызметіне салыстырмалы-құқықтық талдау жасалады.

Тірек сөздер: алқа билері, конституция, Англия, Франция, сот алқасы, талдау, сот мекемелері

Summary

The concept of juridical trial of the Republic of Kazakhstan

Abresheva S.M. – KazNPU senior lecturer

In this article, the author examines some aspects of a jury, the author clarifies and gives the concept of certain terms, to the institution of the judiciary, consisting of the jury selection process by the method of random sampling only to the concrete

case and fact of decision making, and the one professional judge, the question rights, the author explains how the jury considers the criminal cases on charges, where usually serious crimes in the first instance, and one of the citizens of the Republic of Kazakhstan has the right to be among the jury trial and who is not entitled to participate in the trial as a judge jurors. Undoubtedly, the jury is the one of the institutions of the judicial system and the whole system of public authorities, embodying the principle of direct participation of the people in the administration of justice. And this article gives a brief concept of the jury and its activities.

Key words: law court, jury, constitution, Kazakhstan, jury trial

УДК 327 (574)

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРРОРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Б. Ордабаева – старший преподаватель кафедры «Международного права» КазНПУ им. Абая

В данной статье автор анализирует уголовно-правовую характеристику терроризма в национальном законодательстве Республики Казахстан, а также некоторые формы терроризма. Актуальность выбранной темы продиктована нашей действительностью. Количество жертв террористических актов возрастает, а методы, которыми пользуются террористы, становятся все более разнообразными и изощренными. Террористические акты чаще всего приносят массовые человеческие жертвы, влекут разрушения материальных и духовных ценностей, сеют вражду между государствами, провоцирует недоверие и ненависть.

Ключевые слова: терроризм, акт терроризма, террористические действия, террористическая деятельность, пропаганда терроризма, захват заложника, угон воздушного судна, состав преступления

Терроризм – одна из важных проблем современного мира, негативно влияющая на состояние международных отношений. Количество жертв террористических актов возрастает, а методы, которыми пользуются террористы, становятся все более разнообразными и изощренными. Международный терроризм в зависимости от характера и степени общественной опасности может быть преступлением как по национальному праву, так и преступлением международным, т.е. деянием, за которое предусмотрена ответственность по международному праву. Борьба с терроризмом должна вестись на общих для всех государств ценностях и нормах международного права. Основной путь к устранению проблемы терроризма лежит через сотрудничество государств [1].

Терроризм и экстремизм относятся к числу самых опасных труднопрогнозируемых явлений современности, которые приобретают более разнообразные формы и угрожающие масштабы. Террористические акты чаще всего приносят массовые человеческие жертвы, влекут разрушения материальных и духовных ценностей, сеют вражду между государствами, провоцирует недоверие и ненависть [2, С. 67].

По уголовному кодексу Республики Казахстан закреплено следующее описание терроризма: «Акт терроризма, то есть совершение взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, если эти действия совершены в целях нарушения общественной безопасности, устрашения населения, оказания воздействия на принятие решений государственными органами Республики Казахстан, иностранным государством или международной организацией, провокации войны либо осложнения международных отношений, а также угроза совершения указанных действий в тех же целях» (ст. 255 УК РК).

Терроризм признается квалифицированным, то есть совершенным при отягчающих обстоятельствах, если он совершен:

«1) неоднократно;

2) с применением оружия либо предметов, используемых в качестве оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств, которые могут создать реальную угрозу для жизни и здоровья граждан, - наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества или без таковой» (п.2, ст. 255 УК РК)» [3].

Закон в целях пресечения акта терроризма допускает возможность, освобождения от уголовной ответственности, если лицо, участвующее в подготовке акта терроризма, если оно своевременным предупреждением государственных органов или иным способом способствовало предотвращению акта терроризма и если в его действиях не содержится состава иного преступления.

Одним из потенциальных средств, используемых террористами, могут быть ядерное оружие и иные устройства, содержащие радиоактивные материалы, доступ к которым в настоящее время появился и у террористов.

Особая опасность ядерного терроризма объясняется и тем обстоятельством, что в результате их совершения возможны большие человеческие жертвы, тяжёлые экологические последствия и даже экологические катастрофы. Деятельность ядерного терроризма направлена на незаконное использование энергии атома, радиологических свойств веществ с намерением достижения целей террористического акта. Эта преступная деятельность порождается определёнными условиями и факторами. Причём ядерный терроризм относится к оружию массового поражения, к таким как бактериологическое, химическое и другие [4, С.9].

Уголовное законодательство предусматривает ряд преступных посягательств, содержащих акт терроризма, однако при внимательном юридическом анализе признаков состава преступления следует их отнести к иной категории преступной деятельности.

Статья 261 УК РК закрепила «1. Захват или удержание лица в качестве заложника, совершенные в целях понуждения государства, организации или другого лица совершить какое-либо действие или воздержаться от совершения какого-либо действия как условия освобождения заложника, – наказываются лишением свободы на срок от трех до восьми лет.

2. Те же деяния, совершенные:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) неоднократно;

3) с применением насилия, опасного для жизни или здоровья;

4) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия;

5) в отношении заведомо несовершеннолетнего;

6) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности;

7) в отношении лица, заведомо находящегося в беспомощном состоянии;

8) в отношении двух или более лиц;

9) из корыстных побуждений или по найму, – наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они совершены преступной группой либо повлекли по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия, – наказываются лишением свободы на срок от десяти до пятнадцати лет.

Лицо, добровольно или по требованию властей освободившее заложника, освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится состава иного преступления».

Захват заложника отличается от терроризма по направленности умысла и характера предъявляемых преступником требований. Совершение актов терроризма, помимо целей устрашения, также может сопровождаться выставлением определенных требований, например, факты, связанные с событиями в Палестинской автономии, в индийских штатах (Пенджаб, Кашмир), в стране басков (Испания), Косова, (Сербия), Чечня (Россия) и т.д. [5, С.164].

В статье 256 УК РК предусмотрена уголовная ответственность за пропаганду терроризма: «1. Пропаганда терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма, а равно изготовление, хранение с целью распространения или распространение материалов указанного содержания – наказываются лишением свободы на срок от трех до семи лет с конфискацией имущества.

2. Те же деяния, совершенные лицом с использованием своего служебного положения либо лидером общественного объединения, либо с использованием средств массовой информации или информационно-коммуникационных сетей, либо группой лиц или группой лиц по предварительному сговору, – наказываются лишением свободы на срок от пяти до десяти лет с конфискацией имущества».

Пропаганда означает активное воздействие на сознание и волю людей с целью возбудить в них стремление к совершению неправомерных действий, в частности, осуществлению террористического акта. Пропаганда может носить характер устных выступлений, либо распространения письменных или печатных материалов.

Развитие новых информационных технологий и, в первую очередь, Интернета привело к тому, что террористические группировки получили возможность еще больше влиять на освещение своей деятельности, причем без каких-либо фильтров, которые существовали в традиционных СМИ. Террористами используются такие особенности Интернета как легкий доступ; незначительные масштабы регулирования и цензуры со стороны государственных органов или полное отсутствие подобного контроля; потенциально огромные масштабы аудитории; анонимность коммуникации; быстрая передача информации; мультимедийность среды, позволяющая комбинировать различные типы информации: текстовую, графическую, аудио и видеоматериалы.

Помимо того, что Интернет позволяет террористическим организациям позиционировать себя в том виде, в котором они сами хотели бы себя видеть, он также активно применяется для следующих целей:

- сбор и распространение информации;
- общение участников террористических организаций, обмен опытом и т. п.;
- пропаганда идей;
- вербовка и обучение новых рекрутов;
- сбор средств (от предложений пожертвовать с помощью SMS до продажи атрибутики движений);
- планирование операций [6].

Таким образом, «пропаганда терроризма» - это общественно опасное деяние, в форме действия (призывы к совершению террористического акта), нарушающее общественные отношения, складывающиеся по поводу общественного порядка и безопасности, и за совершение которого предусмотрена уголовная ответственность по законодательству Республики Казахстан.

Хотя существует законодательная база и сформированы специальные институты в области борьбы с терроризмом и экстремизмом, тем не менее, практика показывает, что государства не могут справиться с этими угрозами изолированно и только с помощью специализированных мер. Для адекватного реагирования на новые вызовы и угрозы уже недостаточно работать только силами спецслужб, необходимо объединение усилий государственных и общественных структур, власти, гражданского общества и, в первую очередь, СМИ.

Кроме того, пропаганда терроризма осуждается и запрещается на международном уровне. Так, к примеру, Совет Европы создал два межправительственных комитета экспертов для координации его правовой деятельности против терроризма. Междисциплинарная группа по международным действиям в борьбе с терроризмом (GMT) была создана в 2001 году для пересмотра Европейской Конвенции о пресечении терроризма (1977) и определения приоритетов для дальнейшей деятельности Совета Европы в данной области. В 2003 году вышеуказанная группа была заменена Комитетом экспертов по вопросам терроризма (CODEXTER), созданного для координации деятельности в приоритетных направлениях определенных GMT, в частности исследование понятий «апология терроризма» и «призывы к терроризму». На сегодняшний день ряд международных договоров, конвенций и соглашений напрямую запрещает пропаганду, подстрекательство и поддержку терроризма. Обращаясь к этим документам, отметим следующее: «Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма, утвержденная резолюцией 49/60 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1994 года провозглашает воздерживаться от организации террористической деятельности, подстрекательства к ней, содействия ее осуществлению, финансирования, поощрения или проявления терпимости к ней и принимать надлежащие практические меры к обеспечению того, чтобы их соответствующие территории не использовались для создания террористических баз или учебных лагерей или для подготовки или организации террористических актов, направленных против других государств или их граждан».

Кроме того, Резолюция 1624 (2005), принятая Советом Безопасности на его 5261-м заседании 14 сентября 2005 года призывает все государства принять такие меры, которые могут быть необходимы и уместны и будут соответствовать их обязательствам по международному праву, чтобы:

- а) законодательно запретить подстрекательство к совершению террористического акта или актов;
- б) предотвращать такое поведение;
- в) отказывать в убежище любым лицам, в отношении которых имеется достоверная и соответствующая информация, дающая серьезные основания считать их виновными в таком поведении;

Помимо этого Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма СДСЕ N 196 предусматривает в ст. 5 следующее: «Публичное подстрекательство к совершению террористического преступления»

1. Для целей настоящей Конвенции "публичное подстрекательство к совершению террористического преступления" означает распространение или иное представление какого-либо обращения к общественности в целях побуждения к совершению террористического преступления, когда такое поведение, независимо от того, пропагандирует оно или нет непосредственно террористические преступления, создает опасность совершения одного или нескольких таких преступлений.

2. Каждая Сторона принимает такие меры, которые могут потребоваться для признания публичного подстрекательства к совершению террористического преступления, как оно определено в пункте 1 настоящей статьи, когда оно совершается незаконно и умышленно, в качестве уголовного преступления в рамках своего внутреннего законодательства.

Со второй половины XX века особую актуальность приобрела борьба с новым видом терроризма как угон воздушного судна 25 ноября 1970г. XXV сессия Генеральной Ассамблеи ООН приняла резолюцию,

в которой предлагалось установить судебное преследование лиц, виновных в захвате и угоне самолетов в воздухе. 16 декабря 1970 г в Гааге на Международной конференции 76 государств принял Конвенцию о борьбе с незаконным захватом воздушных судов, которая 14 октября 1979 г. вступила в силу. Выполняя положения Конвенции, Президиум Верховного Совета СССР 3 января 1973 г. принял указ «Об уголовной ответственности за угон воздушного судна», на основании которого в Уголовный Кодекс Каз.ССР была введена ст. 229-1 под названием «Угон воздушного судна». В ныне действующем УК РК - эта статья 270 УК:

«1. Угон воздушного или водного судна либо железнодорожного подвижного состава, а равно захват такого судна или состава в целях угона – наказываются лишением свободы на срок от двух до восьми лет.

2. Те же деяния, совершенные:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) неоднократно;

3) с применением насилия, опасного для жизни или здоровья, либо с угрозой применения такого насилия;

4) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, – наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества или без таковой.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они совершены преступной группой либо повлекли по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия, - наказываются лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества или без таковой».

Общественная опасность рассматриваемого преступления заключается не только в устрашающем его воздействии, но и в постановлении в реальную опасность жизнь и здоровье пассажиров и членов экипажа, иной раз не только их гибель, но и массовую гибель остальных граждан, как это имело место в случае теракта с использованием угнанного самолета, протаранившего международный торговый центр, размещенного в одном из небоскребов Нью – Йорка (сентябрь 2001).

Мотивы и цели угона воздушного судна могут быть разные, в том числе побуждение терроризма. До принятия Конвенции 1970 г. преступники при угоне самолетов ссылались на наличие у них политических мотивов, что давало им возможность избежать ответственности, пользуясь правом предоставления убежища. После принятия Гаагской конвенции 1970 г. так же основания отпали, поскольку статья 7 Конвенции установила, что «договаривающие государства, на территории которого оказывается предполагаемой преступник, если оно не выдает его, обязывается без каких – либо исключений и независимо от того, совершено ли на его территории, передать дело своим компетентным органам для целей уголовного преследования, эти органы принимают решения таким же образом, как и в случае любого обычного преступления серьезного характера в соответствии с законодательством этого государства».

Кроме того, терроризм может проявляться в виде: создания, руководства террористической группой и участия в ее деятельности (статья 257); финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму (статья 258); вербовки или экстремистской деятельности (статья 259); также прохождение лицом, в том числе за пределами Республики Казахстан, подготовки, заведомо для обучающегося направленной на приобретение умений и навыков совершения террористического или экстремистского преступления (статья 260).

Основным объектом терроризма является общественная безопасность в широком смысле этого слова, поскольку посягательство направлено на создание обстановки страха, неуверенности у населения, чтобы таким образом оказать давление на власть, ее отдельные органы или на должностных лиц с целью изменения их деятельности в интересах преступников. Дополнительными объектами могут быть собственность, жизнь, здоровье граждан, их имущественные и политические интересы и др.

Объективная сторона преступления, проявляется в двух самостоятельных формах:

- совершение взрыва, поджога, или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба либо наступление общественно-опасных последствий;

- угроза совершения указанных действий.

Субъектом преступления являются вменяемое физическое лицо, достигшие ко времени совершения преступления четырнадцатилетнего возраста. Данное положение представляется чрезвычайно важным, так как в национальном и религиозном терроризме принимает участие довольно много подростков, которые в силу своего возраста легко попадают под влияние взрослых.

Субъективная сторона преступления характеризуется прямым умыслом.

Уголовное законодательство имеет примечание, заложена норма добровольного отказа от преступле-

ния, содержащее в себе поощрительную норму, регламентирующую деятельное раскаяние лица при совершении терроризма. Закон в целях пресечения акта терроризма допускает возможность освобождения лица, принимавшего участие в подготовке акта терроризма от уголовной ответственности, если оно своевременным предупреждением компетентных органов или иным способом способствовало пресечению акта терроризма и если в его действиях не заключают в себе составы иных составов преступления.

Таким образом, совокупность вышеперечисленных обстоятельств свидетельствуют об актуальности и научно-практической значимости исследования проблемы уголовной ответственности за терроризм в Республике Казахстан.

1 Кулжабаева, Ж. О. Правовые формы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом. // Казахская Государственная Юридическая Академия - http://kazgua.co.kz/stat/pig3_2000/kulzhab.shtml

2 Сабитова А.А. Международно-правовые аспекты сотрудничества прикаспийских государств по борьбе с терроризмом. // Каспийское море: правовой статус и режим, безопасность региона и охрана окружающей среды - Caspian Sea: Legal status and regime, regional security and environmental protection: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., 23-25 сент. 2005 г.- Алматы, 2006

3 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.11.2015 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252

4 Сабикенов С.Н. Ядерный терроризм как преступление против мира и человечества. // Материалы Алматинской межвузовской научной конференции «Актуальные проблемы международного права». – Алматы, 2006

5 Баймурзин Г.И. К вопросу о понятии терроризма в национальном и международном уголовном праве. // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы международного права в свете Послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Новый Казахстан в новом мире». – Алматы: КазНПУ им. Абая, 18 апреля 2007.

6 СМИ и терроризм: террор стал театром // <http://www.temadnya.ru/spravka/17mar2004/3741.html>

Түйін

Қазақстан Республикасындағы терроризмге қылмыстық-құқықтық сипаттама

Ордабаева А.Б. - Абай атындағы ҚазҰПУ, халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы

Осы мақалада автор Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасындағы терроризмге қылмыстық-құқықтық сипаттаманы анықтайды. Таңдалған тақырыптың маңыздылығы біздің болмыспен анықталды. Террорлық актілер құрбандарының саны күннен күнге асуда, терроршылар қолданылатын әдістер түрлендіруде және жетілдірілуде. Террорлық актілер жаппай адамдардың құрбандарына әкелуде, материалдық және діни құндылықтардың бұзылуына әкелуде, мемлекеттер арасындағы араздықты таратуда, сенімсіздік пен өшпенділік тудыруда.

Тірек сөздер: терроризм, террорлық акт, террорлық іс-әрекеттер, терроризмді насихаттау, кепілге тұтқынды алу, әуе кемесін айдап әкету, қылмыс құрамы

Summary

Criminally-legal characteristic of terrorism in kazakhstan

Ordabayeva A.B. - Senior lecturer in international law Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Abstract. In this article the author analyzes the criminal law characterization of terrorism in national legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as some forms of terrorism. The relevance of the topic chosen is dictated by our reality. Number of victims of terrorist attacks increases and the methods used by the terrorists, are becoming more diverse and sophisticated. Terroristichekіe acts often bring massive loss of life, involve the destruction of material and spiritual values, sow enmity among nations, provoking distrust and hatred.

Keywords: terrorism, act of terrorism, terrorist acts, terrorist activities, propaganda of terrorism, hostage-taking, hijacking of aircraft, the offense

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНКЦИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫ

Жұмаш Г.Т. – *Абай атындағы ҚазҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институты халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі*

Мақала экономикалық санкцияларды қолданудың өзекті мәселелеріне арналған. Бұл мақалада автор Қауіпсіздік Кеңесінің және оның санкция бойынша Комитеттерінің экономикалық санкциялар режимдерін жүзеге асыру бойынша жаңаша халықаралық тәжірибесі қарастырылды. БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесімен енгізілетін экономикалық санкциялардың заңдылығы өлшемдері де назардан тыс қалған жоқ. Сонымен қатар, мақалада халықаралық экономикалық санкцияларды қолданудың мәселелері: гуманитарлық аспектісі және үшінші мемлекеттердің арнайы экономикалық мәселелері қарастырылды.

Тірек сөздер: Санкция, экономикалық санкция, БҰҰ, Қауіпсіздік Кеңес, БҰҰ Жарғысы, халықаралық экономикалық санкциялар

Халықаралық экономикалық санкцияларды енгізу мәселелері санкциялық режимді жүзеге асыру үрдісінде маңызды орын алады. Келесі сәт принципіалды болып табылады. Бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау көп жағдайда экономикалық санкцияларды қолданудың заңды болатындығын жалпы түсінуге байланысты. Керісінше, оның жоқтығы қашанда халықаралық құқықтық тәртіптің әлсіреуіне әкеп соқтырады.

Осыған байланысты, халықаралық экономикалық санкцияларды енгізу туралы шешім қабылдаған кезде, ең алдымен, экономикалық санкциялардың халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдауға ықпал ететінін және БҰҰ Жарғысының ережелері және халықаралық құқықтың өзге де нормалары тұрғысынан заңды болуын ескеру қажет.

Халықаралық қатынастардың қазіргі дамуы әлемдік қауымдастық алдында халықаралық істердегі құқықтың үстемдігін (үстінен қарауын) орнатудың маңызды міндеттерін қояды [1, 15 б.]. Сонымен, 2000 жылдың қыркүйегінде Нью-Йоркте, мемлекет және үкімет басшыларының кездесуінің бүкіл тарихындағы ең ірі айрықша мыңжылдық Саммитті өтті. Саммитте мыңжылдық Декларациясы қабылданды — жаңа жүз жылдықта қол жеткізілуі тиіс, жаһандық мақсаттар мен көрсеткіштердің нақты кешенін қамтыған, теңдесі жоқ келісім [2, 9-тармақ]. Жоғарыда баяндалған міндеттерге қол жеткізудің соңғы кездері беріліп келген маңызды мәні туралы «халықаралық, сондай-ақ, ішкі істердегі құқықтың басшылық қағидасына құрметтеуді бекітуге жігерлілік» дәл БҰҰ мыңжылдық Декларациясында бекітілген фактісі айғақтайды.

Мыңжылдық Саммитіне жиналған жүз қырық жеті мемлекет және үкімет басшылары Декларацияны қабылдай отырып, сонысымен, бейбіт, көркеюші және әділ әлемнің негізі ретінде Ұйымға деген сенімдерін және уақытқа бағынбайтынын және әмбабап сипатын дәлелдеген Жарғының мақсаттары мен қағидаларына айнымастығын растады.

БҰҰ Жарғысы, өмірлік маңызды функцияны атқара отырып, мүше-мемлекеттердің жүріс-тұрысының заңдылығын көрсетіп немесе соны белгілеп, мәжбүрлеуді қолдану үшін нақты шекараны қамтамасыз етеді. Жарғы мүше-мемлекеттерге бір-біріне қарсы күш қолдануға немесе қорқытуға тиым салады, тек екі жағдайда ғана оған жол беріледі: 51 бапқа сәйкес өзін-өзі қорғау тәртібіндегі әрекеттер және Қауіпсіздік Кеңесімен Жарғының VII тарауының 41 және 42 баптары негізінде халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау немесе қалпына келтіру үшін қабылданатын шаралар.

Экономикалық санкцияларды енгізу туралы шешім қабылдайтын субъектілердің, халықаралық құқық нормаларына және қабылданған жарғылық құжаттарға сәйкес, мәжбүрлеуді қолдану өкілеттігі шеңберінде және соған қатаң сәйкестікте әрекет етуге міндетті болуына қарай, оларды қолданудың заңдылығы мәселесі санкциялық құзырет мәселесімен тікелей байланысты.

Халықаралық құқық субъектілерінің санкциялық құзыретін шектеудің негізін құрайтын өлшемдер БҰҰ Жарғысында көрсетілген. Халықаралық құқықтың өзге субъектілерінің санкциялық құзыреті БҰҰ Жарғысының ұйғарымдарына қайшы келмеуі тиіс, себебі ол халықаралық бейбітшілік пен жалпы қауіпсіздікті қолдау үшін халықаралық қауымдастық күштерін біріктіруге және халықаралық ынтымақтастықтың өмірлік маңызы бар салаларында халықаралық құқық тәртібін қорғауды қамтамасыз етуге арналған ұйым болып табылады. Сонымен қатар, санкциялық құзырет халықаралық ұйымның жарғысымен және оның органдарының рәсімдері ережелерімен қарастырылатын іс жүргізу талаптарын сақтаған кезде жүзеге асырылуы тиіс.

БҰҰ Жарғысына сәйкес санкциялық өкілеттікке Қауіпсіздік Кеңесі мен Бас Ассамблея ие.

В.А. Василенконың пікірінше, «Қауіпсіздік Кеңесі мен Бас Ассамблеяның санкциялық өкілеттігінің сипаты мен оларды жүзеге асыру тәжірибесі Қауіпсіздік Кеңесі мен Бас Ассамблеяның бір-біріне қатысты жартылай ерекше, жартылай параллель, жартылай бірлескен өкілеттіктерге ие болатыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді» [3, 137 б.].

БҰҰ Жарғысына сәйкес санкциялық өкілеттікке Қауіпсіздік Кеңесі мен Бас Ассамблея ие. БҰҰ Бас Ассамблеясы мен Қауіпсіздік Кеңесінің параллель өкілеттіктері осы органдардың әрқайсысының қарусыз мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы резолюцияларды бір-бірінен тәуелсіз қабылдау және әртүрлі уақытта талқылау өкілеттіктерінен тұрады. Алайда Қауіпсіздік Кеңесінің резолюциялары заңи міндетті сипатқа ие, ал Бас Ассамблеяның резолюциялары әрқашан факультативті сипаттағы кеңестер болып табылады.

Сонымен қатар, Қауіпсіздік Кеңесінің қандай да бір дауға немесе жағдайға қатысты өз функциясын жүзеге асыруы кезінде Бас Ассамблея жалпыға бірдей бейбітшілік пен қауіпсіздіктің бұзылуымен күресу шараларын талқылап, ұсына алады және осы мәселеге, Қауіпсіздік Кеңесі өзіне жүктелген функцияларды атқарумен айналыспаған жағдайларда ғана оның назарын аударта алады. Және де Бас Ассамблеяның осы мәселелер бойынша қарарлары, жоғарыда айтылғандай, ұсыныстық (факультативті) сипатта болады.

БҰҰ Бас Ассамблеясы мен Қауіпсіздік Кеңесінің бірлескен құзыреттілігі мүше-мемлекеттердің құқықтары мен артықшылықтарын тоқтату тұру және Ұйымға мүшеліктен шығару бойынша олардың айрықша құзыретінен көрінеді. Сонымен, Бас Ассамблеяның Қауіпсіздік Кеңестің ұсынысы бойынша, егер Қауіпсіздік Кеңесінің шешімі бойынша мүше-мемлекетке қарсы алдын алу немесе мәжбүрлеу сипатындағы іс-әрекеттер қабылдан болса (5 бап), БҰҰ мүше-мемлекеттердің құқықтары мен артықшылықтарын тоқтата тұруды қарастыратын немесе БҰҰ Жарғысының қағидаларын жүйелі түрде бұзатын мүше-мемлекетті Біріккен Ұлттар Ұйымынан шығаруды (6-бап) қарастыратын заңи міндетті қарарларды қабылдауға өкілеттіктері бар.

Қауіпсіздік Кеңесінің айрықша құзыреті қарулы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы қарар қабылдаудан көрінеді, ал Бас Ассамблеяның айрықша құзыреті дауыс беру құқығынан айыру туралы қарар қабылдау болып табылады.

Сонымен, Қауіпсіздік Кеңесі мен Бас Ассамблеяның санкциялық өкілеттігі бір-бірін өзара толықтырады және Қауіпсіздік Кеңесінің санкциялық өкілеттігінің басымдылығы айқын болса да, жалпы алғанда БҰҰ санкциялық құзыретінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Бұл басымдылық БҰҰ Жарғысының 24-бабына сәйкес, жалпыға бірдей бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдаудың басты жауапкершілігі, БҰҰ барлық мүше-мемлекеттерінің атынан әрекет ететін және шешімі олардың әрқайсысымен орындалуы үшін міндетті болып табылатын, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне жүктелгендігінен көрінеді. БҰҰ Жарғысының 39-бабына сәйкес «Қауіпсіздік Кеңесі әлемге төнген кез-келген қауіпті, бейбітшіліктің кез-келген бұзылуын немесе агрессия актісін анықтайды және халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау немесе қалпына келтіру үшін 41 және 42 баптарға сәйкес қандай шаралардың қабылдануы керектігі туралы кеңестер береді немесе шешім қабылдайды».

Қауіпсіздік Кеңесі БҰҰ Жарғысының VII-тарауына сәйкес мемлекеттер қақтығысып отырған қауіптің барлық спектрімен айналысуы үшін барлық өкілеттіктерге ие. Осыны ескеріп, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау ісіндегі БҰҰ тиімділігі Қауіпсіздік Кеңесінің нәтижелі жұмысына тікелей байланысты деп толықтай сеніммен айтуға болады.

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары халықаралық қауіп-қатерлермен белсенді түрде айналыса бастаған Қауіпсіздік Кеңесі және жалпылай БҰҰ үшін жоғары белсенділігі кезеңі болды. Олармен бір жылда қабылданатын қарарлардың орташа саны он бестен алпысқа дейін артқан, немесе айына бір қарардан аптасына бір қарарға дейін артқан.

Алайда, белгілі болғандай, жоғары белсенділік міндетті түрде үлкен нәтижелер бермейді. Көп жағдайда БҰҰ, Қауіпсіздік Кеңесі келбетінде халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке төнген қауіп-қатерлерге әр түрлі жауап қайтарған. Соның айқын мысал ретінде, АҚШ 2001 жылдың 11 қыркүйегінде жасалған лаңкестік шабуылға Қауіпсіздік Кеңесінің жауапты әрекетінің жеделдігін анағұрлым қырғынға ұшырату оқиғасының куәсі болған кездегі оның әрекеттерімен салыстыруға болады. 1994 жылдың сәуірінен шілденің ортасына дейін Руандада шамамен жүз күннің әрбір күнінде 2001 жылдың 11 қыркүйегіне қарағанда үш есе артық адам өлген. Ауқымды көлемдегі гуманитарлық дағдарыс болып табылатын Руандадағы жағдай, ешқандай кінәсі жоқ мыңдаған азаматтық тұлғалардың, оның ішінде балалар мен әйелдердің өліміне әкелді, ел ішінде көптеген руандалықтардың ел ішінде орнын ауыртыруларына және босқындардың көршілес елдерге жапай кетуіне әкелді. Және осының барлығы халық саны Құрама Штаттары халқы санынан 36 есе кем елде орын алғанын ескере кету керек. Геноцидтің басталуынан екі

апта өткеннен кейін кейін БҰҰ осы елден өзінің көптеген бітімгерлерін шығарып алды. Қауіпсіздік Кеңесіне бұл құбылысты геноцид ретінде бағалау үшін және 1994 жылғы 17 мамырдағы 918 (1994) қарарымен Руандаға қару-жарақ жеткізуге эмбарго режимін енгізуі үшін бір айдан астам уақыт қажет болды [5]. Тағы бір мысал: Қауіпсіздік Кеңесінің Дарфурдағы (Судан) адам құқықтарының жаппай бұзылуларына жауапты әрекетінің «жеделдігі».

Халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке қауіп төндіретін және Қауіпсіздік Кеңесінің назарына лайықты жағдайлардың барлығы бір мезетте осындай назардың объектісі бола алмағандығының және тиімді мәжбүрлеу әрекеттерімен бекітілмегендігінің нәтижесі жалпылай БҰҰ халықаралық қолдауының әлсіреуі болды.

Осыған байланысты, соңғы кездері кең талқыланып жатқан мәселені, яғни Қауіпсіздік Кеңесін де, сондай-ақ, жалпы БҰҰ қайта реформалау мәселесін айта кетпеске болмайды. Қайта реформалау үрдісінің қажеттілігі жаһандық қауіпсіздік тұрғысынан алғандағы әлемдегі жағдайдың біршама өзгеруіне байланысты туындаған. Сонымен, егер бұрын қауіпсіздікті қамтамасыз ету аумақты сыртқы шабуылдан қорғауды білдірсе, қазір қауіпсіздіктің қалыптасып жатқан тұжырымдамасының негізгі ережелерінің бірі болып «барлық тұрғындарды және нақты адамдарды мемлекеттің ішінде орын алған зорлық-зомбылықтан қорғау» ережесі табылды [4; IV-б, 194 т.].

Артып отырған жаһандандудың салдары болып қазіргі әлемдегі бір мемлекетке төнген қауіп-қатердің барлығына бірдей қауіп-қатерді білдіретіні табылады. Адамзат БҰҰ құрылған сәтінде болжап білуге мүмкін болмаған жаңа қауіп-қатерлерге ұрынып отыр. Мысалы, лаңкестік БҰҰ мүше-мемлекеттер үшін және Ұйымның өзі үшін де әмбебап қауіп-қатер болып табылады.

Адам құқығына сыйластықпен және заңдылықты сақтаумен сипатталатын лаңкестікпен күрес стратегиясына шұғыл қажеттілік туындап отыр. Бұндай стратегия, «қажет жағдайда мәжбүрлеу шараларын қолдануды және мемлекеттерге ұлттық деңгейде қауіп-қатермен күресуге көмектесетін жаңа құралдарды жасауды қарастыруы тиіс» деп атап өтіледі «Барынша қауіпсіз әлем: біздің жалпы жауапкершілігіміз» атты Баяндамада [6].

Қауіпсіздік Кеңесін реформалаусыз БҰҰ реформалау толық болмайтынын ерекше айта кету керек. М.В. Андреев өте дұрыс атап өткендей, «халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке жауапты, басты әрекет етуші орган ретіндегі Қауіпсіздік Кеңесін реформалау қажеттілігі, бүгіндері барлық Біріккен Ұлттармен расталып отыр» [7, 6 б.]. Кері жағдайда, Кеңес жұмысының тиімсіздігі туралы орын алатын түсінік оның беделінің біртіндеп, бірақ үздіксіз құлдырауына әкеледі, албұның халықаралық құқықтық тәртіп үшін маңызды салдары бар.

Қауіпсіздік Кеңесі реформасының міндеті жұмысының тиімділігін, сондай-ақ беделін арттырудан және ең бастысы, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатер алдында әрекет етуге дайындығы мен қабілетін бекітуден көрінеді.

Бұл қазіргі қауіп-қатер сипатына қатысты, аса кең ұжымдық қауіпсіздік тұрғысындағы міндеттемелерге қатысты, алдын алу қажеттілігі қатысты және, Қауіпсіздік Кеңесінің қашан және неліктен мәжбүрлеу шараларын қолдануды санкциялау керектілігіне қатысты мемлекеттердің берік консенсусын талап етеді. Қауіпсіздік Кеңесінің беделі жедел және шындыққа сай шешімдер қабылдауға дайындығы мен сол әрекеттерге жүзеге асыруға қабілеттілігіне негізделуі тиіс.

Санкциялық құзырет мәселесіне және, әсіресе, өзге халықаралық ұйымдардың экономикалық санкцияларды қолдануына оралсақ, онда БҰҰ Жарғысын және халықаралық ұйымдардың жарғыларын талдау келесідей қорытынды жасау үшін негіз береді. Егер мемлекеттің жүріс-тұрысы әлемге қатер төндірсе, бейбітшілікті бұзса, агрессия актісі болып табылса, сондай-ақ, осындай халықаралық ұйымдардың жарғы талаптарына қайшы келсе, егер оның жарғысымен өзгеше қарастырылмаса, егер мұндайлар қабылданып болса, олардың әрекеттерін БҰҰ әрекеттерімен дербес келістіре отырып, сондай-ақ БҰҰ органдары қандай да бір себептермен осындай мемлекеттерге қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдабаған жағдайда оның басты мақсаттарын басшылыққа ала отырып, экономикалық санкцияларды қолдана алады [8, 94 б.].

1 Каламқарян Р.А. Господство права как юридический феномен в системе современного международного права / Р.А. Каламқарян // Юрист-международник. - 2005. - № 2.

2 БҰҰ құжаты, Қауіпсіздік Кеңесінің Бас Ассамблеяға арналған Баяндамасы: А/55/2, 08.09.2000. II бөлімі: «Бейбітшілік, қауіпсіздік және қарусыздану».

3 Василенко В.А. Международно-правовые санкции / В.А. Василенко. - Киев: Издательское объединение Вища школа, 1982. - 230с.

4 БҰҰ құжаты: БҰҰ Бас хатшысының «Біз, халықтар: 21 ғасырдағы БҰҰ рөлі» атты Баяндамасы. А/54/2000, 27.03.2000. <http://www.un.org/russian/conferen/millennium/2000.htm>

5 БҰҰ құжаты, 1994 жылғы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 918 (1994) қарары: S/RES/918 (1994), 17.05.1994. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/221/89/PDF/N9422189.pdf?OpenElement>

6 БҰҰ қауіптер, шақырулар және өзгерістер бойынша Тобының «Барынша қауіпсіз әлем: біздің жалты жауапкершілігіміз» атты Баяндамасы. A/59/565, 02.12.2004. <http://www.un.org/russian/secureworld/report.htm>

7 Андреев М.В. *Современные стратегии реформирования Совета Безопасности ООН* / М.В. Андреев. - Казань: Центр инновационных технологий, 2002.

8 Токаев Касымжолдарт. *Организация Объединенных Наций: Полвека служения миру*. – Алматы: Атамұра. – 1995. – 190 с.

Резюме

Введение международных экономических санкций и их легитимность

Жумаш Г.Т. – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры международного права института Сорбонна-Казахстан, КазНПУ им.Абая, e-mail: gau_konirat@mail.ru

Статья посвящена актуальным проблемам применения экономических санкций. В данной статье автор рассматривает вопросы введения международных экономических санкций. В статье исследована новейшая международная практика Совета Безопасности ООН и его Комитетов по санкциям по осуществлению режимов экономических санкций. Не осталось без внимания и критерии легитимности введения Советом Безопасности ООН экономических санкций. Наряду с этим, в статье были рассмотрены проблемы применения международных экономических санкций: гуманитарный аспект и специальные экономические проблемы третьих государств.

Ключевые слова: Санкция, экономические санкции, ООН, Совет Безопасности, Устав ООН, международные экономические санкции

Summary

The introduction of international economic sanctions and their legitimacy

Zhumash G.T. - Master of Laws, Senior Lecturer of international law department of Sorbonne-Kazakhstan Institute, KazNPU named after Abai, e-mail: gau_konirat@mail.ru

The article is devoted to actual problems of economic sanctions. In this article the author examines the imposition of international economic sanctions. The paper studied the latest international practice of the Security Council and its sanctions committees for the implementation of economic sanctions. Do not remain without attention and the introduction of criteria for the legitimacy of the UN Security Council economic sanctions. Along with this, the article addressed the problem of the use of international economic sanctions: the humanitarian aspect and the special economic problems of third States.

Keywords: sanction, economic sanctions, the UN Security Council, the UN Charter, international economic sanctions

УДК 327; 930 (574)

РОССИЯ ПРОТИВ ТУРЦИИ: ЮЖНЫЙ КАВКАЗ – ДЕЛО ТОНКОЕ

А.Сикхарулидзе – PhD докторант, Тбилисский Государственный Университет, Грузия, Тбилиси,
Д.Ергали – Магистр Гуманитарных Наук, МРА, Институт Сорбонна-Казахстан

После распада Советского Союза одной из главных задач Российской внешней политики являлось налаживание стратегических отношений с влиятельной региональной силой, членом НАТО и обладателем второй по численности армии в Североатлантическом Альянсе, Турцией. На протяжении десятилетия страны мало-помалу укрепляли взаимодоверие и строили двусторонние отношения. И, казалось бы, что такую дружбу тяжело расшатать. Однако, двадцать четвертого ноября этого года, после того, как Турецкие власти заявили о сбитом над территорией своего государства Российском бомбардировщике Су-24 стратегическому партнёрству пришёл конец. Дружелюбная риторика сменилась обоюдострыми заявлениями и ультиматумами.

Ключевые слова: Турция, Россия, Кавказ, НАТО, мировая политика, двусторонние отношения

Неожиданное решение Турецких властей сбить Российский военный самолёт и соответствующий агрессивный ответ противоположной стороны посеял страх в международном обществе, что конфронтация может перейти в военное столкновение. Конечно же, многими экспертами такая возможность автоматический рассматривается в контексте противостояния НАТО и РФ. На фоне этого популярного сказа упущен из виду более правдоподобный сценарий развития событий, в котором основной удар приходится на такой нестабильный регион, как Южный Кавказ. Если быть точнее, то ухудшение Армяно-Азербайджанских отношений, и, возможное, возобновление Карабахского конфликта, в котором Турция поддержит Азербайджан, а Россия соответственно Армению. Более того, какое-либо серьёзное противостояние этих двух держав непосредственно ударит по идеологической составляющей Грузии.

Целью статьи является рассмотреть кризис Турецко-Российских отношений и возможный выход из

ситуации. Также, проанализировать сложившуюся ситуацию на Южном Кавказе в рамках существующего политического контекста.

Когда? Как? Где? Почему? Российский бомбардировщик Су-24, после миссии по уничтожению вооружённых формирований на территории Сирии, разворачивался и возвращался на базу, когда Турецкая сторона сбила самолёт. Это единственное, в чём обе стороны согласны. Дальше сталкиваешься с тяжёлым выбором: какой трактовке событий верить?!

Официальная позиция Анкары звучит следующим образом: Российские самолёты уже ни раз нарушали воздушное пространство страны, включая недавно сбитый беспилотный аппарат. Турецкая сторона предупредила, что нарушение суверенитета государства будет в дальнейшем пресечено. Следовательно, как только Су-24 покинул границы Сирии он был сбит истребителем Турецких ВВС F-16.

Российская сторона предложила кардинально иную позицию. Су-24 не нарушал воздушного пространства Турции и был сбит на территории Сирии с земли, а не F-16; более того, инцидент был спланированной провокацией.

Очевидно, что позиция Анкары является попыткой оправдать свои действия универсальным правом любого государства защитить свой суверенитет, и тем самым получить поддержку других членов НАТО. В конечном счёте, хоть субъекты Североатлантического альянса и выразили беспокойство сложившейся ситуацией, но на фоне существующей политической конъюнктуры, были вынуждены поддержать Турецкую сторону.

Можно бесконечно спорить о том, кто прав, а кто нет, но это не суть важно. А что важно, так это почему Турецкие власти всё-таки решили сбить не беспилотный аппарат, а военный самолёт, один из пилотов которого был в воздухе расстрелян и убит?! Была ли надобность такого поступка?!

Сам аргумент Турецкой стороны носит больше публичный характер. Тяжело найти логику в этом объяснении, если учитывать тот факт, что страны на протяжении десятилетий целенаправленно строили добрососедские отношения; далее, Россия вторглась в воздушное пространство не только Турции, но и Израиля, а Турция систематически нарушает границы других членов альянса, но никто самолёты не сбивал и не сожжёт. Ответ кроется в основных задачах внутренней и внешней политики правящей элиты. Скорее всего, Турецкие власти хотели продемонстрировать свою готовность защищать статус региональной силы, а внутри страны поднять рейтинг и имидж правящей элиты. К их удивлению, Россия заняла бескомпромиссную позицию. Следует отметить, что Российская верхушка была шокирована случившимся. Этим можно объяснить резкие высказывания не только президента страны Владимира Путина, но и других видных представителей власти. Во-вторых, Россия просто не могла не ответить таким образом. Ведь для неё Сирия — это не просто вопрос борьбы с терроризмом, но и важнейший элемент внешней политики. Одностороннее военное вмешательство и присутствие РФ в регионе подчёркивает её роль, как игрока глобального статуса. И на фоне этой задачи, неожиданный удар регионального игрока не просто нарушает планы правящей вертикали России, но и ставит под сомнением сам статус государства на международной арене.

Есть ли выход из сложившейся ситуации? Пока что нет. И Россия, и Турция являются заложниками проводимой политики. Если Эрдоган согласится на условия предлагаемые второй стороной, для него это будет сильнейшим политическим ударом; если же правящая вертикаль России отступит, то проект, начатый Владимиром Путиным по возвращению России статуса великодержавной окажется на грани провала. Конечно, военного конфликта между странами не будет, но позиции будут прежними, пока одна из сторон не моргнёт первой. Если же конфронтация ужесточится, то скорее всего она отразится на близлежащем регионе – Южный Кавказ.

Нелёгкая доля Армении и Азербайджана. Говоря о Южном Кавказе в контексте Турецко-Российского кризиса необходимо упомянуть вопрос противостояния между Арменией и Азербайджаном. Может ли эскалация ситуации между двумя региональными силами повлиять на существующий статус-кво? Обострение вопроса Карабаха?

Как только молва о сбитом Су-24 разошлась СМИ обеих стран взорвались. Стало очевидно, что это происшествие обязательно повлияет на весь регион, а в особо опасной зоне окажется Армяно-Азербайджанские отношения. Каждая страна стала перед серьёзным вызовом.

Азербайджан оказался между молотом и наковальней. С одной стороны, страна активно сотрудничает с Россией в сферах энергетики, торговли и безопасности. В тоже время, Баку и Анкара очень сблизились за последнее время и страны являются стратегическими партнёрами. Если ситуация усугубится, то Ильхаму Алиеву придётся сделать тяжёлый выбор. Однако есть и позитивная сторона. Хорошие отношения с обоими государствами могут превратить страну в посредника и благоприятным образом повлиять на региональные позиции.

Если Азербайджану только предстоит сделать выбор, то Армения автоматически оказалась на стороне Севера. На фоне реваншистской риторики Азербайджана, Ереван обязан укрепить свои узы с Россией и убедиться, что роль медиатора между Турцией и РФ не будет возложено на Баку. Более того, если всё-таки это произойдёт, то благополучный исход медиаторства навредит целеустремлённости Армении полностью переманить Россию на свою сторону по вопросу Карабахского конфликта.

Следует отметить и активность России и Турции в регионе. На фоне двоякой политики Баку, с момента инцидента Российская сторона усилила свои военные арсенал в Армении. Премьер-Министр Турции же Ахмет Давутоглу, вскоре после инцидента, открыто заявил о том, что его страна сделает возможное для возврата конфликтного региона Азербайджану. Очевидно, что расстановка сил формируется по принципу Армения-Россия и Азербайджан-Турция.

Будут ли стороны целенаправленно ухудшать ситуацию в Нагорном Карабахе? Конечно же нет. Но в условиях уже повышенной напряжённости, любой необдуманный инцидент может привести к возобновлению активной фазы военного конфликта. А это не в интересах какой-либо стороны.

Идеологический тупик Грузии. Услышав о сбитом Российском военном самолёте большая часть экспертного общества задумалась о Турецко-Российских, НАТО-РФ отношениях; на худой конец, о возможной эскалации Армяно-Азербайджанских отношений. Однако, лишь единицы заинтересовались возможным эффектом противостояния на такой субъект международных отношений, как Республика Грузия. А ведь именно эта страна больше всего пострадает, с точки зрения политической и идеологической конъюктур.

Не секрет, что после прихода к власти прозападно настроенного правительства Михаила Саакашвили, основным направлением во внешней политике страны является интеграция Грузии в Североатлантический Альянс. После Российско-Грузинской войны 2008 года членство в НАТО стало основополагающим элементом политической жизни. Идеология страны строилось на восприятии мира по принципу: НАТО – добро, Россия – зло. Этот подход настолько осел в умах не только масс, но и Грузинской элиты, что любая попытка расшатать его неизменно ведёт к агрессивной критике и обвинениях в пособничестве пророссийской пятой колонне. Однако, сильнейшим ударом по этому догмату оказал именно выше указанный инцидент.

В первые дни после случая, когда допускалась возможность военного конфликта, известный Грузинский телеканал «Маэстро» провёл опрос телезрителей на тему чью сторону должна занять страна в случае Турецко-Российского противостояния. К удивлению, большинство опрошенных (прим., 80%) склонилось на сторону России, в то время, как Турецкую позицию разделило лишь 4% респондентов, а за нейтралитет проголосовало прим. 16%. Программа не была завершена, как видные лица Грузинского общества раскритиковали результаты опроса и обвинили телеканал в искажении фактов; более того, был поднят вопрос и целенаправленной политике против Турции и распространении антитурецких настроений. Как бы то не было, результаты опроса наглядно показали тот идеологический тупик, в котором Грузия может оказаться. Грузинское общество желает быть активным членом НАТО, но не готово защищать второй по военному потенциалу субъект альянса.

Дело в том, что НАТО в умах масс ассоциируется с такими институтами и ценностями, которые присущи Западным демократиям. Турция, несмотря на её членство в альянсе, ни коим образом не связана с этим миром. Она не только не Запад, но и даже не та демократия, ради которой Грузинское общество желает присоединиться к союзу. Более того, в исторической памяти Турция предстаёт, как постоянный враг и завоеватель, который всеми силами пытался насильственным образом навязать свою религию и устои. И хотя сегодня Россия рассматривается в той же роли, нельзя отрицать тот факт, что с её стороны не было религиозных притеснений, а опыт сосуществования в одном субъекте было кардинально противоположным.

Подводя итог, можно смело сказать, что усиление Турецко-Российского кризиса нанесёт сильный удар по идеологической линии Грузии, поскольку в таком случае Грузинское общество номинально будет поддерживать Турцию (т.е. НАТО), но в реальности официального врага номер один – Россию.

Заключение. Турецко-Российский кризис не стоит рассматривать в рамках противостояния между НАТО и РФ. Инцидент с Су-24 это результат столкновения интересов двух игроков: Турции, желающей закрепить регион за собой, и России, сражающейся за статус глобального игрока на международной арене. Выходом может послужить компромиссный вариант, в котором Турция признает ошибочность своего решения сбить Российский бомбардировщик, а Россия предложит Эрдогану пути сохранения своего политического имиджа, как внутри страны, так и за её пределами.

Усугубление отношений между двумя региональными игроками уже негативно отразилось на странах

Южного Кавказа. Армения стремится закрепить свою роль основного стратегического партнёра РФ в регионе, а Азербайджан выйти из ситуации, когда Баку будет вынуждено сделать невыгодный выбор. В свою очередь Грузия оказалось в странном положении. Страна нацеливается на НАТО, но общество не желает вставать на сторону одного из его членов.

Подытоживая, Турецко-Российский конфликт интересов будет непосредственно влиять на Южный Кавказ, и чем сильнее будет противостояние двух держав, тем менее стабильным будет становится регион.

1 Daloglu, T., 2015, *Davutoglu Invokes Ottomanism as New Mideast Order*, *Al Monitor*. Available from: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/03/turkey-davutoglu-ottoman-new-order-mideast.html#> [accessed 10/12, 2015]

2 Dyer, J., 2015, *The Bad Blood Between Russia and Turkey Is Spreading to Armenia and Azerbaijan*, *Vice News*. Available from: <https://news.vice.com/article/the-bad-blood-between-russia-and-turkey-is-spreading-to-armenia-and-azerbaijan> [accessed 10/12, 2015]

3 Staff, D., 2015, *Interview: How has Georgia changed since 2012?*, *Democracy and Freedom Watch*. Available from: <http://dfwatch.net/interview-how-has-georgia-changed-since-2012-36947> [accessed 09/12, 2015]

4 Agos, 2015, *“Tension between Turkey and Russia would affect Armenia in a negative way”*. Available from: <http://www.agos.com.tr/en/article/13520/tension-between-turkey-and-russia-would-affect-armenia-in-a-negative-way> [accessed 10/12, 2015]

5 RT, 2015, *‘They know how it’s done’: Turkey violated Greek airspace 2,244 times in 2014 alone*. Available from: <https://www.rt.com/news/323429-greece-turkey-airspace-violations/> [accessed 10/12, 2015]

6 Sputnik News, 2015, *Greece Agrees with Russian Assessment of Turkey's 'Unfriendly' Actions*. Available from: <http://sputniknews.com/world/20151125/1030720678/greece-russia-turkey.html> [accessed 10/12, 2015]

7 Русскоязычные источники

8 Асальюглу, А., 2015, *Новая страница в отношениях с Москвой*, РСМД. Available from: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=6966#top-content [accessed 10/12, 2015]

9 Бабонес, С., 2015, *Сдержанность российского подхода к турецкому кризису достойна восхищения — и взаимности*, РСМД. Available from: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=6921#top-content [accessed 10/12, 2015]

10 Марков, С., 2015, *«Азербайджан находится между Турцией и Россией, поэтому он стал жертвой конфликта»*, *KM.Ru*. Available from: <http://www.km.ru/world/2015/12/05/geopoliticheskaya-strategiya-zapada-v-otnoshenii-respublik-bsssr/767676-smarkov-aze> [accessed 10/12, 2015]

11 Маркедонов, С., 2015, *Новая Турция: с кем столкнулась Россия*, *Forbes*. Available from: <http://www.forbes.ru/mneniya-column/mir/306609-novaya-turtsiya-s-kem-stolknulas-rossiya> [accessed 10/12, 2015]

12 Саатов, И., 2015, *От сбитого самолета к Большому Ближнему Востоку: версии произошедшего в Турции*, РСМД. Available from: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=6895#top-content [accessed 10/12, 2015]

13 Сафаров, Б., 2015, *Как отразится на Азербайджане ухудшение российско-турецких отношений?*, *Эхо*. Available from: <http://www.echo.az/article.php?aid=92659> [accessed 10/12, 2015]

14 Хас, К., 2015, *Разбор полетов по-турецки: обострение отношений Москвы и Анкары*, РСМД. Available from: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=6915#top-content [accessed 10/12, 2015]

15 Verelq, 2015, *Российско-турецкое обострение – новый вызов для Закавказья*. Available from: <http://www.verelq.am/ru/node/4982> [accessed 10/12, 2015]

16 Verelq, 2015, *Россия усиливает базу в Армении новыми вертолетами*. Available from: <http://www.verelq.am/ru/node/5056> [accessed 10/12, 2015]

17 *Ведомости*, 2015, *Турецкие истребители сбили российский военный самолет*. Available from: <http://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/11/24/618081-turetskie-istrebiteli-sbili> [accessed 10/12, 2015]

18 *Газета.Ru*, 2015, *Турция сбила российский бомбардировщик*. Available from: <http://www.gazeta.ru/social/2015/11/24/7912109.shtml> [accessed 10/12, 2015]

19 ДНР 24, 2015, *Марков назвал восемь пунктов, после которых Турция будет прощена*. Available from: <http://dnr24.su/extra-news/10437-markov-nazval-vosem-punktov-posle-kotoryh-turciya-budet-proschena.html> [accessed 10/12, 2015]

20 НТВ, 2015, *Турция отказалась извиняться за сбитый российский самолет*. Available from: <http://www.ntv.ru/novosti/1580012/> [accessed 10/12, 2015]

21 Радио Эхо Москвы, 2015, *Особое мнение Сергея Маркова*. Available from: <http://echo.msk.ru/programs/personalno/1664110-echo/> [accessed 10/12, 2015]

22 Грузиноязычные источники

23 *Media Checker*, 2015, *რუსეთითურთქეთი - მცდარი დილემა „მაესტროს ფაქტორში“*. Available from: <http://mediachecker.ge/mediacritics/detail/131/1> [accessed 09/12, 2015]

24 *ტელეარხიბიბესტრო*, 2015, *მაესტროს ფაქტორი* 26.11.2015. Available from: http://maestro.ge/menu_id/254/id/4105/lang/1/ [accessed 09/12, 2015]

Түйін

Ресей Түркияға қарсы: оңтүстік Кавказ – нәзік мәселе

Арчил Сикхарулидзе – Тбилиси Ұлттық Университеті PhD докторанты, Грузия, Тбилиси.

archil.sikharulidze@archilsikharulidze.com, Ділжан Ергали – гуманитарлық ғылымдарының магистрі, МРА,

Сорбонна-Қазақстан Институты. dilzhan@hotmail.com

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін, орыс сыртқы саясатының негізгі міндеттерінің бірі әсерлі аймақтық қуаты стратегиялық қарым-қатынас, НАТО мүшесі және НАТО, Түркия екінші ірі армия иесіне белгілеу болып табылады. Ондаған жылдар бойы, ел бірте-бірте өзара сенім нығайтты және екіжақты қарым-қатынастарды құруға. Ал бұл достық шыншап нұқсан көрінуі еді. Алайда, қараша айының жиырма төртінші, биылғы жылы түрік билік жариялады кейін аяқталды, оның аумағы Ресей Су-24 бомбалаушы стратегиялық серіктестік атып. Friendly риторика екі жүзді есептілікті және ультиматумы жол берді.

Тірек сөздер: Түркия, Ресей, Кавказ, НАТО, әлемдік саясат, екі жақты қарым-қатынастар

Summary

Russia vs Turkey: south Caucasus - delicate matter

Archil Sikharulidze – PhD student of Tbilisi State University, Georgia, Tbilisi. archil.sikharulidze@archilsikharulidze.com,

Dilzhan Yergali – Master of Arts in International Relations, MPA, Sorbonne-Kazakhstan Institute. dilzhan@hotmail.com

After the collapse of the Soviet Union, one of the main tasks of the Russian foreign policy is to establish a strategic relationship with an impressive regional power, a NATO member and the owner of the second largest army in NATO - Turkey. For decades, the country gradually strengthened the mutual trust and built the bilateral relations. And it would seem that this friendship seriously downed. However, on the twenty-fourth of November this year, after Turkish authorities announced to shot down over its territory the Russian Su-24 bombers, the strategic partnership with Russia came to an end. Friendly rhetoric gave its own way to double-edged statements and ultimatums.

Keywords: Turkey, Russia, the Caucasus, NATO, world politics, bilateral relations

УДК 81. 38(574)

ОБЩЕЕ И ИНОКУЛЬТУРНОЕ В АССОЦИАТИВНОМ ТЕЗАУРУСЕ КАЗАХСТАНЦЕВ

Г.Г. Гиздатов – *д.филол.н., профессор КазУМО и МЯ им. Абылай хана*

В статье представлен анализ русскоязычного ассоциативного тезауруса казахстанцев в разные периоды советского и постсоветского времени. Зафиксированы культурологические и социально-психологические особенности наполнения ассоциативных полей. Обозначен процесс обеднения и стандартизации русского языка в Казахстане. Отдельно рассмотрены инокультурные знаки (европейские параллели) в ассоциативном тезаурусе молодых казахстанцев. Психолингвистический анализ формирования понятий включал в данной работе в себя не только выделение признаков общих для определенного класса объектов, но и раскрывал правила, связывающие эти концептуальные признаки. В заключительной части статьи рассматривается влияние обозначенной социологами казахстанской социокультурной общности на языковое поведение носителей языка. Диалогичность в данной статье обозначена как ведущий принцип идеального дискурса.

Ключевые слова: ассоциативное поле, дискурс, когнитивная модель, тезаурус, стереотип

Словарь ассоциативных норм любого языка всегда выступает как оригинальный и надежный источник при культурологических и социально-психологических исследованиях. В свое время «Словарь ассоциативных норм русского языка» [1] зафиксировал целый ряд ассоциатов, полностью обусловленных историческими советскими реалиями 50-60-х годов прошлого столетия, в ряде случаев не вполне понятных современному носителю языка (первое слово стимул, второе – ассоциат): «*добрый – человек из Сезуана, дядя – Сэм, жить – по-коммунистически, существовать – две системы*».

Язык и общие социальные шаблоны мысли (в том числе и эстетические пристрастия эпохи) оказываются в данном случае взаимосвязанными. В человеческом опыте, представленном посредством ассоциативного словаря, действительно даны образы, из которых нужно исходить как из фактов. Для сравнения приведем те ассоциации, которые зафиксированы к этому же ряду стимулов, но уже в «Русском ассоциативном словаре» (80-90 годы прошлого столетия) [2]: «*добрый – вечер- Москва, дядя – Ankle, жить – бедно, существовать – в мире*».

Любой язык как некая духовная субстанция всегда меняется и не имеет свойства застывать от точки до точки. Заметим, что подобный аспект исследования свойственен и социальной теории П.Бурдьё, в которой использование языка приравнивается использованию концепций: «Среда, ассоциируемая с определенным классом условий существования, производит *habitus*, то есть систему прочных, приобретенных предрасположенностей, структурированных структур, предназначенных для функционирования в

качестве структурированных структур, то есть в качестве принципов, которые порождают и организуют практику и предоставления» [3: 17-18]. Умберто Эко обоснованно называет эту область «логосферы» идеологией: «Мы будем понимать под идеологией все то, с чем так или иначе знаком адресат и та социальная группа, которой он принадлежит, системы его психологических ожиданий, все его интеллектуальные навыки, жизненный опыт, нравственные принципы» [4: 108].

Проследим, что и как, например, отражалось еще в 90-е годы XX века в ассоциативном мышлении русских в России и русскоязычных носителей в Казахстане (РАС – ассоциации, полученные в России на слова-стимулы [2], КАС – ассоциации, зафиксированные при опросе на те же слова в Казахстане [5].

Слова-ассоциации расположены по степени частотности, количество ассоциативных реакций в обоих случаях близкое (приводятся наиболее частотные реакции):

«Жизнь – РАС: смерть 62, прекрасна 30, долгая, хороша 16, коротка 13, жестянка, тяжелая 12, моя, прожить 9, длинная 8;

Жизнь – КАС: смерть 20, счастье 17, долгая 16, радость 13, короткая 7.

Добрый - РАС: человек 72, дядя 52, злой 46, день 29, друг, малый 26, хороший 13, вечер 12, папа 9, молодец 8;

Добрый - КАС: человек 69, друг 54, родители 27, доктор 11, волшебник, мама, папа, сильный, супруг 10, злой, дядя 8.

Вода – РАС: холодная 48, чистая 42, пить 20, море 18, прозрачная 15, родниковая 14, жидкость, река 11, мокрая, питьевая 9, живая, земля 8

Вода – КАС: море 38, река 13, кран 12, озеро, прозрачная 11, чистая, холодная 10, жизнь 8».

Слова были одни и те же, но образы, которые они вызвали, разные и смысл, который им придается, также не идентичен. Безусловно, коллективные стереотипы и системы ценностей присутствует и в первом, и во втором случае, но значимо иное. Несмотря на определенную логичность казахстанского «варианта» ассоциативного поля, слово в таком варианте не выражает полного атрибута положения вещей, «идеального» события нет. Пожалуй, именно по отношению к ассоциативным рядам, зафиксированным на материале русского языка можно говорить о неизбежном отсутствии этнических стереотипов. В них в первую очередь зафиксировано «мышление толп» - стереотипные и повторяющиеся образы. Слова были одни и те же, но образы, которые они вызвали, разные и смысл, который им придается, также не идентичен. В языковой практике казахстанского постсоветского дискурса, выраженном в ассоциативном тезаурусе, очевидны процессы обеднения и стандартизации языка. Язык (в этом случае неважно – казахский или русский, татарский или уйгурский) в Казахстане перестает быть феноменом культуры и выступает лишь как средство фиксации и передачи информации.

Психолингвистический анализ формирования понятий включает в себя не только выделение признаков общих для определенного класса объектов, но и раскрывает правила, связывающие эти концептуальные признаки. Приведем пример из современной практики. Какие «знаки» европейской (а именно французской) культуры зафиксированы в языковом сознании казахстанцев? Точнее - что конкретно из культурных и социальных «знаков» Франции отражено в молодежном массовом сознании? Суть психолингвистического эксперимента сводилась к следующему: 100 испытуемых (студенты по специальности «Журналистика», «Туризм» от 18 до 21 года, не изучавшие французский язык) приводили слова, которые приходили по ассоциации при упоминании слов **ФРАНЦИЯ, ФРАНЦУЗ, ФРАНЦУЖЕНКА**. Они же должны были попытаться вспомнить известных им французских писателей, актеров и художников.

Результаты известного по своей методике лингвистического эксперимента были одновременно предсказуемы и неожиданны. Наиболее частотными ассоциациями к слову ФРАНЦИЯ были – «Эйфелева башня (24), Париж (23), романтика (8)».

От реальной и настоящей Франции для нас существует только красивая и стереотипная картинка. Франция в сознании молодых казахстанцев сведена исключительно к сувенирному Парижу и тому романтическому флеру, который передают скорее американские фильмы. Получается, Францию для себя мы открываем через американские «очки», как типичная американская домохозяйка. Столь же очевидно, что ни одна из французских и европейских ценностей (в том числе, «свобода, равенство и братство») попросту неизвестна нашим молодым людям. Но одновременно с этим, отметим и общий положительный окрас восприятия всего французского (результаты по эмоциональному отношению к словам Россия и Германия отличаются). Последнее очевидно в типичных ассоциациях к слову «**ФРАНЦУЗ – Наполеон Бонапарт (7), романтик (7), усы (5) и ФРАНЦУЖЕНКА – мода (7), духи (6), красивая (6)**». Сравните с частотными ассоциативными рядами к словам «**Германия – пиво(4), , аккуратность (3), фашисты (3), Берлин (2), война(2), машина (2); немец- Гитлер (7), обаятельный(3), фашист (3), пиво (2); немка – Меркель (6), платье (2), светлая (2), юбка (2)**».

Проверка энциклопедичности знаний по французским персоналиям (нужно было привести фамилии актеров, писателей и художников) только обнажает скудость и примитивность нынешних казахстанских учебных реалий. На задание — назовите трех французских актеров (актрис) были названы – *«Депардьё (62), Жан Рено (28), Пьер Ришар (18); на задание - назовите трех французских писателей – Жюль Верн (12), Гюго (11), Дюма (8); назовите трех французских художников – Дали (6), Моне (3), Да Винчи (2)»*. Как предварительный вывод — из всех «искусств» Франции для наших студентов известно лишь кино.

Казахстанскими социологами предложен термин «мещанство» как объединяющая социокультурная общность современного Казахстана. Эта та особая идеология, в которой сохраняются советские идеологемы, в том числе и наиболее явные - догматизм и поверхностность мышления. В интерпретации Г.Илеуовой «мещане» выступают как формирующийся базовый социальной слой, сам же термин не несет какой-либо негативной оценки. Приведем цитату, многое объясняющую в нынешней казахстанской ситуации: «Достигнув определенного, «как у всех» неплохого, жизненного уровня, они хотели бы зафиксировать, законсервировать те условия, которые позволили им достигнуть успеха. Отсюда их отношение к политике: они не хотели бы ничего менять» [6]. Мещане и являются тем «социальным атомом», в духе Морено: «Поскольку индивид проецирует эмоции на окружающие его группы и поскольку члены этих групп в свою очередь проецируют эмоции на него, на пороге между индивидом и группой можно распознать спроецированный обеими сторонами паттерн притяжений и отталкиваний [7: 220]. Этот паттерн и называется «социальным атомом», который характеризует нынешнее казахстанское общество. В качестве примера приведем «осмысление» совсем недавних исторических событий в одной из социальных сетей. Интервью девушки (снимали на камеру), которая рассказала следующее: *«Декабрьские события в 1986-м году случились из-за того, что генерал Куропаткин, правивший здесь, устроил форменный голод: все продукты переправлял в русские губернии, местная молодежь взбунтовалась и устроила восстание. Длилось оно три недели или три месяца. Возглавил это восстание, кажется, поэт Шаханов...* (в тексте смешалось все: 19 и 20 век, несовместимые советские и российские реалии, но идеальные отражены массовые и одновременно мещанские стереотипы восприятия). Под этим обозначением - «мещанство» - подразумевается и бытовой традиционализм в оценке всего и вся, близкий к нулю уровень креативного и критического осмысления себя и общества и другие социальные манифестации. Качественные проявления последнего закреплены в казахстанских медийных образчиках.

Пожалуй, именно по этой причине в казахстанском молодежном сленге оказывается более популярным слово *«грамотный»* (толковый) как неполная замена российского эквивалента *«правильный»*. Показательны в российской речевой культуре слова-лидеры последних лет: *«правильный», «пафосно», «жесть»* (за каждым из слов – протестные жизненные установки). В казахстанском молодежном дискурсе пока не задаются подобные стандарты и стереотипы социального поведения. Последние казахстанские речевые образчики ближе всего к провинциальному брюзжанию по поводу всего окружающего. Самые типичные слова-клише следующие: *«цивильно (там все хорошо, но только не дома), беспонтовый (простой или же бестолковый), нечто»* (как высшая оценка чего-либо) - популярные в 90-е года слова в российской молодежной среде: *«И вообще, там (в Лондоне, Париже, Блумингтоне) все так цивильно»*. Не обнаруживается самое важное в молодежном социолекте Казахстана - продуманное следование определенной идеологии. В конечном счете, казахстанский молодежный дискурс не есть феномен постмодерновой культуры (как оно зафиксировано во всех странах), он большей частью болезненно спокоен и глубоко провинциален и он же вне этнических и культурологических стереотипов.

С другой стороны, идеологическое наполнение казахстанских реалий советским и одновременно российским содержанием и оценкой всего и вся неизбежны. По единственной причине, как подчеркивают сами казахстанские политологи и социологи: *«Внутри самого государства пока не создано единого культурного и даже ментального пространства, которое могло бы сформировать общие для всех национальные ценности»* [8: 136]. При этом с завидной периодичностью, но с малой толикой результативности раздаются предложения внедрять новые символические образы, создавать культурные стереотипы, общие для всех казахстанцев.

Язык связан с постижением действительности. Именно диалога по исходному условию и не хватает казахстанским речевым образчикам. Замечу, диалогичность может присутствовать даже в одной фразе, брошенной на митинге: *«Бабы, не рожайте коммунистов»*.

Замечу, что диалогичность по содержанию является главенствующей в западном речевом идеале. Именно это качество присутствует в западном «варианте» риторики, который, естественно, не может абстрагироваться от типа культуры с одновременным приматом индивидуализации, соревновательности, рационализма.

Казахстанский дискурс складывается на наших глазах. По-прежнему он отражение наследия советской империи, но он уже имеет отличия от нынешнего российского дискурса. Языковое пространство в Казахстане отражает реальную речевую и социальную ситуацию нашего времени. На сегодняшний день можно предположить о действенном и не всегда позитивном влиянии постсоветских мифологических реконструкций далекого и относительно недавнего прошлого на сознание становящегося казахстанского общества.

1 *Словарь ассоциативных ном русского языка. Под ред. А. А. Леонтьева. – М.: Изд-во Московского университета, 1977. – 192 с.*

2 *Русский ассоциативный словарь. Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. – М.: “Помовский и партнеры», 1998. – 224 с.*

3 *Бурдые П. Структура habitus, практика // Современная социальная теория. Новосибирск, 1995. С.16-39*

4 *Умберто Эко. Отсутствующие структуры. Введение в семиологию. – СПб.: Петрополис, 1998. – 432 с.*

5 *Гиздатов Г.Г. Когнитивные модели в речевой деятельности. Алматы: Гылым, 1998. – 198 с.*

6 *Илеуова Г. Современное мещанство: социальный конформизм или адаптация к жизненной среде? Доступен: <http://www.ofstrategy.kz/index.php/ru/research/socialresearch/item/396-sovremennoe-meshchanstvo-sotsialnyj-konformizm-ili-adaptatsiya-k-zhiznennoj-srede> [Проверен 19/11, 2015]*

7 *Морено Я.Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе. М.: Гнозис, 2001. – 228 с.*

8 *Коктейль Молотова. Анатомия казахстанской молодежи. – Алматы: ААО, 2014. – 245 с.*

Түйін

Қазақстанның ассоциативті тезаурус жалпы және бірегей ерекшеліктері

Гиздатов Г.Г. - филология ғылымдарының докторы, профессор, Аблай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ
email:gizdat@mail.ru

Мақала түрлі кеңестік кезендерде және посткеңестік кезеңде орыс тілді қазақтар ассоциативті тезаурусын талдайды. Мәдени және элеуметтік-психологиялық ерекшеліктері мазмұны ассоциативті өрістерін хабарлады. Бұл Қазақстандағы орыс тілі мен ойлау стандарттау процесін білдіреді. Бөлек ассоциативті тезаурус жас қазақтар жылы ерекше белгілері (Еуропалық параллель) қарады. Психоллингвистикалық объектілерін белгілі бір класына жалпы ерекшеліктері бұл жұмыс ғана емес өндіру тартылған ұғымдарды қалыптастыру талдау, сондай-ақ осы тұжырымдамалық белгілерін байлау ережелерін анықталды. Мақаланың соңғы бөлігінде тағайындалған қазақ элеуметтанушылар әсерін ана спикерлерінің лингвистикалық мінез-құлық элеуметтік-мәдени қауымдастық тексереді. Осы бапта диалог тамаша дискурстың негізгі принципі деп аталады.

Тірек сөздер: ассоциативті өрісі, дискурс, когнитивтік моделі, тезаурус, стереотип

Summary

General and particular in associative thesaurus of Kazakhstan

Gizdatov G.G. - doctor of philological sciences, professor, KazIR & WL named after Ablay Khan, email: gizdat@mail.ru

The article analyzes the Russian-speaking Kazakhs associative thesaurus in different periods of Soviet and post-Soviet period. Reported cultural and socio-psychological features content associative fields. It denotes the process of impoverishment and standardization of the Russian language in Kazakhstan. Separately considered particular signs (European parallel) in an associative thesaurus young Kazakhs. Psycholinguistic analysis of the formation of the concepts involved in this work not only extraction of features common to a certain class of objects, but also revealed the rules that bind these conceptual signs. In the final part of the article examines the impact of designated Kazakh sociologists socio-cultural community in the linguistic behavior of native speakers. Dialog in this article is referred to as the guiding principle of the ideal discourse.

Keywords: associative field, discourse, cognitive model, a thesaurus, a stereotype

«ЖАЛПЫҒА ОРТАҚ ЕҢБЕК ҚОҒАМЫ» ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

С.Ш. Мұсатаев – с.ғ.д., профессор, ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасы,

Н.Е. Турашов – магистрант, ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Мақалада Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты жолдауы мен «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» мақаласына салыстырмалы саясаттанулық талдау жасалып, әлеуметтік мемлекет қалыптасуы мен дамуының өзекті мәселелері қарастырылады. Еліміздің өсуі, реформалануы мен дамуы, әлеуметтік жаңғыруы, әлеуметтік саясатты жүзеге асыруы сияқты Елбасымыз межелеген мақсаттарды жүзеге асырудағы Жалпыға ортақ еңбек қоғамының рөлі талданады.

Тірек сөздер: әлеуметтік мемлекет, өсім, реформа, даму, Жалпыға ортақ еңбек қоғамы, әлеуметтік жаңғыру, әлеуметтік саясат

Демократиялық әлеуметтік мемлекет - батыстық социал-демократия қоғамдағы таптар арасындағы өзара келісімді қамтамасыз ету үшін индустриалдық кезеңде жүзеге асырған мемлекеттің түрі, оның басты қағидасы - адамдардың әл-ауқатының өркендеуі үшін бизнестің, азаматтық қоғамның, мемлекеттің әлеуметтік ынтымақтастығы мен өзара жауапкершілігін қолдау. Әлеуметтік мемлекет кең әлеуметтік негізге сүйенетін және халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға және жүзеге асыруға, соңғы жетістіктермен қамтылған денсаулық сақтау, білім беру жүйелерін құруға, әлеуметтік әлсіз топтарға қолдау көрсетуге, әлеуметтік қатығыстардың алдын алуға, бейбіт реттеуге бағытталған белсенді әрі мықты әлеуметтік саясат жүргізетін демократиялық мемлекет. Сондықтан да, бүкіл әлем экономикалық дағдарыстан шығудың жолдарын іздестіріп жатқанда, Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты биылғы жолдауында әлеуметтік-экономикалық жаңғыртуды еліміздің сара жолы ретінде таңдады.

Жаңа Жолдауда Елбасымыз: «Бүгін де тек Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамы ғана сыртқы сілкіністерге орнықты, тиімді экономиканың нақты негізі болуға қабілетті. Бүгін мен жаңа әлеуметтік саясат жасау міндетін қоямын. Мемлекеттің әлеуметтік саладағы рөлі әлсіз қорғалған азаматтарды қолдаумен және адам капиталына инвестицияларды қамтамасыз етумен шектелетін болуы тиіс. Атаулы әлеуметтік қолдау тек мұқтаж адамдарға, олардың нақты табыстары мен өмір сүру жағдайын бағамдау негізінде, көрсетілетін болады. Басқалар ақшаны өздері, өздерінің еңбектерімен табулары тиіс. Азаматтарымыздың жекелеген топтарының ерекше сұраныстарын ескере отырып, өмір сүрудің ең төменгі деңгейінің құрылымдарын қайта қарау және оның түрлі деңгейлерін белгілеу қажет. Үкіметке үш ай ішінде әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін оңтайландыру бойынша ұсыныс енгізуді тапсырамын» деп атап көрсетті [1]. Яғни, жаңа кезеңде әлеуметтік саясатқа ерекше мән берілмек, Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамын құру күн тәртібінде тұрған өзектілігі өткір мәселе болып қала бермек. Жалпы, Қазақстанның тәуелсіздік жылдары жүргізген реформаларының нәтижесі, негізгі мақсаты - халықтың әл-ауқатын арттыру болып табылатын әлеуметтік қорғаудың көп деңгейлі жүйесін құру болды. Тұтастай алғанда, Қазақстандағы жаңадан құрылған халықты әлеуметтік қорғау жүйесі халықаралық стандарттарға, нарықтық экономика талаптарына және әлеуметтік бағдарланған мемлекет параметрлеріне сәйкес келеді. Қазақстандағы халықты әлеуметтік қорғаудың көп деңгейлі жүйесінің ерекшелігі базалық мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру, міндетті әлеуметтік сақтандыру, жинақтаушы зейнетақымен қамсыздандыру және әлеуметтік көмектің бірігуі болып табылады. Соңғы он жылда әлеуметтік салаға мемлекеттік шығындар нақты көрсеткіш бойынша 3 есеге жуық өсті. Әлеуметтік сала мен мемлекеттік басқаруда жұмыс істейтіндердің саны 1,2 миллион адамнан асады. Мемлекет жәрдемақы мен төлемдердің үлкен көлемін қамтамасыз етуде. Оларды 1,5 миллионнан астам азамат алады [1].

Мемлекеттің ішкі функцияларының арасындағы ең маңыздысы - әлеуметтік қызмет. Әлеуметтік қызмет – мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі ретінде халықтың әлеуметтік жағдайын жан-жақты қамтамасыз етіп, жақсы дәрежеде дамытуды қамтиды. Бұл бағыттағы мемлекеттің саясаты екі бағытқа бөлінеді: **бірінші бағыты** – адамдардың қоғамдағы еңбегіне қарамай мүгедектерге, зейнеткерлерге, науқас адамдарға, көп балалы жанұяға, студенттерге мемлекеттік көлемде жан-жақты көмек жасап,

олардың әлеуметтік жағдайын жақсарту; **екінші бағыты** – адамдардың денсаулығын қорғауға, жақсартуға, мәдениетті дамытуға, халықтың жақсы тұрып, жақсы демалуына қамқорлық жасап, мемлекеттік бюджеттен тиісті мөлшерде қаржы бөліп отыру [2].

Тиімді әлеуметтік жаңғыруды жүзеге асыруда негізгі үш бағытты бөліп көрсетуге болады:

Бірінші бағыт – халықтың кедей топтарын қолдау (науқастар, мүгедектер, қарттар, көпбалалы отбасылар). **Екінші бағыт** – еңбекке құқықты қамтамасыз ету. Мемлекет еңбек нарығында субъектілердің тең құқықтылығы мен мамандықты таңдау еркіндігіне кепілдік беруі керек. **Үшінші бағыт** – халықтың жұмыспен қамтылуын реттеу. Оған экономиканың мемлекеттік және мемлекеттік емес секторларына жаңа жұмыс орындарын қалыптастыру бойынша бағдарламаларды дайындау және іске асыру, мүгедектерді жұмыспен қамту бағдарламалары жатады [3].

Әлеуметтік жаңғыруды теориялық негіздеу үшін алдымен әлеуметтік саясат ұғымын дұрыс түсініп алғанымыз жөн, өйткені, әлеуметтік саясатсыз әлеуметтік жаңғыру жүзеге аспайды. Ал әлеуметтік саясат дегеніміз – адамдармен қоғамның жан-жақты дамуы үшін жағдайлар жасау және алуан түрлі әлеуметтік топтардың белгілі-бір құқықтық қалпын сақтау мен қолдауға адамдардың әлеуметтік жағынан қорғалуын қамтамасыз етуге байланысты мемлекеттің іс жүзіне асыратын кешенді шаралары болып табылады [4].

Ақылға қонымды, парасатты әлеуметтік саясатсыз әлеуметтік қайшылықтарды, дау-дамайды бәсеңдету мүмкін емес. Қазіргі кезде қоғамның әлеуметтік экономикалық дамуында адам факторы шешуші рөл атқарады. Осыларға байланысты әлеуметтік саясаттың негізгі міндеттерін қалыптастыруға болады. Ол міндеттер мыналар:

1. Адамдарды әлеуметтік қорғауды іс жүзіне асыру, олардың негізгі әлеуметтік экономикалық құқықтарын іске асыру.

2. Әрбір адамның және тұтастай алғанда қоғамның тұрмыстық ахуалын көтеру үшін жағдайларды жасау;

3. Әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту. Бұл саланың өнімінің көлемі, сапасы және сипаты хәлінің өмір сүріп тіршілік етуінің қамтамасыз ететін болуы керек;

4. Қоғамдық өндіріске қатысу үшін экономикалық ынталылықты қалыптастыру;

5. Адамның жан-жақты дамуы үшін олардың қажетсіну жүйелерін жасау және ерікті түрдегі еңбекке араласу мүмкіндіктерін қарастыру [5].

Әлеуметтік саясаттың негізгі міндеттері әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін қалыптастыру болып табылады. Әлеуметтік сала мамандарының ойы бойынша әлеуметтік саясат екі салыстырмалы блокке бөлінеді. Әлеуметтік саясаттың **бірінші блогінің** элементтеріне халықты әлеуметтік қорғау және қолдау, сонымен қатар адамдардың өмір сүру деңгейіне әсер етуші әр түрлі коммерциялық емес нысандарды дамыту жатады. Әлеуметтік саясаттың **екінші блогін** мынадай іс-шаралар мен шешімдерді қамтиды. Олардың қатарына халықты тауармен, тұрғын үймен әлеуметтік инфрақұрылымның қызметімен жұмыс орнымен, қажетті ақша кірістерімен қалыпты экономикалық жағдаймен қамтамасыз ету жатады.

Әлеуметтік саясаттың модельдерін таңдаған кезде ең бірінші қоғамдық саяси және микроэкономикалық факторлар әсер етеді. Тұрақты даму тұжырымдамасымен жүзеге асырудың маңызды жағдайы әлеуметтік бағдарланған рынтоктік экономиканы құру болып саналады.

Әлеуметтік саясат – халықтың, оның негізгі жіктерінің, топтары мен санаттарының тұрмыс жағдайына ықпал етумен байланысты жалпы мемлекеттік саясат бөлігі. Қамтитын тараулары: табысты реттеу, жұмыспен қамту, әлеуметтік қамсыздандыру саясаты; білім беру және денсаулық сақтау аяларындағы саясат; тұрғын үй саясаты т.б. Әлеуметтік саясат адамға, оның халықаралық және ұлттық заңнамада көзделген құқықтарын қорғауға бағдарланған. Әлеуметтік саясаттың мақсаты – кез-келген қоғамның жоғары құндылығы ретіндегі адамды қолдау және дамыту. Әлеуметтік саясат үлгісінің нақты іске асырылуы саяси құрылысқа, экономикалық даму деңгейіне, меншік қатынастарына, басқару құрылымына, мәдениетке, ағлаққа, тарих пен дәстүрлердің ерекшеліктеріне байланысты. Әлеуметтік саясат өндірістік қоғамдық өнімді бөлуге негізделеді.

Бүгінгі Қазақстан – қоғам өмірінің барлық салаларында оң өзгерістерге жетіп, экономикасы, білімі мен мәдениеті тұрақты дамыған, ынтымағы жарасып, берік нығайып келе жатқан еңселі егемен ел болып табылады. Әлем таныған Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың сындарлы саясатының арқасында әлеуметтік-экономикалық даму үрдісіне қол жеткізгенімізді Қазақстан халқы мақтан тұтады. Жаңарған, серпінді дамумен алға ұмтылған бүгінгі Қазақстан – міне, осындай. Біз тәуелсіздік аясында айтулы жетістіктерге жетіп, өзіндік тәжірибе жинақтап, нығайып келеміз. Аз уақыттың ішінде тәуелсіз еліміздің әлеуметтік-экономикалық әл-ауқаты, мәдени, рухани келбеті бұрын болып көрмеген биік деңгейге көтеріле түсті. Яғни, бұл жылдар барша қазақстандықтар үшін қайырлы жылдар болды. Түбегейлі экономикалық реформалардың нәтижесінде туған Қазақстанымыз көркейіп келеді.

2012 жылғы 27 сәуірде Қазақстан халқы Ассамблеясының XIX сессиясында Президенті Н.Ә. Назарбаев әлеуметтік жаңғырту мәселесіне қайта оралды. Жартыжылдықтың қорытындысы бойынша есеп беруге арналған телекөпірде Елбасы Үкіметтің алдында тұрған үш міндетті айрықша атап өтті. Олар – индустрияландыру, өңірлердің теңгерімді дамуы және әлеуметтік жаңғырту жайы. Әсіресе, қоғамға түсінікті әрі ұзақ мерзімді қамтитын әлеуметтік саясаттың маңызына ерекше тоқталды. Ал 2012 жылы 10 шілдеде Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламалық мақаласын жариялады [6]. Қазақстан Республикасының тың 2012 жылғы 10 шілде күні жарияланған «Әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға ортақ Еңбек Қоғамына 20 қадам» атты мақаласы елді ұзақ мерзімді перспективаға бағдарлайтын тұжырымдама сипатындағы бағдарламалық саяси құжаттардың қатарына жатады. Онда Елбасымыз әлеуметтік жаңғырту үрдісіне айрықша мән беріп қана қоймай, ең алдымен, қазақстандықтардың жас ұрпағына арналған жаңа құндылық бағдарын қалыптастырды. Ең алдымен Н.Назарбаев жаңғырту үдерісіне залалын тигізетін факторларды атап өтті. Солардың ішінде біреудің есебінен күн көру, әлеуметтік инфантилизм жағдайлары, еңбексіз пайда табуға құмарлық қазақстандық қоғамда шынымен де кеңінен орын алып отыр. Бұларға қоса, Президент «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Жолдауының жүзеге асу қарқыны мен сапасына көңілі толмайтынын тура айтты. Осындай жағдайлар мақаладағы тапсырмалардың нақты болуының бірден бір себептері болып табылады.

Елбасының мақаласында көрсетілгендей, Қазақстандағы әлеуметтік жаңғыртуды күн тәртібіне бес негізгі басымдықтар бойынша енгізу қажет:

1. Әлеуметтік заңнамаларды жаңарту. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда әлеуметтік заңнамалардың ауқымды арқауы құрылды. Барлық маңызды салалар - білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, спорт, азаматтық қоғам институттарының қызметі және т.б. арнайы заңнамалық актілермен реттеледі. Еңбек заңнамасы кодталған, құқық шеңберінде тұрғындарды әлеуметтік қорғау жүйесі жұмыс істейді. Сонымен қатар, әлеуметтік-құқықтық жүйеде проблемалар да бар. Осыған орай тек қазір ғана емес, сонымен қатар, орта мерзімдік перспективада да әлеуметтік заңдарды олардың тиімділігін анықтау мақсатында мұқият тексеру талап етіледі.

2. Әлеуметтік-еңбек қатынастарының тиімді модельдерін қалыптастыру. Бұған барлық мемлекеттік органдар мен бизнес-қауымдастық ерекше назар аударғаны жөн:

- a) Жұмыспен қамту саласын дамыту.
- b) Кәсіптік біліктіліктің ұлттық жүйесі
- c) Еңбек дауларының алдын алу, ескеру және реттеу

3. Өмір сапасының қазақстандық үлгі-қалыбы. Бұл басымдықтың өзі төрт тармақтан тұрады:

a) *Тұрғын үй жағдайының үлгі-қалыптары: қолжетімділік пен жайлылық.*

Тұрғын үй, үй, пәтер - әрбір қазақстандық үшін бірінші дәрежелі мәселе, мұның өзі жеке бастың өмірі мен отбасындағы жақсы ауанның сенімді негізі, бұларсыз әл-ауқат пен өнімді еңбекке атымен қол жетпейді.

b) *Білім беру жүйесін жаңғырту жөніндегі бұдан былайғы қадамдар.*

Қазақстандағы білім беру жүйесін жаңғырту үш басты бағыт бойынша жүргені көкейге қонымды:

1. білім беру мекемелерін оңтайландыру;
2. оқу-тәрбие үдерісін жаңғырту;
3. білім беру қызметтерінің тиімділігі мен қолжетімділігін арттыру.

c) *Денсаулық сақтауды жаңғырту және саламатты өмір салты.*

Әрбір қазақстандық үшін басты құндылық - өзінің денсаулығы.

Сондықтан да Тәуелсіздіктің барлық жылдарында мен халық денсаулығына бөлекше көңіл бөліп келемін. Бұл тақырып қашанда менің бақылауымда.

d) *Халықты әлеуметтік қорғау және бейімдеу жүйесін дамыту.*

Қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығын арттыру, демек - зейнет жасындағы, бірақ еңбекке қабілетті жастағы адамдар санын арттыру денсаулық сақтауды дамытудың нақты нәтижесі болып табылады.

4. Әлеуметтік жаңғыртудың ақпараттық-мәдени құрамдасы. Жаңғырту үдерісі, **біріншіден**, бүкіл қазақстандық социумды ақпараттық қоғам жағдайына бастауы тиіс, ол әлемдік дамудың трендіне толық сәйкес келеді. Және **екіншіден**, Қазақстанда экономиканың, әлеуметтік жүйе мен саясаттың бұлжымас дамуының маңызды факторы бола алатындай ақпараттық-мәдени орта құру қажет.

5. Әлеуметтік үдерістерді мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесі. Әлеуметтік үдерістерді басқарудың тиімді мемлекеттік жүйесі әлеуметтік жаңғыртудың маңызды бөлігі болып табылады. Және бұл жүйе өзі үшін емес, халық үшін жұмыс істеуі тиіс.

Жоғарыда аталған міндеттерді жүзеге асыру мақсатында, «әлеуметтік мәселелерді кейінге қалдыруға болмайды» деген Елбасы Қазақстан Республикасының Парламентіне, «Нұр Отан» Халықтық демократиялық партиясына, Қазақстан Үкіметіне әлеуметтік салаға қатысты 20 тапсырма жүктеді. Қоғамдағы әлеуметтік проблема ежелден-ақ үлкен маңызға ие болғандығы белгілі. Халықты әлеуметтік сілкініс пен дүмпуге жеткізбеу үшін, әлеуметтік хал-ахуалды тереңірек зерделеуге, әлеуметтік саясатты жаңғыртуға баса назар аударудың қажеттігін бүгінгі XXI ғасыр шындығы анық көрсетіп отыр. Дамыған Европадағы дағдарыстан күйзелген халықтың жағдайы бұған анық дәлел болып табылады, мұнда жұмысшылардың ереуілі, шерулер мен бас көтерулер күн сайын өтіп, әдеттегі жағдайға айналып отыр. Сол үшін, елдегі саяси тұрақтылық пен түсіністікті біржола мәңгілікке қалыптасқан ахуал деп қарауға болмайды. Ол әлсіздігі өзгеріп отыратын құбылыс болып табылады, ол қоғамдағы әлеуметтік әділеттікке, қарапайым адамдардың өздерінің ертеңгі күндеріне деген сенім деңгейіне тікелей байланысты дүние. Осыған байланысты, Н.Назарбаев қоғамның биліктің назарын әлеуметтік жаңғыртуды жүзеге асыруға шақырып, оны құрғақ сөзбен емес, тікелей іспен, көзбен көріп, көңілмен сезінетін нақты игіліктермен дәлелдеуге мезгіл отыр. Оны жүзеге асырудың 20 алғышартын да ұсынды, мақаланың «Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамына 20 қадам» деп аталуы да сондықтан.

Көріп отырғанымыздай, Н. Назарбаевтың «Әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамына 20 қадам» атты мақаласы жаңғыртушылық мәні зор бағдарламалық сипатқа ие құжат. Аталған мақалаға маңызды мән беретін бірқатар аспектілерді белгілеуге болады.

Біріншіден, мақалада баяндалған жаңа бастамалар қоғамды және елімізді жаңғырту жөніндегі Елбасының стратегиялық жоспарының логикалық жалғасы болып табылады. 2005 жылы жедел экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңару курсына көшуді жариялай отырып, Қазақстан Президенті Н.Назарбаев кезең-кезеңімен және дәйекті түрде жаңғырту стратегиясын іске асыруда. Ол экономика саласында жүргізілген жаңартулардан кейін, келесі жауапты кезең - халықты қоғамдық игіліктермен қамтамасыз етуді экономикалық жетістіктермен синхрондауға бастама жасады. 2011 жылы Президент өзінің Қазақстан халқына Жолдауында еліміз үдемелі индустрияландырудың мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың екінші жылына кіріскенін атап өтіп, онда әлеуметтік жаңғырту мәселелері басты болып табылатындығына тоқталған болатын. Онда Президент жаңа әлеуметтік саясат ең алдымен халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталғанын айрықша атап өткен болатын. Соңғы жылдардағы қазақстандық мемлекеттік саясаттың әлеуметтік бағыты - жаңа трендке айналды. Дегенмен, әрбір қазақстандыққа қамқорлық көрсету өкіметтің назарынан тыс қалған емес, жаңа жаһандық бастамалар ұсыну барысында да Н.Назарбаев оларды үнемі қарапайым адамдардың қажеттіліктерімен байланыстырып отырады. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту елімізді дамытудың басты бағыты болып белгіленген 2012 жылғы Жолдау - әлеуметтік жаңғырту бағдарламасының концептуалды рәсімдеуі болды. 2012 жылдың басында жарияланған Жолдаудан кейін жарты жыл өткенде Елбасы әлеуметтік саланы жаңғырту жөніндегі толық әрекеттердің жоспарын ұсынды.

Екіншіден, Президент өз мақаласында қоғамның негізгі құндылық бағдарларының жүйесін ұсынып отыр. Президенттің мақаласындағы негізгі ой - бұл, әлеуметтік жаңғырту тәжірибелік іс-шаралар кешені ғана емес, қоғамдық сананың іргелі парадигмаларын қайта қарау екендігінде. Еліміз өзінің жаңа даму кезеңіне аяқ басты, тиісінше жаңа мақсат-міндеттер, сондай-ақ туындайтын жаңа тәуекелдер мен қауіптер, осының бәрі біріге келіп, оларды трансляциялаудың жаңа идеологемдері мен жаңа әдістерін талап етеді. Басқаша айтқанда, ішкі саяси дамудың басым бағыттары мен құндылықтарын ой елегінен өткізу, оларды ағымдағы және алдағы күн тәртібіне барынша жақындату қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты, Н. Назарбаевтың «Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамы» доктринасы тек қолданбалы сипатқа ғана ие емес, жаңа құндылық бағдарлар береді, нақтырақ айтсақ, қолданыстағы негізгі құндылықтар жүйесін жаңартады. Бұл тұрғыда, Президент 2008 жылы ішкі саясат жөніндегі кеңесте идеологиялық саладағы төрт маңызды басымдылықты атап өткенін айта кеткеніміз жөн. Бұлар - «ұлттың тұрақты дамуы», «мемлекеттілікті нығайту», «ұлт бірлігі» және «болашаққа деген сенімділік». Негізгі басымдылықтар өзгеріссіз қалады, сондай-ақ Елбасы, елімізді одан әрі динамикалық дамыту үшін жаңа құндылықтар мен жаңа құндылық бағдарларын қалыптастыру қажеттігін жақсы түсінеді. Жалпыға бірдей Еңбек қоғамының тұжырымдамасы - бұл Үкімет үшін нақты мақсат емес, жаңа даму формуласы, тіпті, президенттік саясат бағдарының идеологиясы. Оңтүстік-Шығыс Азияның дамыған елдеріне қарасақ, осы елдердің «еңбек» және «білім» сияқты өзіндік философиялық доктриналарының, сондай-ақ идеологемдердің болуы олардың жетістіктерінің маңызды факторлары болып табылды. Президент халықымыз еңбекке, өркендеуге және жетістіктерге ынталануы тиіс екендігін, ал қажетті жағдайлар әлдеқашан жасалғанын атап өтті. Басқаша айтқанда, «Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамы» - бұл жаңа идеологема, ол «Еңбек» деген түсінікті

жалпыұлттық құндылықтар шегіне көтеруге бағытталған, бұл біздің мемлекетіміз бен қоғамымызды болашаққа ұмтылуына ынталандыруы тиіс. Және, ең алдымен, жаңа құндылықтарды Президент қазақстандықтардың жас ұрпағына жолдайды. Елбасының «Нұр Отан» съезінде, Тәуелсіздіктің 20-жылдығына арналған салтанатты жиналысында, Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясындағы және т.б. соңғы баяндамаларын еске түсірер болсақ, Президент барлық жерде әсіресе жастарға бет бұрып, барлық өзгерістер, жаңғыртулар жас қазақстандықтар үшін, болашақ ұрпақтың игілігі үшін жасалатынына айрықша назар аударады. Сондықтан ол бүгінгі таңда елімізде болып жатқан үрдістерге белсенді араласуға, ең алдымен, жастарды шақырады. Еңбек адамы, өз ісінің шебері - жастар еліктейтін басты объект болуы тиіс. Өкінішке орай, бүгінгі таңда жастарымыз еліктеп жүрген «оңай пайда табатын пысықайдың» кейіпін еңбексүйгіштік пен мақсатқа жеткіштіктің арқасында үлкен жетістіктерге жеткен адамдардың тағдыры алмастыруы тиіс.

Үшіншіден, Президенттің мақаласы - бұл Жолдауды нақты іске асырудың бағдарламалық құжаты. Жолдауда Президент өзінің негізгі тезистерін дамыта отырып, әлеуметтік жаңғыртудың негізгі бес басымдылығын белгілеп, оларды шешу бойынша нақты бағдарлар береді. Елбасы белгілеген бағдарлар ең алдымен мүдделерді қорғауға және қарапайым халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Бұл жағынан президент мақаласының контент-талдауы қызықтырарлық. «Әлеуметтік» және «еңбек» деген түсініктер аса жиі қолданылады. Бұл терминдер мақалада тиісінше 138 және 80 рет кездеседі. Келесі жиі қолданылатын сөздер - бұл «жаңғырту» (69), «жұмыс» (60), «мемлекет» (55) және «даму» (47). Бұл елдің ауқымды міндеттерін Елбасы әрқашан қазақстандықтардың әлеуметтік бағдарымен байланыстырып отыратындығының көрсеткіші деп білеміз. Президент курсының жалпы әлеуметтік бағдары да, міне, осында. Сондықтан мақала Үкімет пен Парламентке немесе басқарушы партияға берілген тапсырмалары ғана емес, Елбасының жалпы ұлтқа деген өзіндік жолдауы болып табылады. Онда ол болашақты қалай көретіндігімен, қол жеткізеуге тиіс жетістіктеріміздің өлшемдерімен бөліседі. Әсіресе, осы мақсаттардың іске асырылуы барлық қоғам үшін маңызды. Қоғам пікірінің көрсеткіштері бойынша халықтың 90%-ға жуығы президенттің әлеуметтік жаңғырту бағдарламасын қолдауы да кездейсоқтық емес. Бұл ретте, әрбір жауап берушінің үшіншісі Президент тоқталып өткен барлық идеяларды қолдайтындығын атап өткен. Жалпы, «Әлеуметтік жаңғырту» мақаласында айтылған тезистер, Н. Назарбаев елдің стратегиялық даму курсы белгілеушісі ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы жаңа құндылықтар бағдарын қалыптастырушы нағыз Елбасы екендігін тағы бір дәлелдеп берді. Және ең бастысы, Президент мақаласында қоғамды бұдан да мықтырақ біріктіре түсіретін жұмылдырушы жолдамалар бар. Ал, «Жалпыға ортақ Еңбек Қоғамы» доктринасының өзі Елбасының стратегиялық тәсілін, оның мемлекетті келешек онжылдықтарда даму логикасын, маңызды стратегиялық шешімдер қабылдау қабілетін дәлелдей түсті. Бұл Елбасының ең жоғары халықаралық деңгейдегі мемлекет қайраткерлеріне тән мықты лидерлік қасиеттерінің бір қыры ғана.

Шынын айту керек, Кеңес өкіметі кезінде жасампаз еңбек дұрыс бағаланды. Еңбек озаты қоғамда белгілі беделге ие болды, депутаттыққа сайланды, лауреат атанды, сый-құрметке бөленді, марапатқа ие болды. Көгілдір экранда, баспасөзде жиі сөз алды, пікірлеріне жұртшылық құлақ асты. Олардың қоғамдық өмірге ықпалы күшті болды. Ал қазір тәуелсіз ел болғаннан бері еңбек адамы, әсіресе дене еңбегімен айналысатындар назардан мүлдем тыс қалды. Дикан, токарь, механизатор, зоотехник, мал дәрігері, агроном деген мамандықтарды есепке де алмайтын болдық. Олар ұмытылып барады, бұлар өмірге қажеті шамалы, басы артық кәсіп секілді. Білетініміз: банкир, қаржыгер, кәсіпкер, фермер, шаруа қожалығының басшысы, серіктестік жетекшісі.

Ал жастардың білетіні: телеарналардың жүргізушісі, күнделікті жиі естіп жүрген жаттанды сөздерді қайталаудан аса алмайтын телесериал кейіпкерлері, эстрада жұлдызсымақтары, той-томалақтың асабалары... Көпшілік, әсіресе жастар осыларды біледі, таниды. Өйткені, олар күн сайын экранда сұхбат беріп, өздерінің өмір тәжірибелері тапшы болса да, елге ақыл айтып, кеңес береді. Кейбір жас «жұлдыздар» ақсақалдардың лексиконындағы уағыздарды жаттап алып, соларды қайталаудан қысылмайды, бата беріп, уағыз айтып жатады. Өздерінің өмірге көзқарасын, тілек-талаптарын нақтылап жеткізе алмайды, көп сөзділікке салынып, тыңдаушыларды жалықтырып жібереді. Өнімді еңбек етіп, нақты көрсеткішке жеткен әртүрлі саланың мамандары бұқаралық ақпарат құралдары арқылы өз өмір жолдарын, табысқа жетудің, еңбек етудің жемістерін баяндауы өте сирек кездеседі.

Адал, жасампаз еңбек қоғамдық пікірде өз бағасын алмаған соң, соңғы уақытта өз қолымен өнім өндірушілер, құндылықтарды дүниеге келтірушілердің орнына, алыпсатарлар, саудагерлер, өнім өндіруші мен тұтынушы арасындағы делдалдар, яғни ауырдың үстімен, жеңілдің астымен күн көрушілер қаптап кетті. Елбасы өзінің мақаласында «өкінішке қарай, адамдар арасында жаңа біліктілікті меңгеруден гөрі

базарда «такси» қызметін атқаруды қалайтын психология сақталып отыр» деп жайдан-жай айтпаса керек. Төпсе темір үзетін жас жігіттердің базарда ала қап арқалап немесе қол арбаны сүйретіп жүргеніне арланбайтынына, намыстанбайтынына қынжылыс білдіреді. Олар жұмыс орны бар, жаңа өндіріс ошақтарына барып жұмыс істеуден қашқақтайды. Туған ауылдарынан, орталық ірі екі мегаполистен алысқа ұзап шыққылары келмейді. Бұлардың көбі, өкініштісі сол, институт не колледж бітіргендер.

Келмеске кеткен Кеңес өкіметін тоталитарлы деп кемсіткенімізбен, ол кезеңде социализм қағидалары мен еңбек қатынастарын реттеу дұрыс жолға қойылды. Қай жерде қандай еңбек ресурстары бар, өндіріске қажетті шикізат қай жерде көп орналасқан – осының бәрі зерттеліп, анықталып отыратын. Жас мамандар сол аймақтарға жолдамамен жіберілетін. Бүгін ондай жоқ. Оқу орындарын бітірген жастар қайда барарын білмей, дипломдарын қалтаға салып, сенделіп жүргені. Қай жерге барса, еститіні бір жауап: еңбек өтілің жоқ екен, жұмысқа қабылдай алмаймыз. Ешкім жұмысқа алмаса, бұларда қалай еңбек өтілі болмақ? Сондықтан да жас мамандарды жұмысқа қабылдаудың тәртібін заңмен өзгерту керек. Институт, колледж бітірген жылы олардан еңбек өтілін талап етпеу керек, сынақ мерзімін белгілеп, оны жұмысқа үйрету, мамандыққа баулу керек. Қай жерде қандай мамандық иелері жетіспейтінін, қанша маманға зәру екендігін бұрын жоспарлау органдары біліп отыратын. Ал бүгінгі болашақты бажайлаумен, бағалаумен шұғылданатын мекемелер бұған назар аудармай отыр. Жоспарлау – өткен қоғамның сарқыншағы деген теріс ұғымнан арылмай келеміз. Жоспарлау дегенде қанша шеге, қанша күрек, қанша айыр шығаруды есепке алуды айтып отырғанымыз жоқ, бұларды есепте дейтін ешкім де жоқ. Мәселе – өзекті, өмірге қажетті маңызды салаларды өз ырқыңа жібермей, анархия мен берекесіздікке ұрындырмай, өнім өндіруді ғылыми түрде мөлшерлеп, бағдарлап отыру экономика үшін әлі де ауадай қажет.

Мақтап жүрген батыс экономикасы 7-10 жылда қайта айналып соғатын дағдарыстан неге құтыла алмай келеді? Тежегіш күштің жоқтығында. Меншік иелерінің арасындағы бәсекелестік ешқандай ойлануға мүмкіндік бермейді. Олардың арасындағы шиеленіс, бәсеке жарысы бірін-бірі жұтып қоюға, орға құлатуға бейім тұрады. Рынок үшін өліспей беріспейді. Сөйтіп күштілері әлсіздерін мерт етеді, құрдымға жібереді. Әрине, мұндайда майда шабақтар тез жұтылып кетеді. Нарық заңы қатал, мейірімсіз. Ешкімді аямайды, мүсіркеу дегенді білмейді. Соқыр бәсекенің арқасында сұраныстан тыс тауарлар көптеп шығарылып, олар айналымға түспейді. Өндіріс тоқырауға ұшырайды. Дағдарыс деген осыдан өрбиді.

Сонымен қатар, қоғамдағы тұрақсыздықтың бірден-бір көзі елдегі игілікті жасауға адамдардың бірдей қатыспауы болып табылады. Біреу тер төгіп, игілікті дүниеге келтіреді, екінші біреу бұта басын сындырмай, молшылықта күн кешеді. Бұл қоғамда наразылық туғызады. Анау неге еңбек етпей, өмірдің рахатын көреді, тер төгіп, игілік жасаушы адам неге бейшараның күйін кешеді? Неге ол өз еңбегінің нәтижесін, ырзығын көрмейді? Бұл әлеуметтік әділеттікке жата ма? Бұған қалай төзуге болады? Сөйтіп наразылар, өз тұрмыс күйіне өкпелілер бүлік шығаруға бейімделеді. Алғашқыда жеке өз бекзатына қарсылық көрсетіп бағады, біртіндеп олар өзара пәтуаласып, күш біріктіріп ұйымдасқан қарсылыққа шығады. Бұл бара-бара етек алып, құлашын кеңге жаяды. Әуелі бір өңірді, кейінірек көрші аймақтарды қамтиды. Жеке-дара ереуілшілердің әрекеті жаппай ұлттық дүмпуге ұласуы да ықтимал. Өйткені ежелгі заманнан бері бірде-бір қоғам қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын жұмақ қоғамды орната алмай келеді, ұрыс-керіс, атыс-шабыс, қырып-жою тоқтамай отыр. Бұл көне тарихтан бері қайталанып келеді. Билік иелері, саясаткерлер, халықшылдар адам қоғамын басқарудың оңтайлы жүйесінің үлгісін таба алмай отыр. Әзірше бірде-бір қоғамдық жүйе халықтың жүрегінен шықпай келеді, бәрінен де үлкен олқылықтар көзге ұрып тұр.

Ең алдымен, Қазақстан Республикасының Үкіметі «Жалпыға ортақ Еңбек Қоғамы» бағдарламасын жүзеге асыру жоспарына сәйкес, тапсырмаларды орындау негізгі 5 бағыт бойынша үйлестіргенін атап айтқанымыз жөн. **Біріншісі** – әлеуметтік заң шығаруды жаңарту. **Екіншісі** – әлеуметтік-еңбек қатынастарының тиімді моделін қалыптастыру. **Үшіншісі** – қазақстандықтардың өмір-тұрмысы сапасын арттырып, бұған еңбекке қатыстылықты тиянақты ету. Төртіншісі – әлеуметтік жаңғыртудың ақпараттық-мәдени бөлігін дамыту. Бесіншісі – әлеуметтік үдерістерді мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру. Осындай жүйелі түрде ұйымдастырылған әлеуметтік жаңғырту саясаты өзінің жемісін бере бастады, яғни, Қазақстандағы әлеуметтік саланы үдемелете дамыту оң нәтижелер беруде. Қазақстан барынша қарқынды дамып келеді: ішкі жалпы өнімнің өсімі 5,6 пайыз болды. Мемлекеттік бюджеттің түсімі 25 пайызға жуық өсті. Еліміздің халықаралық қоры 15 пайызға артып, 83 миллиард доллардан асты. «Өнімділік - 2020» мемлекеттік бағдарламасы белсенді жүзеге асырылып жатыр. Елімізде өңдеу өнеркәсібінің еңбек өнімділігі бір жарым мың долларға артып, 25 мың долларға жетті. Ауыл шаруашылығына, оның ішінде орман және балық шаруашылығына құйылған инвестиция 56 пайызға артты. Қолданыстағы өндіріс орындарының бірқатарын жаңғырту жұмыстары қарқынмен жүргізілуде. Елбасының Жаңа индустрияландыру саясатын жүзеге асыруға бағытталған жұмыс үдемелі қарқын алды: бүгінге дейін 440-тан астам жаңа

индустриялық кәсіпорын іске қосылған. Олар жалпы құны 800 миллиард теңге болатын өнімдер шығарып үлгерді, бұл кәсіпорындарда 50 мыңнан астам жұмысшы табысты еңбек етіп жатыр. Икемді және жүйелестірілген әлеуметтік саясат азаматтардың өмір сапасын ғана айқындап қоймай, сонымен бірге қазіргі заманғы әлемдік экономикаға тән экономикалық катаклизмдерді ауыртпалықсыз және әлеуметтік сілкіністерсіз еңсеруге жағдай жасайды.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды. Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасына сәйкес, еліміздің энергетикалық теңгерімінде «жасыл» энергетика үлесін 2017 жылға қарай 3 % жеткізу көзделеді. Ұл еліміздің индустриалдық-инновациялық дамуынан да кем түспейтін маңызды қадам. Қазақстанның тұтастай 2050 жылға дейінгі әлеуметтік жаңғыруы тұрғысынан алып қарағанда да осы заң жобасындағы қамтылған мәселелер маңызды. Алдымызда Халықаралық «ЭКСПО-2017» көрмесін өткізу міндеті тұр. Сондықтан да, жаңартылатын энергия көздерін заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз ету, бұл біздің үлкен міндетіміз.

Ел Конституциясында бекітілген әлеуметтік кепілдіктерді жүзеге асыруда кірістер саясаты мен халықты әлеуметтік қорғауды ұйымдастыру айрықша орын алады. Ең төменгі әлеуметтік үлгі-қалыптар мемлекеттік әлеуметтік кепілдіктерді жүзеге асыру негізі болып табылады, мемлекет халықтың әлсіз топтарына қолдау көрсету үшін әлеуметтік көмекті ұйымдастыруға аса зор қаржылар жұмсайды. Сонымен бірге, Мемлекет басшысы белгілеген қоғамды әлеуметтік-экономикалық жаңғырту бағытын жүзеге асыра отырып, елде, басты мақсаты жұмыспен қамтудың тұрақтылығы мен өнімділігін қамтамасыз ету есебінен халықтың табысын арттыру болып табылатын «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасы кең ауқымда жүзеге асырылуда.

Әлеуметтік жаңғырту ниеттер туралы теориялық қағида емес, нақты жағдай екенін ерекше атап өткен жөн. Қазақстан Республикасы Президентінің нұсқаулары мен тапсырмаларында аталған бағдарламаны толық орындау жөнінде мақсаттар, міндеттер, ұйымдастыру-құқықтық және қаржылық шаралар нақты айтылған.

Президент Н. Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламалық мақаласында елімізді әлеуметтік жаңғыртудың бес негізгі басымдығының бірі қатарында әлеуметтік-еңбек қатынастарының тиімді моделін қалыптастыруды, оның ішінде жұмыспен қамту саласын дамытуды атап көрсетті. Халықты жұмыспен қамтамасыз ету – әрбір мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі басымдықтарының бірі. Мемлекет басшысы «Бизнес-2020 Жол картасы» табысты орындалып жатқанын ерекше атап өтті. Кәсіпкерлікті мемлекет қолдайтын мұндай бағдарлама әлемнің ешбір елінде жоқ. Өзге маңызды жоба - «Халықтық-ІРО бағдарламасы. Сондай-ақ Қазақстан Президенті отандық денсаулық сақтауды дамытуға тоқталды.

Қазақстан халқы Ассамблеясының XX сессиясының «Қазақстан-2050» стратегиясы: бір халық – бір ел – бір тағдыр» деген атпен өтуінің өзінен біраз жайтты аңғаруға болады. Біздің ойымызша, бұл тақырып бекер қойылып отырған жоқ. Стратегиялық міндет - барша қазақстандықтар еліміздегі бірлікті сақтап, одан әрі нығайтуы болып табылады, және Ассамблея мүшелері мен еліміздегі көптеген этномәдени орталықтар осы бағытта жұмыс істеп жатыр.

Қорытып айтар болсақ, елімізде әлеуметтік мәселелерді шешумен қатар адамның рухани сұранысын қанағаттандыру кезек күттірмес маңызды шаралардың бірі екені белгілі. Өйткені ол – адами капиталды күшейтудің бірден-бір жолы. Тәуелсіздікті нығайта түсудің басты шарттарының бірі – адамдардың бойында еліміздің тәуелсіздігін баянды ететін ұлттық келісім рухын және отансүйгіштік сезімін нығайту. Елдің рухын көтеру, елжандылық қасиетін қалыптастыру тәуелсіз мемлекетіміз үшін айрықша маңызы бар мәселе болып табылады.

Себебі жер қойнауындағы кен байлығымен танылып қана қоймай, адамгершілік-рухани құндылықтарын дәріптеген, тарихи зердесі таза, әлеуметтік капиталы қомақты мемлекет қана ертеңгі күні халықаралық қауымдастықтың ортасында зор беделге ие болады. Сол жолда ұлттың рухани дінгектерін нық қадайтын ұлттық идея, алға қойған биік мақсат болуы тиіс. Серпінді дамып келе жатқан жас та тәуелсіз мемлекет Қазақстан жағдайында қоғамның ұйытқысы, мемлекеттіліктің тірегі боларлық ортақ идея мәселесі өзекті.

1 «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму». Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. 2015 ж. 1 желтоқсан. 1 б.

2 Жоламан Қ.Д., Мұхтарова А.Қ., Тәукелев А.Н. Мемлекет және құқық теориясы. –Алматы, 1999. –Б. 63.

3 Аимбетов С. Наша цель - сделать, как лучше: пути реформирования социальной защиты населения // Казахстан: Экономика и жизнь. 1996.-№ 6.- С.12-14; С.12-14.

4 Қазақстан Республикасындағы халықты әлеуметтік қорғау тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. -2001 жылғы 21 тамыз

5 Габдуалиева Р.С., Муханова Р.Г., Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттары // Ғылым және білім. - 2009. - № 2. - С. 95-98, б. 95-98

6 Н.Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалтыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» // Егемен Қазақстан. 2012 жылғы 11 шілде. 1-2 б.

Резюме

«Общество всеобщего труда» как основное условие социально-экономического развития Казахстана
Мусатаев С.Ш. - д.п.н., проф., кафедры политологии и политических технологий Казахского национального университета им. Аль Фараби, Турашов Н.Е. - магистрант кафедры политологии и политических технологий Казахского национального университета им. Аль Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: mceka@mail.ru

В статье проводится сравнительный политологический анализ послания Президента Казахстана Н. Назарбаева «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» и статьи «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда», рассматриваются актуальные проблемы формирования и развития социального государства. Анализируется роль Общества Всеобщего Труда в реализации таких целей как рост, реформирование, развитие нашей страны, проведение социальной модернизации, социальной политики, поставленных Главой государства.

Ключевые слова: социальное государство, рост, реформа, развитие, Общество всеобщего труда, социальная модернизация, социальная политика

Summary

"Society of universal labor" as a basic condition for social and economic development of Kazakhstan
Mussataev S. - d.p.s., prof., Al-Farabi Kazakh National University, Department of Political Science and Political Technologies, Kazakhstan, Turashov N.E. - postgraduate, Al-Farabi Kazakh National University, Department of Political Science and Political Technologies, Kazakhstan, Almaty, e-mail: mceka@mail.ru

The article presents a comparative political analysis message of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev "Kazakhstan in the new global reality: growth, reform, development" and the article "Social modernization of Kazakhstan: Twenty Steps to a society of universal labor", the actual problem of the formation and development of the welfare state. The role of society of universal labor in the implementation of such objectives as growth, reform, development of our country, carrying out social modernization, social policy, set by the head of state.

Keywords: welfare state, growth, reform, development, Society of universal labor, social modernization, social politics

УДК 327 (574)

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ЖЕТІСУ АЙМАҒЫНДА ҚАЛЫПТАСУЫ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ

С.К. Тулбасиева – т.ғ.к., Абай атындағы қазҰПУ, Алматы қ.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік егемендігі мен тәуелсіздігінің жариялануы халқымыздың тарихындағы мемлекет құрушы этнос – қазақ халқының пайда болуы жөнінде маңызды мәселелерді ашуға мүмкіндік береді. Қазіргі кезде қоғамның және қоғамдық ғылымдар ғалымдарының қазақ жерінде мемлекеттіліктің дамуына, оның шығу тегіне, даму динамикасына байланысты мәселелер ел қызығушылығына ие болып отырғаны анық. Қазақстан аумағында мемлекеттіліктің қалыптасуы маңызды кезеңдерінің бірі – Қазақ хандығының құрылуы болып табылады. Мақалада Жетісу аймағында Қазақ хандығы құрылуы тарихының қысқаша тарихнамасы талданады. Мақала XV-XVIII ғғ. қазақ халқының қалыптасуы мен Қазақ хандығының құрылуы тарихының тарихнамасы мәселелері қарастырылады. Дәл осы кезеңде қазақ халқы өзінің қазіргі атауымен тарих сахнасына көтеріліп, қазақ халқының халық ретінде қалыптасу процесі аяқталады.

Тірек сөздер: Қазақ хандығы, Жетісу аймағы, мемлекеттілік, қазақ этносы, тарихнама, қазақтар, тарих

Жетісу жерінің тарихи жағынан белгілі бола бастаған кезін Қытай жазба деректерінен алғашқылардың бірі болып пайдаланған В.В.Бартольд өзінің «Жетісу тарихының очеркі» атты еңбегінде бұл аймақта б.з. бұрынғы III-II ғасырлардың өзінде-ақ Үйсін мемлекетінің өмір сүргендігін жазған [1,25]. Мәселен, қытай өкіметінің елшісі Чжан Цянның б.д.б. 105 жылы Үйсін гунмосына (Күнбиіне) келіп екі ел арасында келісім жасалғандығы туралы көрсетеді. Бұдан байқайтынымыз, қазақ халқының негізгі құрамының бірі болған Үйсін тайпасының б.д. дейін-ақ мемлекеттік дәрежеде өмір сүріп, Қытай сияқты сол кездің өзінде 30 миллионға жуық халқы болған ұлы мемлекетпен терезесі тең дәрежеде қарым-қатынас жасағандығын көреміз.

Жетісу жерінде болған тарихи жағдайдың екі мың жылға жуық барысында Үйсін мемлекетінен кейінгі

Түрік, Батыс түрік, Түргеш, Қарлұқ, Қараханид, Моғолстан сияқты мемлекеттердің болғандығы белгілі. Әсіресе соңғы Моғол мемлекетінің кезіндегі саяси жағдайдың барысында бұл аймақта қазақ хандығының және оның халқының қазақ болып қалыптасуының аяқталуы тарих сахнасына көтерілген [2,30].

Жетісу аймағының тарихи жағдайына аса ынта қойып ғылыми жағынан зерттеу жұмысына көңіл бөлген халқымыздың тұңғыш ғалымы Ш.Ш. Уәлиханов болды. Ғалым аймақтың тарихын зерттеуге арнайы келмегенімен, ол кезде ондай мүмкіндік те жоқ еді. Патша өкіметінің тапсырған жұмыс жағдайымен Жетісуда жол-жөнекей болған ғалым өлкенің тарихы және тарихи-жағрафиялық жағынан көптеген материалдар жинастырған [3,107-112]. Сонымен қатар халқының әдет-ғұрып салт-санасынанда көртеген материалдар жинап жариялаған. Ғалым өзінің «Қырғыздар туралы жазбалар» атты еңбегінде қырғыздар мен қазақтардың арасындағы қарым-қатынастың жақсы болғандығын олардың ұзақ жылдар бойы қатар өмір сүре отырып жоңғар шапқыншылығына қарсы бірге күрескендері туралы жазады. Әсіресе бұл күрестің Есім хан кезінде болғандығын ханның бұл күресте өзін көрсете білген қырғыз биі Көкімге риза болып оған Ташкент қаласында Күмбез тұрғызғандығын жазып қалдырады [4,77-78]. Ғалымның еңбектерінде Ұлы жүз қазақтарының қытай әскерлеріне Теренөзек деген жерде шапрашты руының ойсырата соққы беріп олардың Жетісу жеріне енді оралмастай беттерін қайтарды десе, ал екінші бір хабарында Абылайханның Шелек жерінде болып қалмақтардың бір қамалын бұзып оларға соққы бергендігін хабарлайды [5, 181]. Ғалым Ұлы жүз жеріндегі бұзылып жатқан тұрақты қоныс жайларымен бекініс, қорғандардың орындары туралы жаза келіп, бұл аймақта ХҮІІ-ХҮІІІ ғасырларда адам өмір сүрмегендей қаңырап бос жатқандай деп реніш білдірген [6, 447]. Сонымен қатар Жетісу аймағындағы қазақтардың жер өндеп егін шаруашылығымен айналысқандары туралы да шығармалар жинағының үшінші томында арнайы ғылыми мақаласы жарық көрген [7, 13-25].

Тарихи зерттеулерге қарағанда Жетісу аймағының саяси және этникалық жағынан зерттелуі ХІХ ғасырдың алғашқы кезінен басталғандығы белгілі. Керек болатын болса А.И. Левшин орыс армиясының офицері Жетісу жерінде болып өлкенің саяси және этникалық жағынан көлемді материалдар қалдырған. Ол өзінің үш бөлімнен тұратын «Қырғыз-қайсақ ордаларының сипаттамасы» деген еңбегінде, бірінші бөлімінде жалпы қазақтардың саяси жағдайына, оның ішінде Жетісу аймағындағы қазақтардың саяси жағдайына тоқталса, ал екінші бөлімінде қазақтардың этникалық құрылымына тоқталған. Ал үшінші бөлімінде Қазақстанның жағрафиялық жағына тоқталып кейбір жер аттарына көңіл бөлген [8]. Ал көрсетілген ғасырдың аяғында орыс деректерін пайдаланған көрнекті шығыстанушы ғалым Вельяминов-Зернов Жетісу аймағындағы «Жалайыр» тайпасының құрамы туралы жазған [9]. Ұлы жүз тайпаларының құрамы және олардың саяси жағдайы, орналасқан жер жағдайы туралы көрнекті этнолог ғалым Н.А. Аристовтың еңбектерінен көптеген материалдар алуға болады [10].

Жетісу аймағының саяси тарихын зерттеуде жоғарыда аталған ғалымдарымыз В.В. Бартольд пен В.В. Вельяминов-Зерновты айтқанда олардың негізінен Мухаммед Хайдар Дулаттың «Тарихи Рашиди» еңбегін пайдаланғанын айтпай кетуіміз мүмкін емес. Бұл еңбек Орта Азия халықтарын зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде айтылмай қоймаған. Атап айтқанда Ферғана тарихына байланысты тарихшы С.А.Азимджанова [11] жазса, ал Моғол хандығының өзбек, қазақтармен сыртқы қарым-қатынастары жағынан ХҮІ-ғасырдың 30-жылдары мен ХҮІІ ғасырдың 60-жылдарының арасындағы жағдайлар туралы осы М.Х. Дулаттың еңбегі «Тарихи Рашидиді» пайдаланған [12]. Ал тарихшы Р.Г. Мукминова өзінің өзбектердің тарихы бойынша атты еңбегінде [13] қазақтар мен өзбектер арасындағы тарихи жағдайларға тоқталады. Ал тарихшы К.И. Петров қырғыздардың Тянь-Шаньға жылжу тарихы жайлы және олардың арасындағы феодалдық қарым-қатынас туралы жазған еңбектерінде М.Х. Дулаттың еңбегін пайдаланған [14].

Аймақтың этникалық құрамын зерттеуде шығыстанушы В.П. Юдиннің сіңірген еңбегі зор екендігін айтпауға болмайды. Ол өзінің арнайы моғолдардың және қазақтардың бұл тайпалық құрамы атты ғылыми мақаласында жергілікті түркі тілдес ру-тайпалармен түркіленген Моғол тайпалары туралы құнды ғылыми хабарлар жазған [15]. Мұндай этникалық мәселені аймақтың этнографиялық жағын зерттеген тарих ғылымдарының кандидаты этнограф В.В. Востров пен М.С. Мұқановтар да өз еңбектерінде келтірген [16]. Әсіресе В.В. Востров аймақтың ру-тайпаларына ерекше тоқталған [17]. Алайда ғалым аймақта өмір сүрген ру-тайпаларды тек ХІХ ғасыр аяғы мен ХХ ғасырдың басынан қоныстанған деп қате пікір ұсынады. Ал шындығына келгенде бұл аймақта жүргізілген археологиялық зерттеулер сақ, үйсін, қаңлы, ғұн тайпаларының б.д.б. ІІІ-ғасырларда өмір сүрген ол туралы жоғарыда археологиялық ғалымдардың зерттеулері бойынша жазылған еді. Бұл дәлелді пікірлерден туындайтын шындық Оңтүстік Шығыс Қазақстан жеріндегі тарихи оқиғаларды зерттегенде, бұл аймақта өмір сүрген түркі тілдес ру-тайпалардың қазақ халқының негізгі құрамы екендігін, олардың дамуы халық болып қалыптасуы ғасырлар

тереңінен жалғасып келе жатқандығын естен шығармаған жөн. Ал аймақты жаулап алу үшін келген сыртқы жаулаушылардың өздері көпшілік жағдайда жергілікті ру-тайпаларға сіңісіп кетіп отырды. Ал негізінен алғанда аймақтағы қазақ халқы болып қалыптасудың арқауы болған жергілікті үйсін және қаңлы тайпалары.

Этнограф В.В. Востровтың бұл аймаққа қазақ халқының ХҮІІІ ғасырдың екінші жартысынан қоныстана бастады деген пікірінің қателігін [18], бұл аймаққа шапқыншылық жасаған жоңғарларға қарсы күрес жүргізгенінен және ол туралы ел аузында сақталған аңыздардан және жер атауларында байқауға болады [19].

Оңтүстік Шығыс Қазақстанда Қазақ хандығының ХҮ ғасыр мен ХҮІ ғасырдың түйіскен аралығында құрылғандығын орыс ғалымы А.П. Чулошников шамалап жазумен қателесе [20], ал өзінің еңбегінің екінші бір жерінде ХҮІ ғасырдың екінші жартысында күшейді деп жазады [21]. Бұл пікірді шығыстанушы М.Х.Әбусейтова қолдамайды [22]. Дегенмен А.П.Чулошников Қасым ханның Моғол ханы Султан-Саид ханмен кездесуде оның одақ құрып өзбек хандығына қарсы бірге соғысайық деген келіссөзінен бас тартуын Қазақ хандығының өзінің жеке хандық ретінде ешкімге тәуелсіз-ақ нығайта бастағандығын дұрыс бағалаған [23].

Жетісу аймағындағы Қазақ хандығының нақты қай жылы құрылғандығы жайлы мәселе ғалымдар арасында әртүрлі пікір қалыптастыруда. Шығыстанушы С.К.Ибрагимов, орыс ғалымы А.А.Семеновтың Керей мен Жәнібектің жеке өз мемлекеттерін құруы ХҮІ ғасырдың 30-40 жылдарына сәйкес келеді дегеніне [24] қосыла отырып өзі Қазақ хандығының ХҮ-ғасырдың соңында құрылды дейді [25]. Ал көрнекті тарихшы Т.И.Султанов ХҮ-ғасырдың 70-жылдары [26] деп көрсетсе, К.А.Пищулина Қазақ хандығының батыс Жетісуда ХҮ-ғасырдың 60-жылдарының ортасында деп көрсетеді [27]. Сөйтіп, шығыстанушы көрнекті тарихшы-ғалымдар халқымыздың мемлекетінің құрылуын әртүрлі жылдармен көрсетеді. Әрине бұл біздің мемлекетіміздің нақты құрылған жылын атап өтуге мүмкіндік бермей отыр. Ал М.Х.Дулаттың жазуы бойынша 1465-1466 жылдарды көрсетеді. Бірақта ол да өзіне-өзі күмән келтіріп оны бір “Алла” біледі деп жазады [28]. Ал нақты құрылған жылды білу өте қажет, өйткені бүгінгі таңда егеменді еліміздің өз алдына жеке мемлекет болып құрылу жылын атап өту келешек ұрпақтарымыздың патриоттық сезімдерін күшейтуге тигізетін тарихи маңызы зор.

Қазіргі таңда бұл мәселе бойынша зерттеулер жүргізіп, өзіндік пікірлерін ұсынып жүрген ғалымдарымызда жоқ емес, атап айтар болсақ А.Хасенов, Б.Кәрібаев, жазушы Қ.Салғарин, А.Хасенов Қазақ хандығының құрылуын 1428 жылы Жәнібек пен Керей Әбілхайыр ханнан бөлінбей тұрған кезінде-ақ құрылған десе [29].

Қазақ хандығының құрылған жылы туралы тарихшы Б.Кәрібаев та өз пікірін ұсынған еді. Ол өзінің пікірінде Керей мен Жәнібектің Жетісу аймағына көшіп келген кезін 1457 жылдың күз айын көрсетеді [30]. Ғалымның ғылыми жұмысы соңғы орта ғасырдағы қазақ хандығының мерзімі болғандықтан бұл мәселеге жан-жақты тоқталған.

Қазақ хандығының шаңырақ көтерген жылын анықтауға жазушы-тарихшы Қ.Салғараұлы да өз пікірін ұсынған. Ғалым біріншіден, Жәнібек пен Керейдің бөлініп көшкен кезін белгілеп, Қазақ хандығының өз шаңырақтарын көтерген жылын көрсетіп мерзімді анықтап алуымыз керек. Екіншіден, олардың билік жүргізіп халықаралық аренаға шыққан кезін біліп алғанымыз дұрыс болар еді дейді. Ғалым бұл ойларын егер 1456 жылы хандықтың шаңырақ көтерген жылы десе, ал халықаралық аренаға шыққан кезін 1465-1466 жылдар» деп көрсетеді [31,26].

1 Бартольд В.В. *Очерки истории Семиречья. т.ІІ, ч.І, М., 1963, 25-30 беттер.*

2 Бартольд В.В. *Очерки истории Семиречья. т.ІІ, ч.І, М., 1963, 30-95 беттер.*

3 Уәлиханов Ш.Ш. *Предания и легенды Большой киргиз-кайсақской орды. Соб. соч. т.І. А., 1961, 107-112 беттер.*

4 Уәлиханов Ш.Ш. *Записи о киргизах. Соб. соч. т.ІІ. изд.ІІ. А., 1985, 77-78 беттер.*

5 Уәлиханов Ш.Ш. *Бес томдық шығармалар жинағы. Іт. А., 1984, 181, 194 беттер.*

6 Уәлиханов Ш.Ш. *Из «Тарихи Рашиди» т.І. А., 1963, 447 бет.*

7 Уәлиханов Ш.Ш. *Толық шығармалар жинағы. т.ІІІ. А., 1965, 13-25 беттер.*

8 Левшин А.И. *Описание киргиз-кайсақских, или киргиз-казачих орд и степей. СПб., 1982.*

9 Вельяминов-Зернов В.В. *Исследование о касимовских царях и царевичах. ч.2. СПб., 1864.*

10 Аристов Н.А. *Опыт выяснения этнического состава киргиз-казахов Большой Орды и кара-киргизов СПб., 1895. Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. СПб., 1897.*

11 Азимжанова С.А. *К истории Ферганы второй половине ХҮв. Ташкент, 1957.*

12 Акимущкин О.Ф. *К вопросу о внешнеполитических связях Моголского государства с узбеками и казахами в 30-х гг. ХҮв. и 60-х гг. ХҮІв. Палестинский сборник. т.ХХІ. М., Л., 1970.*

- 13 Мужминова Р.Г. О некоторых источниках по истории Узбекистана начале ХУв. //Труды ИВАН УзССР. 1954, вып.3. стр.136-137.
- 14 Петров К.И. Очерки феодальных отношений у киргизов в ХУ-ХУШвв. Фрунзе. 1967.
- 15 В.П.Юдин. О родоплеменном составе могулов Могулистана и Могулии и их этнических соседними народами. //Известия АН КазССР. Серия общественных наук, 1963, вып.3.
- 16 Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец ХІХв. начале ХХв.). А., 1968.
- 17 Востров В.В. Родоплеменной состав и расселение казахов на территории Семиреченской области (конец ХІХв. начале ХХв.) //Труды ИИАЭ АН КазССР. т.12, 1961, 126-130 беттер.
- 18 Востров В.В. Родоплеменной состав и расселение казахов на территории Семиреченской области (конец ХІХв. начале ХХв.). Труды ИИАЭ АН КазССР, т.12. 1961, 120 бет.
- 19 Жолдасбаев С. Есімі ұранға айналған батыр (Ұлт-азаттық қозғалыс). Қабанбай батырдың 300-жылдығына арналған теориялық конференция материалдары. Талдықорған. 1992, 74-78 беттер.
- 20 Чулошников А.П. Очерки по истории казак-киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен. Оренбург, 1924, 200-203 беттер.
- 21 Чулошников А.П. Очерки по истории казак-киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен. Оренбург, 1924, 126 бет.
- 22 Абусеитова М.Х. Казахстан и Центральная Азия в ХУ-ХУШвв. А., 1998, 85 бет.
- 23 Чулошников А.П. Очерки по истории казак-киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен. Оренбург, 1924, 134-161 беттер.
- 24 Семенов А.А. Шайбани хан и завоевание им империи Тумуридов. //МИТУ, ТАН ТаджССР. Сталинабад. 1954, т.12.
- 25 Ибрагимов С.К. К истории Казахстана ХУв. Вопросы филологии и истории стран современного и зарубежного Востока. М., 1961, 172, 175, 180.
- 26 Султанов Т.И. Некоторые замечания о начале казахской государственности. //Изв АН КазССР. Сер. обществ. 1971, 57 бет.
- 27 Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине ХІУ начале ХУІ в.в. А., 1977, 263 бет.
- 28 Дулати М.Х. Тарихи-и Рашиди (Хақ жолындағылар тарихы) А., 2003. 110 б.
- 29 Хасенов А. Қазақ хандығы қай жылы құрылды? // «Қазақ тарихы», 1993, №1.
- 30 Кәрібаев Б. Қазақ хандығының құрылуы. // «Қазақ тарихы», №4-6, 1995.
- 31 Салғарин Қ. Анығына жетіп ақиқатын айтайық. // «Қазақ тарихы», №1, 1993. 266.

Резюме

Историография истории становления Казахского Ханство в Семиречье

Тулбасиева С.К. - к.и.н., КазНПУ имени Абая, г. Алматы

Становление и развитие государственного суверенитета Казахстана актуализировали многие проблемы истории государствообразующего этноса – казахского народа. В новых условиях повышенный интерес у общественности и ученых-обществоведов вызвали вопросы, связанные с историей развития государственности на казахской земле, определением ее истоков и динамики развития. Одним из важных этапов эволюции государственности на территории Казахстана является период существования средневекового государства казахского этноса – Казахского ханства. Статья анализируется краткое историография истории образование казахского ханства на территории Семиречья.

Статья посвящена к историографию истории казахского народа XV-XVIII столетия которое является периодом исключительно важностью. Именно в это время казахский народ выходит на историческую арену под своим современным названием, и завершается процесс формирования казахской народности оформление казахской государственности.

Ключевые слова: Казахское ханство, Семиречья, государственность, казахский этнос, историография, казахи, этника, история

Summary

Historiography of the Kazakh Khanship in Semirechye

Tulbasieva S. K. - c.h.s. KazNPU named after Abay

Formation and development of the state sovereignty of Kazakhstan actualized many problems in the history of the state-ethnicity - Kazakh people. In the new conditions of increased public interest and social scientists have raised questions related to the history of statehood on the Kazakh land, determining its origins and evolution. One of the important steps in the evolution of statehood on the territory of Kazakhstan is the period of the medieval state of the Kazakh ethnic group - the Kazakh State. Article examines the historiography brief history of education in the territory of the Kazakh State Semirechye. The article is devoted to the history of the historiography of the Kazakh people XV-XVIII century, which is a period of exceptional importance. It was at this time the Kazakh people out on the historical arena under its present name, and ends with the formation of the Kazakh national registration of Kazakh statehood.

Keywords: Kazakh Khanate, Semirechye, statehood, Kazakh, the ethnos, historiography, Kazakhs, ethnic, history

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

*Д.Тюлебекова – доктор Phd, магистр международных отношений, эксперт 1-й категории
Департамента экономической интеграции Национальной палаты предпринимателей
Республики Казахстан*

В условиях углубляющихся процессов глобализации в настоящее время особое значение приобретает стремление государств к интегрированному взаимодействию в рамках экономических объединений. Стоит полагать, что региональная интеграция государств со схожей степенью экономического развития, потенциала и исторического прошлого может способствовать более эффективному вовлечению в мировую рыночную экономику. В этой связи, в данной статье анализируются основные этапы интеграции государств Центральной Азии в постсоветский период. Главным выводом является то, что интеграция исключительно центральноазиатского региона без участия России ввиду исторической зависимости экономик от Москвы представляется мало возможной, а политические амбиции центральноазиатских государств мешают экономическому взаимодействию.

Ключевые слова: Центральная Азия, глобализация, интеграция, экономические отношения, товарооборот, таможенная политика

Сегодня все более важную роль в международных отношениях играют процессы глобализации. Экономическое развитие государств невозможно без сотрудничества и взаимодействия с другими субъектами международного права, какими являются суверенные государства. В этой связи, важным вопросом является интеграция, которая понимается как экономические или политические отношения в региональном и международном масштабе.

Глобализация проявляется во взаимном проникновении и повышении взаимозависимости государств в экономической, социальной, политической, идеологической и культурной сферах. Эти процессы настолько противоречивы, что с одной стороны горячо приветствуются сторонниками глобализации и категорически не принимаются другими.

Всему этому способствует ряд причин. В информационную эру достаточно просто включить интернет и, не выходя из собственного кабинета, контакт с самым отдаленным уголком нашей планеты будет установлен. Контакт, которому не в состоянии помешать государственные границы, правительство или полиция.

Продолжается безоговорочная либерализация экономических связей, интенсификация взаимодействия национальных экономик большинства государств. Глобализации способствует также рост угроз, таких как терроризм, торговля наркотиками, организованная преступность, распространение ядерного оружия, экологические катастрофы и т. д. Для преодоления этих рисков необходимо объединение усилий всего „международного сообщества” и принятие согласованных действий. Современные процессы, происходящие на международной арене вытекают из экономической зависимости и конкуренции стран, участвующих в мировом товарообороте.

Глобализация, как ведущая тенденция в современной экономике, является результатом интернационализации производственных отношений в мировом масштабе. Углубление процессов международного разделения труда и специализации, обусловленные развитием научно-технологического прогресса, обязательно требует тесного и многостороннего взаимодействия национальных экономик, которые, в свою очередь, шаг за шагом, интегрируются сначала в региональные, а затем в общемировые экономические комплексы.

Глобализация превращает мир в единый и взаимосвязанный организм. Однако опыт показывает, что торговые отношения между экономиками стран направлены больше в сторону сопредельных государств. Территориальная близость и соседство способствуют развитию торгового сотрудничества на региональном уровне. Форма и степень такого сотрудничества зависят от уровня развития взаимодействующих государств, их географического положения, исторических традиций, взаимодополняющих структур производства. Характер политических отношений также влияет на возможность и уровень регионального сотрудничества. Однако общей чертой процесса регионализации является создание предпосылок для торгово-экономического сотрудничества.

Существует мнение, что создание региональных союзов исключает объединения с мировым рынком и объективно тормозит процесс глобализации. Отнюдь, регионализм в настоящее время сосуществует с процессами глобализации. Кроме того, много фактов говорит в пользу того, что региональные экономические объединения, которые активизируют отношения между участниками, способствуют включению в мировую экономику на более выгодных условиях.

Региональная интеграция не является противовесом глобализации. Оба эти процессы развиваются на основе тех же предпосылок, под влиянием одних и тех же международных воздействий, идут в одном направлении интернационализации экономической жизни. В свою очередь, формирование региональных торговых и экономических союзов или ассоциаций является неотъемлемой частью процессов глобализации.

Сам термин „экономическая интеграция” возник в 30-е годы XX века в работах немецких и шведских экономистов. Особенно известной стала „теория Больших пространств”, которую выдвинул немецкий ученый Карл Шмитт[1]. Он указал на ослабление роли традиционных национальных государств в связи с экономическим развитием в XX столетии и выступил с идеей создания больших гео-пространств в качестве новых, более совершенных и полномасштабных субъектов международных отношений и международного права.

Интеграционные процессы имеют объективный характер. Главной их целью является установление постоянных многосторонних торгово-экономических связей между экономиками двух или более государств с аналогичными социально-экономическими и политическими системами. В связи с этим, понятие „региональный” по отношению к интеграции означает не просто географические границы той или иной организации, но исторически сформированные региональные сообщества соседних государств, имеющих сближенные экономико-географические и хозяйственно-культурные комплексы, демографические структуры, этническую историю и другое.

В целом, стремление развивающихся стран к торгово-экономическому сотрудничеству и интеграции носит немного иной характер, чем в случае высокоразвитых стран. Если у последних экономическая интеграция является необходимостью, вытекающей из потребностей достигнутого уровня развития производственных сил, то в развивающихся странах необходимость экономической интеграции вытекает из того, что в силу данных процессов эти страны получают возможность преодоления трудностей в экономическом развитии и, прежде всего, индустриализации. В этом случае, целью экономической интеграции являются: ускорение экономического развития, структурная модернизация экономики, привлечение иностранных инвестиций из третьих стран.

Однако экономическую интеграцию развивающихся стран часто сопровождает ряд факторов, сдерживающих ее естественный ход. Среди этих факторов можно выделить: различия в экономике каждой из интегрирующейся страны (низкий уровень развития производственных сил, недостаточная интеграция внутренней экономики); аспекты взаимных отношений (слабость материальной базы, недостаточное развитие инфраструктуры, в том числе отсутствие соединения транспортных систем), отсутствие финансовых средств для реализации региональных проектов и т.д.[2:3].

История развития международной торговли показывает, что не существует определенных правил, ни автоматизма между определенными этапами региональной интеграции. Все зависит от конкретных условий, исторически сформировавшихся торговых отношений между государствами и их экономических интересов.

Опыт региональной интеграции в странах СНГ свидетельствует о том, что односторонняя ориентация в сторону европейской практики, при всей ее привлекательности, приводит к фрустрации ввиду несоответствия ожиданий реальным результатам: слишком велики различия между странами ЕС и СНГ в уровнях развития, принципах формирования объединений, структуры и технологии производства, в управлении предпринимательской деятельностью, в политической воли к интеграции и готовности к отказу от части национальных интересов. Если в странах Европейского Союза, экономическая интеграция осуществляется в форме содействия предпринимательской деятельности субъектам развитого рынка, то в странах бывшего Советского Союза рыночные реформы находятся на стадии разработки. В то же время не во всех странах СНГ этот процесс идет параллельно, а опыт ЕС показывает, что эффективная интеграция имеет место только в том случае, когда взаимодействующие государства могут синхронизировать экономические реформы, создать соответствующие экономические механизмы, сформировать единую нормативно-правовую базу.

С этой точки зрения, для развития регионального торгового сотрудничества между странами Центральной Азии стоит учитывать особенности развития и интересы каждой страны. Процесс региональной экономической интеграции является очень сложным и предполагает стремление к унификации и гармонизации таможенной, бюджетной, транспортной, инфраструктурной и других сфер экономической деятельности суверенных государств.

Развитие интеграционного процесса имеет внутреннюю логику и определенную структуру. Первый шаг-это отмена таможенных барьеров и других препятствий на пути обмена товаров, услуг, капиталов и

рабочей силы между государствами-участниками. В результате отмены таможенных границ формируется относительно однородное пространство на рынке, в рамках которого развивается более или менее свободная конкуренция, формируется новая более эффективная территориальная и отраслевая структура экономических отношений.

На этом этапе интеграции возможны два варианта. В первом случае, если государства-участники готовы только к ликвидации экономических границ между собой, но сохраняют полную независимость регулирования своих экономических отношений с третьими странами, то создается зона свободной торговли. Государства-участники отказываются от защиты своих национальных рынков частично, только в отношении региональных партнеров. Существует также второй, более сложный вариант: зона свободной торговли дополняется унифицированным тарифным барьером в торговле между участниками и внешним миром. В этом случае формируется одно таможенное пространство. Экономические отношения с третьими странами регулируются и реализуются через органы региональной и интеграционной организации. Такая модель называется таможенным союзом. Она позволяет более эффективно защищать региональное пространство на рынке и выступать в роли единой интеграционной структуры на международной арене. Однако, в этом случае государства теряют значительную часть своего суверенитета в заграничной торгово-экономической политике.

Следующим шагом развития интеграции является общий рынок, при котором все характеристики таможенного союза сохраняют свое значение, но отменяются ограничения на перемещение различных факторов производства, что усиливает экономическую зависимость стран-членов.

В настоящее время в регионе Центральной Азии, в том числе на территории СНГ, успешно работают три региональные организации: Шанхайская Организация Сотрудничества (Китай, Россия, Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан, Узбекистан), Организация Договора о коллективной безопасности, а также Евразийский экономический союз. Каждая из этих структур действует в различных сферах, направленных на достижение одной цели - интеграции государств-членов. В связи с этим возникает вопрос о возможности их объединения.

Региональная интеграция в Центральной Азии была своеобразной реакцией на происходящие процессы дезинтеграции в результате распада Советского Союза. Тем не менее, для государств Центральной Азии существовал целый комплекс факторов, детерминирующих региональную интеграцию. Это было, прежде всего, общее историческое прошлое, сложившееся в результате многовекового взаимодействия в составе государств Империи Тимура, правления Тюркского каганата, Российской империи, а затем Советского Союза.

Исторически перед присоединением к Российской Империи большую часть Центральной Азии занимало Казахское Ханство, состоящее из трех самостоятельных жузов, а остальные территории были поделены между Бухарским, Хивинским и Кокандским эмиратами. Все три эмирата представляли собой территорию четырех современных среднеазиатских государств. Став частью Российской Империи, Средняя Азия стала частью одного государства. В первые годы советской власти многочисленные административно-территориальные реформы сильно повлияли на сближение этнических групп [3:216].

Среди факторов, определивших региональную интеграцию в Центральной Азии можно выделить геополитические детерминанты, подобные уровни экономического развития, общие вопросы региональной безопасности. Тем не менее, основной предпосылкой для начала интеграционного процесса в регионе Центральной Азии был экономический аспект.

Как показывает мировой опыт, большинство региональных организаций создают страны, находящиеся в непосредственной географической близости и имеющие общие транспортные соединения. Государства Центральной Азии территориально близки и имеют общие государственные границы, что создает предпосылки для развития торгово-экономических отношений. Кроме того, географическое положение стран Центральной Азии способствует развитию транспортной инфраструктуры для выхода на международные рынки.

Первые попытки центрально-азиатской интеграции имели место в начале 90-х годов XX века. В 1990 году в Алматы лидеры среднеазиатских республик приняли решение о создании условий функционирования механизма интеграции национальных экономик, о проведении согласованной политики социальных и экономических реформ, а также о защите интересов региона в рыночных отношениях. Однако эти инициативы не были реализованы в результате распада СССР, возникновения новых независимых государств и создания Содружества Независимых Государств.

В январе 1993 года в Ташкенте лидеры стран Центральной Азии приняли ряд решений по совместной структурной трансформации экономик, с учетом существующих производственных мощностей для

заполнения среднеазиатского рынка товарами. В июле того же года в Алматы между Казахстаном и Узбекистаном было подписано Соглашение о мерах углубления экономической интеграции на 1994-2000 годы. Целью этого документа было развитие экономического сотрудничества, стабилизация деятельности промышленности и сельского хозяйства, рациональное использование природных богатств, развитие научно-технического потенциала двух государств. Однако, большинство этих проектов не были реализованы.

Как правило, усилия в начале 90-х годов XX века были направлены на создание правовой базы. Это был период полный противоречий, колебаний и поиска альтернатив. Среднеазиатские государства находились еще в рублевой зоне, а их экономики были сильно связаны с Россией [3:261].

В целях региональной интеграции и создания общего центрально-азиатского рынка в 1994 году был подписан Договор о создании единого экономического пространства между Казахстаном, Кыргызстаном и Узбекистаном. Была принята программа экономической интеграции, которая предусматривала создание совместных предприятий, развитие производственной кооперации, сотрудничество в сфере совместного использования водно-энергетических и нефтяных ресурсов, эксплуатации межгосударственных газопроводов, взаимные инвестиции капиталов, проведение единой таможенной политики, согласованное развитие транспорта и связи.

Следующим шагом к региональной интеграции Центральной Азии стало подписание в феврале 1995 года в Алматы Соглашения о Межгосударственном Совете Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана и его учреждениях. В апреле того же года в Чимкенте состоялась встреча глав трех среднеазиатских государств, на котором была принята Программа экономической интеграции между Казахстаном, Кыргызстаном и Узбекистаном. Предусматривала она создание совместных предприятий, инвестирование в отдельные отрасли республик, имеющие значение для других стран, строительство совместных объектов, проведение консультаций, совещаний и другое.

В декабре 1995 года Президенты Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана встретились в Джамбуле, где было принято решение о разработке направлений экономического сотрудничества и инвестиционной политики на период до 2000 года. Это имело большое значение для дальнейшей региональной интеграции. Тогда же было объявлено, что государства начали реализацию более пятидесяти совместных экономических проектов.

В 1995 году Казахстан и Кыргызстан создали Среднеазиатский Банк Сотрудничества и Развития. Однако в связи с проблемами создания уставного фонда, банк был ликвидирован.

С 1996 года вступило в силу Соглашение о свободной торговле между Казахстаном и Кыргызстаном, а с 1997 года - между Кыргызстаном и Узбекистаном. В результате товарооборот между странами значительно вырос. Были приняты документы для создания общего научно-технологического пространства, принята программа сотрудничества в сфере миграции. В мае 1997 года Главы пяти среднеазиатских государств объявили Центральною Азию зоной, свободной от ядерного оружия.

Переломным моментом в процессе региональной интеграции стал саммит пяти Президентов стран региона, который состоялся в январе 1997 года в Ашхабаде. Тогда Таджикистан присоединился к единому экономическому пространству в Центральной Азии, а Туркменистан выразил заинтересованность в рассмотрении учредительных документов. Результатом встречи стало определение интересов, взаимодействия в деле формирования трубопроводной инфраструктуры, транспортной системы, системы связи и совместной добычи природных богатств.

В июне 1998 года в Бишкеке состоялось заседание Глав государств Центральной Азии. Основным достижением этой встречи стало присутствие Таджикистана. С тех пор данное региональное объединение было преобразовано в Среднеазиатское экономическое сообщество. В 1999 году статус наблюдателей при Межгосударственном Совете получили Грузия, Турция и Украина.

В 2001 году в Ташкенте во время очередного саммита лидеров стран Центральной Азии было принято решение о преобразовании Среднеазиатского Экономического Сообщества в организацию Центрально-азиатского Сотрудничества, а в начале 2002 года был подписан договор об учреждении Организации Центральноазиатского Сотрудничества. В 2004 году к организации присоединилась Россия. Этот факт по разному оценивается экспертами. С одной стороны, это было показателем развития интеграционных процессов, а участие России в организации Центральноазиатского Сотрудничества давало возможность присоединения к системе мировых морских коммуникаций. С другой стороны, развитие интеграционных процессов брало во внимание общие проблемы для всех стран региона, а участие России могло создать ситуацию, в которой Москва могла бы использовать инструменты политического характера для решения отдельных спорных вопросов.

6 октября 2005 года в Санкт-Петербурге Президенты стран-членов Организации Центральноазиатского Сотрудничества приняли решение об объединении этой структуры с Евразийским экономическим сообществом. Это стало свидетельством того, что центральноазиатские государства не в состоянии интегрироваться без участия России. Кроме того, противоречивые экономические интересы стран Центральной Азии не позволили им в полной мере согласовать таможенную, антидемпинговую и налоговую политики. Не были разработаны концепции и программа защиты коллективных интересов в случае экспорта топливно-энергетических ресурсов, повышения конкурентоспособности промышленности и другие вопросы. Остались нерешенными вопросы совместного использования водных ресурсов, энергетических, газовых комплексов и транспортных систем. В целях совершенствования механизма рационального использования водных ресурсов был предложен проект создания международного консорциума водно-энергетического комплекса, реализация которого так и не была начата. В сфере транспорта также не были решены проблемы использования транзитного потенциала государств Центральной Азии.

Увеличению товарооборота между странами Центральной Азии во многом мешает политика Узбекистана, который принимает различные меры для ограничения взаимной торговли, такие как: цензура товарной номенклатуры, запрет на экспорт ряда товаров, установление импортных ставок таможенных пошлин и акцизов. В результате этого, торгово-экономические отношения государств Центральной Азии ограничены, в основном для поставок энергии и транзита товаров. Вместе с тем, взаимный экспорт и импорт промышленных товаров и продуктов питания имеет небольшие обороты, но экономический потенциал государств региона позволяет увеличить товарооборот на более высокий уровень. Стоит отметить, что экономики этих стран в значительной степени дополняют друг друга, что создает возможность для расширения товарной номенклатуры во взаимной торговле среднеазиатских государств.

Общий азиатский рынок, идея создания которого родилась еще в 1993 году, все еще остается в сфере планов. Существует два основных фактора, блокирующих прогресс такого рода сотрудничества. Первый из них имеет формальную природу: экономики отдельных государств, скорее, соревнуются друг с другом, чем друг друга дополняют. Все предлагают в принципе тот же ассортимент товаров, и ищут пути развития в тех же областях (агропромышленный комплекс, автомобилестроение, текстильная промышленность и т. д.).

Второй из факторов – это политический момент, касающийся борьбы за лидерство. С тех пор, как Россия получила контроль над этим регионом, привилегированный статус всегда принадлежал Узбекистану, а его географическое положение в качестве единственной республики, смежной со всеми остальными, дополнительно подчеркивало их ключевую роль. В этой связи, Узбекские руководители считают контроль над всей Центральной Азии за свое естественное призвание. Против этого, однако, остальные страны. Учитывая собственный экономический потенциал, Казахстан также претендует на роль местной державы. В свою очередь, Туркмены, ввиду своих природных богатств, готовы побороться за лидерство в регионе.

Все эти тенденции свидетельствуют о не готовности среднеазиатских государств к эффективной интеграции. Отсутствует также механизм реализации принятых международных документов. Кроме того, аспектом, тормозящим развитие региональной интеграции Центральной Азии, являются различные темпы экономического развития и рыночных реформ. Низкий уровень экономического взаимодействия государств Центральной Азии становится основным сдерживающим моментом эффективного развития торговли между ними.

В начале 2007 года Президент Казахстана предпринял попытку реанимации идеи создания союза центральноазиатских государств. Речь шла о создании общего экономического пространства и центральноазиатского рынка. В качестве цели альянса было объявлено обеспечение безопасности, экономический рост, политическая стабильность и процветание региона. В дальнейших контактах с лидерами Центральноазиатских государств Президент Казахстана имел в виду, главным образом, экономические аспекты.

Казахстан не скрывает, что государства Центральной Азии входят в зону его национальных интересов. Они являются потенциальным рынком для казахстанского производства, местом проживания большого количества этнических казахов, а значительная часть товарооборота этих стран с другими государствами осуществляется с помощью транзита через территорию Казахстана. В этой связи особое значение имеет экономическая интеграция. Если говорить о политическом воздействии, то на этой плоскости существует много проблем субъективного характера.

В любом случае, на современном этапе развития слишком рано говорить об эффективной интеграции

центральноазиатских республик. Развитие интеграционных процессов в государствах Центральной Азии является отображением основных направлений развития на постсоветском пространстве. Россия сохраняет доминирующее положение в регионе, а наиболее эффективные интеграционные инициативы, связаны с ее присутствием, одним из примеров чего является Евразийский экономический союз.

1 Дугин А. *Консервативная Революция, Карл Шмитт: 5 уроков для России, 1994, [на:] <http://arcto.ru/article/23>;*

2 Осадчая И. *Глобализация и государство: новое в регулировании экономики развитых стран, „Мировая экономика и международные отношения”, 2002, № 11, с.3;*

3 Искандаров А. *Интеграция в Центральной Азии: политические аспекты, Душанбе 2007, с. 216*

Түйін

Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық интеграциясы

Тюлебекова Д. - PhD докторы, Халықаралық қатынастар магистрі, ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасының экономикалық интеграция Департаментінің I катигориялы expertі

Жаһандану процесстерінің тереңдеуі жағдайларындағы қазіргі уақытта мемлекеттердің экономикалық бірлестіктер шеңберінде интегралданған өзара іс-қимылдарға ұмтылыстары ерекше маңызға ие болып отыр. Экономикалық даму деңгейлері, әлеуеті және тарихи өткен жолдары ұқсас мемлекеттердің өңірлік интеграциясы әлемдік нарықтық экономикаға барынша тиімді тартылуға ықпал етуі мүмкін деп болжауға болады. Осыған орай, бұл мақалада Орталық Азия мемлекеттерінің кеңестік дәуірден кейінгі кезеңдегі интеграциясының негізгі кезеңдеріне талдау жасалған. Басты қорытынды, олардың экономикаларының Мәскеуге тарихи тәуелділігі салдарынан, Ресейдің қатысуынсыз тек орталықазия өңірі интеграциясының мүмкіндігі аз екендігі болып табылады, ал орталықазия мемлекеттерінің саяси кеудемсоқтықтары экономикалық өзара іс-қимылдарға кедергі келтіреді.

Тірек сөздер: Орталық Азия, жаһандану, интеграция, экономикалық қатынастар, тауар айналымы, кеден саясаты

Summary

Economic integration of Central Asian states

Tyulebekova D. - Phd, master of international relations, the expert of 1 category of Department of economic integration of the National chamber of entrepreneurs of Kazakhstan, tel: + 7701 57 55 666, email. doloresa@mail.ru

In conditions of deepening processes of globalization at the present time, the desire of States to create integrated cooperation within economic unions is of special importance. It could be assumed that regional integration of States with a similar degree of economic development, capacity and historical past can contribute to a more effective integration into global market economy. In this context, this article analyzes the main stages of integration of Central Asian States in the post-Soviet period. The main conclusion is that due to historical dependence of the economies from Moscow the integration of solely Central Asian region without Russia's participation seems rather unfeasible and political ambitions of the Central Asian States hinder economic cooperation.

Key words: Central Asia, globalization, integration, economic relations, trade, customs policy

УДК 327 (574)

КОМПОНЕНТ НУР- В ИМИДЖЕВЫХ ПРОЕКТАХ КАЗАХСТАНА

Т.А. Кульгильдинова – д.п.н., профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана

В статье раскрываются тенденции расширения значения компонента нур- в имиджевой политике Республики Казахстан. Отмечается, что ранее компонент нур-использовался только в именах людей, в паремии с положительной коннотацией, но положительный образ Президента страны, имя которого известно во всем мире, в имени которого присутствует компонент нур-, обусловил активизацию компонента нур, появлению наименований мероприятий имиджевого характера республиканского масштаба, связанных с политическим дискурсом. В коммуникативном пространстве государства компонент нур- является частью политической технологии в формировании имиджа страны, так как он подчеркивает сильные стороны позитивного аксиологического модуса, способствуя достижению необходимого результата.

Ключевые слова: имидж страны, коммуникативное пространство, языковая картина мира

Язык неразрывно связан с жизнью людей, с их мышлением, их чувствами, их образом жизни. В казахской ономастике компонент нур- наделяется позитивным аксиологическим модусом, означает «освещенный лучами», лучезарный–полный блеска, сияния; сверкающий, озаряющий своим светом. Мы обратились к Интернет источникам, где сказано следующее: В переводе с арабского языка слово нур (نور) означает «свет». В современном казахском языке слово нұр также переводится как «свет», «сияние», «луч солнца». Символическое значение этого имени – очень светлый, очень хороший. Широко используется при формировании сложносоставных имен, неся пожелание для его носителя только хороших событий в жизни. Из

этого же источника определяем значение слова султан. В переводе с арабского языка слово *султан* (سلطان) означает «власть», «орган власти», «авторитет». В первые века ислама слово ‘султан’ означало власть вообще. Но постепенно значение слова претерпевало изменения: означало единоличную власть, позже – любого светского правителя вне зависимости от размеров его владений, но титул ещё не чеканился на монетах. Личное имя *Султан* появилось примерно в начале XIV века, когда его стали носить люди, не имевшие никакого отношения к правящему роду. Используется для создания сложносоставных имен, желая для его носителя богатую и достойную жизнь независимого правителя.[1].

Мы добавим, что оним Нурсултан содержит две лексемы нур- – лучезарный и султан – правитель, совокупность значений которых дает понятие ‘лучезарный правитель’. Имя, которое стало ключевым онимом страны, соответствует деятельности и образу Президента Республики Казахстан, благодаря деятельности которого мировое сообщество соотносит казахов с фамилией Н.А.Назарбаева.

Имидж страны связан с системой ценностей, определяющих деятельность Главы государства, с именем Нурсултана Назарбаева связаны наши достижения, Казахстан стал не просто узнаваем во всем мире, с ним теперь считаются великие державы. Здесь немаловажное значение имеет его имя, связанное как с именем собственным, так и с характеристикой его ментального соответствия языковой картине мира, под которой понимается зафиксированная в языке и специфическая для данного языкового коллектива схема восприятия деятельности [2, с. 14].

Поэтому за последние двадцать лет в стране родилось десятки тысяч мальчиков с именем Нурсултан. Те, кто хотел видеть в своих детях сходство с Лидером нации по внутренним душевным качествам, внешности, способностям, социальному положению чаще называют своих детей именем Нурсултан. Но в ономастиконе казахского языка очень много имен собственных с компонентом нур-:

1-ая группа имен связана с положением в обществе: Нурсултан, Нурхан, Нурбек, Нурбике, Нурбиби – лучезарные правитель, принц и принцесса; Нурбану – яркая знатная девушка, Нурасыл – благородный светоч знатного происхождения

2-ая группа имен связана с благополучием и достатком: Нурдаulet – освещенный, благословенный достаток, Нурбахыт – освещенное, благословенное счастье; Нургали – яркий самородок, Нуршат – светлая радость.

3-ья группа имен имеет доминирующие признаки “чистота”, “легкость”, истина: Нургуль – светлый цветок, Нуржан – озаренная, добрая душа, Нурсулу – истинная красавица, Нурсауле – истинный луч, Нурай – ясная луна, Нуржамал – привлекательная яркость, Нурия – искрящаяся красота. Нурали – богатырь с чистыми помыслами.

4-ая группа имен связана с финальным расположением компонента нур-: Акнур – чистота луча, Айнур – сияние луны, Арнур – сияние совести, Бибинур – блистательная госпожа, Гульнур – сияние цветка и др.

В. фон Гумбольдт приписывал языку созидательную силу, которая выполняет роль концептуализации и структурирования своеобразного мира языковых содержаний (значений) [3, с. 74]. Лингвистическая картина мира в той или иной степени проявляется в семантике отдельных слов. Слово нур – используется во всех благословениях и благопожеланиях казахов: кадамына нур жаусын – пусть каждый шаг сопровождается божьей благодатью. В казахском языковом сознании любой дождь – это благодать, ниспосланная небом. Здесь сказывается и влияние языческого поклонения казахов небу, тенгри:

Нұр ұстине **нұр жауып** жатыр. – на благодать льется божья благодать.

Нұр жауып тур –

(Льется божья благодать)

Төгілсін таудан нұр,

(Пусть с гор ниспадает благодать) –

Жау, жаңбыр,

(Лейся, дождь)

Жау, жаңбыр!

(Лейся, дождь!) [4].

Именно в результате концептуализации лексемы нур складывается типичный только для данного устойчивого сочетания смысл, который определяет характер национальной картины мира.

Концепт нур шире значения светлый, он содержит позитивно- аксиологические понятия: светлые помыслы, благодатное сияние, одухотворенность, свет духа, олицетворением которых является истина: Свет плоти – солнце и его лучи, свет духа – истина. Истина сияет собственным светом; излучающий добро, лучистый, лучезарный, блистательный, освещенный – благополучный, яркий.

В словах с компонентом *нур* актуализируются именно те семы, значения которых определяют духовно-

нравственную составляющую концепта. Принимая во внимание указанные аспекты актуализации слов с компонентом *нур*, семантический анализ концептуализации понятия дает возможность очертить семантический объем концепта. В результате в имеющей зеркальный характер рефлексии отдельные слова с компонентом *нур* обладают не только общностью, но и специфическим значением, т. е. их значение сопряжено прежде всего с внутренним, мыслительно-интеллектуальным и душевно-духовным восприятием человека.

Прагматический контекст компонента *нур*-обуславливается общностью логических и образно-ассоциативных связей в сознании носителей языка, что ведет к появлению названий Народно-демократической партии НурОтан (озаряющая своим светом родина), *нурлыжол* – (освященный путь). В Послании Президента Нурсултана Назарбаева «Нурлыжол» – путь в будущее» заявлено о праздновании в 2015 году 550-летия казахской государственности. В этом общепринятом переводесвернуто значение сем: *нурлыжол* – путь в будущее, имеется в виду путь в светлое будущее. Сейчас сема имеет другое наполнение – шелковый путь, так как «Нурлыжол» проектирует восстановление шелкового пути.

Рассмотрим примеры из прессы: Новая экономическая политика Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Нурлыжол» привлекла внимание многих зарубежных СМИ. «Назарбаев верит в «Светлый путь» – под таким заголовком газета «Взгляд» опубликовала статью, в которой максимально доступно обозначила все значимые моменты новой экономической политики. Казахстанский НЭП издание называет «своевременной реакцией на геополитические изменения в мире». Публикация приводит данные экономики Казахстана, как одной из самых стабильных в СНГ. Корни успеха уходят еще в кризис 1998 года, из которого Казахстану удалось выйти более менее безболезненно. С начала 2000-х Казахстан стал наиболее инвестиционно привлекательным государством в содружестве, в мировом рейтинге он занял 81-е место, для сравнения, Россия была на 95-м, напоминает первый вице-президент «Российского клуба финансовых директоров» Тамара Касьянова[5].

Компонент *нур*- как национально-культурная языковая единица проявляется как коммуникативно значимая часть не только слова, но и того ореола, который его окружает. Многие слова с этим компонентом мифологически переосмысливаются, в результате чего рождаются образы и символы, испытывающие влияние духовной культуры, национальных представлений. Вследствие этого увеличивается семантический потенциал слов, они обрастают дополнительными коннотациями, что ведет к репрезентации концепта, где опорные составляющие способствуют стандартизации и стереотипизации восприятия слова с компонентом *нур*-.

О способности языка преобразовывать действительность и порождать специфическую картину мира Э. Сепир писал так: «... внутреннее содержание всех языков одно и то же – интуитивное знание опыта. Только внешняя их форма разнообразна до бесконечности, ибо эта форма ... не что иное, как коллективное искусство мышления» [1, с. 193]. В языке фиксируются результаты познания окружающей среды, образ жизни, мироведение народа – носителя языка. Язык окружает наше бытие как сплошная среда, вне которой и без участия которой ничто не может произойти в жизни.

На страницах газет мы находим наименования функционирующих в Казахстане организаций, содержащие компонент *нур*-:

АО «Нурбанк» приступил к освоению выделенных средств в рамках государственной программы рефинансирования ипотечных жилищных займов/ипотечных займов.

Компания Нур Электро имеет следующий слоган: Нур Электро – С нами светло и уютно!!! Данный слоган репрезентирует энергетический потенциал слова, так как

ТОО «НУР АСТАНА КУРЫЛЫС» специализируется на строительстве жилых домов, бизнес-центров, объектов социального и культурного назначения, с каждым годом повышая профессионализм и качество строительства. Строительная компания (курылыс – в казахском языке строительство) пользуется репутацией добросовестного застройщика.

Холдинг «НУР-Медиа» – одна из крупнейших медиа-компаний Казахстана: Созданный 25 ноября 2008 года по инициативе партии «НурОтан», Холдинг сумел зарекомендовать себя как эффективный проект, управляющий медийными ресурсами. Наша уникальность в том, что активы Холдинга представлены практически во всех сегментах медиарынка, охватывают все современные направления работы в сфере медиа: радио, телевидение, печатные СМИ, интернет. В ТОО Нур Медиа входят газеты с совокупным еженедельным тиражом в 440 000 экземпляров: «Страна и мир», «Дала мен кала», «Айкын», «Литер», «Нур Астана». Приоритетной задачей «Нур Медиа» является правдивое и объективное отражение казахстанской действительности, новостей политической, экономической и культурной сфер жизни нашей страны, участие в социально-ориентированных проектах, направленных на улучшение окружающего нас мира и на процветание всех казахстанцев.

Как видим, компонент нур- используется в названиях фирм как имиджевый маркетинговый инструмент для конкурентного участия в республиканском рынке. Цель такого использования – формирование лояльности потребителей рекламируемому товару/услуге путем создания благоприятного образа продукта и фирмы-производителя. Как известно, бренд – совокупность представлений покупателя о товаре, компании или концепции, выделенных сознанием из массы субституты (фирменный стиль). Как отмечает профессор Б.А. Ахатова, бренд появляется в ситуации, когда реальный имидж выше нуля [6]. Потребители отличают товар по названию, логотипу, рекламному слогану. В настоящее время на большинстве рынков конкурируют не товары, а их образы в сознании потребителей – имиджи брендов. Это не относится к западному (европейскому) брендингу, который характеризуется формированием бренда на конкретном товаре, а не фирмы-производителя. Восточный (азиатский) бренд формируется на уровне корпорации и гораздо в меньшей степени – на уровне товара (услуги). Для европейского брендинга характерно доминирование бренда над именем компании-изготовителя (поставщика). Бренд отражает товар (услугу), особенности его потребления. Название компании выступает как имя бренда. Восточный брендинг предполагает формирование «зонтичного» бренда, отражающего название компании, маркетинговую стратегию. Под «зонтичным» брендом продвигается комплекс товаров (услуг) [7]. В этом смысле позиционирование удачного названия компании с компонентом нур-ассоциируется с его положительным аксиологическим модусом, который может располагаться в начале и в конце составной части слова. Например, есть мечеть Нур Астана и ресторан «Астана нуры»: Территория центральной мечети Нур Астана примерно равна 4000 кв.м.

Ресторан «Астана Нуры» уютно расположился у реки в самом центре столицы, а самый красивый вид на набережную, пожалуй, открывается с летней веранды нашего ресторана!

Конечно, они дают немного разные значения: нур Астана – сияющая Астана; Астана нуры – сияние Астаны,

Есть даже учебное заведение международного типа – Нурорда – казахско-турецкий детский сад и лицей: Nur Orda International Kindergarten .Swimming pool. Auditorium. ... The staff of the Kazakh-Turkish Lyceum "NurOrda.

Жилые комплексы с компонентом нур-: Нур Канат – яркие крылья; Жилой комплекс Нурлы Тау Бостандыкского р-на – сияющие горы; Многоквартирный жилой комплекс «Нур-Нур» состоит из 2 жилых групп; предусмотрен автопаркинг, в группах прилегающих к центральным улицам предусмотрены торгово-офисные помещения, этажность жилых домов — 7 этажей. «Нур-Нур» актуализирует значение ‘лучистее лучистых’.

Кино зал на video.nur.kz - смотрите самые интересные фильмы онлайн высокого качества.

Санатории и зоны отдыха с компонентом нур-: Арасан в переводе с казахского – горячий источник, актуализируется сема: ‘чистый горячий источник’. «Нурлы-Арасан» представляет собой два огороженных бассейна с теплой и горячей водой. Аймак – округа, район, актуализируется сема: благословенный округ. «Нурлы Аймак» – территория отдыха на озере.

В Казахстане учреждена для профессионального объединения работников СМИ государственная премия им. Н.Назарбаева «НұрСұңқар». Сункар – это птица из семейства орлиных. Само название подсемейства орлиных берет начало от латинского слова – Aquila, что обозначает ‘яркое созвездие’. Это значение ‘яркое созвездие’ содержится в казахском названии премии «НұрСұңқар»: Церемония награждения премии «НұрСұңқар» прошла в Астане 26-го июня 2015 года [8].

Надо отметить, что в соцсетях люди по-разному реагируют на такие сложные названия. Один пользователь пишет: Сколько можно образовывать такие словосочетания: нурлы кош, нурлы копир, скоро будет нурлы коз. Нурлы кош – светлый караван; нурлы копир – светлый мост, нурлы коз – светлый глаз.

Образно-символическое употребление компонента нур- важно для лингвокультурологии, поскольку способствует возможности найти систему ценностей, принятых в национальной культуре, дает информацию для проникновения в структуру этнолингвокультурологического сознания, что позволяет осмыслить ряд наименований в политическом дискурсе страны.

Компонент нур-несет на себе печать национально-индивидуального своеобразия мироощущения носителей языка, поэтому коммуникативный смысл наименования понимается только через призму возникающих в сознании человека символов и образов, связанных с национально-культурной ценностной картиной мира. Изучение лингвистических образов и символов позволяет выявить функционально-прагматическую и аксиологическую направленность в системе коммуникативных средств языка и зафиксировать усложнение и уплотнение кванта информации ассоциативных сетей, связанных с данным концептом.

Комплексное информационно-коммуникативное воздействие компонента нур- представляется как результат переработки информации о деятельности той или иной фирмы, что дает возможность стратегически осмыслить имиджстраны. С понятием имиджа страны тесно связано понятие культурного символа. При этом имидж странывключает какобщечеловеческие, так и национально-специфические символы, позволяющие раскрыть смысл новой языковой единицы, которая легко образуется путем добавления компонента нур- с учётом набора составляющих плана содержания.

Таким образом, в казахстанском дискурсе слова компонент нур - употребляются с использованием различной речевой тактики, с самыми разнообразными коммуникативными намерениями, а именно: для выражения благословения – пусть твой каждый шаг будет освещен светом; для актуализации имиджевой политики страны – названия холдингов, партий и др.; для программно-целевогообеспечения делового и инвестиционного климата; в качестве этикетных клишированных формул для установления и поддержания коммуникации; **как когнитивный феномен (концепт), включающий позитивный аксиологический компонент, который предопределяет особенности использования** коммуникативной ситуации и указывает на тип употребления дискурса.

1 moeimja.kz/muzhskie-imena/nursultan.html

2 СепирЭ. *Избранные труды по языкознанию и культурологии* // Пер. с англ. М.:Группа «Прогресс», 2002. – 656 с 2002, с. 14

3 В. Гумбольдт. *История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. Сост. В.Л. Звегинцев.* – т.1. – М., 1964. - С.73.

4 balakai.kz/leder_tapatar/zhyl_mezglder_turaly/863-zhau-zhaby-.html

5 <https://www.linkedin.com/pub/мамара-касыянова/64/a91>.

6 Ахатова Б.А. *Роль коммуникативных технологий в формировании странового бренда*// *Материалы круглого стола «Медиадискурс как фактор позиционирования Казахстана на международной арене» 2015 . – с. 66-69*

7 Почепцов Г.Г. *Коммуникативные технологии двадцатого века.* – М. : «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 1999. – 352с.

8 <https://maqpal.wordpress.com/2010/02/02/нур>

Түйін

Қазақстан Республикасының беделдік саясатында Нұр компоненті

Кульгильдинова Т.А. - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдер университетінің п.ғ.д., профессоры

Қазақстан Республикасының беделдік саясатында нұр компонентінің мағынасының ауқымды қолдану үрдісі қарастырылған. Кезінде нұр компоненті адамдардың есімінде жағымды мағынада қолданып келсе, қазіргі таңда оңтайлы бейнеге ие болған бұл компонент, әлемге танымал еліміздің президентінің есімде құрамдас компоненті бола тұра, ол еліміздің саяси беделін көтеруде саяси дискурспен байланысы бар республика көлемінде іс-шаралардың белсенді түрде өтуіне ықпал жасауда. Мемлекеттің коммуникативті кеңістігінде нұр компоненті еліміздің беделін құрайтын саяси технологияның бір бөлігі болып табылады.

Тірек сөздер: Мемлекеттік имиджі, әлемдік лингвистикалық суреті, коммуникативтік кеңістік

Summary

Component nur- in image policy of there Public of Kazakhstan

Kulgildinova T.A. - Ph.D., professor, KazUIR&WL

The article reveals the tendencies of expansion of the value of the component Nur- in image policy of the Republic of Kazakhstan. It is noted that the component Nur- previously was used only in the names of people, in paremias with a positive connotation, but a positive image of the President of the country, whose name is known throughout the world, in whose name there is a component Nur-, for emergence of events' entitlements of image character of republican scale, connected with a political discourse. In communicative space of the state the component Nur- is a part of a political technology in formation of image of the country as it emphasizes the strengths of a positive axiological mode, promoting an achievement of a necessary result.

Key words: image of the country; communicative space; linguistic picture of the world

ҮНДІ-ПӘКІСТАН АРАСЫНДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫС: ШЫҒУ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫ

А.Р. Әліпбаев – *әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының доценті, т.ғ.к.,*

А.Туркстанова - *әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «халықаралық қатынастар» мамандығының 2 курс магистранты*

Бұл мақалада Үндістан мен Пәкістан арасындағы қақтығыстардың тарихы қарастырылады. Кашмир мәселесі аясындағы қақтығыстар 1947 жылғы тамыздан бергі Үндістан мен Пәкістан қатынастарындағы шешімін іздеген ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Ол іс жүзінде Британ Үндістанының бұрынғы аумағында екі тәуелсіз иеліктің пайда болуымен қатар құрылып, бүгінгі күнге дейін екіжақты мәселелердің жай ғана бірі болып қоймай, сондай-ақ осы екі көршілес мемлекеттердің қатынастарына тікелей ықпал етуде. «Екі ұлт» (үндіс және мұсылман) қағидасы бойынша құрылған секуляристік Үндістан мен мұсылмандық Пәкістан тарапынан Кашмир тағдырын шешудегі көзқарастардың әрқилы болуы, мәселенің негізін құрауда. Бұл қақтығыстардың ерекшелігі, оның жағрапиялық тұрғыдан үздіксіз қақтығыстар туғызатын тұрақсыз өңірге, өркениеттер қақтығысының өңіріне жататындығында. Осыған орай, осы аймақтың қақтығысқа бейімділігін зерделеу ерекше мәнге ие болуда.

Тірек сөздер: Үндістан, Пәкістан, БҰҰ, аймақ, келісім, келіссөздер, мемлекет, реттеу, қақтығыс, дін, отар, қарулы қақтығыс

Адамзат баласы өзінің тарихында қақтығыстарды қарусыз саяси жолмен шешуде біраз тәжірибе жинаған сияқты. Бірақ та, тек ХХ ғасырдың екінші жартысында қақтығыстар адамзат баласының өмір сүруіне, тірі қалуына нақты қатер-қауіп туғызатындығы анықталды, сондықтан да ғылыми еңбектерде кең көлемде қақтығыстар мәселесін жан-жақты ашу қалыптаса бастады. Оның мақсаты - қақтығыстардың ашық, қарулы түрінің алдын алу, оларды реттеу немесе жөнге салу, сондай-ақ қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу еді.

Қақтығыстардың алдын алу, реттеу жөніндегі зерттеулер, ең алдымен әр түрлі деңгейдегі (мысалы халықаралық және этникалық, сондай-ақ әртүрлі мәдениеттегі немесе тарихи кезеңдегі) қақтығыстарға және оларды реттеудің тәсілдеріне салыстырмалы талдау жасауға бағытталады. Ғылыми тұрғыдан қақтығыстардың ортақ заңдылығын айқындау және оларға салыстырмалы талдау жасау қақтығыстарды терең түсінуге және оның мәнін ашуға көмектеседі. Тәжірибелік тұрғыдан мұндай тәсіл қақтығыстардың пайда болуы мен дамуы жөнінде болжам жасауға, оны реттеудің тиімді тәсілдерін анықтауға, қақтығыстардың одан әрі етек алуын тоқтатуға мүмкіндік береді.

Осы ретте Оңтүстік Азия аймағындағы қақтығысты жағдайлар да өзінің шешімін әлі тосуда десе болады. Сондай қақтығыстардың бірі - Үндістан мен Пәкістан арасындағы Кашмир мәселесі.

Тарихқа жүгінсек, Үндістан мен Пәкістан мемлекеттері өз тәуелсіздігін алмай тұрып-ақ даулы қақтығыстардың ортасында болған еді. Сонау 1846-1947 жылдары Кашмир жартылай тәуелсіз болған кезінде-ақ ислам дінін ұстанушылар қоныстана бастаған болатын. Сол кездегі Ұлыбританияның қол астындағы Үндістан мен Пәкістан үкіметі индуизм ұстанушыларын қолдап, мемлекеттік қызметтерге үндістерді көбірек араластырады. Осыған наразы болған мұсылмандар 1931 жылы үндістермен алғашқы даулы қақтығысқа тап болды [1]. Міне, осы кезеңнен бастап Кашмир қақтығысы өзінің шешімін іздеуде. Кашмир қақтығысы – ішкі аумақтық қана қақтығыс емес, оның кейін екі ел арасындағы қақтығысқа айналуы, аймақтағы қауіпсіздік мәселесіне тікелей әсер етуде. Бүгінгі Кашмир мәселесінің шығуының алғы шарты екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңге келеді.

1947 жылы ақпанда Ұлыбритания премьер-министрі Клемент Эттли лейбористік үкіметтің Үндістанға қатысты жаңа саясаты белгіленген III-декларацияны қабылдайды [2]. Яғни, Декларацияда Ұлыбританияның 1947 жылдың шілдесінде Үндістаннан толық шығатындығы жөніндегі міндеттеме белгіленген еді. Егер осы уақытқа дейін Орталық үкімет қалыптаспаса, онда билік тізгіні провинцияларға беріледі деп шешілген болатын. Елдегі Үнді Ұлттық Конгресі (ҰҰК) мен Мұсылман Лигасы (МЛ) саяси партияларының арасында ортақ пікірдің болмауы, қауым аралық және дін аралық қақтығыстардың өрши түсуі, сондай-ақ Үндістанның бөлшектену қауіпінің төнуіне байланысты елді екі доминионға бөлу қиын жағдайдан шығудың ең тиімді жолы ретінде қарастырылды. ҰҰК Үндістанның екі бөлшекке бөлінуіне қарсы болса, МЛ екіге бөліну теориясын ұстанып, соңында екі партия да тәуелсіздікті қолдады. Осындай саяси бағыттардың негізінде Британдық Үндістанда 1947 ж. 15 тамызында екі тәуелсіз мемлекет - Үндістан мен Пәкістанның пайда болғаны белгілі.

Қазіргі кезде көптеген саясатшылар бұл шешімнің қате болғандығын, бірнеше ғасыр бойы бүтін бір өңір болып саналған аймақты екіге бөліп, ымырасыз шиеленістің тууына жол ашты деп айыптайды.

Шын мәнінде де, Кашмир қақтығысы аумақтық талас-тартыс пен діни қайшылықтарға негізделген. Өйткені, бастапқыдан-ақ қақтығыс діни-этникалық көзқараста дамығаны белгілі. Бірақ, Үндістан өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін қақтығыс ашық түрде саяси және халықаралық көзқараста ұлғайды. Жалпы екі елдің қарым-қатынастарының тарихи дамуында әйгілі үш қарулы қақтығыс орын алған еді.

Атап айтқанда: біріншісі - 1947-1948 жылдардағы үнді-пәкістан қақтығысы, екіншісі - 1965 жылғы үнді-пәкістан қақтығысы болса, үшіншісі - 1971 жылғы үнді-пәкістан қақтығысы. Сонымен қатар, екі мемлекет арасында басқа да қарулы қақтығыстар орын алған, бірақ олар жергілікті және бірмезеттік соғыс сипатында болды [3]. Сол ретте аталған қарулы қақтығыстардың шығу себебі мен салдарына көңіл бөлетін болсақ, Бірінші Үнді-Пәкістан соғысы немесе Бірінші Кашмир соғысының басты себебі Джамму мен Кашмир корольдігін басқарған махараджа (үнділік князь) Хари Сингх провинциядағы халықтың көпшілігі мұсылман болуына қарамастан, Үндістанға қосылу туралы шешім қабылдауы болатын. Осыған орай князьдіктің бірнеше аудандарында махараджаға қарсы бас көтерулер орын алған еді.

Кейін, 1947 жылдың 21 қазанында мұсылман-ағайындарына көмек беруді сылтауратқан пәкістандық пуштун және дарий тайпаларынан құрылған жартылай қаруланған, саны екі мыңға жететін әскерінің басып кіруі, қарулы қақтығыстың аумағын кеңейте түсті. Сонымен бірге, пәкістандықтар басып алған аумақта, яғни князьдіктің солтүстік бөлігінде Азат Кашмир егеменді бірлігінің құрылғанын, оның Пәкістан құрамына кіретіндігі жарияланды.

Князьдіктің астанасы Сринагар қаласына пәкістандықтардың таяп келуі, махараджа Хари Сингхті Үндістаннан көмек алуға мәжбүрлеген болатын. Үндістан тарапы өз кезегінде Кашмир Үндістанға қосылса ғана көмек беретіндігін алға тартуы, соңында Кашмир князьдігінің келісімімен аяқталады. Үнді әскерлері Кашмир князьдігінің астанасы Сринагар қаласына таяу маңда пәкістандық әскерлерді тоқтатады. Осыдан кейін екіжақты соғыс қимылдарымен қатар Кашмир қай елге тиесілі деген мәселе бойынша 28 қазаннан бастап екі ай көлемінде Үнді-Пәкістан келіссөздері өткенімен, екі тарап та Кашмир халқының еркі шешуге тиіс деген қағиданы құптағанымен, нақты нәтижеге жетпеген еді.

БҰҰ тарапынан да бірнеше қарар қабылданғанымен (1948 жылы 21 сәуірде, 13 тамызда және 1949 жылы 5 қаңтарда) екіжақты қақтығыс толық шешілмеді. Дегенмен 1949 жылы 27 шілдеде Үндістан мен Пәкістан оқ атуды тоқтату шебін белгілеу туралы келісімге қол қойды. Кашмирдің шамамен 60% Үндістанға өтті, 40% Пәкістан ықпалында қалды. Шарт бойынша бүкіл аумақтың қай елге өтетінін анықтау мақсатында плебисцит өткізілуі керек еді, алайда бұл мүмкін емес болып шықты да, келісімге келу үдерісінің барлық талпыныстары жоққа шығарылды [4].

Жағдай әлемдік ұлы державалардың, яғни АҚШ пен КСРО-ның араласуы негізінде қиындады, олар өздеріне «қырғи қабақ соғысында» Оңтүстік Азия өңірінде одақтас болатын мемлекетті табу мақсатында араласты. Пәкістан АҚШ-пен әскери келісім жасады, ал Үндістан КСРО-мен сауда және мәдени қарым-қатынастарын дамытты. Осылайша Кашмир шиеленісі «қырғи қабақ соғыстың» тағы бір алаңына айналған болатын.

Ал, екінші үнді-пәкістандық қақтығыс 1965 жылғы қыркүйекте орын алғаны белгілі. Бұл жолғы қарулы қақтығыстың негізгі себебі - Пәкістанның үнді штаттары болған Джамму мен Кашмирде көтеріліс ұйымдастыру әрекеттерінен шықты. Соңынан, 1 қыркүйекте Пәкістан ресми түрде Кашмирдің үнді бөлігіне өз әскерлерін енгізуі екі ел арасындағы ашық түрдегі соғыстың басталуы еді. Үндістан да әскери қимылдарын жылдамдатып, 6 қыркүйекте олар пәкістандықтарды алғаш рет Кашмир аумағынан тысқары ығыстыра отырып, Пәкістан аумағындағы Лахор қаласына дейін басып кірді. Алайда, үнділіктер Пәкістан әскерлерімен қайта артқа шегіндірілген болатын [5].

Үнді-Пәкістан қақтығысы бойынша 22 қыркүйекте БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесі жауласып жатқан тараптардан әскери қимылдарды тоқтатуы туралы талап еткен қарарын қабылдайды. Сонымен, біраштық үнді-пәкістандық соғыс ешбір тарапқа «жеңіс» әкелмеді. 1966 жылы КСРО-ның араласуымен Пәкістан президенті Аюб Хан мен Үндістан премьер-министрі Шастри соғыстың соңғы нүктесін қойған «Ташкент» декларациясына қол қойды [6]. Алайда, бұл факт не Пәкістанға не Үндістанға өз елдерінде өздерін жеңімпаз деп жариялауға кедергі болған жоқ, Пәкістан әлі күнге дейін ресми түрде өзін жеңіске жеттім деп есептейді. Бірақ түптеп келгенде саяси тұрғыда Пәкістан жеңіліс тапқан болатын. Мұның негізі ретінде НАТО-ның қарсыласушы тараптарға қару-жарақ жеткізіп беруге эмбарго енгізуі болатын. Бұл алғашқы ретте Пәкістанға үлкен соққы болды, себебі, оны негізгі одақтасының қолдаусыз қалдырды, ал сол ретте КСРО Үндістанды қару-жарақпен, техникамен қамтамасыз етуді жалғастыра берді.

1971 жылдағы үшінші дау тікелей Кашмир мәселесіне қатысты болмағанымен, соғыс қимылдары Кашмир аумағында да жүргізілген еді. Бұл соғыс екі ел арасындағы ең ірі соғыс болды. Нәтижесінде Пәкістанның шығыс бөлігінде тәуелсіз Бангладеш мемлекеті жарияланды [7]. Екі тарап 1972 жылдың

жазында үндістандық Симла қаласында соғыс нәтижесімен келіскендіктері туралы келісімге қол қойып, болашақта екіжақты даулы мәселелерді бейбіт түрде шешу бойынша ымыраға келді.

Екі тарап та қарулы-қақтығыстармен мәселені шешу мүмкіндігінің азайғандығын түсінгенімен, екі ел арасындағы қатынастар бейбіт арнаға соңғы кездері ғана аяқ басқандай. Өйткені, XX ғасырдың соңғы кезеңінің өзі де қарулы қақтығыстармен жалғасып жатқан еді. Екі елдің бақылау шебіндегі жағдайлар үнемі зеңбіректік атысулармен жалғасын тауып отырды. Ал, 1999 жылғы мамыр-маусымындағы шиеленіс Каргиль жанжалы деген атаумен белгілі. Сондай-ақ екі ел қатынасында лаңкестік топтардың іс-әрекеттері де екіжақты байланысқа өз кесірін тигізіп келеді.

Жалпы алғанда, Үндістан мен Пәкістан арасындағы Кашмир үшін талас-тартыстар мен жанжалдар халықаралық саясатқа ерекше ықпал етіп, халықаралық қауымдастық тарапынан алаңдаушылықты тудырып отыр. Бастапқы кезден ақ аталмыш мәселені реттеуге сыртқы күштер, соның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымы мен ұлы державалар араласқан болатын. Дегенмен, басты мәселе екі елдің бір-біріне деген саяси ұстанымын өзгерту арқылы ғана жету мүмкіндігіне ие болатындығын түсінетін кез келгендей.

Осы ретте, 2001 жылдың мамырында Үндістан тарапынан ұсынылған елге шақыру бастамасын Пәкістан басшысы П.Мұшаррафтың қабылдауы, кейін екі ел арасындағы аса жоғары деңгейдегі кездесу нақты нәтижеге әкелмегенімен, екі ел басшыларының енді мәселені бейбіт келіссөздер арқылы шешуге ұмтылысының өзі құптарлық жағдай екендігін көрсетті. Алайда, бұл жақындасудың тағдыры ұзаққа бармады, екі ел арасындағы қақтығысты жағдайлар қайта жиілеп кетуі, тіпті әлемдік қоғамдастық пен Ресей, АҚШ елдерінің қақтығысты тоқтауға атсалысуының нәтижесінде 2002 жылғы мамырында екі ел арасындағы жаңа соғыстың алды алынды десе болады.

Соңғы онжылдықта да екі ел арасында орын алған лаңкестік іс-әрекеттер екіжақты келіссөздердің жүйелі дамуына өзіндік кедергісін тигізуде. Дегенмен, Үндістан мен Пәкістан арасындағы дипломатиялық реттеулердің соңы 2003 жылы дипломатиялық қатынастарды қайта орнатуға мүмкіндік туғызды.

Қазіргі кезде де билікке қарсы топтардың бүлікшіл аумақта тәуелсіз мемлекет құрсақ деген ойлары айқын байқалып жатыр. Бұл қандай да топтардың Кашмир мәселесін өз мүдделеріне сәйкес пайдаланып қалғылары келетіндігінің айғағы. Ал, бүгінгі күні Кашмирді тәуелсіз ел ретінде құру дегеніміз ол бүтін елді болашақта бөлшектеуге жол ашумен тең. Сол себепті Үндістан үкіметі Кашмирдің бүгінгі мәртебесін сақтап қалу үшін бар мүмкіндіктен бас тартпайтындығы аян.

Сондай-ақ Кашмир мәселесі бүкіл Оңтүстіказиялық аймақтағы қауіпсіздік пен тұрақтылыққа тікелей ықпал етуде. Оңтүстік Азиядағы екі негізгі мемлекеттің әрқашан шиеленісті жағдайда және өзара сенімсіздік күйде болуы, аймақта жаңа қарулы қақтығыстың шығып кетуіне әкелуі мүмкін. Оның ең басты қауіптілігі, бұл екі елдің де ядролық қаруға ие мемлекет болуында. Осыған орай, аталмыш аймақтағы қақтығысқа әсер етуші факторларды жан-жақты зерделеу ерекше мәнге ие. Соның негізінде аймақтағы қақтығыстарды реттеу мүмкіндігін айқындауға ерекше көңіл бөлінуге тиіс.

1 Белокреницкий В. Пакистан-Индия: конфронтационная стабильность? //Международные процессы. 2006. Т.4. -№2 (11). –С.36.

2 Там же, - С.37.

3 Льюс Э. Без оглядки на богов: Взлет современной Индии. –М.,2010.-С.156.

4 Конфликты на Востоке. Этнические и конфессиональные. Под ред. А.Д. Воскресенского. –М.,2008. // <http://www.razym.ru/biz/politica/285326-voskresenskiy-ad-red-konflikty-na-vostoke-etnicheskie-i-konfessionalnye.html>.

5 Манойло А.В. Цветные революции и технологии демонтажа современных политических режимов // НБ:Международные отношения. – 2015. -№1. –С. 16.

6 Лунев С.И., Широков Г.К. Трансформация мировой системы и крупнейшие страны Евразии. М.,2001. –С.262.

7 Манойло А.В. Цветные революции и технологии демонтажа современных политических режимов // НБ:Международные отношения. – 2015. -№1. –С. 19.

Резюме

Индо-Пакистанский конфликт: истоки и последствия

Алипбаев А.Р. – КазНУ им.аль-Фараби, доцент кафедры международных отношений и мировой экономики,

Е-mail: aman19@mail.ru, Туркстанова А. – магистрант 2 курса специальности «международные отношения» КазНУ им. аль-Фараби

В данной статье рассматриваются история конфликта между Индией и Пакистана. Конфликт вокруг проблемы Кашмира является одним из важнейших нерешенных вопросов в отношениях Индии и Пакистана с августа 1947 года. Он возник практически одновременно с появлением двух независимых доминионов на территории бывшей Британской Индии и остается по сей день не просто одной из двусторонних проблем, но и непосредственно влияет на развитие отношений этих соседних стран. Основу проблемы составляет несовместимость подходов к решению

судьбы Кашмира со стороны секуляристской Индии и мусульманского Пакистана, само создание которого базировалось на принципе «двух наций» (индусской и мусульманской).

Особенность этого конфликта заключается в том, что он географически входит в зону нестабильности, зону столкновения цивилизаций, порождающую перманентные конфликты. В связи с этим, исследование факторов конфликтогенности в данном регионе приобретает особое значение.

Ключевые слова: Индия, Пакистан, ООН, регион, соглашение, переговоры, государство, урегулирование, конфликт, территория, религия, колонии, вооруженное столкновение

Summary

Indo-Pakistani conflict: sources and consequences

Alipbayev A. – KazNU of al-Farabi, associate professor of the international relations and world economy, E-mail:

aman19@mail.ru, Turxtanova A. – Master student 2 courses of the specialty "international relations" KazNU of al-Farabi

In this article are considered conflict history between India and Pakistan. The conflict round a problem of Kashmir is one of the major unresolved questions in the relations of India and Pakistan since August, 1947. It arose practically along with emergence of two independent dominions in the territory of the former British India and remains to this day not simply to one of bilateral problems, but also directly influences development of the relations of these neighboring countries. The basis of a problem is made by incompatibility of approaches to the solution of destiny of Kashmir from saecularists India and Muslim Pakistan which creation was based on the principle of "two nations" (Hindu and Muslim). Feature of this conflict is that it geographically enters an instability zone, the zone of collision of civilizations generating the permanent conflicts. In this regard, research of factors of a conflictogenity in this region is of particular importance.

Key words: India, Pakistan, UN, region, agreement, negotiations, state, settlement, conflict, territory, religion, colonies, armed conflict

УДК: 9А (574) <<19>>:929

ТАУ ТҮЛҒА – БИХМЕТ САРСЕНОВ (1885-1921)

В.Қ. Маратова – *Абай атындағы ҚазҰПУ «халықаралық құқық» кафедрасының аға лаборанты,*
Қ.М. Чарахметов – *ШҚО, Үржар ауданы, Таскескен ауылы «Үржар колледжі» КММ директоры*

Автор аталмыш мақалада тағдыры күрделі өткен тарихи жолы буралаң қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі жолында сонау патша заманында аянбай күрес жүргізген өзінің сапалы қысқа ғұмырын қазақ ұлтының бостандығы мен тәуелсіздігі жолындағы қасиетті қызметке бағыттаған, Орынбор қаласында соғыс комиссариатында саяси білім беретін бөлім жұмысын басқарып, сонынан халық ағарту комиссары Ахмет Байтұрсыновтың ұсынысымен ағарту комиссариатына ауысып, комиссариат коллегиясының мүшесі, әлеуметтік тәрбие бөлімінің бастығы, мектеп бөлімінің меңгерушісі сияқты жоғары лауазымды қызметтерді істей жүріп, Орынбор мұғалімдер курсына студенттерге лекция оқып, ұстаздық еткен, Халық ағарту комиссариатында А.Байтұрсыновтың оң қолы болып, 1921-1926 жылдары Орынбордағы балалар үйіне есімі берілген, 1919-1921 жылы А.Байтұрсынов халық ағарту комиссары болып тағайындалған кезде оның ең сенімді адамы болған Бияхмет Шегедекұлы Сарсеновтың сан қилы, ауыр өмір жолы туралы баяндайды.

Тірек сөздер: Тарих, ұстаз, Алаш үкіметі, білім беру жүйесі, депутат

Тағдыры күрделі өткен тарихи жолы буралаң қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі жолында сонау патша заманында аянбай күрес жүргізген өзінің сапалы қысқа ғұмырын қазақ ұлтының бостандығы мен тәуелсіздігі жолындағы қасиетті қызметке бағыттаған Бияхмет Сарсенов Орынбор қаласында соғыс комиссариатында саяси білім беретін бөлім жұмысын басқарып, сонынан халық ағарту комиссары Ахмет Байтұрсыновтың ұсынысымен ағарту комиссариатына ауысып, комиссариат коллегиясының мүшесі, әлеуметтік тәрбие бөлімінің бастығы, мектеп бөлімінің меңгерушісі сияқты жоғары лауазымды қызметтерді істей жүріп, Орынбор мұғалімдер курсына студенттерге лекция оқып, ұстаздық етті. Б.Ш. Сарсенов – Халық ағарту комиссариатында А.Байтұрсыновтың оң қолы болып, 1921-1926 жылдары Орынбордағы балалар үйіне де Сарсеновтың есімі берілген. 1919-1921 жылы А.Байтұрсынов халық ағарту комиссары болып тағайындалған кезде Бияхмет оның ең сенімді адамы болған. Ол туралы орыс ғалымы Авдеев: Бияхмет Сарсенов қазақтың алғашқы мектептерімен әр түрлі қысқа мерзімді курстарды оқытуға, мектеп-интернат үйлерін салуға жабдықтауға орасан зор еңбек етті, тіпті қазақ өлкесіндегі алғашқы әскери оқу орындарын ашып, жабдықтауға да оның қажымас күш – жігері, іскерлігі орасан зор болды деп жазды.

Бияхмет Сарсенов – қазақтың XX ғасыр басындағы аса көрнекті қоғам қайраткері, Алашорда үкіметінің мүшесі, кейін совет үкіметінің алғашқы жылдарында халық ағарту комиссарының бірінші орынбасары.

Сәрсенов Биахмет 1885 жылы бұрынғы Семей облысының Зайсан уезіне қарасты Нарын болысында, қазіргі Ақсуат елді мекенінде, дәулетті отбасында дүниеге келген. Жастайынан өнер-білімге бейім өскен Биахмет 1905-1909 жылдары Семей қаласындағы мұғалімдер семинариясында оқып, оны үздік бағамен бітіріп шығады. Оқуын бітірген соң ол ауыл мектебінде 5 жылдай уақыт мұғалімдік қызмет атқарады. Одан кейінгі үш жыл Сәрсенов болыс болып ел басқарып, бастауыш мектептер ашқан. 1917 жылғы Ақпан төңкерісінен кейін ақ патша тақтан түсіп, Уақытша үкімет орнаған кезде қазақ сахарасының шығысында Семей қаласы ұлт-азаттық қозғалыстың аса қуатты орталығына айналған еді. Бұл өзі Уақытша үкімет органдарымен қатар бір мезгілде жер-жерде жұмысшы, шаруа және солдат депутаттары кеңестері, қазақ комитеттері, Земстволық басқармалар тәрізді тағы басқадай жаңа билік тармақтары енді-енді өмірге келе бастаған кез болатын. 1917 жылдың көктемінде елімізде жаппай облыстық, уездік және болыстық деңгейде қазақ комитеттерінің құрылуына байланысты Алаш қайраткерлерінің шақыруымен Биахмет Сәрсенов Семейге келеді. Ол алғашқы күннен бастап осы облыстық комитеттің мүшесі ретінде қызмет етеді. 1917 жылдың 7 наурызында Семей облыстық қазақ комитеті ел өмірінде қалыптасқан саяси жағдайға байланысты шұғыл түрде құрылып, жергілікті билік ісіне араласу мүмкіндігінен құр қалмас үшін өзінің ұйымдық-шаруашылық шараларын өткізгені, сондай-ақ облыстық комитеттің төрағалығына Р.Мәрсеков, төрағаның орынбасары болып Х.Ғаббасов пен И.Тарабаев, хатшылыққа Ә.Ермеков және қазынашылыққа Ә.Молдабаев бекігені, комитет басқармасына мүшелікке С.Сабатаев, Н.Құлжанов, А.Қозыбағаров, Б.Сәрсенов, С.Дүйсенбин, М.Малдыбаев, Д.Қияқов, С.Молдабаев, С.Торайғыров, Ш.Керейбаев енгені туралы деректер бар. 1917 жылы Орынборда өткен Жалпықазақ съезінде Ресей Құрылтай Жиналысына депутаттыққа ұсынылғандар тізімінде Семей облысы атынан Ә.Бөкейханов, Ә.Ермеков, Х.Ғаббасовтармен бірге Биахмет Сәрсенов те болған. Міне, осы съезде алғаш болашақ «Алаш» партиясын құру туралы мәселе көтерілді. 1917 жылы қазан айында Томск қаласында өткен Сібір республикасы съезіне қатысып қайтқан Алаш көсемі Әлихан Бөкейханов жергілікті қазақ комитеттері, мұсылман мұғалімдер одағы, «Бірлік» жастар ұйымы секілді бірнеше саяси-қоғамдық ұйымдардың көмегімен Семейде «Алаш» партиясының облыстық комитетін құрды. Ал енді жаңағы Семей облыстық «Алаш» партиясы комитеті атынан Ресей Құрылтай жиналысына ұсынылғандар арасында Биахметте бар еді. 1917 жылдың қараша айында уездік Земстволық жиынға депутат сайлау науқаны өте сәтті өтті. Семей уездік Земстволық жиынына депутаттыққа ұлт зиялылары Ш.Құдайбердиев, Ә.Ермеков, Х.Ғаббасов, Б.Сәрсенов, Ә.Молдабаев, А.Қозыбағаров, Р.Мәрсеков, Н.Құлжанова, К.Жанатаев, И.Қазанғапов, М.Малдыбаев және тағы басқалары болды. Солкезеңдегі Семей облыстықкомиссариатының органы «Дело» газетінде жарияланған С. Возмительдің «О выборах гласных в Семипалатинское уездное Земство» атты мақаладасында «...Киргизское население совершенно отнеслось иначе. Они отложили всякая домашняя обстоятельства, даже организовали транспорты для перевозки лиц, имеющих право участвовать в выборах. И в проведении Земства оказались у них самые лучшие результаты. Прошли все образованные работники и даже на славу провели одну женщину» деп жазды. («Дело».- №145 от 30 ноября 1917 года). Мұның өзі Әлихан Бөкейханов бастаған қазақ зиялыларының елдігіміз танылар сын кезеңде Семейде билік тізгінін басқаларға беріп қоймай, ұлттық мемлекет құру жолында осындай қыруар істер атқарғанын көрсетеді.

Семей өңірінде білім беру жүйесін қалыптастыру ісінде, сондай-ақ 1918 жылы желтоқсан айында Орынборда өткен екінші Жалпықазақ съезінде қабылданған мәдени-ұлттық бағдарламаны жүзеге асыру кезінде Алаш зиялыларымен бірге Биахмет Сәрсенов те бел ортасында жүрді. Сонымен бірге осы съезде оқу мәселесі қаралып, Ахмет Байтұрсынов басқарған арнайы оқу комиссиясы құрылды, оған М.Жұмабаев, Е.Омаров, Б.Сәрсенов, Т.Шононов мүше болып кірді.

Осы жылдары Семей Алашорда үкіметі құрамында қызмет етіп, облыстық Земство басқармасында халық ағарту бөлімінің қазақ бөлімшесін басқарған Биахмет Сәрсенов ұлттық мектептерді ашу және оларды қаржыландыру, қазақ балаларын оқуға орналастыру, қажетті оқулықтармен қамтамасыз ету тәрізді тағы басқа жұмыстармен айналысты. Әрі осы кезде Сәрсенов Семейде жаңадан ашылған мұғалімдер курсына, өзі оқыған мұғалімдер семинариясында әр түрлі пәннен сабақ берген. Сонымен қатар Биахмет қаладағы мәдени ұйымдардың жұмысына атсалысады. «Қазақ», «Сарыарқа» газеттеріне мақала жазып тұрады. Б.Сәрсеновтың «Автономия кеңесі», «Біріккен елде береке бар», «Азық-түлік», «Русияда осы күнде зор мәселе – азық-түлік» жарияланымдары сол шақта қазақ қоғамына үлгілі істерді нұсқады.

1920 жылы Биахмет Орынборда Қазақ автономиялық республикасы құрылған соң астанаға қызметке шақырылып, алғашқы кезде Соғыс комиссариатының саяси білім бөлімін басқарды. Сонан кейін Сәрсенов Халық ағарту комиссары А.Байтұрсынұлының шақыруымен білім саласына ауысып, комиссариат алқасының мүшесі, әлеуметтік тәрбие бөлімінің басшысы, мектеп істері бөлімінің меңгерушісі секілді сол уақыттың жауапты қызметтерін абыроймен атқарды. Осы уақытта Биахмет Орынбордағы мұғалім-

дер курсында, Қазақ халыққа білім беру институтында (КИНО) ұстаздық еткен. Мұрағат деректерінде Б.Сәрсеновке физика, математика пәндерінен мектеп оқулығын жазуға ұсыныс жасалғаны көрсетілген.

Ғалым-ұйымдастырушы ретінде ол Қазақ ғылым комиссиясының, Академиялық орталықтың негізін қалауға атсалысты. Сол кездегі мерзімді басылымдардан қайраткер Б.Сәрсеновтың отандық мектеп жүйесін қалыптастыруға аянбай күш-жігер жұмсағанын, өлкеде алғашқы әскери және кәсіптік оқу орындарын ашуға бастамашы болғаны туралы деректер бар. Биахмет қазақша айтқанда сегіз қырлы, бір сырлы, өнерлі жігіт болған. Алған орысша біліміне қарағанда ол шын мағынасымен педагог-тәрбиеші еді. Өкінішке орай, жібектей мінезіне қарап бүкіл қазақ Бияш деп еркелеткен Биахмет Сәрсенов өмірден ерте кетті. Ол 1921 жылдың 22 тамызында Орынборда Ахмет Байтұрсыновпен бірге Оқу комиссариатында қызмет етіп жүргенде кенеттен небәрі 36 жасында оба ауруынан қайтыс болды. Ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров «Таныстыру» деген поэмасында:

Халы мен Алиханды ай деп айтсақ, Шолпандыққа жарайды ай қасында ... деп, Ал Жүсіпбек Аймауытов: Бияш өте досшыл, жолдасшыл, жалғыз қалуға жарайтын, жанын қиюға шыдайтын ер еді. Еш нәрседен тауы шағылып, тез қайтпайтын, жасымайтын, қуаңқы, пысық еді қысқаша айтқанда алмас қылыштай, қырағы қаршығадай жігіт еді деп сипаттайды. Біле білсек бұлай деп жазу жастардан талап ету еді, көншіл, бұқарашыл, жасымас жігерлі, қажымас қайратты, жұртқа жағымды болуға үндеу, жастардан ізгі қасиеттерді күту еді. Міне осыншама іскер де талантты адамға халық ағарту комиссариатында жұмыс істеп жүргенде жоғары мектеп оқушыларына физика, математика пәндерінен оқулықтар жазу жұмысы да тапсырылғанын архив деректері де растап отыр. Қолға алған әрбір еңбегі өрге басып, бар құлшыныс, бар ынтасымен еңбектеніп жүрген Бияхметтің өмірі кенеттен үзілді. Оба ауруына душар болып Бияхмет Сәрсенов 1921 жылы, 17 шілде күні, 36 жасында Орынбор қаласында мезгілсіз қайтыс болды. Бияхметтің қазасына ел-жұрты, алыстағы ағайыны мен туған – туыстары, қызметтес дос жарандары қатты қайғырып аза тұтты. Сол кездегі халық ағарту комиссариатындағы көрнеті тұлға, жазушы Жүсіпбек Аймауытов Түркістан Республикасы мен Қазақстанның губерниялық қалаларына түгелдей телеграмма жазып, Бияхметтің қазасын хабар етті. Ал мұраттас досы Ғалымбек Бірімжанов Ақжол газетіне арнайы мақала жазып, өз өкінішін білдірді. Оның алдан көздеген нысаны, жүрек түпкіріндегі мақсаты, қазақ халқының өз тізгіні өз қолына тиіп, өзін - өзі билеу дәрежесіне жеткізу еді. Бұл тұрғыда жанын аямай, өлімге бағын байлап қызмет қылды. Түркістан Республикасының «Ақжол» редакциясы Бияхмет Тұрсыновтың қазасы жайлы былай деп жазды: «Қазақ елінің үркердей аз ғана жұлдыздарының бірі сынды Бияхмет сол жұлдыздардың арасындағы ең жарық, нұрлы көрінгендерінің бірі еді. Оның өлімі қазақ жұрты үшін орны толмайтын қаза, қайтарымы қайтпайтын шығын деп қайғыра жазды.

Семей қаласында шығып тұратын губерниялық «Қазақ тілі газетінде Бияхмет туралы газета редакторы Манпан Тұрғанбаев пен Жүсіпбек Аймауытовтың «Бияш» атты көлемді мақаласы жарияланды. Бұл мақала Бияхмет Сәрсеновтың өмірі мен қызметі жайында мол мағұлмат беретін дерек көзі болуымен қатар, оның азаматтық биік тұлғасына қойылған мәңгілік екертікшесе десе де болады. Мақала авторлары Бияхметтің өмір кезеңдеріне тоқтала отырып, оның азаматтық қадір қасиетіне баға берген. «Төңкеріс заманға душар болып, әлеумет ісіне оқыған қазақтың ана жұмысы да, мына жұмысы да Бияшты керек қылды, сүйреді. Оның араласпаған ісі болмады. Қандай жұмысқа кіріссе де тереңнен біліп тез бітіретін Бияш болатын.

Оның тағы да бір қасиеті қарттарға, мұқтаж шәкірттерге, жолдас арасында жүрегі қайырымды, қолы ашық болатын. Жарлы шәкірттерге жанын салып болысып: «Байғұстар бірдеме алып қалсын, оқуынан қалмасын» деп ылғи біреуді орналастырып, бір нәрсе тауып беріп, құрақ ұшып жүруші еді. Оқу комиссариатының қандай ісі болсын, бір өзі басқаратып бара жататын еді.

Көпшілік жұмыстан арқасы босағандай Ақан (Ахмет Байтұрсынов) Бияшқа сенім артушы еді.

Бүкіл қазақ зиялы қауымы, көсемдері Алихан Бокейхан, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов Бияш деп еркелетіп кеткен Бияхмет Сәрсеновтың өлімі қайғылы қошеметтілікпен шығарып салды. Оның қабіртасында жазылған өлең шумақтарының соңы былай деп аяқталған:

.... «Арыздаспай қоштаспай,
Туған ата-анамен.
Туысқан аға – інімен,
Еңбегі елге сіңе алмай,
Құларынан шыға алмай.
Ойламаған арада,
Отыз алты жасында,
Қайтыс болды қапыда.

Биахмет Сәрсенов өмірден ерте кеткенімен, өкінішке қарай 1937-1938 жылдардағы қуғын-сүргінің зобалаңы оның әкесі Шегедек байдың әулетін сырт айналып өтпеді. Тіпті, «Список организаторов Алашского конного партизанского полка, участников организации против Советской власти в 1918 году правительства Алаш-Орды» атты ресми құжатта Биахмет Сәрсеновқа қоса «Д.Сәрсенов (брат Биахмета)» депоныңінісіДәлелдің де есімі аталады. Сол сияқты Биахметтің жалғыз ұлы Ғалихан да Кеңес үкіметі кезінде «алашордашыл, халық жауының баласы» деген талай түртпекті, қысымды көрді. Б.Сәрсенов 1918 жылы дүниеге келген жалғыз презентінің есімін Алаштың ардақтысы Әлихан Бөкейхановтың құрметіне Ғалихан деп қойыпты. Өкеден ерте айырылып, қиындық көріп өскен Ғалихан Биахметұлы соғыстың алдында Томбовтағы ұшқыштар даярлайтын училищені бітіреді. Алайда әкесі Алашорда үкіметінің бірі болған соң, оған сенімсіздік танытып, ұшуға рұқсат берілмейді. Сол себепті, ол кейін Мәскеудегі шет тілдер институтына оқуға түсіп, жаңа мамандық алады, өзі ағылшын, француз және неміс тілдерінде еркін сөйлейтін болады. Ұлы Отан соғысы кезінде Ғалихан Биахметұлы әскер қатарына алынып, жаяу әскер құрамында талай қанды шайқастарды бастан өткереді. Ғалихан соғыс біткен соң Батыс Европадағы бір мемлекетте тұтқындарды елдеріне қайтаратын халықаралық комиссиялардың бірінің құрамында тілмаштық қызмет етеді. Сол кезде бұл кісі Голландия мемлекетінің аумағында, кездейсоқ бір жағдайда Голландия королінің ортаншы қызы Иокемен танысады. Олардың осы таныстығы үлкен махаббатқа айналады. Ғалихан Биахметұлы 1947 жылы осы Иокеге үйленіп, 1948 жылы ұлдары Херот дүниеге келеді. Осы жылы Ғалихан әйелі мен ұлын алып туған жерге келген кезде, оларды Польшамен шекарада ұзақ тексеріп, ақыры жас нәрестелі Иокені шет ел азаматы болғандықтан шекарадан өткізбей кері қайтарады. Ғалихан болса он жылдай уақыт өткен соң Анна Дубова деген орыс қызымен танысып, үйленеді. Одан екі ұлы дүниеге келеді. Ал тұла бойы тұңғышы Херот пен әйелі Иокені өле өлгенше бір көре алмай дүниеден Ғалихан Биахметұлы арманда өткен.

Биылғы жылы 23 қазан күні Шығыс Қазақстан облысы Ақсуат ауданына қарасты Жәнтікей ауылында Алаш қозғалысының мүшесі Биахмет Сәрсеновтың атына басты көшесінің аты беріліп, ашылу салтанаты өтті. Ашылу салтанатынан Биахметке Төлеуғазы Нұрғалиұлынан арнау.

Сәрсен тегі Шегедекұлы Биахмет

Қыран еді самғаған

Білімпаз білгір жан болған,

Еңбегін жұртқа арнаған

Елдің көркі жастары

Өнер білімге бастады

Биахметтегі ғажап жұлдызбен

Жайнаған Алаш аспаны

Байтұрсынов Ахмет, ақаңның,

Оң қолы болған сенімді.

Сапарлаған Мәскеуге

Мойнында ауыр ел жүгі

Биахмет беделі,

Ай бозым асыл арысым.

Күрескен ердің нақ өзі

Тәуелсіздік таңы үшін.

Бейнетін бермей Бияштың

Ұрнаққа нұры дарысын

Биахметтегі байсалдым,

Қиындықты жеңген қайсарым.

Қолдасын рухы ел-жұртын,

Биахметтей туыс жасай жайсаңым

1 Кенемолдин М. Бияш деп елі еркелеткен // Абай.- 2006.- №3. - 36 б.

2 «Қазақ» газеті: Алаш азаматтарының рухына бағыталады / Құраст.: Ү.Субханбердина, С.Дәуітов, Қ.Сахов.- Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998.- 560 б

3 Сәрсенов Б. Ұлт қазынасы: Сарғайса да газеттің ақ парағы, өткен күндер тарих боп сақталады.// Ертісөңірі.- 2004.- 2 қыркүйек.- 27 б.

4 Төлеуғазы Нұрғалиұлы қолжазбалары

Резюме

Великая личность - Биахмет Сарсенов (1885-1921)

Маратова В.К. – старший лаборант кафедры международного права, КазНПУ им.Абая. Чарахметов К. М. – Директор «Урджарского колледжа» ВКО, Урджарский район, село Таскескен

В данной статье автор описывает биографию видного общественного деятеля Биахмета Сарсенова. Биахмет Сарсенов – видный общественно-политический деятель XX века, член правительства Алаш. Родился 1885 году Зайсанском уезде, волости Нарын, Семипалатинской области (ныне с. Аксуат). С юности влечённый в искусство в 1905-1909 гг. поступает учиться в семинарию для учителей, где на отлично его заканчивает. После успешного окончания семинарии он 5 лет остаётся работать в аульской школе учителем. Затем работая служащим в волости, открывает начальные школы. Молодой учитель, в детстве видевший горькую долю и убогое положение бедноты, не мог стоять в стороне от бурлящих событий того времени. Определить форму участия в событиях времени Биахмету помогла встреча с Ахметом Байгурсиновым, Алиханом Букейхановым, которые в то время активно занимались просветительской и общественной деятельностью.

Ключевые слова: История, учитель, Правительство Алаш, образовательные системы, депутат

Summary

The great personality - Biahmet Sarsenov (1885-1921)

Maratova V.K. – KazNPU named after Abay, senior assistant of “International Law” department. Charakmetov K.M. - Director of “Urdzhar College” East Kazakhstan Oblast, Urdzhar region, Taskesken district

In this article, the author describes the biography of a prominent public figure Biahmet Sarsenov. Biahmet Sarsenov is a prominent political figure of the twentieth century, a member of the government Alash. Born in 1885 Zaisan district, parish Naryn, Semipalatinsk region (now Aksuat settlement). The enchanted youth with art in the years of 1905-1909 decides to study in a seminary for teachers, where he perfectly finished the seminary. After successfully graduating from the seminary he remains 5 years working in the village school teacher. Then, the employees working in the parish opened the primary schools. A young teacher, a child who has seen the share of bitter and miserable situation of the poor, could not stand aside from bubbling events of that time. Determine the form of participation in the events of the time helped to Biahmet in meeting with Ahmet Baitursynov, Bukeikhanov Alikhan, who at that time actively engaged in educational and social activities.

Keywords: history, teacher, government Alash, educational systems, a deputy

УДК 327 (574)

RELIGIOUS SECULARISM IN CENTRAL ASIA

A.A. Zhanalin – *Ph.D. in International Relations, Sr. Lecturer, Sorbonna-Kazakhstan Institute*

The article reviews the Western academic literature on the history of development and the modern role of Islam and other religious and ethnic issues in Central Asia, with a particular emphasis on the Republics of Kazakhstan and Uzbekistan. A novel concept of ‘religious secularism’ is introduced in application to the role of Islam in Central Asian politics of national identity. The securitization of Islam and threat of fundamentalism is identified as one of the major issues in the region and, in fact, the entire world as the example of the ISIS in the Middle East demonstrates over the past couple of years.

Keywords: Islam, secularism, religion, identity, nationalism

Today, hardly anyone would dispute that religious and national identity are vital for understanding social phenomena around the world. However, it was not always so, and both concepts were significantly underappreciated by the mainstream studies of International Relations (IR) for a long period of time, especially during the Cold War period when most scholars in the field were exclusively concerned with the security matters of nation-states with the emphasis on ‘state’ part. This is quite peculiar oversight becomes even more puzzling given the evidence of the rise of national movements and religious sentiment in vast areas of the world that have consequently obtained statehood during the process of decolonization. Only by the end of the super-power stand-off, a few scholars have ‘rediscovered’ the importance of nationalism and religion; most notably, Benedict Anderson (1991)¹ and Ernest Gellner (1983) for the former and controversial Huntington’s thesis (1993) for the latter.

The above is intended not to argue that there was no discussion of national or religious identity; in fact, there were scholars who looked into these issues as early as 19th century – Ernest Renan comes to mind (1996). The trouble is that the *mainstream* theories of IR mostly assumed or implied existence of nations without questioning the ultimate causes and ways in which such extraordinarily strong feelings of community have emerged. Religion was ignored in a similar fashion, delegated to the private sphere of individual psyche.

This paper aims to introduce the concept of religious secularism in application to the role of Islam in Central Asia. First, a classification of religious studies is offered. Then, it will be applied to analyze the history of evolution of Islam in Central Asia and its current status in the region in order to identify the main issues that these

¹ *This is a second edition of his fundamental work which originally came out about the same time as the Gellner’s one – in 1983.*

states are facing. The major purpose of this paper is to demonstrate how various approaches and theoretical concepts of the role of religion in politics to discuss the ways to analyze and find possible solutions to issues of identity and religion. Religious secularism is one of the many possible explanations for the processes of identity formation in Central Asia and there many other competing ethnic, national and religious narratives that have a very significant impact on the political, cultural and even economic development of this region.

1. Classifying Approaches to the Study of Religion

A brief classification of the studies of the role of religion in human communities might be useful to understand the breadth and depth of the field. First off, studies of religious identity have a great overlap with those of nationalism: both address the issues of identity on many planes, and yet the two are not necessarily identical, in fact, one frequently competes with another. The latter, for example, is evident in the Irish struggle against British Empire which took on later religious undertones that ultimately split the Irish ethnicity along the religious boundaries which to this day suggesting that religion might become a significant obstacle for creating national unity (Michael Collins, 1996).

Just like in nationalism literature, the studies of religion display the same problem of defining the subject of inquiry. How one approaches this issue fluctuates from one study of religion to another: some studies avoid defining religion altogether and focus instead on how religion is reflected in the society, calling such interaction 'religiousity' (Norris & Inglehart, 2004); others offer a very inclusive and wide definition of religion, for example, Williamson suggests that religion is "*an explanation of the meaning of life and how to live accordingly*" (Williamson, 1990, p. 244). The outcome is again similar: the study of religion is greatly hampered by such 'terminological chaos,' not to mention by the traditional marginalization of religion in academic studies.

Furthermore, the classifications of the studies of religion, as scarce as they are, vary as they are developed to augment different approaches to analyzing religion. Norris and Inglehart, for example, define two major schools, the opponents in the secularization debate. On the one side are functionalists, whose school was founded by Weber and Durkheim, predicting an eventual demise of religion due to it being outmoded and replaced by various social institutions of the modern state. On the other – rationalist theory of religious markets, proposed by Finke, Stark, Iannoccone, Bainbridge and Warner, who suggest that while old religious faiths may be eroded, they will not be replaced by secular institutions but by proliferating faiths that compete with each other and other social institutions for the loyalty of the believers (Norris & Inglehart, 2004). In the context of Norris and Inglehart volume, such classification is very convenient, highlighting their core argument of supply- vs demand-side explanations of religious affiliation. However, in other studies, it may not be as suitable due to the fact the two classes Norris and Inglehart identify are too broad, and yet do not include other types of studies of religion that might be important for different research purposes, as they are in this paper.

Therefore, another classification of the academic approaches to understanding religion is needed. The goals in the paper are to examine the interplay between religion and national identity in the newly independent states of Kazakhstan and Uzbekistan, and just like the classification of nationalism literature, the classification of the studies of religion is designed to focus on these issues, in particular, the focus is on how religion affects communal identity in each of the following schools of thought:

1. **Constructivist.** This approach views religion as an essential social construct, designed to fit existing conditions and serve a particular purpose accordingly. The application of intersubjectivity and constructed nature of values and norms to explain the role of religion and culture in international relations by Scott Thomas as well as other authors in the *Petito and Hatzopoulos* volume is one excellent example of such approach (Thomas, 2003). There are no permanent conceptions of good and bad, in culture or religion or international relations, such things are determined in the process of intersubjective construction on the basis of "*the assumptions of liberal modernity*" (Thomas, 2003, p. 40). Thus, even religion and its claim for being the moral ground for all are not based in divine will but in this intersubjective process of constructing such norms and values.

2. **Functionalist.** According to this approach, religion has a specific purpose, fulfilling a need of humans for understanding the world and filling in the blanks in human knowledge. Norris and Inglehart, as mentioned above, identified two major proponents of functionalist understanding of religion - Weber and Durkheim. Both, in essence, argue that religion serves an important role in a community by providing a system of beliefs and ideas (Weber) as well as "*a system of actions involving rituals ... [that] played essential functions for society as a whole*" (Norris & Inglehart, 2004, p. 9). Hence, functionalist theory predicts eventual secularization of human society: as it develops, other social institutions are created to provide the same services that religion once was a sole provider of, thus eliminating the need for religion.

3. **Essentialist.** This approach purports that each religion or denomination has a permanent and unalterable core system of beliefs and values of timeless character. Essentialists view religion just like perennialists see

nationalism, however, the difference between them is that essentialists do not seek to identify the roots of religion, instead, they *essentialize* its origins and its message. Huntington's theory of the Clash of Civilizations treats religion as a fixed element in the international system with clearly defined and essential boundaries that identify each civilization as unique and separate from another one (Huntington, 1993).

4. **Fundamentalist.** Under this approach, religion provides an essential service to society, providing a long established set of rules and norms of behavior that benefit the society as a whole. According to this approach, the functionalist views about religion being outdated or constructivist argument for the intersubjective nature of religious values are vigorously challenged and importance of religion in the modern world is re-asserted as a necessary check against the extreme relativism and lack of moral fiber in the given society. While this is not a school identified in the scholarly debate about the role of religion in the society as a legitimate academic approach, even a part of the study for the academia, fundamentalist are still involved in the debate about the role of religion in society on a very basic level. Juergensmeyer's volume highlights the desire of fundamentalists to be heard, even through violence (Juergensmeyer, 2000). Maybe the medium they choose is not very academic, but indirectly, fundamentalists are trying to speak to others, maybe not always intentionally, but their actions do communicate a certain message to a large audience, certainly to the scholars who attempt to understand and analyze the causes of such actions.

Perhaps, such a classification stretches the conventional wisdom about what constitutes scholarship and what does not. However, for the purposes of this paper it is important to see what are the major schools of thought about the role of religion in formation of identity, its impact on the society, and as such, all four approaches as outlined above are important. Together, the two proposed classifications offer a fairly structured approach to understanding the role of national and religious identity, respectively, and will be helpful to understand the role of both phenomena in nation-building efforts of the newly independent states of Kazakhstan and Uzbekistan.

2. Religious Identity of Central Asia

As it has been mentioned, Central Asia was *the* Muslim part of Soviet Union. Most theorists who addressed issues of identity of the region approached the issue of religion there from an essentialist point of view, lumping together the highly diverse ethnically, culturally and even religiously societies into the notion not very different from that of Turkestan. It is true; Islam did arrive into the region a long time ago, becoming a dominant religion 8th century AD with the expansion of Arab caliphates well into what today is Central Asia, making it one of the major centers of Muslim world (Gunn, 2003, p. 390). However, not unlike many other Muslim territories, Islam was 'localized' in the region, infusing local culture with elements of religious beliefs *and* taking on characteristics specific to the people at that locale without necessarily making them connected to the global Muslim community. Many scholars of the region observe that Islam is very much at the core of Central Asian identity (Malik 1992, Gunn 2003, Khalid 2007) but many of them miss the fact that this fact does not necessarily translate into a greater degree of religiosity among the residents, probably due to the obscurity of the region in general and general academic ignorance about such nuances of religious/ethnic identity. Perhaps, that is why essentialist scholars such as Huntington feel safe to assume that Central Asia is a part of the greater Islam world (Huntington, 1993) and as such, will rejoin the global Muslim community soon as the Soviet Union ceased to exist. In reality though, most of political tensions in Central Asia are between the fellow-Muslims rather than between them and non-Muslim states such as China, Russia or United States.

Overall, though, the scholarship approaches the role of Islam in Central Asia from the constructivist or functionalist perspective (or a mixture of both). For most authors, religion is being reinvented in the region to fit the needs of newly independent states: forming national unity and reinforcing regime legitimacy. However, wider and more religious aspects of Islam are barely tolerated by the regimes. One particular telling examination of Central Asian Islam, offered by Ahmed Rashid, illuminates the dangers of such functionalist approach to religion adopted by that the authoritarian regimes that essentially undermine themselves by cracking down on religious opposition while failing to provide broader economic benefits thus creating ample opportunities for the militant Islam to gain ground in their countries. Basically, Rashid argues that without such crackdown, or with better economic policies and greater social mobility in the new states of Central Asia, locals would not be sympathetic to 'foreign-imported ideologies' of Islamic extremists (Rashid, 2002). Gunn agrees, and singles out Uzbekistan as the country, where "*the conditions favoring a growth in Islamism are greatest because of the relative religiosity of the population and the relative repressiveness of the government*" (Gunn, 2003, p. 408).

Indeed, the threat is very real. All authors, concerned in any way about the political stability of Central Asia, note the presence of three major Islamic extremists groups, Islamic Renaissance Party (IRP), Islamic Movement of Uzbekistan (IMU), and Hizb-ut-Tahrir (Freedom Party), each one of which gain popularity as the time passes by even though none of them is native: the first two have roots and connections to Afghanistan and Taliban

movement, while the latter originates from Saudi Arabia and Jordan (Malik, 1992). These movements may be foreign in terms of their origins and ideas but their popularity stems from their reaction to the state policies within Central Asian region, as discussed above. The ideology and goals of these movements fall under the *fundamentalist* type of religious identity, since they are trying to eliminate corruption of autocratic governments, and instill their vision of traditional Islamic values, which are not approved by the state leadership in Central Asia. In a way, fundamentalists of the regional Islamic movements are communicating with the functionalists of the regional governments, and this communication is not limited to violence, and reprises in kind but it also occurs via other media: information channels, education, and, of course, the print.

The threat of fundamentalism is not evenly spread throughout Central Asia, it varies with the extent of religiosity in each state. Related to that is a debate among scholars about the differences between sedentary and nomadic cultures affecting the degree of penetration of Islamic values in each. On the one side, research demonstrates that sedentary parts of Central Asia, i.e., Uzbeks, have adopted Islam much earlier and to a greater extent than nomads of the great steppes, i.e., Kazakhs (Sultangalieva, 1998), and this pattern is still evident today with the Muftis (Islamic clerics of Central Asia) being predominantly of ethnic Uzbek origin (Gunn, 2003, p. 399). On the other side, scholars argue that it does not necessarily mean that former nomads are any less devoted believers and Islamic traditions are equally important source of identity for either type of culture (Privatsky, 2001). This demonstrates the rigorousness of re-constructing Islamic identity of these states, Kazakhstan in particular, where the meaning of being Muslim is intersubjectively constituted by the intellectuals who wish to further the national identity of Kazakhstan (Rorlich, 2003). This debate underlines the constructivist nature of Islamic identity throughout Central Asia, but does not appear to address the issue of spreading fundamentalist sentiment among the disadvantaged.

Uzbekistan, naturally, does not have the luxury of questioning its Muslim heritage like Kazakhstan does. Bukhara, Samarkand and Khiva are ancient centers of Islam, where religion, science and art flourished long before this region came into the sphere of influence of Russia. Islamic extremism, whether imported or not, is very much active in the country and beyond, seeking to displace the existing leadership. In fact, Uzbekistan may be the best example of how sacred and secular come head to head in the struggle for the hearts and minds of the population. Although the government supports token Islam institutions, it does not tolerate any strong beliefs, giving preference to secular style of governance and social life. However, government attempts to control the freedom of religious expression, tensions between the leadership and provinces, and general poverty of the nation provides a fertile breeding ground for creating alternative, 'parallel' Islam which frequently becomes militant. As a result, it does not really matter, where the ideology for the extremist Islam is coming from, what matters in the end is how it becomes accepted in Uzbek society (Ilkhamov, 2001).

It is clear that Islam in Central Asia is a very controversial topic, frequently presented as a clear and present danger to stability in the region and even the world at larger, particularly in the light of the recent rise of ISIS in the Middle East and its increasingly global reach. Indeed, there is an on-going process of securitization of religion, particularly of Islam in the region (Lenz-Raymann, 2014). For constructivists such as Ahmed Rashid (2002) or Adeeb Khalid (2007), the answer to this question is seemingly simple: Islam performs dual roles of being both secular and religious marker of identity in the region. For essentialist scholars like Huntington, it is yet simpler: inevitably, Islam sooner or later will become a dominant religion in the Central Asia, and will therefore force regional states to declare their allegiance to the Muslim world and their opposition to the West (Huntington, 1993).

As strange as it may sound, Islam in Central Asia appears to be mostly an expression of secular identity rather than a religious one. For one, Islam is one of the key defining characteristics of identity of Central Asia, and it became such during the period of Russian presence in the region when the close encounter between various Central Asian nomadic and sedentary tribes on the one hand, and a unified Christian political, economic and military power on the other highlighted this key characteristic that set Central Asia apart from the rest of the Russian and especially Soviet empire. However, does it mean that Islam as religion is important in the region? Not at all, and this short essay attempts to determine the causes of such a contradiction in terms.

History of Central Asia offers very important insights into how Islam became more of a secular identity marker rather than a religious one. An important first point to be made is about the type of Islam, popular in Central Asia. Researchers distinguish 3 major schools of Islam that dominated the region from the time Islam was introduced there. First is the Sunni Islam of Hanafi school which emphasizes the belief in Islam rather than strict adherence to Islamic practices, elevates participation in community over religion, and demonstrates tolerance in many respects. Second is the tradition of Sufism, which in its turn consists of a multitude of orders, which have in common musical tradition of religious performance, something that is absent from traditional Islam, traditions of

asceticism, abstinence and contemplation which eschew traditional religious institutions as a conduit to God. Third is so called 'popular' Islam which is most telling in how religion is actually turning into a secular tradition that spread not via sacred texts but rather via familial lines. Last two strands of Islam have a lot of pre-Islamic traditions embedded in them, making them very distinct Central Asian practices of faith. All three share a very loyal and respectful attitude toward political leadership, never seeking to challenge the authority of the state.

At the beginning, it was the encounter between disparate tribes of the region and Russian empire that highlighted the importance of Islam as the key identifier that made them different from that Other. The key insight here is prior to the Russian conquest, Central Asia was a mixture of various principalities that governed people that shared a lot in common between one another: common history of the turbulent region, open to invasions from all sides (e.g., Mongols swept through the region and onto the West in 13th century); common language that still shares a lot in common with that of Turkey, further evidence of the ancient massive movements of people through the region to the West; common culture and traditions that borrowed heavily from one society within the region to another, and from the outside world. Thus, as many researchers argue, before Russia came into the region, the process of nation-formation was essentially retarded, and Central Asia remained a melting pot of various tribal affiliations.

Russian expansion and steady and massive movement of people from European parts of the Russian empire into the region, which accelerated under the Soviet rule, introduced the Other right into the midst of the region, highlighting the role of Islam in the lives of Central Asia natives. Russian empire was fairly tolerant of the religious beliefs, allowing the exercise of traditional Islam in the region. In fact, the colonial process, the introduction of relatively more modern Russian society into the very traditional Central Asia generated a whole Islamic movement that aimed to marry modernism and Islam together. That movement was called Jadidism.

Jadidists were mostly school teachers whose main goal was to reform traditional madrasas (Muslim schools). While they were a part of the wider pan-Islamic movement for reforms, Jadidism was primarily confined to the Russian empire, spreading among the Muslim subjects within its boundaries. However, within the moderate goals of reforming schools, Jadidists were questioning the very foundations of the Islamic traditions in Central Asia. In addition, as Adeeb Khalid, one of the researchers of Jadidism argues, they were also a key component in imagining Central Asian ethnic groups, hitherto too diffuse and unorganized (Khalid, 2007). However, this process was interrupted once again by the Russian revolution and the extreme anti-religious sentiment of the Communist Russia, which initially professed borderline militant secularism.

What is secularism? It is a belief that religious beliefs should be separate from the political process. Moreover, as Hurd argues, secularization at the root is a process of appropriating land and people away from the hold of religion (Hurd, 2004), and that is exactly what happened first under Russian and then Soviet empire. Land and people were appropriated and taken away from their established social norms and rules behavior which were supplanted with those more in line with the centralized policies of Russia. Secularization is also the process when modern social institutions such as sovereign government, NGOs and corporations taking on the functions previously served by religious institution, and that was also one of the major goals that Soviet regime tried to achieve.

However, secularism does not exist in pure form. As Hurd argues, it either delegates religious beliefs into the private sphere (laicism) or integrates them into the political discourse as part of the common ground strategy to insure peaceful interactions and general order within the society (Judeo-Christian secularism) (Hurd, 2004). The latter concept is particularly interesting in the context of Central Asian experience of the relationship between Islam and politics. Judeo-Christian secularism which establishes Christian beliefs as the common denominator, a source of common political culture, according to Hurd, is an essential building block for democracy and indeed for the whole system of states, established at Westphalia (Ibid). This captures the essence of secularism, which is not truly capable of escaping the 'clutches of religious superstitions' just because it proves to be superior to religious societies in terms of preventing identity conflicts.

Similarly, Central Asian republics, while being definitely secular in political form and shape, cannot completely avoid Islamic influence on their political culture. True, the belief in the separation of the church and the state became like a dogma during the Soviet period and it still is, despite all the concessions to the faith-based organizations. Moreover, under Stalin, the Soviet empire undertook great efforts to eradicate Islam as a religion in Central Asia, just like it did with Christianity in European part of the country. This involved raising mosques and madrasas (Muslim schools) or converting them for other purposes. The public practice of Islam was all but banned with very few exceptions. Imams (Muslim priests) were arrested and sent to Gulags. The collectivization provided a finishing blow by shaking the foundation of every society in Central Asia, nomadic and settled alike (although, by all accounts, Kazakhs suffered the most, losing almost 1/3 of total ethnic Kazakh population to

starvation). Ironically, it was the war between Nazi Germany and Soviet Union that have put an end to religious persecution in Central Asia and elsewhere, but it did not undo the changes to Muslim institutions in the region.

Islam did survive such an onslaught as a parallel, shadow religion rather than in the shape of state-regulated Islamic institutions which were left alive as a token of religious freedoms in the Soviet Union and as such lost any credibility among the true believers. By adapting to the extreme secularism of the Soviet political system, Islam took yet another form that became more of a local custom rather than a religious practice, with family rather than Qur'an being the source of knowledge about what it means to be Muslim. Furthermore, Islam all but disappeared as political and even public discourse delegated to the role of "opium of the masses". Thus, Islam and being Muslim boiled down to certain set of practices such as celebrations of certain dates that had Muslim name but did not always respect official Muslim calendar or norms of behavior (i.e., consumption of alcohol was not prohibited at these pseudo-Muslim events), certain patterns of behavior such as when people mimicked prayer gestures without actually praying, and so on.

Independence did not bring with it much relief in terms of freedom of religious expression. While it is true that mosques and churches were (re)built en masse throughout the Central Asia, the political regimes that came to power did recognize Muslim legacy of the region, in fact, almost every leader of the newly independent republics made Hajj to Mecca; nonetheless, by virtue of being raised and indoctrinated in the 'evil' nature of politicized religion, all of the Central Asian governments were also very quick to prohibit any forms of political religious organizations. Moreover, the absence of Islam in political public rhetoric is still strictly enforced all over the region and even in the traditionally most Islamic of Central Asian republics, Uzbekistan. On the one hand, all of the regional leadership and government bureaucracy, coached in strict anti-religious and secular soviet schools of administration retain strong disdain for the public role of religion and Islam in particular, thus remaining particularly secular. On the other, Islam is widely used in political rhetoric to commemorate historical events of ethnic rather than religious significance.

It does not mean that there is no Islamic challenge to the rule of post-Soviet regimes in Central Asia, indeed, there are several rather significant Islamic political movements all of which are outlawed as illegal and terrorist organizations by every state in the region. Persecution of such movements is very strict and unrelenting, and while they do gain in popularity, they cannot boast a large membership or enough power to actually challenge the regimes in power. Part of the reason for that is not the government suppression but rather the lack of political religious motivation among Central Asian Muslims. Partly due to the Soviet legacy, partly due to the traditions of Islam in the region, but being a Muslim in Central Asia does not necessarily entail such a strong emotion that would make one to go to extremes in order to defend his or her beliefs such as fundamentalists of ISIS ilk are very willing to do.

Obviously, the secular traditions of the Soviet Union are still being strictly adhered to in the independent republics of Central Asia. However, the leadership in these countries also relies heavily on the Islamic traditions that define particularistic secular identity of Central Asian republics in place of weak ethnic identity that had very few chances to develop before Russians arrived in the region due to constant flux of people in and out of it. Non-political traditions of Islam in Central Asia are also a very important contributing factor that diminishes the role of Islam in extreme forms of religious fanaticism. Like Hurd's concept of Judeo-Christian secularism, one can identify Central Asia as being subject to Soviet-Islamic secularism, the one that seeks to affirm ethnic identities with religious symbolism which lost most of its religious meaning and attained instead ethnic one. The balancing act on the part of the political regimes that tries to affirm secular-ethnic meaning of essentially religious Islamic traditions maybe working for the time being but the fault-lines are developing as militant Islam finds its way to spread in the republics of Central Asia, prompted by poverty and economic hardship.

The above discussion does not suggest that Islam has no religious role to play in Central Asia. Indeed, despite the 70 years of Soviet suppression of religious activities, Islam appears to be alive and well, although in a much different form from what it was prior to the Russian and subsequent Soviet conquest of the region. So the relationship between Islam and local identities in Central Asia appears to be muddled. After the expected re-integration of the region in the Muslim world failed to materialize over the past 24 years, it is clear while Central Asia may Muslim, the faith professed in this region is not the same as it is in other Islamic countries. It goes beyond the basic shi'a/sunni division, and has many shades, but mostly it boils down to a localized form of faith that has little in common with Islam at large. Does it mean Central Asia is not Muslim? Of course not, but one thing is clear –religious identity of this region is a very important component of the political and cultural process of development of this region.

3. Conclusion

Central Asia states share the same religious and ethnic background and follow down similar paths toward

independence and nationhood (granted, politics are very different and occasionally competitive between one another). Islam is obviously important in republics, as are their respective national identities, and all of them are facing significant challenges to their survival. However, how each country chooses to face these challenges, and how successful they will be in doing so, depends a great deal on how they analyze them. This means that the policy makers in each country should gauge the problems of their country on multiple scales, avoiding reductionism and fallacy of oversimplifying the problem. In particular, this means employing careful analysis of religious and national identity, seeing how it is being constructed and who is involved in this process.

In this instance, the concept of religious secularism may prove very useful analytical tool to engage religious (Islamic) sentiments without allowing them to spill over into fundamentalism. Yes, religious extremism is a serious issue but it must not become a hindrance to the development of a well-balanced national identity that must include some religious elements of Islam and other faiths and ultimately contribute to maintaining political stability in the region. Religion has a major role in forming culture and sense of community in any given society.

This does not mean to say that the issues of nationalism and religion are not the main ones that the newly independent states like one in Central Asia should focus on. There are plenty of other issues:

nation-state formation, governance, civic society, promoting economic growth and integrating into the global market. However, ignoring the effect of identity construction/development introduces a peril that may one day lead to a total breakdown of the foundations of their respective societies and nullifying any attempts at reforms in other spheres of life.

1 Anderson, B. R. *Imagined Communities: Reflections on The Origin And Spread of Nationalism*. 2nd ed. ed. New York: Verso, 1991.

2 Gellner, E. *Nations and Nationalism*. London: Cornell Univeristy Press, 1983.

3 Gunn, T. J. *Shaping an Islamic Identity: Religion, Islamism, and the State in Central Asia*. *Sociology of Religion*, Autumn, 64(3), 2003.- pp. 389-410.

4 Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations?. Foreign Affairs*, Summer.1993.- pp. 1-22.

5 Hurd, E. S. *The Political Authority of Secularism in International Relations*. *European Journal of International Relations*, 10(2), 2004.-pp. 235-262.

6 Ilkhamov, A. *Uzbek Islamism: Imported Ideology or Grassroots Movement?. Middle East Report*, Winter, Issue 221, 2001.- pp. 40-46.

7 Juergensmeyer, M. *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press, 2000.

8 Khalid, A., 2007. *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

9 Lenz-Raymann, K. *Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter-Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia*. Bielefeld: transcript Verlag, 2014.

10 Malik, I. H. *Issues in Contemporary South and Central Asian Politics: Islam, Ethnicity, and the State*. *Asian Survey*, October, 32(10), 1992.- pp. 888-901.

11 Michael Collins. [Film] Directed by Neil Jordan. s.l.: s.n.1996.

12 Norris, P. & Inglehart, R. *Sacred and Secular: Politics and Religion Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

13 Privatsky, B. G. *Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory*. Richmond, Sy: Curzon Press, 2001.

14 Rashid, A. *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*. New Haven: Yale Univeristy Press, 2002.

15 Renan, E. S. *What is a Nation?. In: G. Eley& R. Grigor, eds. Becoming National: A Reader*. New York: Oxford University Press, 1996.- p. 1.

16 Rorlich, A.-A. *Islam, Identity and Politics: Kazakhstan, 1990-2000*. *Nationalities Papers*, June, 32(2), 2003. - pp. 157-176.

17 Султангалиева А. *Ислам в Казахстане: история, этничность и общество*. Алматы: КИСИ, 1996. – 173

18 Thomas, S. M. *Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously*. In: F. Petito& P. Hatzopoulos, eds. *Religion in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.- pp. 21-47.

19 Williamson, R. *Why is Religion Still a Factor in Armed Conflict?. Bulletin of Peace Proposals*, 21(3), 1990.-pp. 243-53.

Түйін

Орталық Азиядағы діни секуляризм

Жаналин А.А. - Ph.D. Халықаралық қатынастар бойынша PhD докторы, аға оқытушы Сорбонна –Қазақстан

Институты, email: zhanalin@gmail.com

Мақалада Орталық Азиядағы Ислам, басқа діни, және этникалық проблемаларына батыс ғылымдарының көзқарасы, айтылған этно-мәдени дәстүрлерінің ролі, тарихы, және қазіргі замандада мұықаралады. Жұмыста Қазақстан мен Өзбекстан діни секуляризм сипатталады. Орталық Азияда ұлттық сөйкес тікті қалыптастыру саясатының маңызды компонентіретінде исламның діни секуляризм жаңа ғылыми идеясы деп дәлелденеді. Өңірде және бүкіл әлемде де бастыдамып келген проблемалардың бір қауіпсіздікдіни фундаментализм мен қауіптеориясы. Осының соңғы екі жылдағы біркөрсеткіші ИШИМ болады.

Тірек сөздер: Ислам, секуляризм, дін, ұлттық сана, ұлтшылдық

Резюме

Религиозная светскость в Центральной Азии

Жаналин А.А. – доктор Ph.D. по международным отношениям, ст. преподаватель, Институт Сорбонна-Казахстан, email: zhanalin@gmail.com

Статья рассматривает взгляд западной научной литературы на историю, развитие и современную роль Ислама и других религиозных и этнических проблем Центральной Азии, с упором на изучение данной проблематики на примерах Республики Казахстан и Узбекистан. Вводится новая научная концепция религиозной светскости по отношению к роли Ислама в политике построения национального самосознания в Центральной Азии. Также рассматривается концепция религиозной безопасности и угроза фундаментализма как одна из главных проблем региона и всего мира, как показывает пример ИГИЛ на Ближнем Востоке в последние пару лет.

Ключевые слова: Ислама, светскость, религия, идентичность, национализм

УДК 796.8

ФЕНОМЕН ВОСТОЧНЫХ ЕДИНОБОРСТВ В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ (НА ПРИМЕРЕ УШУ)

Е.М. Мухиддинов – заведующий кафедрой Национальных видов спорта Казахской академии спорта и туризма АСТ, к.п.н., профессор, заслуженный тренер РК,

А.Санатқызы – студентка 2 курса КазАСТ, абсолютная чемпионка РК, бронзовый призер Чемпионата мира среди взрослых (2013 г.), серебряный призер Чемпионата мира среди взрослых (2014 г.), золотой и серебряный призер Международного турнира Moscow Wushu Stars (2015 г.), абсолютный победитель Международного турнира «Berlin Wushu Open 2015»

На буддийском Востоке, в силу распространённых там более древних религиозных учений, менее радикальных, по сути, сохранилось понимание связи Человека с Природой. Понимание неразрывности, сопричастности и единства Человека и Природы всё более широко приходит в наши дни и в разные страны, что естественно повышает интерес к китайской культуре миропонимания. Сама система буддизма, восточной культуры и единоборства, и в частности, ушу, не пытаются противоречить другим традиционным религиям, а тем более спорить с их постулатами. Напротив, они свидетельствуют о стремлении к гармонии во всём: от взаиморасположения предметов в доме до взаимоотношений между народами. Вместе с тем в монастырях именно не радикального по своей сути буддизма родились заинтересовавшие весь современный мир тактики единоборств. Что подтвердило известные исторические принципы: «единства и борьбы противоположностей» (своего рода гармония борющихся, но взаимодополняющих сил Инь и Ян), и «добро должно уметь защищаться».

Ключевые слова: межкультурные связи, международные отношения в сфере спорта, ушу, новый «Великий шелковый путь»

Интерес к восточной, в частности, к китайской культуре и традициям, привел к тому, что мы в своих, далеко не китайских домах стали создавать китайские уголки, расставлять китайские статуэтки, развешивать китайские веера, зонтики, календари и прочую символику Поднебесной. Мы увлеклись исконно китайскими видами спорта, гимнастическими комплексами и единоборствами, вышедшими на международный уровень: ушу, тайцзициань, цигун и др.

В частности, ушу (кит. 武术) дословно обозначает «воинское искусство» или «техника боя» и зародилось оно несколько тысяч лет назад, в результате смешивания цигун (кит. 气功 «работа дыхания») и ряда техник рукопашного боя. Ушу – это не только хорошая боевая система, но и системный комплекс, обладающий лечебно-профилактическими свойствами и являющийся неотъемлемой частью китайской медицины. «Величайший врач древности Хуа То наблюдал за повадками животных и в результате создал лечебную гимнастику, из которых позже образовались стили ушу: стиль оленя, тигра, медведя, обезьяны, журавля, змеи, дракона, богомола и других животных» [1]. Отчего растёт такой интерес?

По нашему мнению, многие люди в мире, а не только китайцы, начинают воспринимать себя как часть природы, возвращаются к древнему миропониманию своих предков до периода единобожия, местами навязанного извне или сверху. Надо признать, что в свое время ныне существующие и признанные, так называемые «традиционные» религиозные верования, в частности иудаизм, христианство и ислам, оторвали человека от Матери-природы, привели его в те или иные культовые сооружения и вынудили его принимать на веру слова религиозных деятелей. Надуманные священнослужителями постулаты и догмы, а особенно обряды и ритуалы, которые вряд ли придумал Всевышний, существенно замедлили самопознание человеком себя, как части Вселенной. Человек вынужден был стать объектом религиозной пропаганды.

Корни, связывающие его с природой, на многие века были подрублены и заменены проповедями. И не

всегда эти проповеди произносились достойными и грамотными служителями религии. Религии под девизом «Всё уже определено свыше» свели на нет старания пытливых и любознательных, похоронили в запретах уже добытые знания и приобретенные навыки реальных природознателей, врачей, ученых.

Но в Китае, в частности, и «на буддийском Востоке в целом, в силу распространённых там более древних религиозных учений, менее радикальных по сути, такое понимание связи Человека с Природой сохранилось. Понимание неразрывности, сопричастности и единства Человека и Природы всё более широко приходит в наши дни и в другие страны, что естественно повышает интерес к китайской культуре миропонимания» [2].

Сама система буддизма, восточной культуры и единоборства, и в частности, ушу, не пытаются противоречить другим традиционным религиям, а тем более спорить с их постулатами. Напротив, они свидетельствуют о стремлении к гармонии во всём: от взаиморасположения предметов в доме до взаимоотношений между народами. Вместе с тем в монастырях именно не радикального по своей сути буддизма родились заинтересовавшие весь современный мир тактики единоборств. Что подтвердило известные исторические принципы: «единства и борьбы противоположностей» (своего рода гармония борющихся, но взаимодополняющих сил Инь и Ян), и «добро должно уметь защищаться».

Идеи восточных культур и видов спорта подхватили во многих странах мира и в международном спортивном сообществе. Так, 3 октября 1990 года была основана Международная федерация ушу (МФУ, англ. *International Wushu Federation*, IWUF, кит. 国际武术联合会 Guoji Wushu Lianhehui) – международная спортивная организация, занимающаяся вопросами развития спортивного ушу. Штаб-квартира МФУ расположена в Пекине.

В 1990 году федерация организовала показательные соревнования по ушу на XI летних Азиатских играх. Начиная с 1991, федерация проводит чемпионаты мира по ушу. В состав федерации входит около 150 локальных федераций, организующих местные соревнования. МФУ является организатором следующих соревнований:

- Чемпионат мира по ушу
- Юношеский чемпионат мира по ушу
- Чемпионат мира по традиционному ушу
- Кубок мира по саньда

Для китайцев ушу – это не просто упражнения для улучшения здоровья, это часть культуры и традиций, которые они чтят и пытаются распространять по всему миру. Те, кто серьезно занимается ушу, уже давно поняли, что это не только боевая система, но и система духовного развития, система укрепляющая тело и дух. Многие через ушу постигают себя, развивают в себе какие-то скрытые возможности.

Более точному и глубокому пониманию техники стилей ушу и иных единоборств, несомненно, помогают не только регулярные тренировки, но и знакомство с историей и языком Китая. Таким образом, это выводит нас на новые уровни взаимодействия: международный, межкультурный, межкультурный, страноведческий и др.

Существуют сотни забавных и увлекательных историй о непобедимых мастерах боевых единоборств, которые столь привлекательны для чтения и экранизаций. Но подавляющее большинство из этих историй – не более чем красивые мифы, столь характерные для китайских исторических описаний, рассказы о том, чего никогда не происходило, но в то же время намекающие на скрытость неких «истинных» форм ушу. Но они мало рассказывают нам об реальном характере ушу. Хотя истинная история китайских боевых искусств, не расцвеченная многообразием китайских мифов, окажется довольно однообразной и малоинтересной. Она станет удивительно пресной для непосвященного читателя.

«Всякое мастерство приобретало в Китае абсолютную, сверхжизненную ценность, предполагая существование в мире некоего высшего сакрального начала, одним из обозначений которого стало понятие «Дао» (кит. 道 – путь). Правда, словесным образом адекватно выразить и доступно объяснить его, в отрыве от объективного и приземленного «дорога, стезя», непросто» [3].

Долгое время изучение ушу в научных кругах считалось чем-то «низким», недостойным серьезного историка. *«Почему-то не казалось зазорным изучать восточную философию, китайский театр и японское стихосложение, но от боевых искусств неизменно отворачивались даже прославленные востоковеды. Как ни парадоксально звучит, но в подавляющем большинстве случаев это объяснялось элементарным незнанием и замкнутостью в собственных научных шаблонах. Более того, еще несколько лет назад такие исследования вызывали недовольство многих научных авторитетов. Тем более, никто и не помышлял о значении восточных единоборств, как средстве межкультурных и международных связей» [4].*

Ушу – это определенный фактор исторического развития Китая, определяющая сила, повлиявшая на

культурную и социальную ситуацию в Китае. Трудно в первом приближении представить всю масштабность занятия боевыми искусствами в этой стране. Не было в Поднебесной другого явления столь же глобального, всеохватного, пронизывающего все слои китайского общества. Все, начиная от бродяги и простолюдина до мистика-даоса и благородного конфуцианца-чиновника, были вовлечены в эту фундаментальную и многоплановую боевую традицию.

На современном этапе сам народ Китая относится к боевым искусствам, как к неотъемлемой составляющей национальной культуры, спорта и образа жизни. Более того, китайские боевые искусства шагнули за пределы Поднебесной – техникой, историей и искусством ушу овладевает уже представители других народов и культур.

Вдоль международных маршрутов Великого шелкового пути жили в прошлом и живут в настоящее время десятки разных народов, говоривших и говорящих на разных языках и использовавших разные виды письма. *«По Великому шелковому пути в Китай пришли буддизм и ислам, буддизм и манихейство. Первый буддийский храм Баймасы был основан в городе Лоян провинции Хэнань еще в I веке. Благодаря буддизму китайцы познакомились с языком совершенно иного строя, чем китайский, в китайском языке и сейчас употребляется много заимствованных буддийских терминов. В городе Кайфэн в той же Хэнань до последнего времени сохранялась еврейская община. По двум Шелковым путям в VIII веке попали в Китай первые представители исламских народов. Большая же часть предков современных мусульман-хуэйцзу (дунган) переместилась добровольно или была переселена в Китай принудительно из разных стран именно по сухопутному Великому шелковому пути при монгольской династии Юань (1271–1368). Почти половина хуэйцзу (дунган) до сих пор живет в ареале Великого шелкового пути. В их китайском языке сохраняется немало арабских и персидских заимствований, а свои тексты на китайском языке дунгане записывают не только иероглифами, но также арабо-персидским письмом»* [5:49].

В свою очередь, Китай по Великому пути доставлял в страны Центральной Азии, Ближнего Востока и Европы предметы и образцы своей материальной нематериальной культуры, в числе которых были китайские единоборства.

Так, середина 80-х годов XX века ознаменовалась бурным распространением различных видов восточных единоборств на территории СССР. Секции, клубы, школы одни за другими стремились удовлетворить растущий интерес публики. Периодические издания публиковали обширные статьи и краткие очерки, посвященные истории и теории боевых искусств. Предлагались и систематические циклы публикаций с описанием движений различных стилей и видов единоборств. Казалось, все благоприятствовало тому, чтобы боевые искусства получили мощный толчок к развитию во всем своем многообразии.

«Однако прошло пару лет, и бурный энтузиазм многих любителей единоборств сменился глубоким разочарованием. Различные публикации, телепередачи, кино-, видеофильмы рекламировали великодушные достижения знаменитых мастеров, в то время как техника доморожденных тренеров поражала необыкновенным убожеством и несовершенством. Часто за «солидными» высказываниями о глубоком внутреннем смысле и достижении новых горизонтов сознания через овладение боевыми искусствами, скрывалось полное незнание сути излагаемого предмета, желание утвердиться в качестве всезнающих и авторитетных специалистов в никем не регламентируемой области» [2].

Проблема эта не нова и характерна, практически, для любой сферы деятельности в начале ее развития. Но, так или иначе, многие боевые искусства были дискредитированы в глазах общественности. Возникло представление о недееспособности, оторванности от реальных условий и неприспособленности многих систем единоборств к жестким меркам рукопашного боя.

«В результате к тому моменту, как появились действительно высококвалифицированные отечественные знатоки восточных единоборств, в среде любителей и специалистов физкультуры и спорта распространилось мнение о строго коммерческой направленности занятий в секциях боевых искусств и профессиональной некомпетентности большинства инструкторов и тренеров» [2].

Ушу, как и другие виды единоборств, немало пострадало от подобных взглядов и до сих пор остается окутанным ореолом таинственности, неоправданного мистицизма, вызванного обилием, но никак не обоснованностью и объективностью имеющейся информации. Поэтому представляется целесообразным разьяснить хотя бы некоторые, наиболее распространенные вопросы, касающиеся ушу как уникального и самобытного явления китайской культуры.

Итак, сделаем некоторые выводы:

Изучение ушу состоит не только в том, чтобы описать, выучить и постоянно совершенствовать его техники, сколько в побуждении к преодолению догм собственного сознания через видение другой культуры, роли национальных спортивных единоборств в сфере расширения и стабилизации

международных отношений.

В течение столетий, со времен становления востоковедения как науки, ушу как явление, которым занимались три четверти населения Китая, которое вышло на уровень глубочайшей научной и эстетической традиции, оказалось непознанным. Поэтому открытие глубины спортивной и культурной традиций ушу и его роли в развитии международных спортивных отношений только начинается, и пройдет немало времени, прежде чем мы достаточно полно сумеем разобраться во всех хитросплетениях этой части китайской культуры.

Каждый из нас выбирает свой путь, а ушу - это один из путей по которому мы можем пойти.

1 Васильев А. Китайское ушу. Доступен: // StudyChinese.ru [Проверен 07/10/2015]

2 Китайское кунфу. Доступен: sport-tv.kz/images/Knigi/77-3-kitajskoe-kunfu_files/index-1.shtml [Проверен 07/10/2015]

3 Дудин А. Как изучение китайского языка и истории может помочь лучше понять технику стиля winchun. Доступен: // winchun34.ru/ [Проверен 07/10/2015]

4 Завьялова О. Лингвистическая стратегия Китая // Независимая газета. – 2015. – 25 июня.

5 李源潮、孟晓驷。中国文化艺术揽萃 (China culture through the lens)。—北京： 中华人民共和国文化部委托编著，2008。 - 224 页。

Түйін

Мәдениет аралық байланыстарды нығайтуда шығыс жекпе-жегінің феномені (ушу мысалында)

Мухиддинов Е.М. - ҚазСжәнеТА Ұлттық спорт түрлері кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., профессор, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Санатқызы А. - ҚазСжәнеТА 2 курс студенті, anel_wushu_taolu@mail.ru

Шығыс буддасында мәні бойынша ағымды ежелгі діни оқудың кең таралғандығынан Адамның табиғатпен байланысы туралы түсінік сақталған. Бүгінгі күні Адам және Табиғаттың ажырамас сабақтастығы мен бірлігін түсіну, басқа елдерде де кеңінен таралып, қытай мәдениетін әлемдік тұрғыда түсінуге қызығушылықтың жоғары екендігін көрсетіп отыр. Шығыс мәдениеті және жекпе-жегінің, атап айтқанда ушудың буддизм жүйесінің өзі, басқа дәстүрлі діндерге қайшы келмейді, олардың жоралғыларымен дауласпайды да. Керісінше олар, үйдегі заттардың өзара байланысынан бастап, халықтар арасындағы өзара қарым-қатынасқа дейін барлығының үйлесімділікте болуын көздейді. Сонымен қатар нақты өзінің мәні бойынша буддизмнің радикалды емес ғибадатханаларында қазіргі таңда барлық әлемді қызықтырып отырған жекпе-жектің әдіс-тәсілдері пайда болған. «Қарама-қайшылықтың бірлігі мен күресін» (өзінің шығуы бойынша үйлесімділікте күресетін, бірақ бірін-бірі толықтырып отыратын күш Инь және Ян), және «қайырымдылық қорғала білу керектігін» белгілі тарихи қағидалары дәлелдеп отырғандай.

Тірек сөздер: мәдениет аралық байланыстар, спорт аясындағы халықаралық байланыстар, ушу, жаңа «Ұлы жібек жолы»

Summary

The phenomenon of martial arts in building intercultural relations (for example, wushu)

Muhiddinov E.M. - head of National Sports Department of KazAST, candidate of pedagogical sciences, Professor, RK honoured trainer, Sanatkyzy A. - KazAST 2nd course student of KazAST, anel_wushu_taolu@mail.ru

On the Buddhist East, by virtue of common there more ancient religious teachings, less radical essentially preserved understanding of the relationship of man and nature. Understanding continuity, belonging and unity of man and nature increasingly comes to our days and in different countries, which naturally increases interest in Chinese culture Outlook. The system of Buddhism, Eastern culture and martial arts, and in particular, Wushu, not trying to be contrary to other traditional religions, much less argue with their tenets. On the contrary, they indicate a desire for harmony in everything: from certain objects in the House until the relationship between peoples. However, the monasteries it is not radical in its essence of Buddhism were born all interested modern world martial arts tactics. That confirmed the known historical principles: unity and struggle of opposites "(a kind of harmony is struggling, but complementary forces of yin and Yang), and" good should be able to defend themselves.

Keywords: intercultural communications, international relations in the sphere of sport, Wushu, a new "Silk Road"

ОЛИМПИЙСКОЕ ДВИЖЕНИЕ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УКРЕПЛЕНИЯ МИРА И РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Е.М. Мухиддинов – *заведующий кафедрой Национальных видов спорта Казахской академии спорта и туризма АСТ, к.п.н., профессор, заслуженный тренер РК,*

А.Санатқызы – *студентка 2 курса КазАСТ, абсолютная чемпионка РК, бронзовый призер Чемпионата мира среди взрослых (2013 г.), серебряный призер Чемпионата мира среди взрослых (2014 г.), золотой и серебряный призер Международного турнира Moscow Wushu Stars (2015 г.), абсолютный победитель Международного турнира «Berlin Wushu Open 2015»*

Впервые в истории олимпийского движения спортсмены, руководители МОК, представители Национальных олимпийских ассоциаций и международных спортивных организаций всех континентов, общественные деятели, тренеры сборных и др. собрались 21-22 октября 2015 года в Москве на Всемирный форум олимпийцев. Участники форума обсудили, как наилучшим образом использовать свои возможности, статус, влияние для решения актуальных проблем, стоящих перед человечеством. «На форуме были представлены успешные проекты, реализованные с помощью спортсменов-олимпийцев в разных странах. На их базе в дальнейшем будут разработаны соответствующие международные программы и рекомендации по наиболее эффективным направлениям использования потенциала олимпийцев. Всемирная организация олимпийцев основана в 1994 году главой МОК Хуаном Антонио Самаранчем. Ее членами являются более 100 тысяч спортсменов, принимавших участие в Олимпийских играх, и 143 национальные ассоциации. Форум был создан в качестве платформы для объединения ведущих спортивных и общественных организаций разных стран.

Ключевые слова: спортивные организации, олимпийское движение, межкультурные связи, международные отношения в сфере спорта, спорт вне политики

Олимпийское движение играет все более важную роль в международной жизни. Аполитичность и не государственность Международного олимпийского комитета, аполитичность региональных или национальных олимпийских и иных спортивных организаций юридически закреплена в их уставных положениях [1]. Тем не менее, широко известно явное стремление тех или иных сторон использовать эти организации в своих широких политических и узко келейных интересах. Так, давно стали достоянием истории факты использования гитлеровцами в своих пропагандистских и расово-сегрегационных целях Олимпиады в Берлине в 1936 г., бойкот многими странами Западной Московской Олимпиады 1980 г. и ответные бойкоты со стороны соцстран Олимпиады 1984 г. в Лос-Анджелесе.

Уже в наше время мировая общественность стала свидетелем попыток отдельных стран вмешаться в решения ряда международных спортивных организаций. Так, США, Канада и ряд стран Западной Европы организовали шумные кампании против решения МОК о проведении Олимпиады в Бразилии в 2016 г. и решения ФИФА против решения провести Чемпионат мира 2018 г. по футболу в России.

Для этого противники таких решений не гнушаются никакими действиями, вплоть до дискредитации и компрометации самих спортивных организаций, а также их функционеров и руководителей. Весьма характерным является то, что последующие после этого расследования и решения принимаются не по инициативе международных правоохранительных структур и в рамках юрисдикции международного права, которому подлежат международные спортивные организации. Напротив, все «разборки» самым наглым образом инициируются в рамках юрисдикции США или других стран по команде из Вашингтона.

В свою очередь, сами спортсмены и спортивные организации стали всё активнее противодействовать жандармской и деструктивной политике тех или иных центров силы, претендующих на единоличное главенство в решениях по международному и региональному спорту, в праве казнить и миловать, на односторонний диктат или двойные стандарты в спортивной сфере.

Так, впервые в истории олимпийского движения спортсмены, руководители МОК, представители Национальных олимпийских ассоциаций и международных спортивных организаций всех континентов, общественные деятели, тренеры сборных и др. собрались 21-22 октября 2015 года в Москве на Всемирный форум олимпийцев. Участники форума обсудили, как наилучшим образом использовать свои возможности, статус, влияние для решения актуальных проблем, стоящих перед человечеством. «На форуме были представлены успешные проекты, реализованные с помощью спортсменов-олимпийцев в разных странах. На их базе в дальнейшем будут разработаны соответствующие международные программы и рекомендации по наиболее эффективным направлениям использования потенциала олимпийцев» [2].

Всемирная организация олимпийцев основана в 1994 году главой МОК Хуаном Антонио Самаранчем. Ее членами являются более 100 тысяч спортсменов, принимавших участие в Олимпийских играх, и 143

национальные ассоциации. Форум был создан в качестве платформы для объединения ведущих спортивных и общественных организаций разных стран.

Темы Московского форума были разбиты на три основных блока: развитие национальных ассоциаций олимпийцев, содействие и помощь олимпийцам и служение обществу. В повестке дня вошли несколько семинаров и панельных дискуссий: «Жизнь после окончания спортивной карьеры по аспектам образования, здоровья и занятий спортом для олимпийцев», «Преодоление гендерного неравенства», «Шанс в спорте для молодежи», «Олимпийцы вдохновляют» [3].

Есть несколько причин, по которым местом проведения Первого Всемирного форума олимпийцев была выбрана Москва. Россия сегодня является одним из мировых лидеров по числу спортсменов-олимпийцев. Страна успешно провела последние Олимпийские зимние игры. Россия – один из наиболее активных участников всемирного олимпийского движения. Олимпийский комитет России выступил с инициативой поддержать проведение форума в Москве, чтобы дать возможность Национальным олимпийским ассоциациям всего мира создать удобную площадку для обмена опытом, мнениями и выработки единых решений по актуальным вопросам, стоящим перед олимпийским движением в наши дни. Окончательное решение было принято на основании достигнутых договоренностей между Президентом РФ Владимиром Путиным и президентом МОК Томасом Бахом. Факт проведения форума в Москве подчеркивает уважительное и доверительное отношение международного олимпийского сообщества к России.

Олимпийское движение сегодня призвано служить единству, развитию и прогрессу во всем мире. То, что олимпийцы разных стран и видов спорта впервые собрались в рамках Всемирного форума, наилучшим образом способствует решению всех поставленных задач. «А участие ряда выдающихся спортсменов: Лариса Латынина, Владимир Смирнов, Елена Исинбаева, Бьорн Дэли, Александр Карелин, Джанет Эванс, Хишам Эль-Герруж, Сергей Бубка, Анастасия Давыдова, Кодзи Мурафоси, Елена Вяльбе, Андрей Кириленко, Александр Тихонов, Вячеслав Фетисов придало форуму особый статус. В Москву прибыли представители 120 национальных олимпийских ассоциаций. По итогам первого дня работы форума его участники подписали Декларацию. Документальное подтверждение того, что они против всяческих бойкотов спортивных мероприятий по политическим причинам» [4].

Торжественную церемонию открытия форума посетили глава МОК Томас Бах, президент РФ Владимир Путин, патрон Всемирной ассоциации олимпийцев Князь Монако Альберт II и президент всемирной ассоциации олимпийцев Жоэль Бузу. Последний на открытии пленарного заседания сказал: «Здесь не будут приниматься решения, дело не в голосованиях и выборах. Состоятся дискуссии, чтобы мы могли оказывать поддержку олимпийскому движению и олимпийцам... Речь на форуме пойдет в формате открытой дискуссии, чтобы помочь нашим ассоциациям стать более сильными».

Президент МОК Томас Бах поблагодарил Сочи и Россию за организацию зимних Олимпийских игр 2014 года: «Великолепные, замечательные Олимпийские игры в Сочи принесли немало приятных эмоций. ... хотел бы отметить теплоту и гостеприимность, которыми наслаждались гости со всего мира... Очень хорошо поработали организаторы, потому что они учли интересы всех: спортсменов, чиновников, зрителей. И можно с уверенностью сказать, что Игры 2014 года были, прежде всего, Играми спортсменов».

Выступая на Первом форуме Всемирной ассоциации олимпийцев, Владимир Путин заявил: «Россия полностью разделяет олимпийские ценности и готова сделать всё от неё зависящее для поддержки идеалов честной спортивной борьбы».

Форум стал уникальной в своём роде площадкой для обмена мнениями и опытом, потому что в дискуссиях участвовали те, кто о проблемах знает не понаслышке.

Одной из главных тем повестки Московского форума стало влияние политики на спорт. О том, что это недопустимо говорил и Владимир Путин на церемонии открытия: «Идеалы олимпийского движения: уважение к культуре других народов, содействие согласию и стабильности на планете перекликаются с традициями нашей страны, приоритетами и принципами, которые Россия отстаивает на международной арене. Это полностью соответствует нашим приоритетам и принципам. Мы чётко следуем Олимпийской хартии, где прямо указано о недопустимости использования спортсменов в политических целях».

За спорт вне политики высказался и Томас Бах. О том, что ни к чему хорошему ни для спортивного мира в целом, ни для спортсменов, в частности, это не приводит, он знает, как никто другой. После победы на Играх 1976 г. в Монреале он готовился повторить успех спустя четыре года. Но руководство Германии, как и ещё более 50 стран, приняло решение Олимпиаду-80 в Москве бойкотировать. Тогда многие спортсмены пропустили свои последние Игры в карьере.

«Я знаю, что если бы к спортсменам тогда прислушались, этого бойкота никогда бы не состоялось».

Именно поэтому я стою здесь сегодня. Потому что после того, как мы потеряли, проиграли в этой борьбе против бойкота Игр в Москве, я решил работать в администрировании, в управлении спорта, чтобы быть уверенным, что будущие поколения спортсменов не будут снова страдать от подобного решения недалеких политиков. И должен сказать, что мы прошли долгий путь с того момента. Олимпийская повестка 2020 делает еще больше. Она предотвращает дискриминацию в спорте, защищает чистый спорт, чистых спортсменов, поддерживает их, обеспечивает Олимпийские игры, сфокусированные на спортсменах, обеспечивает автономность спорта и избегает любые бойкоты» [5], - сказал президент МОК.

Выводы:

Влияние политики, как и отдельных политиков на спорт недопустимо. «Идеалы олимпийского движения: уважение к культуре других народов, содействие согласию и стабильности на планете перекликаются с традициями миротворчества и добрососедства, приоритетами и принципами, которые олимпийцы отстаивают на международной арене. Это полностью соответствует нашим приоритетам и принципам. В Олимпийской хартии прямо указано о недопустимости использования спортсменов в политических целях.

Инициатива проведения Первого Всемирного форума олимпийцев, с которой выступила российская сторона, по сути, открыла для международного олимпийского движения новые перспективы. Место и точная дата проведения следующего такого форума пока не определены. Но планируется, что отныне самые именитые спортсмены мира, спортивные администраторы и руководители олимпийских федераций будут встречаться для обсуждения актуальных проблем каждые два года.

1 Олимпийская хартия. Доступен: // www.letopis.info. [Проверен /28/10/2015].

2 Владимир Смирнов примет участие в первом Всемирном форуме олимпийцев в Москве. Доступен: // www.sports.kz/news/vladimir-smirnov [Проверен /28/10/2015].

3 ТАСС: Спорт - Первый Всемирный форум олимпийцев. Доступен // tass.ru/sport [Проверен /28/10/2015].

4 Всемирный форум олимпийцев в Москве - Сила в ПРАВДЕ. Доступен: // x-true.info [Проверен /28/10/2015].

5 Перемитин Г. Блаттер объяснил коррупционный скандал в ФИФА соперничеством России и США. Доступен: <http://www.rbc.ru/politics> [Проверен /28/10/2015].

Түйін

Олимпиада қозғалысы, халықаралық қатынастардың бейбітшілік пен дамуын нығайтудың факторының бірі ретінде Мухиддинов Е.М. - ҚазСЖӘнеТА Ұлттық спорт түрлері кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., профессор, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Санатқызы А. - ҚазСЖӘнеТА 2 курс студенті, anel_wushu_taolu@mail.ru

Олимпиадалық қозғалыстың тарихында алғаш рет спортшылар, ХОК басшылары, Ұлттық Олимпиада бірлестіктер мен барлық аймақтық халықаралық спорт ұйымдарының өкілдері, қоғам қайраткерлері, жаттықтырушылар және басқалары 21-22-қазан 2015 жылы Мәскеуде Олимпиадашылардың Дүниежүзілік форумында жиналған. Форумға қатысушылар, адамзат алдында тұрған өзекті мәселелерді шешу үшін өз мүмкіндіктерін, мәртебелерін пайдалануды жақсарту керектігі жөнінде талқылады. «Форумда әр түрлі елдердің спортшы-олимпиадашыларының көмегімен жүзеге асырылған табысты жобалары ұсынылды. Осы негізде олимпиадашылардың әлеуетін пайдаланудың тиімді бағыттары жөнінде болашақта тиісті халықаралық бағдарламалар мен ұсынымдар әзірленетін болады. Бүкіл әлемдік олимпиадашылар ұйымы 1994 жылы ХОК басшысы Хуан Антонио Самаранчпен құрылды. Оның мүшелеріне Олимпиада ойындарына қатысқан 100 мыңнан астам спортшы, және 143 ұлттық бірлестіктер кіреді. Форум түрлі елдерде жетекші спорттық және қоғамдық ұйымдар біріктіретін тұғырнама ретінде құрылды.

Тірек сөздер: спорттық ұйымдар, олимпиада қозғалысы, мәдениет аралық байланыстар, спорт аясындағы халықаралық қатынастар, саясаттан тыс спорт

Summary

The olympic movement as a factor strengthening peace and developing international relations

Muhiddinov E.M. - head of National Sports Department of KazAST, candidate of pedagogical sciences, Professor, RK honoured trainer, Sanatkyzy A. - KazAST 2nd course student of KazAST, anel_wushu_taolu@mail.ru

For the first time in the history of the Olympic movement, IOC leaders, athletes, representatives of the National Olympic Association and international sporting organizations all over the world, public figures, coaches of national teams and others. 21-22 October gathered 2015 year in Moscow at the World Forum of the Olympians. Forum participants discussed how to make the best use of their capabilities, status, and influence to address the pressing problems facing mankind. At the Forum were presented successful projects implemented using Olympic athletes in different countries. On this base will be developed by the relevant international programmes and recommendations on the most effective uses of potential Olympians. The world Organization was founded in the year 1994 Olympians head IOC Juan Antonio Samaranch. Its members include more than 100 thousands of athletes participating in the Olympics, and 143 national associations. The Forum was created as a platform for leading sports associations and social organizations of various countries.

Keywords: sports organizations, Olympic movement, intercultural communication, international relations in the sphere of sport, sport out of politics

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ САЯСИ КОММУНИКАЦИЯНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТӘЖІРИБЕСІНЕН

Ұ.М. Джолдыбаева – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Қазақстан тарихы кафедрасының доценті, т.ғ.к.

Қазіргі халықаралық қатынастар жалпы жаһандану және өңірлік интеграцияға негізделіп отыр, сондықтан серпінді даму негізінде халықаралық қоғамдастықта сенімді әріптес ретінде қабылданып, айтарлықтай беделге ие болып отырған және ТМД елдері арасындағы интеграциялық үдерістердің дамуында көшбасшы рөлін атқарып отырған Қазақстан Республикасы үшін көршілес елдермен бірігу маңызды мәселе болып табылады. Қазақстан тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап Орталық Азия мемлекеттерімен құрған ынтымақтастығы да мол нәтиже беруде. Оны іске асыруда көршілес елдермен ортақ мәселелерді шешу мақсатында Орта Азиялық республикалармен тығыз саяси-коммуникациялық байланыс негізінде өзара серіктестік пен ықпалдастықты құрудың маңызы ерекше.

Тірек сөздер: Қазақстан Республикасы, Орталық Азия, халықаралық қатынастар, саяси коммуникация, интеграция, ынтымақтастық

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған күннен бастап демократияны нығайтуда саяси салада түрлі реформаларды жүзеге асырып келе жатқан посткеңестік мемлекеттердің бірі. Сондықтан да еліміздегі билік пен қоғамның арасындағы өзара түсіністік мәселесі шешімін табатын мемлекеттік ақпараттық саясаттың бір бөлігін құрайды. Ал дамыған елдерде саяси субъектілердің өзара әрі қоғаммен ақпараттар алмасуының байланыстарын реттеуді жүзеге асыратын мемлекеттік саясаттың жүйеленген ақпараттық құрылысы түзіліп, арнайы бағдарламасы жолға қойылған. Бүгінде елімізде билік пен қоғамның өзара түсіністігін орнатуда саяси коммуникацияның алатын орны мен рөлі зор болып табылады. Оны талдау және жүзеге асыру міндеті де өте өзекті мәселеге айналып отыр. Саяси коммуникация латын тілінде *communicatio* - хабар - саяси субъектілердің ақпарат алмасу мен тікелей қатынасының, ой-идеялармен, мәліметтермен бөлісу негізіндегі өзара қарым-қатынас үрдісі ретінде анықталып, саяси құрылым мен ондағы байланыстырушы қызметті орындауды білдіретін саяси үрдіс түрінде қарастырылған.

XX ғасырдың 90-шы жылдары Тәуелсіз мемлекеттер достастығы үшін өте қиын да өтпелі кезең болды, себебі саяси басқару тетіктері мен тәртіптерінің өзгеруі мемлекеттік институттардың жойылуына әкелген тұста еліміз саяси-экономикалық реформалардың қарқынды жүргізілуі нәтижесінде дами бастады. Осы орайда ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы», «Қазақстан Республикасы дамуының 2010 жылға дейінгі стратегиялық жоспары», «Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі индустриялық-инновациялық даму стратегиясы», «Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға дейінгі экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы», «Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі аумақтық даму стратегиясы», «Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасы» т.б. құжаттарында мемлекетіміздің жалпы ұзақ мерзімді ұлттық даму стратегиясы толық қарастырылған.

Бұл стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуде Қазақстан Республикасы Президентінің 1998 жылғы 28 қаңтардағы № 3834 «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын іске асыру шаралары туралы» Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998-2000 жылдарға арналған «Экология және табиғи ресурстар» стратегиялық жоспарын іске асыру бағдарламасы бойынша іс-шаралар атқарылды. Аталған бағдарламаны жүзеге асыруда бірінші кезекте тұрған міндет қоршаған ортаны қорғауды басқарудың жүйесін құру мәселесі болды.

Қазіргі халықаралық қатынастар жалпы жаһандану және өңірлік интеграцияға негізделіп отыр, сондықтан серпінді даму негізінде халықаралық қоғамдастықта сенімді әріптес ретінде қабылданып, айтарлықтай беделге ие болып отырған және ТМД елдері арасындағы интеграциялық үдерістердің дамуында көшбасшы рөлін атқарып отырған Қазақстан үшін де көршілес елдермен бірігу маңызды мәселе болып табылады. Қазақстан тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап Орталық Азия мемлекеттерімен құрған ынтымақтастығы да мол нәтиже беруде. Аумақтық кеңістігі ғана емес, тілі мен ділі де ортақ, қарым-қатынастары ежелден үзілмеген ортаазиялық тәуелсіз мемлекеттердің бірлесіп отырып шешетін мәселелер шеңбері ауқымды. Ол қоршаған ортаны қорғау, су ресурстарын пайдалану, тауар айналымы, шекара, мәдениет, кедендік одақ, бірыңғай көлік, энергетикалық және ақпараттық жүйелерді қалыптастыру т.б. мәселелерді қамтиды.

Географиялық және демографиялық ресурстарға бай бұл аймақ бүгінгі таңда геосаяси басымдықтарға ие болып отыр, себебі бұл өңір Еуразияның ең басты геосаяси орталықтарымен шекаралас жатыр. Еуропа мен Азияның арасындағы саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастың көпірі болып табылатын

Қазақстан осы ортаның экологиялық жүйесінде де маңызды рөл атқарады. Қазақстан аумағының кеңдігі, климаты, су жүйесі бүкіл Еуразияның экономикалық-әлеуметтік жағдайының тұрақтылығына әсер етеді. Сонымен, қазіргі кезеңде қызмет атқарушы құрылымдарды бекітіп, аймақтық басқару механизмдерінің тиімдісін қалыптастыру Орталық Азия мемлекеттері ынтымақтастығындағы басты мәселе болып табылады.

Қазіргі таңда Орталық Азия мемлекеттері арасында туындап отырған проблемалар олардың стратегиялық мүдделеріне нұқсан келтірмей, келіссөздер жолымен ымыралық негізде шешілуде және олардың ұмтылыс-ұстанымдары халықаралық құқықтың жалпыға бірдей мойындалған нормаларымен үндес болуда. Атап айтқанда, 1992 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымына (БҰҰ) мүше болып кірген Қазақстан осы Ұйым аясында қабылданған адам құқықтары, халықаралық қауіпсіздік, қоршаған ортаны қорғау, есірткіге бақылау жасау т.б. жөніндегі халықаралық конвенциялардың көпшілігіне қосылып, өз ұстанымын ашық білдіріп, ұсыныстарын алға тартып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) құру туралы ұсыныс жасаған болатын. БҰҰ-мен қатар көптеген өзге елдер тарапынан қолдау тапқан бұл бастама 2002 жылы іске асырылып, Алматы қаласында он алты ел мүше болған АӨСШК алғашқы саммиті өткізілген болатын. Онда әлемнің аса ірі мемлекеттерінің өкілдері дүниежүзілік қоғамдастыққа ортақ өзекті мәселелерді талқыға салып, Алматы актісін және АӨСШК-нің лаңкестікті жойып, өркениеттер арасындағы үнқатысуға жәрдемдесу туралы декларациясын қабылдады. Ал, өткен жылдың маусым айында Алматы қаласында тоғыз мемлекеттің басшысы, бір премьер-министрі, жеті Үкімет мүшесі және БҰҰ Бас хатшысының орынбасарының қатысуымен АӨСШК Екінші саммиті өткізілді. Саммиттің ашылуында сөз сөйлеген ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңес дүние жүзіндегі шешуші факторлардың біріне» айналғандығын атап өтті /1/. Өткізілген саммит барысында Алматы қаласында АӨСШК Хатшылығы ашылды. Сонымен қатар АӨСШК Екінші Саммитінің декларациясы қабылданып, онда Азиядағы, тұтас алғанда әлемдегі қауіпсіздік пен ынтымақтастықтың шешуші проблемалары көрініс тапты. Осы аталған шаралар Орта Азиялық республикалардың сыртқы саясатын жүргізуде елеулі маңызға ие, оларға өкілдері қатысқан елдерді «бір мақсат біріктіреді, ол – Азиядағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты сақтау» /1/. Қазақстанның АӨСШК төрағасы болып, бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайту жолында бар мүмкіндіктерді әрі қарай да жүзеге асыра беру ұстанымы барынша айқындалып, әлем қоғамдастығының қолдауын тауып отыр.

Алматы қаласында 2003 жылдың маусым айында Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйымның Парламенттік Ассамблеясы форумы болып өтті. Өткізілген алқалы жиында Н.Ә.Назарбаев жаңа жүзжылдықтағы қауіп-қатер мен дүрбеленді дабылдардың шекаралар шеңберінен шығып кету сипаты өңірлік қауіпсіздікті тек жаһандық өлшеммен ғана өлшеуді талап ететіндігін атап өтіп, біріншіден, ЕҚЫҰ-ға мүше елдердің кем дегенде 11-інің географиялық аумағы Азияда орналасқандығы азиялық бағытты осы ұйымның маңызды бағытына айалдырады, екіншіден, қазіргі кезеңде Азияда адамзаттың жалпы санының жартысынан астамы өмір сүріп жатқандықтан, планетаның негізгі шикізат және демографиялық әлеуеті Азия елдерінде болғандықтан, жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі мән-маңызы барған сайын арта түсуде, үшіншіден, Азияның саяси, экономикалық әрі мәдени тұрғыдан біртекті болмай отырғандықтан, бұл өңірде қауіпсіздік институттарын құру қиын, ал әлеуметтік және саяси тұрақсыздық салдарынан жыл сайын Азияның жекелеген елдерінен Еуропаға ондаған мың заңсыз мигранттар өтуде деді. «Сонымен, жаһандық ауқымдағы қауіпсіздіктің, соның ішінде Еуропа континентіндегі тұрақтылықты қамтамасыз етудің де көптеген мәселелерінің кілті Азия жерінде жасырылып жатыр,» – деп атап өтті. Сонымен қатар Елбасымыз жекелеген елдерде байқалып отырған әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің оңды қарқыны елеулі дәрежеде нақты жобаларды жүзеге асыруға деп берілген шетел капиталымен байланысты. Бұл көрсеткіш жөнінен Қазақстан Орталық Азия елдері арасында көшбасшы орнында екенін де терең қанағатпен атап өтті /2/.

Мемлекеттердің халықаралық ауқымдағы ұлттық мүдделерін нұқсансыз қамтамасыз ету үшін, біз әлеуметтік-экономикалық даму бағытында тиісті табыстарға қол жеткізуге тиіспіз. Біздің мүдделеріміздің түпкілікті мәні – халыққа төнуі мүмкін қандай да болсын сыртқы қауіптердің алдын алып, мемлекеттілігімізді сақтап қалу, себебі бұл болашақ үшін ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Орталық Азияда ядролық қарудан азат аймақ құру туралы шартқа 2006 жылғы қыркүйек айында Семей қаласында қол қойылды. Бұл бастама халықаралық қоғамдастық тарапынан ядролық қарусыздану мен таратпау ісіндегі маңызды қадам ретінде бағаланды. Ал осыдан он бес жыл бұрын Елбасы Н.Ә.Назарбаев Семей ядролық сынақ алаңын жабу туралы Жарлыққа қол қойған болатын. «Қазақстанның бұл тарихи шешімі – дүниежүзілік қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолындағы жарқын үлгіге айналумен

қатар, болашақ дамудың бағытын анықтаған сарабал қадам болғанын тарихтың өзі таразылап берді» /3/.

Бүгінде Орталық Азия мемлекеттері Арал теңізі алабы жөніндегі бағдарламаны бекітіп, жүзеге асыруда, сонымен қатар Каспий теңізі жөніндегі экологиялық конвенцияны ратификациялау жұмысы жүргізілуде. Орталық Азия мемлекеттеріне арналған халықаралық ұйымдар да өз жұмыс бағыттарын белгілеп, су, жер және экологиялық қауіпсіздік салаларындағы бірлескен бағдарламаларды іске асыру жұмыстарын жалғастыруда. Қазіргі кезеңде Орталық Азия үшін әр түрлі секторлар мен халықаралық ұйымдардың қызметін реттеу маңызды мәселелер қатарында болып отыр. Орталық Азия елдері басшыларының БҰҰ-ға донорлар қызметін реттеуші халықаралық механизмін құру туралы өтініші бұл міндеттің маңыздылығын жоғарылатуда.

Біздің мемлекетіміздің күннен-күнге артып отырған экономикалық және саяси мүмкіндіктері біздің аймақтағы интеграциялық үдерістерде барынша белсенді рөл атқаруымызға игі ықпал етуде. Аймақтағы көршілес мемлекеттерді біртұтас механизм ретінде алсақ, біздің ел нарықтық кеңістіктің бел ортасында тұр. Өңірдегі көршілес тұрған елдермен сауда-экономикалық қарым-қатынастардың нығая түсуі саяси тұрақтылық пен аймақтағы ортақ қауіпсіздіктің кепілі болып отыр. Орнықты даму бағдарламаларына оң бағыт беретін ең күшті тетіктің бірі – халықтың ауқатты өмір сүруге деген ұмтылысы. Бұл мақсатқа жетуге Орнықты даму бағдарламалары өз септігін тигізеді, олардың принциптері мен мақсаттары туралы сауатты ақпарат беру шарты орындалған жағдайда халық тұрақты дамуды іске асыру саясатын қолдайды. Қазақстан оңтүстік аумақтарымен шекаралас орналасқан Орталық Азия елдерінде түпкілікті саяси тұрақтылық пен әлеуметтік-экономикалық ахуалдың жақсаруына барынша мүдделі және соған бар көмегін көрсетуге дайын.

Орталық Азия мемлекеттерінің басшылары 2006 жылдың маусым айында Қытай Халық Республикасында (Шанхай қаласы) Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының кеңейтілген құрамда болған алтыншы мәжілісіне қатысты. Н.Ә.Назарбаев ШЫҰ аясында экономикалық қарым-қатынас ерекше пайдалы және аса қажет болатынын, ол әрі күрделі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал жасайтынын, Орталық Азиядағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты да қамтамасыз ететінін атап өтіп, табиғи ресурстарға және мол адами әлеуетке ие біздің өңір жаһандық экономикалық үдерістердің және әлемдік геосаясаттың ажырамас бөлігі екендігіне баса назар аударды /4/.

Аймақтағы елдер қазіргі кезеңдегі өркениеттік дамуға бет бұра отырып, әлемдік экономиканың жаһандануы мен ақпараттық-коммуникациялық кеңістіктің кеңеюі тұсында ұлттық экономиканы мемлекеттен ажыратуға бағыт алды және лаңкестік пен экстремизмге қарсы күрестегі мүдделердің ортақтығын сезінді. Дүние жүзі мемлекеттерінің ықпалдасуға бағыт алуы, әлемдік экономиканың біртұтастыққа қарай ұмтылысы Орталық Азия елдері үшін де айрықша маңызды мәселе екені баршаға мәлім. «Орталық Азия мемлекеттерінің Одағы» атты ұйымды құру бастамасын көтерген ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына кезекті, 2006 жылғы Жолдауының жетінші басымдығында еліміздің экономикалық, саяси-мәдени жағдайларын кеңінен талдай отырып, Қазақстанды әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына қосуда көршілес Орталық Азия елдерімен халықаралық ынтымақтастық пен серіктестік құрудың зор маңызына баса назар аударып, «Қазақстанның мүдделерін, өңірлік және әлемдік дамудың серпінін ескеретін теңдестірілген және жауапты сыртқы саяси бағытты одан әрі іске асыру» /5/ қажет деп атап көрсетті. 2014 ж. қараша айында Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінде «Тұрақты адами дамудың жаңа парадигмасы G-Global жаһандық диалог форматы» атты халықаралық конференция өтті. Бұл конференцияға 22 елден 33 сарапшы қатысып, ҚР Сенатының төрағасы Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа парадигмалар туралы он тезис» ұсынды. Онда: «жаңа форматтағы даму парадигмасының маңызды мәселесі экологиялық факторды бағалау бойынша жаңа көзқарас қалыптастыру болуға тиіс екендігі және Жер бетіндегі тіршілікпен тығыз байланысты экожүйелердің 60 пайызы жойылу қаупінің алдында тұрғандығына» айрықша мән берілді. /6/. Антропогендік әрекеттің парниктік әсерінен туындап отырған климаттың жылынуы бүкіл жер-жаһанға қауіп төндіріп отыр. Қоршаған ортаны сақтап қалу мен оны ұдайы жаңғыртып отыру өркениеттің тұрақты дамуының міндетті шартына айналуы керек.

Бүгінгі таңда күрделеніп отырған сыртқы қатынастардың стратегиялық бағыттары мемлекетіміздің дамуы мен жалпы жаһандану талаптарына сай келуде. Қазақстанның қазіргі халықаралық қатынастары жаһандану және өңірлік интеграцияға негізделуі тиіс. Оны іске асыруда көршілес елдермен ортақ мәселелерді шешу мақсатында Орта Азиялық республикалармен тығыз саясат-коммуникациялық байланыс негізінде өзара серіктестік пен ықпалдастықты құрудың маңызы ерекше. Ол – ішкі саясатта да, сыртқы саясатта да тұрақты дамуға қажетті негіз қалау екендігі баршаға мәлім.

2 Н.Ә.Назарбаев. Жаһандық ауқымдағы қауіпсіздіктің кілті Азия жерінде жасырылып жатыр // Егемен Қазақстан, 2003 ж., 10 маусым.

3 Қ.Тоқаев. Отандық дипломатияның он бес жылы / Егемен Қазақстан, 2006 ж., 16 желтоқсан.

4 Жаһандық дамудың жаңа кіндігі Шанхай ынтымақтастық ұйымы бола алады // Егемен Қазақстан, 2006 ж., 16 маусым. 2 бет.

5 Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барыниша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Алматы ақиамы, № 25 (3659), 2006 ж., 4 наурыз. 9 бет.

6 Ғаламдық дамудың тезисі // «Жас қазақ» газеті, №45 (513), 14 қараша, 2014 жыл, 5-бет.

Резюме

Вопросы совершенствования политико-коммуникационной системы Республики Казахстан в сфере безопасности
Джолдыбаева У.М. – к.и.н., доцент кафедры История Казахстана КазНПУ имени Абая

На современном этапе международные отношения основаны на глобализацию и интеграционные процессы центральноазиатского региона. В связи с этим, Республика Казахстан в мировом сообществе успел заявить о себе как надежный партнер, а среди стран СНГ стал успешным лидером происходящих интеграционных процессов в регионе в целом. Для Казахстана очень важно международное сотрудничество с соседними республиками, так как на основе политико-коммуникационной связи можно добиться решений интеграционных вопросов региона.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Центральная Азия, международные отношения, политическая коммуникация, интеграция, сотрудничество

Summary

Questions of perfection of the political and communication systems Republics of Kazakhstan in the field of safety
Joldybayeva U.M. - an associate professor of department is History of Kazakhstan KazNPU to the name of Abai

At the present stage of international relations based on the globalization and integration processes in the Central Asian region. In this regard, the Republic of Kazakhstan in the world community managed to establish itself as a reliable partner among the SNG countries and has become a successful leader of the integration processes taking place in the region as a whole. For Kazakhstan it is important to international cooperation with the neighboring republics, as the basis of political and communication links can be achieved making integration issues in the region.

Keywords: Republic of Kazakhstan, Central Asia, international relations, political communication, the CIS integration, cooperation

УДК 340.00

ДЕМОКРАТИЯНЫҢ ДАМУЫ МЕН ОРНЫҒУЫНДАҒЫ ПАРЛАМЕНТТІҢ ОРНЫ

Е.М. Тилеубергенов – Абай атындағы ҚазҰПУ, мемлекеттік және азаматтық
құқықтық пәндер кафедра меңгерушісі, з.ғ.к., доцент,

А.Н. Казиева – Абай атындағы ҚазҰПУ, з.ғ.к., аға оқытушысы

С.Ж. Оңғарбаев – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Құқық және экономика негіздері» мамандығы,
2-курс магистранты

Бұл мақалада заң шығару өкілетті орган Қазақстан Республикасы Парламент институтының демократияның дамуы мен орнығуындағы орны, рөлі жан жақты зерттелген. Онда мемлекеттегі демократияның дамуын парламентаризмнен бөліп алып одан парламенттіліктен тыс талдау мүмкін еместігі және де бүгінгі таңда мемлекеттегі демократияның қалыптасуына, әрі қарай дамуына көңіл бөлінген. Сонымен қатар осы арқылы ел тәуелсіздігінің нығайуы мен оның бүкіл әлеммен еркін қарым қатынасына ықпал ететін биліктің бір тармағы және бірегейі – Парламент мәселелері кеңінен қарастырылған. Мақалада нақты мысалдар арқылы қазіргі кезеңдегі Қазақстан Парламентіндегі өзгерістерге талдау жасалған және де бүгінгі таңдағы Қазақстан жағдайына демократияның әмбебаптық дәрежесіне оның әлемдік стандартқа сәйкестігі туралы айтылды. Парламент халықтың ортақ мүддесі мақсатына жұмыс істейтіндігі, ол әрқашанда қамтамасыз етілуіне ерекше көңіл бөлінді.

Тірек сөздер: Президент, демократия, мемлекет, парламент, демократиялық қоғам, билік.

Бүгінгі таңда қандай да болмасын мемлекеттегі демократияның дамуын парламентаризмнен бөліп алып одан – парламенттіліктен тыс талдау мүмкін емес. Қазіргі кезеңде біздің мемлекеттегі демократияның қалыптасуына, әрі қарай дамуына және осы арқылы ел тәуелсіздігінің нығайуы мен оның бүкіл әлеммен еркін қарым қатынасына ықпал ететін биліктің бір тармағы және бірегейі - Парламент.

Кез келген дамыған елдерде демократия мен Конституция егіз ұғымды білдіреді. Демократия тікелей мемлекеттің Конституциясына орай сонымен тікелей байланысты, дамиды. Ата заңда қоғамды басқару-

дың демократиялық принциптері тұжырымдалмаған болса, ол елде демократияның орнығуы мүмкін емес. Осы жерде айта кетер болсақ, елде шынайы демократия болу үшін саяси, экономикалық, құқықтық, мәдени, идеологиялық кепілдіктер жүйесі болуы шарт. Оның маңызды кепілдігіне мысал ретінде әр түрлі демократиялық елдерде қалыптасып жатқан азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттерді келтіруге болады. Жалпы демократия деп халық билігі, теңдік пен құқық, әділдік, еркіндік принциптеріне негізделген мемлекеттік құрылысты айтамыз.

Ал енді Қазақстан Республикасының Парламентіне келер болсақ, төмендегідей мәселелерге баса көңіл аударғанымыз жөн. Егемен елдің соңғы Конституциясына сәйкес 1995 жылы құрылған қос палаталы Парламенттің Қазақстан Республикасындағы жоғарғы өкілді орган ретінде қалыптасып, оның одан ары демократия бағытында даму жолына үлес қосуы және түсуі қоғамдық-саяси, экономикалық өміріндегі елеулі оқиғасы болды [1].

Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыру жолында Конституцияға сәйкес қос палаталы Парламенттің маңыздылығы мен қатар оның рөліде өте жоғары [1].

Демократиялық жолмен құқықтық және әлеуметтік мемлекет орнауықазіргі өркениетті әлемдік тәжірибеде нық қалыптасқан билік бөлу принциптеріне негізделеді. Билік бөлу принципіне сәйкес Республикадағы біртұтас мемлекеттік билік Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлініп, өзара іс қимыл жүзеге асырылады. Айтылған билік тармақтарының ішінде Парламент негізгі орынды иемденеді және бүгінгі күні Қазақстан Республикасы өзінің дербес заң билігін дамыту үстінде.

Басқа мемлекеттерде әсіресе батыс демократиялары заң шығару институттарын көптеген ғасырлар бойы дамытып отырған, осылай бола тұра бұл жүйе ежелгі және ортағасырлық демократиялардан олардың жалпы мемлекеттік рухын, мемлекеттілік пен халықтың жақындасу ынтасын мұра еткен [2, 424 б.].

Қазақстан Республикасының батыс демократиясынан өзіндік айырмашылығы бар екені сөзсіз. Бұл айырмашылықтар тек саяси жүйесінен ғана емес, сонымен бірге экономикалық жүйесінен, өзінің көпэтникалық сипатынан, қоғамдық мәдени тарихынан көрініс береді. Сол себепті батыс тәжірибесін, осыншама айырмашылықтарын ескерместен, еліміздің заң билігіне енгізе қою мүмкін емес. Дегенмен, Қазақстан Республикасы егемендігін алып, тәуелсіз мемлекет болғанан бергі жылдарда демократияны дамыту бойынша батыл қадам жасағандықтан, басқа елдердің нақты тәжірибиелерінің Республикамыздың заң шығару шараларына, салыстырмалы негіздегі сайлауларға, сайлаушылармен қатынастарға және қоғамдық мінез-құлық нормаларына қатысты маңызы зор екені айқын.

Қазақстан Республикасының Конституциясы халық билігі сипатындағы шынайы демократиялық билікті қамтамасыз етуге бағытталған ұстанымды қамтиды [3, 30 б.]. Жоғарыда атап өткендей, мемлекеттік биліктің халыққа тәуелділік деңгейі осы биліктің өзін-өзі басқару және жоғары биліктің деңгейін тікелей айқындайды, өзге ешқандай билік оның өз үстемдігін жүзеге асыруына шектеу қоя алмайды. Ол халықтың мәртебесін және еркін білдіреді.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы – Парламент ол халық билігі сипатындағы шынайы демократиялық билікті қамтамасыз етуде бағытталған ұстанымды қамтиды. Өкілдік демократия өз құрамында өзара бейбіт қатынастағы топтарды, қоғамның өзге де әлеуметтік топтарын, ұлтар мен ұлыстарды, этникалық топтарды қамтитын халық мемлекеттік биліктің бір және бірегей қайнар көзі болып табылады.

Өкілдік демократияда халықтың еркі депутаттарға және биліктің өкілетті органдарына беріледі. Азаматтар өздерінің көзқарастарының, мақсаттарының, бағдарламаларының ниеттестігіне байланысты депутаттарды сайлайды, оларға өз мүдделерін қорғауды сеніп тапсырады [4].

Қазіргі Қазақстан Республикасында демократиялық белгілер бар, қазір соны жүзеге асыру үшін көптенген жұмыстар жүргізілуде. Қазақстан Республикасы өзін егеменді, зайырлы, демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде деп жариялады. Қабылданып жатқан заңдарда адамдардың негізгі құқықтары мен бостандықтары көрсетіліп, заң мен сот алдында теңдестірілген. Әркім өзінің жанына жақын саяси мұраттарды ұстануға ерікті. Сөз және баспасөз бостандығы, соның ішінде сынау құқығы да заң жүзінде бекітілген. Экономика саласында жеке мешіктің дамуына үлкен жол ашылды. Халық нарықтық экономикамен қатар демократиялық жағдайда өмір сүруге үйренуде.

Қазақстан Республикасының жағдайында демократиялық мемлекеттік биліктәуелсіз Қазақстан халқына тиесілі қоғам және мемлекет істерін тікелей және халық билігінің арнайы тетіктері арқылы Конституцияда бекітілген нысандар мен шектерге билікті басқару қызметі.

Халық билігі принципін бекіту арқылы Конституция ол билікті жүзеге асыру формасы ретінде тікелей

демократияны, партиялар мен еңбек ұйымдарының қызметін айқындайды. Нәтижесінде халықтық билік демократияның бүтін жүйесі түрінде қабылданған заңдар арқылы ұйымдастырушылық тұрғыда көрініс табады, азаматтарды мемлекеттік және қоғам істерін басқаруға араластырып, олардың саяси белсенділігін арттыруды әрқилы формаларын қолданады [3, 30 б.].

Демократиялық билік, парламент халықты толық басқаруды қамтамасыз ету мүддесі үшін жоғарыда аталған барлық билік формаларының түрлерін пайдаланады. Бұл формалардың маңыздыларының бірі өкілдік демократия, ол өз кезегінде халық және жедел билік қызметін жүзеге асыратын кәсіби мемлекеттік аппарат арасындағы байланыстырушы тармақ болып табылады.

Өкілді орган халық қалауларын сайлау демократияның бір көрінісі шынайы халықтық биліктің маңызды бөліктерін бірлестіреді, себебі олар халық билігінің жоғары тікелей билігі ретінде қызмет етеді және бір мезгілде еліміздегі халық өкілдігі институтын құрайды.

Өкілдік демократия бүкілхалықтық еркін сайлаулар арқылы мемлекет және қоғам істерін басқаруға қатысты белгілі бір қызмет түрлерін халықтың сайланбалы өкілдерге – депутаттарға беруін білдіреді. Осылайша бұл халықтың толық билікті жүзеге асыруын өкілді демократия жүйесін құрайтын сайланбалы өкілді органдар арқылы қамтамасыз етеді. Осы өкілді демократия институты халықтың заңға сәйкес және жергілікті жердегі халық мәселелерін шешуді қамтамасыз етеді. Осы негізде халық егемендігі көрінісінің демократиялық формалары өкілдік жүйеден бастау алады, ал халық тәуелсіздігінің өзі халық өкілдігі сипатын анықтайды.

Парламент халықтық билік жүесінде тікелей, шынайы демократия ерекше мәнге ие. Мұның шынайы мәні халық еркін тікелей білдірудегі оның рөлімен айқындалады, яғни құқық шығармашылықтағы сияқты ешбір аралық жалғастырушы бөліктермен бөлінбеген, мемлекеттік құрылыстың мәселелерін шешу процесінде айрықша маңызды рөл алады [5].

Қазақстан Республикасының Конституциясы тікелей демократия институтын жоғарғы халық билігін тікелей білдіру сипатында бекітеді және олардың қатарына референдум мен еркін сайлауларды жатқызады. Шетелдік бақылаушы лорд Джон Уэверли Қазақстандағы демократияның даму болашағын былай деп бағамдайды: «Мен білемін, соңғы 20 жылдың ішінде Қазақстан демократияны дамыту жолында біраз жұмыс жасады. Мәселен, осы жолғы сайлаудың нәтижесі бойынша Қазақстан Парламентіне үш бірдей партия кіріп отыр. Бұл – жаман көрсеткіш емес. Әрине, алдағы уақытта бұл демократиялық үрдіс үдей түседі. Мен өзім Қазақстанның осы жолдағы жұмысын жоғары бағалаймын. Демократия бір күнде келмейді. Бұл – ұзақ уақытты қажет ететін үрдіс. Қазақстан ол үрдісті барынша үдетуге тырысып келеді», – дейді ол [6].

Ол шындығында да солай болуы керек ұзақ процесс. Сондықтан да Қазақстан демократиялық бағытта қарыштап дамып келе жатқан Парламенттік мемлекет екенін басқалардың да мойындағаны абзал.

Сонымен, біз демократия ұғымына халықаралық көлемде сипаттама беруге тырыстық. Бүгінгі таңдағы Қазақстан жағдайына демократияның әмбебаптық дәрежесіне оның әлемдік стандартқа сәйкестігіне тоқталдық. Қорытындылай келе демократияның дамуында парламенттік жүйе мен саяси партиялар процестері терең өзара байланысты және бірін-бірі толықтырып отырады деуге әбден болады. Парламент өзінің белсенді заңнамалық процесі мен парламентаризмнің принциптері: халық билігі, демократия, ашықтық және де қоғамдық бірлестіктердің, бұқаралық ақпарат құралдары мен сайлау туралы заңнаманы үздіксіз жетілдіру үшін қолайлы жағдай жасайды. Өз кезегінде демократияның дамуында – Парламентте көпжүйелі партияның болуы, қоғамдық өмір, тұрақты талдау және елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайға және осы проблемаларды шешуге Парламент атқарушы органдарының практикалық қызметіне объективті және теңгерімді сын бағамдаудың оларды шешу үшін жаңа жолдарын іздеуге өз құзіреті шегінде мәжбүр етеді.

Қазақстан егемендігі өз қолында, тәуелсіз мемлекет болып қалыптасып даму үстінде. Ұзақ мерзімге арналған бағдарламалар мен ел бірлігін сақтауға бағытталған доктриналар қабылданды. Онда Парламенттің мемлекетті демократияландыру бағытындағы алатын орны мен рөлі тағыда айшықталғанын көрсетті. Шындығында парламент халықтың ортақ мүддесі мақсатында жұмыс істейді және ол әрқашанда қамтамасыз етілуі тиіс. Еліміздің демократиялық бағытта дамуына Ата заңмен қатар Парламенттің рөлі ерекше екенін баса айтқан жөн.

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995. – 30 тамыз. URL:<http://www.zakon.kz>

2 Становление и развитие института парламентаризма в условиях развития интеграционных процессов. – Алматы, 2010. – 424 с.

3 ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – 2014. № 1. – 30 б. Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы./Берілген өзгерістер мен толықтыруларымен, 2014.–URL:<http://www.online.zakon.kz>

Резюме

Роль парламента в развитии демократии

Тилеубергенов Е.М. – зав.кафедрой государственных и гражданско-правовых дисциплин, к.ю.н., доцент, КазНПУ им. Абая, Казиева А.Н. – к.э.н., ст.преподаватель КазНПУ им. Абая, Онгарбаев С.Ж. – магистрант 1 курса спец. «Основы права и экономики», КазНПУ им.Абая

В статье рассматриваются всесторонне вопросы о наиболее важных аспектах института Парламентаризма, представительной власти в становлении, роли и развитии демократии. Невозможность эволюционной демократизации общественной жизни без развития и совершенствования представительной власти. Исследованы развитие института парламентаризма с учетом позитивного опыта его функционирования в демократически развитых государствах и в связи с этим укрепление независимости государство. Приведены конкретные примеры становления и развития института парламентаризма в Республике Казахстан на современном этапе в соответствии с международными стандартами. Также отмечены новые конструктивные идеи и предложения, полезные для более эффективного взаимодействия ветвей власти и дальнейшего совершенствования и укрепления института парламентаризма в Республике Казахстан. Что безусловно, способствует непрерывности и стабильности законодательного процесса в стране.

Ключевые слова: Президент, демократия, государство, Парламент, демократическое общество, власть

Summary

Role of the parliament in the development of democracy

Tileubergenov E.M. - Head of the Department of State and the Civil Law Disciplines, Ph.D., associate professor, Kazakh National Pedagogical University Abai, Kaziyeva A.N. - PhD, senior lecturer Kazakh National Pedagogical University Abai Ongarbaev S.J. - 1 undergraduate course specials. "Law and Economics" Kazakh National Pedagogical University Abai

The most important aspects of the Institute of parliamentarism, representative government in the establishment, role and development of democracy is discussed in this article. The impossibility evolutionarily democratization of public life without the development and improvement of representative government and explore the development of the institute of parliamentarism in a view of the positive experience of its functioning in in the democratically developed countries and in this regard, strengthening the independence of the state. The article gives concrete examples of the formation and development of the institute of parliamentarism in the Republic of Kazakhstan at the present stage. What certainly contributes to the continuity and stability of the legislative process in the country.

Keywords: President, democracy, state, parliament, democratic society, power

УДК 343.232

ҚЫЛМЫС САЛДАРЫНАН КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУДІҢ МЕХАНИЗМДЕРІ

А.Жамалбек – құқықтану мамандығының 1-курс магистранты,
С.Ж. Кусаинов – з.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ

Бұл мақалада автор қылмыс салдарынан келтірілген зияндарды, олардың барлық механизмдерін, Қылмыстық процесті жүргізген органдардың заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген зиянды өтеу жөніндегі заңды қолдану тәжірибесі туралы заңдарды, Қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тарту, процессуалдық мәжбүрлеу шараларын заңсыз қолдану, негізсіз соттау фактілері өрескел заң бұзушылық болып табылатынын және оның нәтижесінде адам мен азаматтың, заңды тұлғалардың заңды құқықтары мен мүдделеріне елеулі нұқсан тиетінін, оларға және мемлекетке материалдық зиян және моральдық залал келтірілетінін толықтай түсіндіре отырып, осы жоғарыда аталып өткен терминдерге қысқаша түсінік бере отырып оларға шолу жасайды және де шетел мемлекеттерінің қылмыс салдарынан келтірілген зияндарды өтеудің заңнамасы мен тәжірибесін талдап, бұл саладағы отандық заңнаманы жетілдірудің қажеттілігі туралы нәтиже жасайды.

Тірек сөздер: Қылмыс салдары, зияндарды өтеу, залалдар, моральдық залал, материалдық зиян, зияндарды өтеу заңнамасы, жәбірленуші, зиянды өтеу, қылмыстан зардап шеккен жәбірленушілерге көмек қоры, өтемақы

Адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын ең жоғарғы құндылық ретінде тану мемлекетке оларды қорғау және сақтау міндетін жүктейді. Мұндай құндылықтардың сақталуы мен қорғалуының негізгі және маңызды кепілі ретінде өзінің конституциялық құқықтарын сот арқылы қорғау табылады десек қателеспеспіз. Бұл тұрғыда ерекше орынға ие болатын мәселе тұлғаға қылмыс арқылы келтірілген зиянның орнын толтыру мәселесі, яғни азаматтық талап қою арқылы тұлғаның бұзылған құқықтарын қалпына келтіру.

Зиян келтіру кез келген қызмет аясында орын алады олар қылмыс салдарынан, автокөліктер мен басқа да көлік құралдарының иелерімен, қауіпті заттармен, жануарлармен, тауарларды, жұмыстар мен қызмет

көрсетулерді сатудан, лауазымды тұлғалар мен мемлекеттік билік пен басқару органдарының заңсыз іс-әрекеттерімен және т.б. келтіріледі. Тұлғалардың бұзылған құқықтары меп мүдделерін бірдей қалпына келтіруге, аталған тенденциялардың қауіптілігін елеулі түрде төмендетуіе мүмкіндік беретін азаматтық құқықтың институты болып азаматтық-құқықтық жауапкершілік табылады. Зиян келтіруден туындайтын міндеттеме - бұл зиян келтірушінің немесе заңнамада аталған өзге де тұлғаның келтірілген зиянды толық көлемде өтеу міндетін қамтыған, жеке немесе заңды тұлғалардың (мемлекеттік немесе әкімшілік-аумақтық бөліністің) заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделеріне құқыққа қайшы іс-әрекеттермен (әрекетсіздікпен) мүліктік және мүліктік емес зиян келтіру салдарынан тікелей заңнама нұсқауларынан туындайтын міндеттеме.

Құқықтық әдебиетте жәбірленушінің құқықтық тәртіпті сақтау және адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша өз міндеттерін орындамағандықтан, келтірілген зиянды (оның ішінде моральдық зиянды да) өтеуді мемлекеттен талап ету құқығы жайлы пікірлер айтылған болатын. [4; 21-23] Осыған байланысты, кейбір ғалымдар арнайы мемлекеттік қор құру қажеттігі және сол қор арқылы қылмыстан келген зиянды өтеудің жүзеге асырылу қажеттігі жайлы мәселе де көтерген. [5; 47, 113]

Қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тарту, процессуалдық мәжбүрлеу шараларын заңсыз қолдану, негізсіз соттау фактілері өрескел заң бұзушылық болып табылаты

Қазіргі уақытта көптеген елдерде жәбірленушілерге қылмыс салдарында келтірілген зиянды өтеудің мемлекеттік жүйесі құрылды. Мұндай сипаттағы бірінші төлемдер Жаңа Зеландияда (1963 ж.) және Ұлыбританияда (1964 ж.) жүргізілді. Кейіннен мұндай тәжірибе Еуропа және Оңтүстік Америка елдеріне енгізілді.

Зиянды өтеу туралы ереже барлық ұлттық заңнамаларда бар деуге болады, алайда олар өз ерекшеліктеріне ие. Сонымен Нидерландыда, Данияда, Швецияда, Шығыс және Солтүстік Еуропаның басқа елдерінде зиянды өтеу қылмыстық процесс, сонымен қатар азаматтық сот өндірісі аясында жүзеге асырылады. Ұлыбританияда, Ирландияда, Кипрда, Турцияда, Мальтада, Грецияда, Жапонияда және өзге елдерде зиянды өтеудің негізгі нысаны «өтемақы ордерлері бойынша» төлем болып табылады. Соттың бұл өкімі өзге қылмыстық жазаға балама немесе қылмыстық жазаға толықтыру болуы мүмкін. Негізінен өтемақы ордерлері тұлғаға қарсы зорлық туралы қылмыстық істер бойынша қолданылады. Сотталған тұлға ақшаны өтемақы ордеріне сәйкес сотқа төлейді, өз кезегінде сот оларды жәбірленушіге береді.

Кей елдерде залалдарды өтеу кез келген дене жарақаты келтірілген жағдайда жүргізілуі мүмкін. Басқа елдерде тек нақты жағдайлар орын алғанда немесе бір жағдайлар туындап, басқалар болмаған жағдайда төлемдер жүргізілуі мүмкін. Мысалы, жәбірленуші нашар материалдық жағдайда бола тұрып, өзі қылмысқа итермелемегенде, Төлемдерді жүргізетін субъектілер әкімшілік органдар, сақтандыру компаниялары, қылмысқа кінәлі кәсіпорындар, соттарда құрылған және кінәлі тараптың зиянды өтеуін қамтамасыз етумен айналысатын комиссиялар немесе негізгі міндеті жәбірленушілерді қорғау болып табылатын кепіл қоры болуы мүмкін. [1, 2; 103-104, 162]

Мысалы, отандық заңнама шетел заңнамасынан жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу бойынша мемлекеттік өтемақы қорларын құру бөлігінде артта қалып отыр, бұл толық ашылмаған қылмыстар бойынша өте қажет.

Сондай-ақ жәбірленушінің мінез-құлық өлшемдерін белгілеу маңызды болады, олар (қылмысты тергеуге және істі сотта қарауда ықпал ету, өтінішпен құқық қорғау органдарына уақытында жүгіну, қылмыс жасауға итермелемейтін жәбірленушінің оң мінез-құлқы және т.б.) дұрыс сақталған жағдайда мұндай өтемақыға үміт артуға болады. Бүгінгі таңда Қазақстанда жәбірленуші қылмыскер табылмаған жағдайда не ол тергеуден қашып жүрген жағдайларда қылмыстан келген зиянды өтеу мүмкіндігін жүзеге асыра алмай келеді.

Құқықтық әдебиетте жәбірленушінің құқықтық тәртіпті сақтау және адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша өз міндеттерін орындамағандықтан, келтірілген зиянды (оның ішінде моральдық зиянды да) өтеуді мемлекеттен талап ету құқығы жайлы пікірлер айтылған болатын. [4; 22-25] Осыған байланысты, кейбір ғалымдар арнайы мемлекеттік қор құру қажеттігі және сол қор арқылы қылмыстан келген зиянды өтеудің жүзеге асырылу қажеттігі жайлы мәселе де көтерген. [5; 47, 119]

Қылмыс жәбірленушілеріне зиянды өтеу мемлекеттік бағдарламаларын іске асыратын барлық елдердің заңнамалары үшін кейбір өзгешеліктер жағдайында, өтеудің негізгі шарты тергеу және сот талқылау кезінде көмек көрсету, қылмыстар туралы дер кезінде хабар беру және жәбірленушінің оң жүріс-тұрысы болып табылады. Полиция мен сотқа қарсы тұру, сондай-ақ қылмысқа итермелеудегі кінә зиянды өтеуден бас тарту болып табылады [3; 289]. Бүгінгі таңда Қазақстанда жәбірленуші қылмыскер табылмаған жағдайда не ол тергеуден қашып жүрген жағдайларда қылмыстан келген зиянды өтеу мүмкіндігін жүзеге

асыра алмай келеді. Құқықтық әдебиетте жәбірленушінің құқықтық тәртіпті сақтау және адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша өз міндеттерін орындамағандықтан, келтірілген зиянды (оның ішінде моральдық зиянды да) өтеуді мемлекеттен талап ету құқығы жайлы пікірлер айтылған болатын [4; 21-23]. Осыған байланысты, кейбір ғалымдар арнайы мемлекеттік қор құру қажеттігі және сол қор арқылы қылмыстан келген зиянды өтеудің жүзеге асырылу қажеттігі жайлы мәселе де көтерген [5; 47, 113]. Ғылыми ортада жәбірленушілерге зиян мемлекеттік өтемақы идеясына қарсыластар да бар. Көбінесе, Н.И.Коржанский қылмыспен келтірілген зиянның орнын тек қылмыскердің өзі толық көлемде толтыру керек деп есептейді, қылмыспен келтірілген зиянның орнын мемлекет толтыру керек деген ұғымды ол мүлдем қабылдамайды: «басқалар арқылы – кеншілердің еңбегі, болат қорытушы және т.б. өтеу. Ол дұрыс па екен? Әділ ме?». [6; 12] Бірақ, бүгінгі күнге ғылыми – теориялық жоспарда жәбірленушілерге мемлекет арқылы зиянның орнын толтыру идеясы басқа зиянның орнын толтыратын баламалы қайнар көз болмаған жағдайда орынды факті ретінде белгілеуге болады.

1) Мемлекет қылмыс құрбандарына зиян келтірілгені үшін өтеуін өз міндетіне алу керек, себебі ол осы немесе басқаша әрқайсысында кінәлі, өйткені мемлекеттік механизмнің қызмет ету кемшіліктері және ерікті немесе еріксіз шығып кетуі криминогендік және виктимогендік факторларының бірі болып табылады; Сондықтан мемлекет өз азаматтары алдында оларға келтірілген зиян үшін жауапты болады. Мемлекет азаматтар – салық төлеушілердің құралдарына бар болғаны және әділсот пен қоғамдық тәртіптегі күзет саласында өз қызметін монополизациялау осымен азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша өзіне міндеттенді бұл оны орындау үшін жауапкершілікте болады.

2) Мемлекетпен зиянның орнын толтыру жәбірленушінің заңды мүддесін тек толығымен қанағаттандыруға емес, жалпы алдын алу міндеттеріне қолжеткізуге әсер етер еді. Мемлекетпен зиянның орнын толтыру қылмыскер мен жәбірленушінің арасындағы қатынасты, жалпы қоғамның мүддесіне әрқайсыға қатысты, оларда заңның жағдайы үшін ұжымдық жауапкершілік сезімін тәрбиелеп, азаматтардың құқықтық санасын қалыптастырар еді.

3) Қылмыспен келтірілген зиянның орнын мемлекетпен толтыру жәбірленушілердің материалдық өтемақы алу жағынан басқа, қылмыскерді іздеуге мүддесін күшейту көзқарасы жағынан да әсер етер еді [3; 99-102].

4) Мемлекеттің сотталғандарға мүліктік сипаттағы жазалау шарасы нәтижесінде, сондай – ақ, қамауға алушылардың еңбегін пайдаланудан түсетін сомалары бар. Осы қаражаттың жартысы қылмыс салдарынан болған зиянды өтеуге шығындалса әділ болар еді.

5) Соңында қылмыстық әрекетпен жәбірленушіге келтірілген зиянның орнын толтыруға шығындалған сомалар сотталғандардың еңбекақысынан немесе басқа табысқөздерінен аударма жарнасы ретінде қазынаға қайтарылады. Сондықтан, зиян үшін мемлекет емес бәрібірде кінәлі төлейтін болады, ол осындай жағдайда жәбірленушінің мүліктік ғұрпын қалпына келтіру кепілі ретінде шығады. Анықталмаған қылмыскерлермен немесе сотталғандармен келтірілген зиянға қатысты шынайы себептер бойынша төлеуге шамалары келмегенде (мүгедектікке, ауруына, қартаю шағына және т.б. себептерге байланысты), онда мемлекет жәбірленушілерге зиянның орнын толтырып, кері талаптарды ұсынуға өз мүдделерімен пайдаланыла алмайды. Осындай жағдайда ол толығымен барлық шығындарды өзіне алуы тиіс.

Қылмыс салдарында жәбірленушіге келтірілген залалды өтеу туралы шетел заңнамасына жасалған талдау осы аталған негізінен халықаралық стандарттарға кезекпен қолданылатынын көрсетті. Алайда, бірыңғай жолдар байқалған жоқ. Жекелеген көптүрлілікпен қылмыстардан зардап шеккен жәбірленушілерге залалды өтеуді жүзеге асыру рәсімдері мен органдар, сондай-ақ мұндай төлемдерді түрлі елдерде қаржыландыру көздері ерекшеленді.

Пайымдауымызша, жоғарыда аталған заңды-техникалық амалдардың көбісі отандық құқықтық жүйесінде қолданылуы мүмкін.

Сондай-ақ жәбірленушінің мінез-құлық өлшемдерін белгілеу маңызды болады, олар (қылмысты тергеуге және істі сотта қарауда ықпал ету, өтінішпен құқық қорғау органдарына уақытында жүгіну, қылмыс жасауға итермелемейтін жәбірленушінің оң мінез-құлқы және т.б.) дұрыс сақталған жағдайда мұндай өтемақыға үміт артуға болады.

Қылмыскерлерден міндетті мемлекеттік алым, сондай-ақ қылмыстан зардап шеккен жәбірленушілерге көмек қорына жарналар туралы нормаларын отандық қылмыстық заңнамаға ұқсас ережелерді енгізу мақсатында зерттеу перспективті болып табылады.

1 Қазақ Энциклопедиясы, 4 том 3 бөлім 221 б. Алматы.

2 Квашис В.Е., Вавилова Л.В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений. - М., 1996.305с

3 Меньших А.А. О возмещении ущерба жертвам преступлений во Франции Журнал Российского права. 1999. №3/4.

4 Смирнов С.В. Проблемы реализации в уголовном процессе права на возмещение ущерба, причиненного преступлением, в условиях перехода государства к рыночной экономике Н. Новгород, 110, 1994. 200с

5 Мазалов А.Г. Савицкий В.М. Нерешенная проблема возмещения вреда потерпевшему от преступления, М 1997.320с.

6 Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права Волгоград, Изд-во Волгогр. ВСШ МВД РФ, 1992. 250с.

7 Кондратов П.Е. Обеспечение интересов лиц, пострадавших от преступлений. В сборнике: Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства. Под ред. С.В. Бородина и др. - М., 1990.

Резюме

Механизмы возмещения вреда причиненного преступным действием
Жамалбек Аскар – магистрант 1-го курса специальности юриспруденция,
Кусаинов С.Ж. – кандидат юридических наук, КазНПУ им.Абая

Основанием гражданского иска в уголовном процессе служат юридические факты, порождающие возникновение правоотношений между истцом и ответчиком:

- общественно опасное деяние;

- имущественный (материальный) ущерб, причиненный непосредственно истцу;

- причинная связь между ущербом и общественно опасным деянием. В данной статье автор рассматривает проблемы возмещения вреда причиненного преступным действием. Проблемы реализации в уголовном процессе права на возмещение ущерба, причиненного преступлением, в условиях перехода государства к рыночной экономике, механизмы возмещения вреда, практика возмещения вреда причиненного преступлениями.

В статье проанализировано законодательство Республики Казахстан и зарубежных странах и сделаны выводы о необходимости совершенствования национального законодательства в этой сфере. Также автор рассматривает проблемы связанные с возмещением вреда причиненного преступным действием, в связи с этим автор рассматривает виды возмещения ущерба причиненного преступным действием, а также гражданский иск в уголовном процессе.

Ключевые слова: возмещение вреда причиненного преступным действием, возмещение вреда, материальный вред, моральный вред, потерпевший, преступление, механизмы возмещения вреда

Summary

Recovery mechanisms to victims of crime

Askar Zhamalbek – a first year master student of the specialty jurisprudence

Kusainov S. - the candidate of jurisprudence, Abai Kazakh National Pedagogical University

The reason of civil action in the criminal proceedings are legal facts giving rise to the emergence of relations between the plaintiff and defendant:

- Socially dangerous act;

- Material damages caused directly to the claimant;

- A causal link between the damage and socially dangerous acts. In this article the author are risen redress problems caused by a criminal act. Problems of realization in criminal proceedings the right to compensation for damage caused by the crime, in a state of transition to a market economy, the mechanisms of redress, the practice of compensation for harm caused by crime.

Keywords: compensation for damage caused by a criminal act, compensation for damage, material damage, non-pecuniary damage to the victim, the crime, the mechanisms of redress

УДК 327 (574)

НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО УБЕЖИЩА

А.К. Сивонгсак – студентка 4 курса, специальности Международное Право, КазНПУ им. Абая,

Ш.А. Сабитова – д.ф.н., ассоц. профессор, научный руководитель

Из-за сложившейся ситуации в мире тема политического убежища является актуальной. В данной статье автор раскрывает основные проблемы предоставления политического убежища, правовой статус беженцев, а также нынешнее состояние и соблюдение норм международного права и как они имплементированы в национальное законодательство Республики Казахстан. Также обозначены основные понятия по праву убежища и принципы предоставления политического убежища.

Ключевые слова: право убежища, беженец, политическое убежище, Конституция РК от 30.08.1995 г., закон РК «о беженцах» 1951 г, национальное законодательство

Убежище является одной из древнейших правовых форм оказания покровительства лицам, покинувшим свое государство по политическим мотивам. Соотношение института убежища и правового статуса беженца, одновременно являющихся объектом регулирования международного и конституционного права, достаточно часто становится сегодня предметом научных дискуссий. Это соотношение ассоциируется с правом государства и правом индивида, дополняющими друг друга. Как известно, сам предмет прав человека предполагает их взаимодействие и сочетание. Право государства выражается в установлении иммиграционных норм и контроле за их исполнением. Право индивида состоит в установленной системе гарантий реализации правового статуса иммигрантов в стране пребывания. Что касается беженцев, то основой определения их правового статуса на территории принимающей страны служит факт отсутствия политико-правовой связи с собственным государством, вне зависимости от формального сохранения гражданства, обусловленный опасением преследования. В современном международном праве до сих пор не существует универсального договора об убежище как общеобязательного документа, который содержал бы основные принципы его предоставления. Конференции по территориальному убежищу, состоявшейся в рамках ООН в 1977 г., не удалось выработать единого проекта Конвенции по указанному предмету.

Право убежища— признаваемое мировым сообществом право человека на поиск убежища от преследования, а также право государств предоставлять убежище на своей территории [1]. Право убежища в истории человечества было двух родов: 1) внутреннее, когда преследуемый (нередко преступник) получал убежище и защиту от наказания внутри того же государства; 2) внешнее, или на основании международного права, когда убежищем служит территория другого государства [2].

Политическое убежище – особый правовой статус, предоставляемый лицу, которое по определённым причинам преследуется у себя на родине: обычно, за политические, религиозные и иные убеждения, а также за действия, не квалифицируемые в международном и национальном праве государства пребывания как правонарушение, и право на въезд и пребывание на территории данного государства. Согласно законодательству большинства стран, в том числе США и России, подать запрос на предоставление убежища заявитель может, только находясь на территории государства, в котором заявитель просит убежище.

Законодательство Республики Казахстан о беженцах основывается на Конституции Республики Казахстан и законе «о беженцах» от 04.12.2009 г [3].

Закон Республики Казахстан от 04.12.2009 N 216-IV "О беженцах" в ст. 1 п. 1 определяет понятие беженца «беженец – иностранец, который в силу обоснованных опасений стать жертвой преследований по признаку расы, национальности, вероисповедания, гражданства, принадлежности к определенной социальной группе или политическим убеждениям находится вне страны своей гражданской принадлежности и не может пользоваться защитой своей страны или не желает пользоваться такой защитой вследствие таких опасений, или лицо без гражданства, находящиеся вне страны своего постоянного места жительства или гражданской принадлежности, которые не могут или не желают вернуться в нее вследствие этих опасений».

Казахстан располагает большим потенциалом, чтобы принимать большее количество беженцев.

Другим преимуществом является то, что в последние годы в казахстанское законодательство были внесены изменения, предусматривающие доступ беженцев к трудоустройству [4]. Они хотят быть продуктивной частью нашего общества, работать наравне со всеми и добросовестно платить налоги в Республике Казахстан. Кроме того, уточнены порядок подачи и регистрации ходатайств о присвоении статуса беженцев, увеличены сроки принятия решения уполномоченным органом о присвоении статуса беженца до трех месяцев со дня регистрации. В соответствии с законодательством Казахстана беженцы имеют право на: медицинское обслуживание в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения, свободу труда или предпринимательской деятельности в соответствии с законодательством Республики Казахстан [5], судебную защиту имущественных и личных неимущественных благ и прав [6].

Также важным является для Республики Казахстан присоединение к международным договорам по вопросам политического убежища, это «Конвенция о статусе беженцев 1951г. » [7] и Протоколу к ней 1967 г.

1 Куркин Б. А. *Международное право: Учебное пособие*. Издательство: МГИУ, 2008, 192 с. — С. 107

2 *Азиль // Энциклопедический словарь, составленный русскими учеными и литераторами*. — СПб., 1861.)

3 Закон РК «о беженцах» от 4.09.2009, ст. 3 п.1

4 <http://articlekz.com/article/11185>

5 Трудовой Кодекс РК 15.05.2007 г.

6 Гражданский Кодекс РК от 1.07.1999 г.

7 Конвенция о статусе беженцев 1951г.

Түйін

Баспана ұлттық құқықтық аспектілері

Сивонгсак А.К. - 4 курсстуденті, Мамандық «Халықаралыққұқық», АбайатындағыҚазҰПУ, email: sivongsak@mail.ru
Сабитова Ш.А. – ф.ғ.д., профессор, ғылыми жетекшісі

Себебі әлемдегі ағымдағы жағдайды күнге дейін баспана тақырыбы болып табылады. Бұл мақалада автор саяси баспана негізгі проблемаларды, босқындардың құқықтық мәртебесін, сондай-ақағымдағы жай күйі және халықаралық құқықтың және қалай олар Қазақстан Республикасының ұлттық заң намада жүзеге асырылуда үшін құрметін көрсетеді. Сондай-ақ, баспана саяси баспана құқығын негізгі ұғымдарымен принциптерін белгіленген.

Тірек сөздер: 1951 жылғы «Босқындартуралы» Заңының кезінде баспана құқығы босқын, баспана, 30.08.1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы, ұлттық заңнама

Summary

National legal aspects of asylum

Sivongsak Alina - 4-th year student speciality: "International Law", KazNPU named after Abai, email:Sivongsak@mail.ru
Sabitova Sh. A. -Scientific supervisor, d.ph.s., professor

Because of the current situation in the world is the theme of asylum to date. In this article the author reveals the basic problems of political asylum, the legal status of refugees, as well as the current state of and respect for international law and how they are implemented in the national legislation of the Republic of Kazakhstan. Also marked on the basic concepts of the right of asylum and principles of political asylum.

Keywords: right of asylum, refugee, asylum, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, at the Law "On Refugees" of 1951, the national legislation

УДК: 327(574+560)

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚ-ТҮРІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ДАМУ ДИНАМИКАСЫ

Е.М. Тұралин – Абай атындағы ҚазҰПУ бМ050500-Аймақтану мамандығының 1 курс магистранты

Бұл мақала 24 жыл бойы (1991-2015жж) Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасындағы саяси, әлеуметтік және экономикалық, мәдени, сыртқы саясатымызда, білім саласында, сауда рыногында қарым-қатынастардың қалыптасуының күрделі процесін қарайды, өйткені, тәуелсіздік алған уақыттан бері Қазақстан халықаралық аренада ынтымақтастықтың жаңа стратегиясын әзірлеуін бастады. Түркия Қазақстан тәуелсіздігін таныған әлемдегі ең бірінші ел болғандықтан бір жағынан түбі бір туыстас түркі халықтары ретінде бауырластығымыз болған себепті екіжақты келіссөздердің, дипломатиялық қарым-қатынастардың орнауы да орынды. Алғашқы келіссөздер 1991ж Түркия республикасының президенті Т.Өзал Қазақстанға келуімен басталып осы күнге дейін екі ел арасында 66 құжатқа, оның ішінде 49 мемлекет аралық құжатта қол қойылған. Осы мақала барысында сол орнаған келіссөздер мен ынтымақтастық, дипломатиялық қатынастар жайында толығырақ сөз қозғап, негізгі шарттарымен таныстырамыз. Жалпы мақаланың өзектілігіде осында жатыр.

Тірек сөздер: Қазақстан, Түркия, қарым-қатынас, даму динамикасы, саясат

Мұстафа Кемал Ата Түрік Түркия Республикасының 10 жылдығында сөйлеген мына керемет сөздері Түркия мен Қазақстан, арасындағы ежелгі байланыстардың шынайы көрінісі болып табылады. «Бүгін Кеңестер Одағымен доспыз, көршіміз. Бұл достық бізге керек. Бірақ ертеңі не болатынын ешкім де кесіп айта алмайды. Тура Осман империясы сияқты немесе Австрия-Венгрия сияқты бөлшектенуі де мүмкін. Бүгін қолында қыспаққа ұстап отырған халықтар уысынан шығуы мүмкін. Дүние жүзі жаңа бір деңгейге жетуі мүмкін. Міне, со кезде Түркия не істеуі керектігін білуі тиіс... біздің бұл досымыздың басқаруында тілі бір, сенімі бір, тегі бір бауырларымыз бар. Оларға қолдау көрсетуге дайын емес. Дайындалу керек. Халықтар бұған қалай дайындалады? Рухани көпірлерін нығайту арқылы. Тіл-көпірі, сенім көпір негізімізді оралуымыз керек және оқиғалар бөлген тарихымыз ішінде бірігуіміз керек. Олардың бізге жақын жақындасуын күте алмаймыз. Біз оларға жақындасуымыз керек» деген. [1.3] Бұл пікір туыстас екі елдің арасындағы ажырамас достық қарым-қатынастардың орнайтындығына себепші болған іспетті. Сонау КСРО заманынан бері түбі бір қазақ-түрік бауырлас елдің достығының да, серіктестігінің де бар екендігі бәрімізге белгілі. Ал 1991 ж Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін 18 минут ішінде таныған Түркия мемлекеті болғандығы да нақты дәлел. Сол уақыттан бастап екі ел арасындағы туыстас достастық барлық салада, атап өтер болсақ саяси, экономикалық, мәдени, сыртқы саясатымызда, білім саласында

көрініс тауып, осы күнге дейін жалғасып келеді. Ойымыздың нақтылығын, дәлдігін осы екі ел арасындағы қарым-қатынастардың даму динамикасын мақаламызда саралай отырып көрсеткіміз келеді.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей Түркия Қазақстан тәуелсіздігін таныған әлемдегі ең бірінші ел болды. Түрік халықтары барлық түрік халықтарының этникалық-мәдени, тарихи туыстығына байланысты бірігу идеясына негізделген өзінің сыртқы саясатының жаңа бағытын белсенді түрде әзірлеуге кірісті. Құрамына Қазақстанда кіретін Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің қалыптасуына қолдау көрсетуді Түркия өзінің тарихи міндеті деп есептеді. Осы миссияны орындау үшін 1991 ж 14 наурызында Түркия республикасының президенті Т.Өзал Қазақстанға келді. Біздің елдің президенті Н.Назарбаев сапар барысы жөнінде Түркиялық «Миллет» газетіне берген сөзінде былай деді: Қазақстан мен Түркияны байланыстыратын ортақ мүдделер аз емес, географиялық жағынан екі ел Европа мен Азияның тоғысқан жерінде, этнографиялық тұрғыдан келсек, халықтардың шыққан тегі, тілі мен мәдениеті тамырлас. [2.4]

Қазақстан мен Түркия арасында саяси, экономика, мәдени қатынасы тез дамып кетті. Бүкіл Түркия Республикасының Ата Түрік Мұстафа Кемал өзінің 10-жылдық тәуелсіздігінде сөйлеген сөзінен кейін 58 жылдан кейін қатынастық бастамасы еді. Бұл қатынас Түркияның 58 жыл бойы Қазақстанның тәуелсіздігін күткендігін, оған жақсы дайындалғандығын көрсетіп отыр. Екі елдің арасында дипломатиялық достық, ынтымақтастық қарым-қатынастары орнатыла бастады. Бірақ айта кететін бір нәрсе 1992 жылы Стамбулда Түркі мемлекеттерінің бас қосуында Түркияның Президенті «Түркішілдік Одағын» құруға ұсыныс жасағанда Н.Назарбаев қол қоюды қарсылық білдірді. Өзбекстан Президенті Ислам Каримовта бұл ұсыныстан қол қоюдан бас тартты. Ал 1994 жылы екінші түрік мемлекетінің басшыларының бас қосуы болды. Бұл бас қосуда Н.Назарбаев түркі мемлекеттерінің президенттеріне Еуразия одағын құруға ұсыныс жасады. «Н.Назарбаев бұл одақ әскери емес, мемлекеттер арасындағы дипломатиялық, экономикалық және мәдениеттер қарым-қатынастарының дамуы үшін еді».

«Қазақстан мен Түркия арасында дипломатиялық қарым-қатынаста 66 құжатта қол қойып, оның ішінде 49 мемлекет аралық құжатта қол қойылды».

Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін Түркия Республикасымен сауда-экономикалық қарым-қатынас кең қанат жайды. Екі елдің арасында сауда қатынасы 1992-жылы 30 миллион АҚШ доллары болса, 1997 жылы-360 миллион АҚШ долларын құрады, ал 2000 жылы-460 миллион АҚШ долларын құрады. Қазақстан территориясында Түркия кәсіпорындары Қазақстан кәсіпорындарымен бірлесіп жұмыс істеуде «Қазіргі кезде Қазақстанда қазақ-түрік бірлескен 321 кәсіпорындары бар». Осы кәсіпорындар Қазақстанда қазіргі таңда ТМД елдерінің арасында ішкі өнім шығарудан бірінші болып отыр. Екі елдің арасында транспорт пен коммуникация қарым-қатынасы да дамып келеді.

1995 жылы Түркия Президенті Сүлеймен Демирел мен Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев екеуі экономикалық ынтымақтастыққа келісім шартқа қол қойды. Бұл келісім шартқа «негізінен Қазақстанның Каспийдегі мұнайын Түркияның территориясы арқылы Еуропа базарына шығару туралы келісім шартқа қол қойылды» Сүлеймен Демирел екі ел арасында транспорт қатынасы туралы мынандай ұсыныстар айтты: Бұрынғы орта ғасырлық сауда жолы Жібек жолын қалпына келтіру, Иран мен Түркіменстан арасындағы темір жол арқылы Түркия мен Қазақстан арасындағы темір жол қатынасын орнату. Кавказ территориясынан тас жол қатынасы және Каспий теңізі мен Волга ме Дон өзендері арқылы кеме қатынасын орнату туралы ұсыныс жасады.

Туысқан ел арасында мәдениет қатынасы дамуда. Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін екі ел арасында мереке тойлар өткізу мен мәдени күндерін өткізу туралы келісімге қол қойылды. 1995-1996 жылдары Түркия мен Қазақстан мәдениет күндері болды. Түркия қазақ халқының ақындары мен жазушылардың мерей тойларын қарсы алды. Олар «Абайдың-150 жылдығы», «Жамбыл Жабаевтың 150 жылдығының» мерей тойлары және конференцияларда өткізілді.

1996-1998 жылдары аралығында Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени ынтымақтастықты дамыту жөніндегі хаттамада мәдениет министрі Т.Мамашев пен И.Қақарман қол қойды. Бұл хаттамада мәдениет және өнер саласындағы байланыстарды одан әрі тереңдету туралы мәселелер қамтылған. Атап айтқанда түрлі фестивальдер, конференциялар ұйымдастыру, кино апталықтарын өткізу тағы басқа шаралар қарастырылды.

2000 жылы қазан айының 19-21 күндері аралығында Түркия халқының ежелгі ХҮ ғасырлық тарихы бар Түркістанның 1500 жылдық мерейтойын тойлады. Бұл мереке тойға Түркі халықтарының мәдени министрлері келді. Және бір айта кететін жайт Түркия Республикасының 10-Президенті Ахмет Неджет Сезер қатысты [3.18-24].

Соңғы жылдар аралығында да Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және сауда-экономикалық, мәдени-гуманитарлық қарым-қатынас жоғары деңгейде дамып келеді. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың

2009 жылғы 21-23 қазандағы Түркияға ресми сапары барысында Қазақстан мен Түркия арасындағы Стратегиялық әріптестік туралы шартқа қол қойылды. Мәжіліс Төрағасы Қазақстан-түрік қатынастары сапалық жаңа мазмұнға ие болғандығын және Қазақстан мен Түркия арасындағы Стратегиялық әріптестік туралы шарттың жасалуы екі жақты ынтымақтастықты дамытуда жаңа кезең болып табылатынын атап өтті. Қазақстан мен Түркияның халықаралық мәселелерде де көзқарастары бір жерден шығып келеді. Екі елдің стратегиялық ынтымақтастығы жаңадан құрылған Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық Кеңесі (Түркі Кеңесі), АӨСШК, ТМЫК, ЕҚЫҰ, БҰҰ, ЭЫҰ, ИКҰ шеңберлеріндегі белсенді ықпалдастық елдеріміз арасындағы қарым-қатынастар ауқымын кеңейтуге негіз болып отыр. Бұл біздің халықтарымыздың тарихи, мәдени, діни-этникалық жақындығымен қатар, мемлекеттеріміздің мұсылман және түркі әлемдеріндегі жоғары беделі, аймақтық және әлемдік саясат үрдістеріндегі атқарып отырған маңызды рөлдеріне байланысты. Соның дәлелі-өткен жылы Қазақстанның АӨСШК төрағалығын Түркияға тапсыруы. 2010 жылы Қазақстан түркі тілдес және мұсылман елдері арасында бірінші болып ЕҚЫҰ-ға төрағалық етті және осы беделді ұйымның Саммитін өткізді. Өткен жылы Түркия Президенті Астанаға келген сапарында Түркі Академиясы ашылды. Қазақстан Мемлекет Басшысы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы бойынша 2010 жылы Астана қаласында Түркі Академиясы-түркі өркениетінің тарихы мен мәдениетін зерттеумен айналысатын халықаралық ғылыми-зерттеу орталығы ашылғаны мәлім. Жұмысының алғашқы жылын тәмәмдайын деп отырған Академия, келешекте халықтарымыздың интеллектуалды тұрғыда жақындасуына, тарих саласындағы тәжірибемен және мамандармен алмасу үрдістерін үйлестіруге бағытталған. Осы орайда, Қазақстан барлық тараптарды түркология саласындағы туындылар, ғылыми еңбектер және басқа да материалдардан тұратын Академия қорын жасақтауда белсенді қадамдарға шақырады. Мәжіліс Төрағасы: «2010 жылғы 7 желтоқсанда Елордамызда Түркітілдес мемлекеттер Ақсақалдар Кеңесінің бірінші отырысы өтті. 2012 жылы Астана Түркі әлемінің елордасы деп белгіленіп отыр. Мұның бәрі осыдан 20 жыл бұрын үш ұйықтасақ та түсімізге кірмейтін жайт еді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы экономикалық дағдарыс кезінде де түрік іскерлер Қазақстан экономикасының аяқтан тік тұрып кетуіне елеулі үлес қосты. Бүгінде Қазақстанда мыңнан астам түрік компаниялары жұмыс істейді. Сонымен бірге, Түркия Республикасы Қазақстанға инвестиция салған елдердің алғашқы бестігіне кіреді. Қазба байлықтарға ғана инвестиция салушы өзге мемлекеттерге қарағанда түрік инвесторлары экономиканың барлық салаларына инвестиция салуымен ерекшеленеді. [4.1]

Сондай-ақ, Тұрғыт Озалдан бастап Сүлеймен Демирел, Ахмет Гүл, Түркияның қазіргі елбасы Режеп Ердоғандардың елге арнайы сапар шегуі де қазақ-түрік қарым-қатынасының жоғары екендігіне тағы да бір үлкен дәлел. Ахмет Гүл 2010 ж. Қазақстанға екі күндік сапармен келді. Елбасы Н.Назарбаев әріптесін Ақордада қабылдады. Қос елдің басшылары арасында өзара түсіністік орнап, Түрксой бірлестігінің жұмыстары талқыланды. Тағы бір сөзге тиек етуге болатын іс сапар, биыл ғана Түркия елінің елбасшысы сайланған Режеп Ердоғанның 15-17 сәуір 2015 ж Қазақстанға, оның ішінде Түркістан қаласына арнайы келген сапары. Астана Халықаралық әуежайында мәртебелі мейманды ҚР Сыртқы істер министрі Ерлан Ыдырысов, Инвестициялар және даму министрі Әсет Исекешов қарсы алды. Сапар аясында екі мемлекет басшысының Жоғары деңгейдегі стратегиялық ынтымақтастық кеңесінің екінші отырысына қатысуы көзделді. Түркия президенті Түркістанда Түркия Дін істері басқармасының қаражатына салынған үлкен мешіттің, Қожа Ахмет Ясауи атындағы қазақ-түрік университетінің жаңадан салынған нысандарының салтанатты түрде ашылуына қатысты.[5.1]

Ойымызды қорытындылай келе, қазіргі кезде екі елдің арасында дәйекті дипломатиялық қарым-қатынас орнап, халықаралық аренада түркі тектес елдер ынтымақтастығының нығайып келе жатқандығын бүкіл әлем мойындап отыр. Бір кездері бүкіл Евразия жерін дүбірлеткен түркілер рухы, мәдениеті, дәстүрі қайта жаңғырып, әлемдік өркениетте түркі мәдениеті жасағанын тағы бір дәлелдеп отыр. Түрік мемлекеттері басын қосып, ынтымақтастығын жарастыруға тырысып отырған Түркия мемлекетінің бұл бағыттағы жүргізіп отырған саясаты тәуелсіздігін алған Қазақстан және Орта Азия мемлекеттері тарапынан қолдау тауып, жан-жақты қарым-қатынас негізгі орнатылғандығы аймақтағы тыныштық пен бейбітшіліктің кепілдігі екені анық. Кең өріс алған түрік-қазақ байланыстарын одан әрі жетілдіру еліміз үшін өте маңызды. Тәуелсіз Қазақстанның халықаралық, сонымен қатар түркі әлеміндегі орнын, рөлін нығайта түсері сөзсіз. Түбірі бір түркі тілдес халықтар әлемдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуда өзара қарым-қатынастарын жалғастыра отырып, бір-біріне үнемі бауырлас көмегін беріп келе жатыр.

1 Фейзуллах Будақ «Қазақстан: өткені, бүгіні мен ертеңі» Анкара, 2000ж. 7 б

2 Тоқашбаев М. Туыстың түбі бір. Халық кеңесі. 91б. 14 наурыз.

3 Мұхамедов М.Б. Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатында негізгі басым бағыттардың қалыптасуы. Алматы, 1999, 29-бет.

4 e-history.kz, 2014. Жаһандану жағдайындағы тәуелсіз Қазақстан мен Түркия республикасының өзара байланысы және оның болашағы. Қолжетімді: <http://e-history.kz/kz/contents/view/623/> [Тексерілген 20.10.2015]

5 Baq.kz, 2012. Біз Еуразия кеңістігінде түркі әлемінің мүмкіндігін пайдалануға тиіспіз. Қолжетімді: <http://baq.kz/kk/news/bilik/r-erdogan-biz-euraziya-kenistiginde-turki-aleminin-mumkindigin-paidalanuga-tiisp-11828> [Тексерілген 20.10.2015]

Резюме

Динамика развития казахстанско-турецких отношений на современном этапе
Туралин Е.М. - Казахский национальный педагогический университет им Абая
6M050500- Регионоведение, 1 курс – магистрант. email: esen.turalin@mail.ru

Эта статья рассматривает сложный процесс становления и развития взаимоотношений в течении 24 лет (1991-2015) между Республикой Казахстан и Турецкой Республики в политической, социальной, экономической, культурной деятельности, во внешней политике, а так же в в сфере образования и рыночных отношений, так как с момента обретения независимости Казахстан приступил к разработке новой стратегии сотрудничества на международной арене. Турция стала первой страной в мире, признавшей независимость Казахстана, и так как мы являемся одной частью тюркских народов, то вполне логично наличие двусторонних переговоров и установление дипломатических отношений. Первые переговоры начались с приезда президента Турецкой Республики Т.Озала в Казахстан в 1991 году и до этого момента между двумя странами было подписано более 66 документа, в том числе 49 межгосударственных документов. В ходе этой статьи мы бы хотели в деталях объяснить об установлении дипломатических отношений, переговоров и о сотрудничестве между двумя странами. В этом и заключается актуальность нашей статьи.

Ключевые слова: Казахстан, Турция, сотрудничество, динамика развития, политика

Summary

The dynamic of the kazakh-turkish relations at the present stage
Turalina E.M. - Abai Kazakh National Pedagogical University 6M050500- Regional Studies,
1-course master student. email: esen.turalin@mail.ru

This article considers the complex process of formation and development of the relationship between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Turkey in the political, social, economic, cultural activities in foreign politics, also in sphere of education and market relations during the 24 years(1991- 2015), as from the moment of independence, Kazakhstan started to develop new strategy of cooperation in the international arena. Turkey became the first country in the world, which recognised independence of Kazakhstan, and in fact we are one part of the Turkic peoples, it's the logical presence of bilateral negotiations and the establishment of diplomatic relations. First negotiations between Kazakhstan and Turkey began in 1991 and until this moment, there were signed more than 66 of the documents, including 49 inter- state documents between two countries. In the course of this article we would like to explain in details about establishing diplomatic relations, the negotiations and cooperation between two countries. This is the relevance of this article.

Key words: Kazakhstan, Turkey, cooperation, dynamics of development, politics

УДК 327 (524)

FUTURE PROVISIONS ON NAVIGATION IN THE CASPIAN SEA

Barbara Janusz-Pawletta – *Dr. iuris, professor, Abai-Kazakh National Pedagogical University*

Shipping is traditionally one of the most important regimes of the use of the Caspian Sea. It was once used for transporting all kind of goods, but nowadays it is used especially for shipping natural resources. The regulation of shipping was a subject of the earliest establishment of interstate law. The initial agreements concluded by the Soviet Union and Iran provided for freedom of shipping in the entire Caspian Sea for all ships exclusively of the coastal states. This regime is valid to this day. Although voices are frequently heard that the former Soviet-Iranian treaties have lost their legal force with the dissolution of the Soviet Union, nobody rejects the binding force of the freedom of shipping in the Caspian Sea. This approach reflects also the draft of the future Convention on the legal status of the Caspian Sea. The Draft Caspian Status Convention recognizes the shipping-related provisions of the law of the sea characteristic for the high sea zones. It extends such a regime over the whole space of the Caspian Sea, without foreseeing any differentiation in the scope of the shipping rights of third-party states typical for other maritime zones. An opposite interpretation of the recognition of the coastal states freedom in the Caspian Sea could derive from the draft regulation proposed to divide the Caspian Sea according to the middle line principle, which could end up entirely delimiting the Caspian Sea without leaving any space for free shipping. Such an interpretation of the proposed introduction of the middle line seems not be intended by the negotiating countries.

Keywords: Caspian Sea, International Maritime Law, Future Convention, Delimitation, Maritime Navigation, Legal Status

Due to the enormous importance of navigation on the Caspian Sea as a carrier of trade and economic development of the riparian states, those states drafted special regional regulations on navigation. The proposed

regime remains far from the general provisions of the law of the sea. This is explained by the denial of the maritime character of the Caspian Sea and respective rejection of the necessity to apply international legal standards to the Caspian navigation.

Navigation is to be seen as one of the areas where the norms of international law are to enjoy a definite primacy over the regional regulations. The national legislation of coastal states may not violate internationally accepted standards applicable in specific cases. With regard to the regulation of navigation in the Caspian Sea, the indirect applicability of UNCLOS shall be considered. The draft of the future convention on the legal status of the Caspian Sea regulates navigation as follows:

"Merchant ships flying the flag of a contracting state enjoy the freedom of navigation on the entire Caspian Sea. The freedom of commercial navigation on the Caspian Sea is exercised according to the provisions of this Agreement and other agreements of contracting parties, which remain in accordance with this treaty". [Art. 10 (10) Abs.1]

This regulation of the freedom of navigation on the Caspian Sea reflects the UNCLOS's provisions regarding the high seas, albeit in a largely modified form. According to UNCLOS the freedom of navigation constitutes one of the main "maritime freedoms" and it serves as a basis for the principle of freedom of the high seas. Thus within the freedom of each state, whether coastal or landlocked, is the right to sail ships flying its flag on the high seas. The Draft Caspian Status Convention grants unrestricted rights to navigate on the entirety of the Caspian Sea, without taking into account the existence of any special maritime zones. The discussions over the future delimitation of the Caspian Sea have not yet arrived at whether, and if so to what extent, the coastal states will exercise sovereign rights in future maritime zones in the Caspian Sea. However, regardless of the outcome of this dispute, the legal status of respective zones will not impact the coastal states' freedom of navigation in the entire Caspian basin. The Draft Caspian Status Convention does not follow the traditional distinction included in UNCLOS between the regime of navigation within internal waters, territorial seas, and the exclusive economic zone. The UNCLOS provides no mandatory right to either entering or calling at national port facilities, which is an imminent part of national state territory, to the foreign merchant ships or warships, except in cases of emergency, or according to international agreements. In the contiguous zone, the coastal state has no special right to navigation, but may only exercise the control necessary to prevent or punish infringement of its customs, fiscal, immigration or sanitary laws and regulations within its territory or territorial sea. In the exclusive economic zone (also in the fishing zone) all states, whether coastal or landlocked, enjoy freedom of navigation as prescribed for the high sea. The only restriction for the freedom of navigation reflects the coastal states' sovereign right to the protection and preservation of the marine environment, especially their legislative powers against pollution caused by ships.

The Draft Caspian Status Convention Sea provides for national treatment of all vessels as follows:

"Each State Party shall guaranty merchant ships of other contracting parties the same treatment as to the national merchant ships. This includes unrestricted calling in at national ports in the Caspian Sea for the purpose of loading and unloading of the cargo, the embarkation and disembarkation of passengers, payment of shipping and other port charges, as well as the use of the ordinary for shipping and carrying out of particular services to commercial activities"[Art 10 (10), paragraph 2].

The benefits provided here were limited by following rule:

"The regime shown in paragraph 2 of this Article shall be applicable to the ports of the Caspian Sea, which are open to the vessels flying the flag of States Parties" [Art 10(10) Paragraph 3]

The above principle of national treatment means a ban on discrimination against national ships. It confirms that all benefits granted to a merchant ship flying the flag of a contracting state must be granted also to a merchant ship flying flags of all other states parties. This clause is included in numerous international agreements where parties wish to ensure that their nationals, goods, ships, etc. are treated equally by the other contracting states. Thus, foreign goods and services and their providers must not be treated less favorably than domestic ones. In international legal practice, the national treatment, whose origin lies in the principle of freedom of transit, is very common, as for instance with respect to landlocked countries or in the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). The principle of equal treatment is deeply rooted in the navigation tradition of the Caspian Sea's littoral states. The agreement concluded by the Soviet Union and Iran established the equal treatment of all vessels flying the flag of the state parties. The equal treatment referred to rights and duties regarding calling in, anchoring, and leaving national ports in the Caspian Sea. The national treatment was limited to the following goods: passengers' luggage, fuel, and goods necessary for operating the vessel, and the cargo of others ships which was loaded or unloaded from the vessel. The national treatment clause set by Soviet- Iranian treaties remains in line with the Draft Caspian Status Convention, and the future Convention's principles concerning the equality clause.

The following rules regarding the transit rights on inland waterways for the Caspian states are included into the Draft Caspian Status Convention:

"Conditions and Procedure of the transit from the ocean through the internal waters of Russia for vessels flying the flag of Azerbaijan, Iran, Kazakhstan or Turkmenistan are to be set in an agreement between any of these countries and the transit state" [Art 10 (10) Abs.4-5, proposed by Russia, Iran, Turkmenistan]

or

"The Republic of Azerbaijan, the Republics of Kazakhstan and Turkmenistan as landlocked states have the right to free access to other seas and the ocean. For this purpose they exercise the freedom of transit with all means of transport through the territory of the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation [Art. 10 (10) Abs.4-5, proposed by Azerbaijan and Kazakhstan]

or

"The Contracting Parties, which are landlocked, have the right of access to other seas and to the ocean. For this purpose they exercise the freedom of transit with all means of transport through the territory of transit countries. Conditions and Procedure of exercising the freedom of transit are to be set in bilateral, sub-regional or regional agreements between any of these countries and the transit state". [Art 10 (10) Abs.4-5, proposed by Kazakhstan, supported by Azerbaijan]

The only conceivable waterway which could be used as a transit route from the Caspian landlocked States, leads across the Volga River, the Volga-Don Canal and the Don. They constitute a navigable link to the Azov Sea and respectively to the Black Sea and the Mediterranean and the Atlantic. The Volga could be used for navigation from the Caspian Sea through the Volga-Baltic Canal to the Baltic Sea. All of these waterways are internal waters of Russia, granting Russia status of the "transit state", through whose territory the transit of persons, baggage, goods and means of transport passes by means of railway rolling stock, sea, lake, and river craft and road vehicles is to be carried out.

There is no agreement among the Caspian littoral states regarding the conditions of access of Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan to the other seas and the ocean depending on whether the negotiating state is a landlocked country itself or not. The international legal regulations of such a problem would depend on the assumption of whether the Caspian Sea represents, in the legal sense, a sea (enclosed or semi-enclosed sea), or a lake. As was already mentioned, this question is no longer a point on the agenda concerning the future legal status of the Caspian Sea. In the early 1990s Kazakhstan, in representing the first option, used to call upon the states bordering the Caspian Sea, according to Part IX of UNCLOS, to cooperate with each other in the exercise of their rights and in the performance of their duties. This approach, without referring directly to UNCLOS, is still represented by the Caspian's three landlocked countries. In contrast, Russia, backed by Iran and Turkmenistan, represents the view that the future standards regulating the freedom of transit for the landlocked Caspian countries shall be settled in a special agreement between the landlocked state and the transit state. However, Russia often wavers in its opinion on the matter.

With regard to the right of passage for non-merchant vessels in the Caspian Sea, the draft of the future Caspian status convention provides the following:

"Warships and other government ships operated for non-commercial purposes enjoy the right of transit through the zones of national jurisdiction of other states Parties. The passage must be continuous and expeditious. However, passage includes stopping and anchoring as long as a tentative agreement exist or are rendered necessary by force majeure or distress or for the purpose of rendering assistance to persons, ships or aircraft in danger or distress. "[Art 11 (10) proposed by Russia]

Here the proposed rule on the right of innocent passage favors warships and other government ships operated for non-commercial purposes of the contracting states. It follows only partly on the provisions of UNCLOS related to the right of innocent passage through the territorial sea for ships of all states. The law of the sea provides for the right of innocent passage for merchant ships and the rules governing the passage of warships and other government ships operated for non-commercial purposes are not clear enough. The Geneva Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone of 1958 and the UNCLOS can be interpreted as approval of innocent passage for warships. However, a number of states expressed serious reservations about the fact that the states retain the right to control or approval of peaceful passage of warships. The requirement for earlier approval by the coastal state or at least the duty of announcing the passage was not accepted during the Third Law of the Sea Conference. This condition did not become a part of the common law, either. Another difference between Russia's proposal and UNCLOS provisions is that Russia requests peaceful passage within the Zones National jurisdiction, not the territorial sea. Russia views free passage as reserved exclusively for certain contracting states, rather than recognizing this right as belonging to all states, as UNCLOS does it. Stopping shall be allowed merely in emergencies for persons, ships, or aircraft.

The Draft Caspian Status Convention provides for states' jurisdiction over their nationals:

"State Parties shall exercise their sovereignty [Russia proposed removal of this notion] and their jurisdiction in the Caspian Sea over their nationals, their ships, installations and structures according to the norms of international law" [Art 12 (11), Section 1]

Ships shall sail under the flag of one state only and shall be subject to its exclusive jurisdiction on the high seas, which covers administrative, technical, and social matters of ships. The rights of the coastal states over their nationals, vessels, and installations and structures in the Caspian Sea reflect the legal principles for the territorial sea and the exclusive economic zone.

Although a coastal state has full territorial sovereignty in the territorial sea, the criminal and civil jurisdiction of the coastal state can be exercised on board a foreign ship passing through the territorial sea merely in limited cases. The general principle of international law is that nationals of a state are exclusively subject to its jurisdiction. Neither a warship which encounters on the high seas nor foreign ship, other than a ship entitled to complete immunity, is justified in boarding it unless there are reasonable grounds for suspecting that the ship is engaged in piracy, in the slave trade, etc. (Art. 110 UNCLOS). The hot pursuit of a foreign ship may be undertaken when the competent authorities of the coastal state have good reason to believe that the ship has violated the laws and regulations of that state (Art. 111 UNCLOS).

Finally, the Draft Caspian Status Convention provides for safety zones in the Caspian Sea:

"Geographical coordinates of the structures and contours of the safety zones shall be communicated to all contracting states." [Art 12 (11), Section 2]

The above proposal remains in accordance with the standards of international management of safety zones. Such regulations contains UNCLOS, which regulates Exclusive Economic Zone, where due notice must be given of the construction of such artificial islands, installations or structures, and permanent means for giving warning of their presence must be maintained. In the case of the necessity to protect artificial islands, installations, or structures the coastal state may establish an adequate safety zone. Within such zones the state may take appropriate measures to ensure the safety of navigation and of artificial islands, installations, and structures. The breadth of the safety zone is determined by the coastal state, taking into account applicable international standards. These zones must be designed so that they take into consideration the nature and function of artificial islands, installations, or structures. They shall not extend over a distance of 500 meters around the safety zones, measured from each point of the outer edge of the artificial islands, installations, or structures.

1 *Convention on Freedom of Transit, 1921*

2 *Freedom and Safety of Navigation out of coastal sea area is regulated by UNCLOS (Part XII, Section 7*

3 *Fox, J.R., Dictionary of International and Comparative Law, 1992.*

4 *GATT – General Agreement on Trade and Tariffs*

5 *Kasoulides, G.C., Jurisdiction of the Coastal State and Regulation of Shipping, Revue Hellenique de Droit International, R 300, 1992*

6 *[UNCLOS] United Nation Convention Law of the Sea in: UN.Doc. A/CONF.62/122 (1982)*

7 *Uprety, K., Right of Access to the Sea of Land- Locked States: Retrospek and Prospect for Development, in: Journal of International Legal Studies, Bd. 21, Winter 1995*

8 *Vukas, B., The Law of the sea, the selected writings, Publications on Ocean Development, Bd. 45, 2004, Martinus Nijhof Publishers*

Түйін

Каспий теңізінде шарлау болашақ ережелер

Барбара Януш-Павлетта - докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, email: barbara.janusz.pawletta@gmail.com

Аңдатпа. Жеткізу дәстүрлі Каспий теңізінің пайдалану ең маңызды режим дері бірі болып табылады. Ол бір рет тауарлардың барлық түрлерін тасымалдау үшін пайдаланылған, бірақ қазіргі уақытта ол әсіресе табиғи ресурстарды жөнелту үшін пайдаланылады. жөнелту реттеу мемлекетаралық заң ерте құру тақырыбы болды. Кеңес Одағы мен Иран арқылы жасалған бастапқы келісімдер жағалаудағы мемлекеттердің тек қана барлық кемелер үшін бүкіл Каспий теңізінде жөнелту бостандығы көзделген. Бұл режим осы күнге дейін жарамды болып табылады. Дауыстары жиі естіген болса да, бұрынғы кеңестік-ирандық келісімдердің Кеңес Одағы ыдырағаннан олардың заңды күші жойылды деп ешкім Каспий теңізінде жөнелту бостандығы міндетті күші қабылдамайды. Бұл тәсіл, сондай-ақ Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы болашақ Конвенцияның жобасын көрсетеді. Жобасы Каспий мәртебесі туралы конвенция жоғары теңіз аймақтары үшін теңіз тән заң жөнелту байланысты ережелер таниды. Бұл басқа теңіз аймақтары үшін тән үшінші тарап мемлекеттердің кеме құқықтары саласында кез-келген саралау көзделетін жоқ, Каспий теңізінің бүкіл кеңістігінде астам осындай режим қолданылады. Каспий теңізінде еркіндігі жобасын реттеу туындайтын мекен жағалау мемлекеттердің тану қарсы түсіндіру толығымен тегін жеткізу үшін кез келген кеңістік шықпай Каспий теңізін делимитациялау сайып алатын, орта сызық қағидаты бойынша Каспий теңізі бөлуге ұсынды. Орта сызық ұсынылған енгізу Мұндай түсіндіру келіссөздер жүргізуде елдер арналмаған болуы, меніңше.

Тірек сөздер: Каспий теңізі, Халықаралық теңіз құқығы, болашақ конвенция, делимитациялау, теңіз Навигация, құқықтық мәртебесі

Резюме

Будущие положения о судоходстве в Каспийском море

Барбара Януш-Павлетта – доктор юридических наук, профессор, КазНПУ им. Абая, email:

barbara.janusz.pawletta@gmail.com

Доставка традиционно является одним из наиболее важных режимов использования Каспийского моря. Было когда-то для транспортировки всех видов товаров, но в настоящее время она используется специально для перевозки природных ресурсов. Регулирование судоходства был предметом первой создания межгосударственного права. Начальные соглашения, заключенные Советским Союзом и Ираном при условии свободы судоходства в целом Каспийского моря для всех судов исключительно прибрежных государств. Этот режим действует и по сей день. Хотя голоса часто слышны, что бывшие советско-иранские договора утратили юридическую силу с роспуском Советского Союза, никто не отрицает обязательную силу свободы судоходства в Каспийском море. Этот подход отражает также проект будущей конвенции о правовом статусе Каспийского моря. Проект Конвенции Статуса Каспийского моря признает положения судоходства, связанных с морским законом, характерных для дальних морских зон. Она распространяет такой режим по всему пространству Каспийского моря, не предвидя никаких различий в рамках судоходных прав третьих государств, характерных для других морских зон. Противоположный имеет интерпретацию признания свободы прибрежных государств на Каспии, что может вывести из проекта и в постановлении предложили разделить Каспийское море в соответствии с принципом средней линии, которая могла бы в конечном итоге полностью разграничить Каспийское море, не оставляя места для бесплатной доставки. Такая интерпретация предлагаемого введения средней линии не может быть признана странами ведущими переговоры.

Ключевые слова: Каспийское море, международные морские право, будущее Конвенции, делимитация, морская навигация, правовой статус

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**